

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SHEILA FITZPATRICK

RUS DEVRİMİ

SHEILA FITZPATRICK

RUS DEVRİMİ

İngilizceden çeviren: Murullah Duru

ALFA

ALFA | TARİH

RUS DEVRİMİ

SHEILA FITZPATRICK (4 Haziran 1941)

Melbourne'de doğdu. Sovyetler Birliği ve modern Rusya tarihi alanının önde gelen tarihçilerindendir. Stalin dönemi ve Büyük Tasfiyeye odaklanan "sosyal tarih" ve "aşağıdan tarih" yaklaşımıyla komünist tarihyazımında yeni bir açan öncü isimlerden oldu. Stalinizm ile Nazizm arasında yapılan tartışmalarda totalitarizm kavramının eleştirel bir şekilde ele alınmasına da katkıda bulunmuştur.

Kaleme aldığı birçok kitaptan bazıları şunlardır: *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, 1992; *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, 1999; *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, 2015. *My Father's Daughter: Memories of an Australian Childhood* (2021) adlı bir anı kitabı da vardır. Türkçede bulunan diğer kitapları ise şunlardır: (Yuri Slizkine ile birlikte) *Rus Devriminin Gölgesindeki Kadınlar*, çev. Lale Aykent Tunçman, 2004; *Arşivdeki Casus*, çev. İrem Almaç Yüce, 2017; ve *Kısa SSCB Tarihi*, çev. Samet Öksüz, 2022.

NURULLAH DURU (1978)

İstanbul doğumlu. Bir lisede edebiyat öğretmenliği yapıyor. Düşünce ve edebiyat metinlerinin çevirisiyle meşgul.

Rus Devrimi

© 2022, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

The Russian Revolution

© 2017, Sheila Fitzpatrick

Kitabın Türkçe yayın hakları Anotalialit Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Çeviren Nurullah Duru

Kitap Editörü Erkal Ünal

Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-639-4

1. Basım: Ekim 2022

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemkar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 43949

SHEILA FITZPATRICK
RUS DEVRİMİ

İngilizceden çeviren, Murullah Duru

ALFA

İçindekiler

Teşekkür, 7

Giriş, 9

1 ORTAM, 30

2 1917: ŞUBAT VE EKİM DEVRİMLERİ, 66

3 İÇ SAVAŞ, 105

**4 YENİ EKONOMİ POLİTİKASI (NEP)
VE DEVRİMİN GELECEĞİ, 141**

5 STALİN'İN DEVRİMİ, 180

6 DEVRİMİ SONA ERDİRMEK, 222

Seçilmiş Kaynakça, 259

Dizin, 269

TEŞEKKÜR

Bu kitabın artık uzun bir tarihi var. Kitabın ilk taslağını 1979 yazında Avustralya Milli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Okulu'nda misafir araştırmacı olduğum sırada yazmıştım. Avustralya Milli Üniversitesi'ne davet edilmemi sağlayan ve ardından kitabın elyazmasıyla ilgili yararlı yorumlarda bulunan arkadaşım Harry (T.H.) Rigby'ye; önemli bir düzeltme yapan R. W. Davies'e; kitap ilk yazıldığı sırada bana entelektüel ilham verdiği gibi teşvik de eden Jerry Hough'a teşekkür etmek isterim. Kitabın 1993 ve 2008'de yapılan ikinci ve üçüncü basımları Chicago Üniversitesi'nde bulunduğum dönemde hazırlandı ve lisansüstü öğrencilerimin yanı sıra Rusya Araştırmaları ve Modern Avrupa Çalıştayları üyeleri de benim için büyük ilham kaynağı oldu. İkinci ve üçüncü basımlar yapıldığında hâlâ lisansüstü düzeyindeki bazı öğrencilerimin üçüncü ve dördüncü basımlarda referans verdiğim önemli akademik araştırmalarının yayımlandığını belirtmekten memnuniyet duyuyorum. Kocam Michael Danos ikinci basımın gözden geçirilmiş halini okudu ama üçüncü basımı gözden geçiremeden vefat etti; yazdığım her şeyde onun kalıcı izleri vardır. Elinizdeki 4. basım Avustralya'da, beni destekleyen bir dizi yeni meslektaşımın olduğu Sidney Üniversitesi'nde hazırlandı. Rus Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü adına düzenlenen birçok uluslararası konferans hadisenin uzun vadeli öneminin yeniden değerlendirilmesine vesile olmuştur.

GİRİŞ

ABD devlet başkanı Nixon'ın 1972 yılındaki Çin ziyareti sırasında sohbet dönüp dolaşıp yaklaşık iki yüz yıl önceki Fransız Devrimi'ne gelmişti. Rivayete göre, Başbakan Çu En-Lay ondan devrimin etkisini değerlendirmesi istendiğinde bunun için çok erken olduğunu söylemiş. Çu En-Lay muhtemelen soruyu yanlış anlamış ve kendisine 1968 Paris olaylarının sorulduğunu sanmıştı ama her hâlükârda güzel bir yanıt vermişti. Büyük tarihsel olayların etkisi hakkında konuşmak için *daima* erkendir zira bu etki statik olmaktan ziyade mevcut koşullarımız ve geçmişteki değişimlere ilişkin bakış açımızla birlikte sürekli olarak değişir. Hatırası bir dizi değişimden geçen ve gelecekte de kuşkusuz geçecek olan Rus Devrimi için de aynı şey geçerlidir. *Rus Devrimi* (1994) kitabım, ikinci baskısını çarpıcı hadiselerin ardından yapmıştı: Komünist rejimin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin 1991 sonunda dağılışı. Bu olaylar Rus Devrimi çalışan tarihçiler için her türlü sonuca gebeydi. Daha önce kapalı olan arşivler açılmış; çekmecelerde saklı duran hatıratların yanı sıra özellikle Stalin devri ve Sovyetler Birliği'ndeki baskıların tarihiyle ilgili her türden yeni malzeme de gün ışığına çıkmıştı. Sonuçta 1990'lı yıllar ve 2000'lerin başı uluslararası akademik toplulukla yeni bağ kuran post-Sovyet Rusların da aralarında olduğu tarihçiler için özellikle verimli geçmişti. Kitabımın üçüncü baskısının (2008) genişletilmiş kay-

nakçası bu yeni bilgi bolluğunu yansıtıyordu. Elinizdeki dördüncü baskıyla Rus Devrimi'nin yüzüncü yılına ulaşmış bulunuyoruz. Bunun yeniden değerlendirme yapmak için elverişli bir zaman olduğu ortada ama ne tuhaftır ki Rusya'da böyle bir projeye girişmeye dönük fazla bir istek yok. Sovyetler Birliği sonrasında Rusya yeni bir ulusal kimliğin zemini olabilecek kullanışlı bir geçmişe ihtiyaç duyuyor. Sorun, Devrim'in buna nasıl uyarlanabileceği. II. Dünya Savaşı'nda Rusya'yı (Sovyetler Birliği'ni) Batı karşısında büyük bir zafere ulaştıran ve savaş sonrasında ülkenin süpergüç statüsüne yükselmesine nezaret eden bir ulus-inşacısı olarak Stalin bu anlatıya nispeten kolaylıkla dahil edilebiliyor. Ama çağdaş Ruslar açısından Lenin ve Bolşevikler hakkında ne düşüneceklerini bilmek o kadar kolay değil.

Ruslar ve diğer eski Sovyet vatandaşları için Sovyetler Birliği'nin çöküşü, vaktiyle dünyanın "ilk sosyalist devleti"nin kuruluş hadisesi olarak selamlanan, şimdi ise birçoklarının gözünde Rusya'nın yetmiş dört yıl boyunca saptığı yanlış bir yol olan Devrim'in anlamının yeniden ve esaslı biçimde değerlendirilmesi anlamına gelmiştir.¹ Her ne kadar büyük bir değişikliğe gitme ihtiyacı duyulmasalar da Batılı tarihçilerin perspektifi de Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle ince bir ayardan geçmiştir. Bu entelektüel değişimler üstündeki toz bulutu henüz dağılmış değil. Ama bir şey açık seçik ortada: Rus Devrimi'nin anlam ve önemine ilişkin kesin bir değerlendirmede bulunmak için hâlâ çok erken ve Devrim modern Avrupa ve dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak ciddiye alındığı sürece bu değişmeyecek. Elinizdeki kitapta

¹ Devrimin adlandırılması bile sorun teşkil etmiştir. "Rus Devrimi" terimi Rusya'da hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bugün birçok Rusun kullanmaktan kaçındığı Sovyet devrindeki kullanım ise "Ekim Devrimi" ya da sadece "Ekim"di.

Devrim'in hikâyesini anlatmaya ve meseleleri Devrim'e iştirak edenlerin gözünden görüldüğü haliyle netleştirmeye çalışacağız. Ancak Fransız Devrimi gibi Rus Devrimi'nin anlamı da sürekli olarak tartışılacaktır.

Devrimin zaman dilimi

Devrimler karmaşık toplumsal ve siyasal çalkantılar meydana getirdiği için onlar hakkında yazan tarihçiler arasında en temel meselelerde bile farklılıklar yaşanır: Devrimin nedenleri, devrimci amaçlar, devrimin topluma etkisi, siyasi sonucu ve hatta kapsadığı zaman dilimi. Rus Devrimi'nin başlangıç noktası herhangi bir sorun teşkil etmez: Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilmesi ve Geçici Hükümet'in kurulmasıyla sonuçlanan 1917'deki Şubat Devrimi'ni² hemen herkes başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Peki Rus Devrimi ne zaman sona ermiştir? Bolşeviklerin iktidarı aldığı Ekim 1917'de mi? Yoksa Bolşeviklerin İç Savaş'ta zafere ulaştıkları 1920'de mi? Stalin'in "yukarıdan devrim"i Rus Devrimi'nin bir parçası mıydı? Ya da Devrim'in Sovyet devleti var olduğu sürece devam ettiği görüşü kabul edilebilir mi?

Anatomy of Revolution (Devrimin Anatomisi) adlı eserinde Crane Brinton, devrimlerin radikal bir dönüşümün arzulandığı ve gitgide artan bir şevk ve coşkunun hâkim olduğu çeşitli aşamalarla zirveye ulaştıktan sonra bunu bir taraftan devrimci enerjinin azaldığı, öbür taraftan düzenin ve istikrarın restorasyonuna yönelik adımların tedricen atıldığı Termidorcu bir hayal kırıklığı evresinin izlediği bir yaşam döngüsüne sahip olduğunu öne sürmüştür.³ Brinton'ın analizine temel oluşturan Fran-

² Takvim değişikliğinden önceki tarihler eski haliyle verilmiştir; 1917'deki eski takvim Rusya'nın 1918'de kabul ettiği yeni Batılı takvimden on üç gün gerideydi.

Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (gözden geçirilmiş ba-

sız Devrimi modelini akıllarında tutan Rus Bolşevikleri kendi devrimlerinin Termidorcu bir yozlaşmaya uğramasından korkmuş ve 1921’de İç Savaş’ın ardından yaşanan ekonomik çöküşten ötürü uygulamak zorunda kaldıkları NEP’in (Yeni Ekonomik Politika) simgelediği “stratejik geri çekiliş” esnasında bu yozlaşmayı yaşadıklarını düşünüp kısmen endişelenmişlerdir.

Ne var ki Rusya 1920’lerin sonunda hem 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinden hem de 1918-1920’deki İç Savaş’tan daha büyük toplumsal etkisi olan bir başka büyük çalkantıya sürüklenmiştir: Birinci Beş Yıllık Plan’la öngörülen sanayileşme hamlesi, tarımın kolektifleştirilmesi ve Stalin’in öncelikle eski entelijansiyayı hedef alan Kültür Devrimi’yle bağlantılı “yukarıdan devrim”i. Klasik bir Termidor’un belirtileri ancak 1930’ların başındaki bu çalkantının ardından gözlemlenmiştir: Devrimci şevk ve savaşçılığın sönümlenmeye yüz tutması; düzen ve istikrarın restorasyonunu hedefleyen yeni politikalar; geleneksel kültürün ve değerlerin canlanması; yeni bir siyasi ve toplumsal yapının pekiştirilmesi. Ama sözünü ettiğimiz Termidor’un dahi tam olarak devrimci çalkantının sonunu oluşturduğu söylenemez. 1937-1938’deki Büyük Tasfiye devrimci terörün yükseldiği geçmişteki dalgalardan çok daha dehşetli bir nihai iç sarsılmayla birlikte, hâlâ hayattaki eski Bolşevik devrimcilerin çoğunu ortadan kaldırmış; siyasi, idari ve askerî elitlere mensup kadroları tümüyle tasfiye etmiş ve bir milyondan fazla insanı öldürmüş ya da Gulaglara sürmüştür.⁴

sım, New York, 1965). Fransız Devrimi’nde 9 Thermidor (27 Temmuz 1794) devrimci takvimde Robespierre’in devrildiği tarihi. “Termidor” kelimesi hem devrimci terörün hem de devrimin kahramanlık evresinin sona erdiği tarih olarak kullanılmaktadır.

Bkz. Son bölüm.

Rus Devrimi'nin zaman dilimini belirlerken karşılaşılan ilk mesele 1920'lerde NEP'in simgelediği "stratejik geri çekiliş"in doğasıdır. NEP, Devrim'in sonu muydu ya da öyle olması mı tasarlanmıştı? 1921'deki açıklamalarına bakılırsa Bolşeviklerin niyeti bu ara dönemden devrimci taarruzu yenilemek amacıyla güç toplamak için yararlanmaktı; fakat Bolşeviklerin devrimci arzularının azalmasıyla birlikte niyetlerinin de değişmiş olması ihtimal dahilindeydi. Bazı araştırmacılara göre 1924'te vefat eden Lenin, ömrünün son yıllarında Rusya'nın sosyalizme ancak halkın kültür seviyesi yükseltilerek ve aşamalı biçimde ilerleyebileceği kanısındaydı. Buna rağmen Rus toplumu NEP döneminde oldukça gergin ve istikrarsız, parti ise oldukça agresif bir ruh halindeydi. Bolşevikler karşı-devrimden korkarken iç ve dış "sınıf düşmanları"ndan yönelen tehditle meşgul oluyor; NEP'ten memnun olmadıklarını ve NEP'i Devrim'in nihai sonucu olarak kabul etmeyi istemediklerini ifade ediyorlardı.

Göz önünde bulundurulması gereken ikinci mesele Stalin'in 1920'lerin sonunda NEP'e son veren "yukarıdan devrim"inin doğasıdır. Bazı tarihçiler Stalin'in devrimiy-le Lenin'in devrimi arasında gerçek bir süreklilik olduğu fikrini reddetmektedir. Bazıları ise Stalin'in "devrim"inin bu şekilde adlandırılmayı hak etmediği kanısındadır zira onlara göre bu bir halk ayaklanmasından ziyade radikal dönüşüm amaçlayan iktidar partisinin topluma yönelik olarak başlattığı bir taarruzdu. Bu kitapta Lenin'in ve Stalin'in devrimleri arasındaki süreklilikleri araştırıyoruz. Stalin'in "yukarıdan devrim"inin Rus Devrimi'nin parçası sayılıp sayılamayacağı tarihçilerin kendilerine göre haklı nedenlerle farklı yanıtlar verdikleri bir sorudur. Ancak burada mesele 1917 ve 1929'un birbirlerine benzeyip benzemediklerinden ziyade aynı sürecin parçası olup olmadıklarıdır. Her ne kadar onları 1789 ruhunun

bir somutlanışı olarak görmüyor olsak da Napoléon'un devrimci savaşları Fransız Devrimi genel kavramına dahil edilebilir ve Rus Devrimi'yle ilgili de benzer bir yaklaşım benimsemek mümkündür. Bir devrimin, eski bir rejimin çöküşüyle yeni rejimin sağlam temellere oturtulması arasındaki çalkantı ve istikrarsızlık evresini kapsadığını söylemek sağduyulu bir yaklaşım olacaktır. Rusya'da 1920'lerin sonunda yeni rejimin süreklilik arz eden unsurları henüz tam olarak ortaya çıkmamıştı.

Karar verilmesi gereken son mesele 1937-38'in Büyük Tasfiye'sinin Rus Devrimi'nin parçası sayılıp sayılamayacağıdır. 1937-38'de yaşananlar bir devrimci terör müydü yoksa esas itibarıyla farklı tipte bir terör müydü? (kemikleşmiş bir rejimin sistemik amaçlarına hizmet eden totaliter bir terör olarak tanımlanmaya müsait miydi?) Bence bu iki tanım da Büyük Tasfiye'yi tam olarak açıklamaktan uzaktır. Büyük Tasfiye tam da devrimci ve post-devrimci Stalinizm arasındaki sınırdaki konumlanmış olan benzersiz bir olguydu. Retoriği, hedefleri ve çığ gibi büyüyen ivmesiyle bir devrimci terördü. Ama yapılardan ziyade insanları yok etmesi ve Lider'in şahsiyetini tehdit etmemesiyle totaliter bir terördü. Stalin'in başlattığı bir devlet terörü olması onun Rus Devrimi'nin tanımlayıcı unsurlarından biri olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz: Sonuçta 1794 Jakoben Terör'ünü de benzer bir çerçevede tanımlamak mümkündür.⁵ İki devir arasındaki bir başka önemli benzerlik her ikisinde de yok edilen başlıca hedeflerin devrimciler olmasıdır. Nasıl ki Fransız Devrimi'nin hikâyesi Jakoben Terör'ünü zorunlu kıldıysa Rus Devrimi'nin hikâyesi de kendi başına dramatik nedenlerle Büyük Tasfiye'yi gerektirmişti.

⁵ Devlet terörüyle ilgili fikirlerimi büyük ölçüde Colin Lucas'ın makalesine borçluyum, "Revolutionary Violence, the People and the Terror", K. Baker (ed.), *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*, c. 4: *The Terror* (Oxford, 1994).

Bu kitapta Rus Devrimi'nin zaman dilimi Şubat 1917'den 1937-38'in Büyük Tasfiyesi'ne kadarki dönemi kapsıyor. Farklı evreler (Şubat ve Ekim 1917 Devrimleri, İç Savaş, NEP ara dönemi, Stalin'in "yukarıdan devrimi", onu izleyen Termidor dönemi ve Büyük Tasfiye) yirmi yıllık bir devrim sürecinin ayrı kesitleri olarak inceleniyor. Yirmi yılın sonunda devrimci enerji iyice tükenmiş ve toplum bitkinleşmişti; hatta iktidardaki Komünist Parti⁶ bile çalkantılardan yorulduğu için "normalliğe dönüş" isteği duyuyordu. Elbette normalliğe dönüş mümkün olmamıştı zira Büyük Tasfiye'den sadece birkaç yıl sonra Alman işgali başlamış ve Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'na girmişti. Savaş daha fazla çalkantıya yol açsa da daha fazla sayıda devrime –en azından Sovyetler Birliği'nin 1939 öncesindeki coğrafyası göz önüne alındığında– yol açmamıştı. Savaşla birlikte Sovyet tarihinde yeni, post-devrimci bir dönem başlamıştı.

Devrimle ilgili metinler

Yorumcuları arasında ideolojik tartışmalar yaratmakta devrimler gibisi yoktur. Örneğin Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yılı olan 1989'a bazı araştırmacı ve aydınların Devrim'i tarihin çöp kutusuna atarak onun etrafında uzun süredir devam eden yorum kavgasına son vermeye yönelik hararetli çabaları damga vurmuştu. Rus Devrimi'yle ilgili diğeri (Fransız Devrimi) kadar kapsamlı bir tarihyazımı yoktur ancak bunun tek nedeni Rus Devrimi hakkında yazarların Fransız Devrimi hakkında yazarları yaklaşık yüz elli yıl geriden takip ediyor olmalarıdır. Ki-

⁶ Partinin ismi Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) iken 1918'de Rusya (daha sonra Tüm Rusya) Komünist Partisi olmuştur. "Bolşevik" ve "Komünist" terimleri 1920'lerde birbirlerinin yerine kullanılırken 1930'larda "Komünist", standart kullanım haline gelmiştir.

tabın sonuna eklediğim Seçilmiş Kaynakça'da Batı'da son on-on beş yıldaki Rus Devrimi araştırmalarını yansıtan güncel akademik çalışmalara odaklandım. Burada ise tarihsel perspektif içinde zamanla gerçekleşen en önemli değişimleri ana hatlarıyla özetleyip, Rus Devrimi ve Sovyet tarihi hakkında bazı klasik çalışmalara değineceğim.

Batı'da II. Dünya Savaşı'ndan önce profesyonel tarihçilerin Rus Devrimi hakkında yazdıkları fazla bir şey yoktu. En ünlüsü John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün*'ü olan bir dizi kusursuz tanıklık ve hatırat dışında W. H. Chamberlin ve Sovyet diplomasi tarihini içeriden gözlemlerle anlatan *Soviets in World Affairs*'i (Dünya Meselelerinde Sovyetler) bir klasik olmayı hâlen sürdüren Louis Fischer gibi gazeteciler tarafından yazılmış başarılı tarih metinleri vardı. Rus Devrimi'ni yorumlayan ve kalıcı etkiler bırakan eserler Lev Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* ve *İhanete Uğrayan Devrim*'iydi. Yazarı Sovyetler Birliği'nden kovulduktan sonra yazıldığı halde siyasi bir polemik vasfı taşımayan *Rus Devrimi'nin Tarihi* devrime katılmış birinin gözünden 1917'ye dair canlı bir anlatım ve Marksist bir analizdir. 1936'da Stalin'e yönelik bir suçlama olarak yazılan *İhanete Uğrayan Devrim* ise Stalin rejimini yeni ortaya çıkan Sovyet bürokrasi sınıfının desteğine bel bağlayan ve esas itibarıyla burjuva değerlerini temsil eden bir Termidor rejimi olarak tanımlıyordu.

Sovyetler Birliği'nde savaştan önce yapılmış tarih araştırmaları arasında Stalin'in sıkı gözetimi altında yazılmış olan ve 1938'de yayımlanan ünlü *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi*'nin özel bir yeri vardır. Bu, okurun da tahmin edebileceği üzere, bir akademik araştırmadan ziyade Çarlık rejiminin yapısından Kızıl Ordu'nun İç Savaş'taki zaferinin nedenlerine ve Sovyet iktidarına karşı "hain Troçki"nin öncülük ettiği ve yabancı kapitalist güçlerin desteklediği kumpaslara kadar Sovyet tarihiyle

ilgili tüm meselelerde doğru “parti çizgisi”ni (komünistlerin hepsinin benimseyeceği ve bütün okullarda öğretilecek ortodoksiyi) belirlemek amacıyla yazılmış bir kitaptı. Böyle bir eserin varlığı Sovyet devrine dair daha yaratıcı akademik çalışmalara fazla alan bırakmıyordu. Sovyet tarihçiliğinde katı bir sansür ve otosansür hâkimdi.

Sovyetler Birliği’nde 1930’larda hâkim olan ve hiç değilse 1950’lerin ortalarına kadar göklere çıkarılan Bolşevik Devrimi yorumunun basmakalıp bir Marksist yaklaşımı ortaya koyduğu söylenebilir. Temel noktalarıyla özetleyecek olursak, Ekim Devrimi, Bolşevik Parti’nin proleteryanın öncü gücü olarak hizmet ettiği gerçek bir proleter devrimdi ve vakitsiz ya da rastlantısal bir devrim olduğu kesinlikle söylenemezdi – tarihin yasaları uyarınca gerçekleşmişti. Sovyet tarihindeki her şey, büyük bir önem atfedilmekle birlikte genellikle doğru düzgün tanımlanmayan tarihsel yasalar (*zakonomernosti*) tarafından belirleniyordu ve bu, pratikte bütün büyük siyasi kararların doğru olduğu anlamına geliyordu. Lenin, Stalin ve genç yaşta ölmüş birkaç Bolşevik dışında geri kalan tüm devrimci önderlerin “Devrim”e ihanet ettikleri ortaya konup bu kişiler yok hükmünde sayıldığı için (basılı bir metinde adlarının zikredilmesi imkânsız olduğu için) gerçek bir siyasi tarih yazılamıyordu. Toplumsal tarih ise aktörler ve öznelerin işçi sınıfı, köylülük ve entelijansiyadan ibaret olduğu sınıfsal bir çerçevede yazılıyordu.

Batı’da ise Sovyet tarihi ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra, esasen düşmanını tanıma merakının belirlediği bir Soğuk Savaş ortamında kuvvetli bir ilgi görmüştü. Atmosferi belirlemiş olan iki eser romandı: George Orwell’in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*’ü ve Arthur Koestler’in *Gün Ortasında Karanlık*’ı (Koestler’in romanı 1930’ların sonunda eski Bolşeviklerin tasfiye edildiği Büyük Tasfiye duruşmalarıyla ilgilidir). Akademide ise Amerikan siyaset

bilimi hâkimdi. Başvurulan en popüler yorum çerçevesi Nazi Almanya'sı ve Stalin Rusya'sını şeytanlaştırıcı bir yaklaşımla aynı sepete dolduran totalitarizm modeliydi. Totaliter devletin her şeye kadir olduğu ve elindeki "denetim aygıtları" vurgulanıyor; ideoloji ve propagandaya büyük ilgi gösterilirken –totaliter devletin parçaladığı pasif bir saha olarak görülen– toplumsal alan ise büyük ölçüde ihmal ediliyordu. Birçok Batılı araştırmacı, Bolşevik Devrimi'nin bir azınlık partisinin gerçekleştirdiği ve herhangi bir halk desteği ya da meşruiyeti olmayan bir darbe olduğuna inanıyordu. Bu yüzden Bolşevik Devrimi ve Bolşevik Partisi'nin devrim öncesindeki tarihi esasen Sovyet totalitarizminin kökenlerini açıklamak maksadıyla inceleniyordu.

1970'lerden önce Rus Devrimi ve Sovyet tarihini incelemeye girişen çok az sayıda Batılı tarihçi vardı zira bu konu hem siyasi gerilimlerle yüklüydü hem de arşivlere ve birincil kaynaklara erişmek çok zordu. Britanyalı tarihçilerin yaptığı iki öncü çalışmayı burada anmak gerekir: E. H. Carr'ın birden fazla cilt olarak tasarlanan ve ilk cildi 1952'de yayımlanan *Sovyet Rusya Tarihi'nin (History of Soviet Russia)* ilk kitabı *Bolşevik Devrimi, 1917-1923 (The Bolshevik Revolution, 1917-1923)* ve Isaac Deutscher'in ilk cildi 1954'te yayımlanan klasikleşmiş Troçki biyografisi.

Sovyetler Birliği'nde 1956'da yapılan 20. Kongre'nin ardından Hruşçov'un Stalin'i kınaması ve ardından gerçekleşen kısmi de-Stalinizasyon bir tarihsel muhasebeye ve Sovyet araştırmalarında bir düzey yükselişine kapı aralamıştı. 1917 ve 1920'yle ilgili arşivlere dayanan araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştı (işçi sınıfının öncü gücü olarak Bolşevik Parti etrafındaki bazı kısıtlamalar ve dogmalar hâlâ yürürlükte olsa da). Troçki ve Zinovyev gibi yok hükmündeki şahsiyetlerden aşagılama maksa-

dıyla bile olsa bahsedebilmek mümkün hale gelmişti. Hruşçov'un Gizli Konuşması'nın tarihçilere sağladığı büyük fırsat Lenin'le Stalin'in birbirlerinden ayrıştırılması olmuştu. Reformcu Sovyet tarihçiler 1920'lerle ilgili birçok kitap ve makale yayımlayarak farklı alanlardaki "Leninist normlar"ın Stalin devrine göre daha demokratik, çeşitliliğe daha açık, daha az zorlayıcı ve keyfî olduğunu iddia etmişlerdi.

Batılı okur arasında da karşılık bulan 1960'lar ve 70'lerin "Leninist" trendinin başlıca örneği 1971'de İngilizce yayımlanan *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (Tarih Yargılasın: Stalinizmin Kökenleri ve Sonuçları) adlı eseriyle Roy A. Medvedev'di. Öte yandan Medvedev'in eseri Stalin'e Brejnev devrinin ikliminin müsaade ettiğinden daha keskin ve açık bir eleştiri yönelttiği için Sovyetler Birliği'nde yayımlanması mümkün olmamıştı. Bu devirde *samizdat* (Sovyetler Birliği'nde elyazması metinlerin illegal biçimde dolaşımı) ve *tamizdat* (eserlerin yurtdışında illegal olarak yayımlanması) yeşermişti. Devrin en ünlü muhalif yazarı *Gulag Takımadaları* 1973'te İngilizce yayımlanan büyük romancı ve tarih polemikçisi Aleksandr Soljenitsin'di.

1970'lerde bazı muhalif Sovyet araştırmacıların eserleri Batılı okurla buluşmaya başlasa da, Rus Devrimi hakkında Batı'da yapılan araştırmalara hâlâ "burjuva tahrifatı" gözüyle bakılıyordu ve bu eserlerin SSCB'de bulundurulması yasaktı (buna karşılık Robert Conquest'in *Büyük Terör*'ü ve Soljenitsin'in *Gulag*'ı gibi eserlere el atından erişmek mümkündü.) Öte yandan Batılı araştırmacıların koşulları iyileşmişti. Arşivlere hâlâ sınırlı biçimde ve sıkı bir denetim altında erişilebilse de artık Sovyetler Birliği'nde araştırma yapılabilirdi; oysa önceki devirlerin koşulları o kadar kötüydü ki Batı'da Sovyetler Birliği çalışan birçok araştırmacı ülkeyi hiç ziyaret edememişti;

edebilenler de ya ajan ilan edilip ülkeden kovulmuş ya da çeşitli tacizlere maruz kalmıştı. 1970'lerin sonu ve 1980'lerde Sovyetler Birliği'ndeki arşivlere ve birincil kaynaklara erişim imkânları iyileştiğinde çok sayıda genç Batılı tarihçi Rus Devrimi ve sonrası hakkında araştırmalar yapmayı tercih etmiş ve Amerika'da Sovyetoloji sahasında siyasetbiliminin yerini tarih, özellikle de toplumsal tarih olarak hâkim disiplin hâline gelmişti.

Rusya'daki arşivlere erişimin önündeki birçok kısıtlamanın kaldırıldığı ve geçmişte gizli olan Sovyet belgelerine dayalı ilk çalışmaların yayımlanmaya başladığı 1990'ların başında ise Sovyet araştırmacılığında yeni bir sayfa açılmıştı. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Batı'da Sovyetler Birliği tarihçiliği, kendi hanesine yazılan bir artı puan olarak, daha az politikleşmişti. Sovyet sonrası dönemin Rus tarihçileriyle Batılı tarihçiler arasındaki izolasyon sona ermiş ve araştırmacılar arasında geçmişte varolan "Sovyet", "göçmen", "Batılı" gibi ayrımlar büyük ölçüde ortadan kaybolmuştu: Eserleri hem Rusya'da hem de Rusya dışında çok etkili olan araştırmacılar arasında Moskova'da ikamet eden ve Politbüro'yla ilgili arşiv araştırmalarına öncülük eden Rus (esasen Ukrayna doğumlu) yazar Oleg Khlevnyuk ve Moskova doğumlu eski bir göçmen olarak 1980'lerden beri ABD'de yaşayan ve *Jewish Century* (Yahudi Yüzyılı) adlı eseriyle Yahudilerin Devrim'deki ve Sovyet entelijansiyasındaki konumlarını esaslı biçimde yeniden yorumlayan Yuri Slezkine vardı.

Arşiv araştırmalarına dayalı yeni Lenin ve Stalin biyografileri yazıldığı gibi daha önce arşiv araştırmalarına elverişli olmayan Gulag ve halk direnişi gibi meseleler de birçok tarihçinin ilgisini çekmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Birlik cumhuriyetleri ekserinde yeni bağımsız devletlerin kurulmasıyla ilgilenen Ronald Grigor Suny ve Terry Martin gibi araştırmacılar

Sovyet milletleri ve sınır bölgelerini bir tarihsel araştırma alanı haline getirmişti. Bölgelere ilişkin araştırmalar gelişirken Stephen Kotkin bu kapsamda Urallar'daki Magnitogorsk şehriyle ilgili *Magnetic Mountain* (Manyetik Dağ) adlı çalışmasıyla 1930'larda Devrim'in dolaylı bir ürünü olarak kendine özgü bir Sovyet kültürünün ("Stalinist medeniyet") doğduğunu öne sürmüştü. Sosyal tarihçiler arşivlerde sıradan vatandaşın yetkililere yazdığı bir yığın mektup (şikâyet, kınama, başvuru) olduğunu keşfetmiş ve bu keşif tarihsel antropolojiyle birçok ortaklık taşıyan gündelik hayat çalışmalarının hızla gelişmesine katkıda bulunmuştu. Günümüzün genç tarihçiler kuşağı, 1980'lerin aksine (ve genel olarak tarihçilik mesleğindeki gelişmeleri yansıtan bir durum olarak), Sovyet deneyiminin öznel ve bireysel boyutlarını açıklamak üzere günceler ve otobiyografilerden yararlanırken kültürel ve entelektüel tarih kadar toplumsal tarihe de ilgi duyuyorlar.

Devrimi yorumlamak

Tüm devrimlerin kendi bayraklarına nakşedilmiş *liberté, égalité, fraternité* (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) gibi asil sloganları vardır. Tüm devrimciler coşkulu ve tutkuludur; hepsi ütopyacıdır ve eski dünyanın adaletsizliği, yolsuzluğu ve vurdumduymazlığının sonsuza dek ortadan kaybolduğu yeni bir dünyanın hayalini kurarlar. Fikir ayrılıklarına tahammül edemezler; taviz vermeye yanaşmazlar; uzak geleceğe dair büyük hedeflerle coşarlar; şiddete yatkın, kuşkucu ve tahripkârdırlar. Yönetimde ise gerçekçilikten uzak ve toydurlar; doğaçlama kurumlar ve prosedürlerle idare ederler. Halkın iradesini temsil ettiklerine dair cezbedici bir yanılsamaları vardır ve bu yanılsama halkın monolitik olduğuna dair inançlarını yansıtır. Dünyayı iki kampa bölmüş olan Maniheistlerdir: Aydınlik

ve karanlık, devrim ve düşmanları. Tüm gelenekleri, kabul görmüş hikmetleri, ikonları ve batıl inançları küçümserler. Toplumun devrimin doldurabileceği boş bir levha olduğuna inanırlar.

En sondaki moral bozukluğu ve hayal kırıklığı devrimin doğasına içkindir. Şevk azalır, coşku duymak zorlaşır. Çılgınlık⁷ ve aşırı mutluluk anları geçer. Halkla devrimciler arasındaki ilişki zorlaşıp karmaşıklaşır: Halkın iradesinin daima yekpare ve şeffaf olmadığı fark edilir. Servet ve mevki arzusu tekrar baş gösterir; insanın komşusunu da kendisi gibi sevemediği ve böyle bir şeyi aslında istemediği anlaşılır. Tüm devrimler bir süre sonra yokluğundan pişmanlık duyulan şeyleri ortadan kaldırır. Yarattıkları şey devrimcilerin beklentilerinden çok daha farklı ve çok daha azıdır.

Öte yandan türsel benzerlikler dışında bütün devrimlerin kendine özgü bir karakteri vardır. Rusya tarihte çevresel bir konuma sahipti ve ülkenin Avrupa karşısındaki geriliği eğitilmiş sınıfların zihnini meşgul ediyordu. Rus devrimciler genellikle "halk"ın yerine "proletarya"yı koyan ve devrimin ahlaki değil tarihsel bir zorunluluk olduğunu iddia eden Marksistlerdi. Rusya'da devrim olmadan önce devrimci partiler vardı ve savaşın ortasında devrim ânı gelip çatığında partiler rastgele ve kendiliğinden hareket eden bir devrimci kitlenin sadakatını kazanmaktan ziyade halk devriminin hazır kitalarının (askerler, denizciler, Petrograd'ın büyük fabrikalarındaki işçiler) desteğini alabilmek için birbirleriyle rekabete girdiler.

Bu kitapta üstünde durduğumuz üç tema özellikle önemlidir. Birincisi, modernleşme temasıdır (gerilikten kurtulmanın bir yolu olarak devrim). İkincisi, sınıf te-

⁷ Bu terimi aldığım makale için bkz. Aristide R. Zolberg, "Moments of Madness", *Politics and Society* 2:2 (Kış, 1972), 183-207.

masıdır (proletarya ve onun “öncü gücü” olarak Bolşevik Parti’nin devrim misyonu). Üçüncüsü, devrimci şiddet ve terör temasıdır (Devrim’in kendi düşmanlarıyla nasıl mücadele ettiği ve bunun Bolşevik Parti ve Sovyet devleti açısından anlamı).

Genellikle postmodern diye tanımlanan bir çağda “modernleşme” terimi demode görünse de kitaptaki konumuza gayet uygundur. Bolşeviklerin uğrunda mücadele ettikleri endüstriyel ve teknolojik modernlik günümüzde devrini doldurmuş görünüyor: Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa manzarasını çevreyi kirleten bir dinozor sürüsü gibi kaplayan devasa bacalar vaktiyle devrimci bir hayalin gerçekleştirilmesi anlamına geliyordu. Rus Marksistleri devrimden çok önce Batı tarzı sanayileşmeye âşık olmuşlardı; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında popülistlerle girdikleri tartışmanın merkezinde kapitalizmin (öncelikle kapitalist sanayileşmenin) kaçınılmazlığına yönelik ısrarlı vurguları yer alıyordu. Rusya’da Marksizm, daha sonra Üçüncü Dünya’da da olduğu üzere, hem bir devrim hem de ekonomik kalkınma ideolojisiydi.

Rus Marksistleri açısından sanayileşme ve ekonomik modernleşme, teoride, onları amaca götürecek araçlardan ibaretti ve amaç sosyalizmdi. Fakat Bolşevikler araçlara daha net ve kararlı biçimde odaklandıkça amaç daha belirsiz, uzak ve gerçekdışı hale geldi. “Sosyalizmi inşa etmek” terimi 1930’larda yaygın biçimde kullanıldığı sırada terimin anlamını fiilen inşa edilen yeni fabrikalar ve gelişen sanayi şehirlerinden ayırmak zordu. Bu kuşağın komünistlerinin gözünde, steplerde tüten yeni bacalar Devrim’in zaferinin nihai göstergesiydi. Adam Ulam’ın belirttiği üzere Stalin’in dayattığı tempoyla ilerleyen sanayileşme ne kadar acı verici ve zorlayıcı olsa da “Marksizmin

mantıki ve tamamlayıcı unsuruydu"; "ihanete uğramak" bir yana, "gerçekleştirilmiş bir devrim"⁸ sözkonusuydu.

İkinci tema olan sınıf, Devrim'e katılanlar onu böyle algıladığı için Rus Devrimi'nin önemli bir parçasıydı. Marksizmin analitik kategorileri Rus entelijansiyasında geniş kabul görmüştü ve Devrim'i sınıf çatışması bağlamında yorumlamaları ve endüstriyel işçi sınıfına özel bir rol vermeleri açısından Bolşevikler, Rus entelijansiyasında bir istisna değildi. Bolşevikler iktidara geldikten sonra proleterleri ve yoksul köylüleri kendi doğal müttefikleri saymaya devam ettiler. Ayrıca, tamamlayıcı bir çıkarsamayla, "burjuvazi"nin (eski kapitalistler ve soylu toprak sahipleri, devlet memurları, bazı ufak esnaf, kulaklar [zengin köylüler], ve bazı durumlarda Rus entelijansiyasını da içeren geniş bir grup) kendi doğal düşmanları olduğuna karar verdiler. Bu insanlar "sınıf düşmanları" olarak tanımlanmış ve devrimci terörün erken döneminde öncelikli hedefler haline gelmişti.

Sınıf meselesinin yıllar içinde büyük hararetle tartışılan taraflarından biri Bolşeviklerin işçi sınıfını temsil etme iddialarının meşru olup olmadığıydı. Petrograd ve Moskova'da işçi sınıfının radikalleştiği ve Bolşevikleri diğer partilere açıkça tercih ettikleri 1917 yazı ve sonbaharına bakıldığında bu basit bir soru gibi görünebilir. Fakat Bolşeviklerin iktidara işçi sınıfının desteğiyle gelmiş olması, yahut iktidar olmadan önce veya olduktan sonra kendi partilerini sanayi işçilerinin sözcüsü saymış olmaları işçi sınıfının daima onları desteklediği anlamına gelmez.

Rusya'nın dışında ilk kez 1921 Kronştad isyanıyla bağlantılı olarak işitilen Bolşeviklerin işçi sınıfına iha-

⁸ Adam B. Ulam, "The Historical Role of Marxism", *The New Face of Soviet Totalitarianism* (Cambridge, MA, 1963), 35.

net ettikleri suçlaması doğru olabilecek ve sonuçta doğru olduğu anlaşılan bir suçlamaydı. Peki ama ne tür bir ihanet sözkonusuydu? Kimler ne kadar süre içinde ihanet etmişti ve bunun sonuçları ne olmuştu? Bolşevikler işçi sınıfıyla İç Savaş'ın sonunda bitmeye yakın görünen evliliklerini NEP döneminde onarabilmişlerdi. Fakat Birinci Beş Yıllık Plan'da düşen reel ücretler, kentlerde kötüleşen yaşam koşulları ve rejimin ısrarla yüksek verimlilik talepleri yüzünden ilişkiler yine bozulmuştu. 1930'larda Bolşeviklerle işçi sınıfının evliliği resmen sona ermese de ikisi fiilen ayrı yaşamaya başlamıştı.

Ama bütün hikâye bundan ibaret değildir. İşçilerin Sovyet iktidarında işçi olarak durumları başka bir şey; onlara durumlarını iyileştirmek (işçiden daha başka bir şey olmaları) için verilen fırsatlar ise başka bir şeydir. Ekim Devrimi'nden sonra on beş yıl boyunca parti üyelerini öncelikle işçi sınıfının arasından devşiren Bolşevikler bir işçi partisi olma iddialarını gerçekleştirmek için epey uğraşmıştı. Ayrıca işçi sınıfına yukarıya dönük bir hareketlilik imkânı sağlayan geniş bir kanal açılmıştı zira işçilerin partiye üye olmaları proleter komünistlerin beyaz yakalılarına özgü idari ve yönetsel (*menejeryal*) mevkilere terfi etmeleriyle at başı gitmişti. 1920'lerin sonundaki Kültür Devrimi sırasında rejim, kalabalık sayıda genç işçiyi ve işçi çocuklarını yükseköğrenim kurumlarına yerleştirip yukarıya dönük hareketliliği sağlayan bir kanal daha açmıştı. "Proleterlerin terfi ettirilmesi"ni hedefleyen yüksek basınçlı politikadan 1930'ların başında vazgeçilse de bu politikanın sonuçları kalıcı oldu. Stalin rejiminde asıl önemli olan işçiler değil eski işçilerdi (yönetici ve profesyonel elitlerin içinde terfi eden "proleter çekirdek"). İşçi sınıfının yukarıya dönük hareketliliği katı bir Marksist bakış açısından fazla önemli olmayabilir. Ama bu nimetten faydalananlar için, edindikleri yeni elit

statüsü Devrim'in işçi sınıfına yönelik vaatlerini gerçekleştirdiğine dair çürütülemez bir kanıt gibi görünmüş olmalıdır.

Bu kitapta incelenen üçüncü tema devrimci şiddet ve terördür. Halk şiddeti devrime içkindir; devrimciler devrimin ilk evrelerinde şiddeti olumlarlar, ama daha sonra çekinceleri giderek artar. Nüfusun genelini korkutan ve dehşete düşüren devrimci grupların ya da rejimlerin örgütlü şiddeti anlamındaki terör, modern devrimlerin temel özelliğidir ve bu alanda ana örüntüyü Fransız Devrimi belirlemiştir. Devrimciler için terörün temel amacı devrimin düşmanlarını ve değişimin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır; ama genellikle devrimcilerin saflığını ve devrimci bağlılıklarını korumak gibi ikinci bir amaç daha sözkonusudur.⁹ Düşmanlar ve "karşı-devrimciler" bütün devrimlerde çok önemlidir. Düşmanlar açık ve örtük biçimlerde direnerek komplo ve kumpaslar hazırlarken suratlarına genellikle devrimci maskesi takarlar.

Marksist teoriye bağlı olan Bolşevikler devrim düşmanlarını sınıfsal bir çerçevede kavramsallaştırmıştı. Bir soylu, kapitalist ya da kulak olmak karşı-devrimcilere sempati duymanın yeterli kanıtı sayılmıştı. Bolşevikler karşı-devrimci kumpasları birçok devrimci gibi (hatta savaş öncesinde yeraltındaki parti örgütlenmeleri ve kumpas deneyimleri göz önüne alındığında birçok devrimciden daha fazla) bir saplantı haline getirmişlerdi; öte yandan kendilerine özgü Marksizm anlayışları da bu saplantıya özel bir boyut katmıştı. Bolşevikler nezdinde, doğaları gereği devrime düşman sınıflar oldukları için koskoca toplumsal sınıflar bir düşman komplosu olarak görülebilmşti. O sınıflara mensup bireyler "öznel olarak"

⁹ Bu konuyla ilgili bkz. Igal Halfin, *Terror in My Soul: Communist Autobiographies on Trial* (Cambridge, MA, 2003).

(kendi zihinlerinde) komplolardan bihaber olduklarını ve devrimi desteklediklerini düşünüyor olabilirlerdi ama “nesnel olarak” karşı-devrimci komploculardı.

Bolşevikler Rus Devrimi’nde iki tür teröre başvurmuştu: Parti dışındaki düşmanlara ve iç düşmanlara yönelik terör. Devrim’in ilk yıllarında parti dışındaki düşmanlara yaygın biçimde uygulanan terör 1920’lerde azalsa da 1920’lerin sonunda kolektifleştirme ve Kültür Devrimi’yle birlikte yeniden alevlendi. İç düşmanlara yönelik terör ise ilk olarak İç Savaş sonunda parti içi fraksiyon kavgalarında bir ihtimal olarak gündeme gelse de 1927’ye kadar bastırılmış; 1927’de ise Sol Muhalefet’e ufak çaplı bir terör uygulanmıştı.

O tarihten sonra parti içindeki düşmanlara geniş çaplı terör uygulama arzusu giderek elle tutulur hale geldi. Bunun bir nedeni rejimin parti dışındaki “sınıf düşmanları”na zaten ciddi düzeyde bir terör uyguluyor olmasıydı. Bir başka neden de partinin dönem dönem kendi saflarında yaptığı tasfiyelerin (temizlik anlamındaki *chitski*) belirli bir isteğin yerine getirilmesine yakın bir etki yaratmış olmasıydı. Ulusal ölçekte ilk olarak 1921’de yapılan bu tasfiyeler sadakatleri, yeterlikleri, özgeçmişleri ve ilişkilerinin halkın önünde değerlendirilmesi için komünistlerin tek tek huzura çağrıldıkları ve aralarında yetersiz bulunanların ya partiden kovulduğu ya da adaylık statüsüyle yetinmek zorunda bırakıldıkları bir parti teftişiydi. 1929’da ve 1933-34’te partide ulusal ölçekte tasfiyeler yapıldıktan sonra – parti için tasfiyenin adeta bir saplantı haline gelmesiyle– 1935 ve 1936’da üyelere yönelik iki teftiş daha peş peşe yapıldı. O tarihlerde partiden kovulmanın tutuklama ve sürgün gibi ek cezalar getirmesi hâlâ zayıf bir ihtimal olsa da partideki her tasfiyeyle birlikte bu ihtimal güçleniyordu.

Terör ve parti içindeki tasfiyeler (küçük harfli “t”asfiyeler) 1937-1938’deki Büyük Tasfiye’yle nihayet devasa bir düzeye ulaştı.¹⁰ Parti üyelerine yönelik sistematik bir teftiş yapılmadığı için burada olağan bir tasfiye sözkonusu değildi; ilk etapta özellikle yüksek mevkilerdeki parti üyeleri hedef alınmış, ardından tutuklama ve korku dalgası partili olmayan entelijansiyaya ve daha düşük bir düzeyde geniş kalabalıklara doğru hızla yayılmıştı. Daha doğru bir ifadeyle Büyük Terör¹¹ olarak adlandırılan Büyük Tasfiye’de kuşkuyla mahkûmiyet genellikle eşanlamlıydı; suç eylemleri için kanıt aranmıyordu ve karşı-devrimci suçların cezası ya idam sehпасına çıkartılmak ya da çalışma kampına gönderilmektir. Birçok tarihçi, Fransız Devrimi’nin Terör dönemiyle benzerlikler bulmuştur ve bu benzerlik kuşkusuz Büyük Tasfiye’yi organize edenlerin de aklına gelmişti zira Büyük Tasfiye sırasında karşı-devrimci olduğuna inanılanlara isnat edilen “halk düşmanlığı” suçlaması Jakoben teröristlerden ödünç alınmıştı. Bu tarihsel ödünçlemenin önemini kitabın son bölümünde tartışacağız.

¹⁰ Büyük Tasfiye, Sovyetler’den ziyade Batı’ya ait bir terimdir. Uzun yıllar boyunca, bu dönemden Rusçada açıkça ve kabul edilebilir şekilde bahsetmek mümkün değildi zira hadisenin gerçekleşmiş olduğu resmen kabul edilmüyordu; özel sohbetlerde ise dolaylı biçimde “1937”den bahsediliyordu. “Tasfiyeler”le “Büyük Tasfiye”nin karıştırılması Sovyetler devrinde başvurulmuş bir adlandırmadan kaynaklanır: Terör 1939’daki 18. Parti Kongresi’nde yapılan sözde kınama ile sona erdirildiğinde kâğıt üstünde “kitleli tasfiye” (*massovye chistki*) kınanmıştı; parti içinde ise 1936’dan bu yana kelimenin tam anlamıyla yapılmış olan herhangi bir tasfiye yoktu. Tabir (*massovye chistki*) Rusçada kısa süre kullanıldıktan sonra kaybolurken İngilizceye kalıcı olarak yerleşti.

The Great Terror (Büyük Terör), Robert Conquest’in konuyla ilgili klasik eserinin ismidir.

Dördüncü basımla ilgili not

Kitabın önceki basımları gibi dördüncü basım da Rus Devrimi'nin esasen eski Rus İmparatorluğu veya Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan topraklarında değil Rusya'daki tarihini konu ediyor. Rusların çoğunlukta olmadığı bölgeler ve Rus olmayan halklarla ilgili oldukça etkileyici ve değerli tarih çalışmaları yapıldığı için bunu özellikle vurgulamak gerekir. Kitabın yeni baskısı, temel meselesi itibarıyla, 1991'den sonra erişilebilir hale gelen malzemenin yanı sıra güncel uluslararası tarihçiliğin verilerini de içeriyor. Kitabın argümanı ya da düzenlenişinde büyük bir değişiklik olmasa da yeni bilgi ve akademik yorumlara yönelik tepkilerimi yansıtan bir dizi değişiklik yaptım. Güncel İngilizce araştırmalar dışında İngilizceye çevrilmiş Rusça araştırmalara da dikkat çekmek üzere dipnotlara başvurdum ve Rusça araştırma ve belgelerden yapılan alıntılarını olabildiğince azalttım. Kitabın sonundaki "Seçilmiş Kaynakça" daha kapsamlı okumalar yapmak isteyenler için kısa bir kılavuz sunuyor.

ORTAM

Rusya, yirminci yüzyıl başında Avrupa'nın büyük güçlerinden biriydi. Fakat tüm dünyada Britanya, Almanya ve Fransa'dan daha geri olduğu kabul edilen bir büyük güç statüsündeydi. İktisadi anlamda bu, feodalizmden çıkmakta (köylüler "lord"lar ve devlet karşısındaki yasal boyunduruklarından ancak 1860'larda kurtulabilmişti) ve sanayileşmekte geç kaldığı anlamına geliyordu. Siyasette ise 1905'e kadar hiçbir yasal parti ve seçilmiş merkezî parlamento olmamış ve otokrasi, yetkilerinden herhangi bir şey kaybetmeden var olabilişti. Rus şehirlerinin siyasi örgütlenme ve özyönetim gelenekleri yoktu ve Rus soyluluğu Çar'dan tavizler koparabilecek kadar güçlü bir kurumsal kimlik edinememişti. Rus vatandaşları kâğıt üstünde belirli "zümrelere" ait olsa da (kentlilik, köylülük, ruhban ve soyluluk), yürürlükteki zümreler sistemi meslek sahibi profesyoneller ve kentli çalışanlar gibi yeni toplumsal gruplar yaratmamıştı ve yalnızca ruhban kendi içine kapalı bir kastın temel özelliklerini taşıyordu.

1917'den önceki otuz yılda Rusya'da yoksullaşmadan ziyade milli servet arttı ve bu dönemde devletin sanayileşme politikaları, yabancı yatırım, bankacılık ve kredi sisteminin modernleştirilmesi ve yerli girişimcilerin faaliyetlerinin mütevazı ölçekte de olsa gelişmesiyle birlikte ilk defa ekonomik kalkınmada bir atılım gerçekleşmişti.

Devrim sırasında Rus nüfusunun hâlâ %80'ini oluşturan köylülüğün ekonomik durumunda ise herhangi bir gözle görülür iyileşme olmamıştı. Fakat bazı çağdaş gözlemcilerin iddialarının aksine köylülüğün ekonomik konumunda istikrarlı bir bozulma da gerçekleşmemişti.

Son Rus Çarı II. Nikolay'ın üzüntüyle fark ettiği üzere otokrasi Batı'dan sinsice sızan liberal etkiler karşısında kaybetmekte olduğu bir savaş yürütüyordu. Siyasi değişimin yönü (Batılı bir anayasal monarşi) belirgin olsa da eğitilmiş sınıflara mensup birçok kişi değişimin yavaşlığından, otokrasinin inatçı ve köstekleyici tutumundan şikâyetçiydi. 1905 Devrimi'nden sonra Nikolay teslim bayrağını çekip seçilmiş bir ulusal parlamento (Duma) kurmuş ve siyasi partilerle sendikaları yasallaştırmıştı. Ama otokratik idareye özgü eski keyfi alışkanlıklar ve gizli polisin süren faaliyetleri bu tavizlerin altını oyuyordu.

Ekim 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra birçok Rus göçmen, devrim öncesi yılları I. Dünya Savaşı ve isyan eden ayaktakımı (başka deyişle Bolşevikler) tarafından sebepsiz yere sekteye uğratılmış, ilerlemenin hâkim olduğu bir altın çağ olarak görmüştü. Ama bahsedilen ilerleme, toplumun istikrarsızlığı ve siyasi çalkantı ihtimalinde büyük pay sahibiydi: Bir toplum ne kadar hızlı değişirse (değişimin ilerici ya da gerici olarak algılanmasından bağımsız olarak) o kadar fazla istikrarsızlaşır. Rusya'da devrim öncesi dönemin büyük edebiyatını düşünürsek en canlı imgelerin yerinden edilme, yabancılaşıma ve insanın kendi kaderini denetleyememesi gibi deneyimlerle iç içe geçtiği görülür. 19. yüzyıl yazarlarından Gogol için Rusya, zifiri karanlıkta bilinmez bir yöne ilerleyen bir troykaydı. 1916'da II. Nikolay ve onun bakanlarını eleştiren Duma siyasetçilerinden Aleksandr Guçkov'a göre ise Rusya deli bir sürücünün uçurumun eşiğine sürüklediği ve yolcuların dümene geçip geçmemek için aralarında tartıştığı bir

arabaydı. 1917’de bu risk alınmış ve Rusya’nın bodoslama gidişi devrime sürükleniş halini almıştı.

Toplum

Rus İmparatorluğu batıda Polonya’dan doğuda Pasifik Okyanusu’na, kuzeyde Arktik’ten güneyde Karadeniz, Türkiye sınırları ve Afganistan’a uzanan çok geniş bir coğrafyayı kapsıyordu. İmparatorluğun merkezi olan ve bugün Ukrayna’yı oluşturan toprakların bir bölümünü de kapsayan Avrupa Rusya’sının nüfusu –toplam İmparatorluk nüfusunun 126 milyon olarak saptandığı– 1897 nüfus sayımına göre 92 milyondur.¹ Fakat Avrupa Rusya’sı ve İmparatorluğun görece ileri batı bölgeleri bile hâlâ büyük ölçüde kırsaldı ya da henüz kentleşmemişti. Çoğu son dönemin hızlı genişlemesinin sonucunda ortaya çıkmış bir avuç büyük kentsel sanayi merkezi vardı: I. Dünya Savaşı’nda Petrograd, 1924’te ise Leningrad adını alan imparatorluk başkenti St. Petersburg; tarihsel ve (1918’den itibaren) müstakbel başkent Moskova; Kiev, Harkov, Odessa ve bugün Ukrayna’da bulunan Donbas’taki yeni madencilik ve metalürji merkezleri; batıda Varşova, Lodz ve Riga; güneyde Rostov ve petrol şehri Bakü. Fakat Rus taşrasındaki birçok şehir yirminci yüzyıl başında hâlâ durgun su birikintileriydi – ufak bir tüccar nüfus, birkaç okul, köylülerin kurduğu birkaç pazar ve belki de bir demiryolu olan yerel idari birimlerdi.

Köylerde geleneksel hayat tarzı büyük ölçüde devam ediyordu. Köylülerin toprağı hâlâ komünal mülkiyetti; köy arazileri çeşitli köylü aileler tarafından ayrı ayrı sürülen dar parsellere bölünmüştü ve birçok köyde *mir*ler (köy konseyleri) her ailenin eşit pay alabilmesi için parselleri

¹ Frank Lorimer, *The Population of the Soviet Union* (Cenevre, 1946), 10, 12.

belirli aralıklarla yeniden bölüştürüyordu. Köylerde karasabanlar hâlâ yaygın biçimde kullanılmaktaydı ve modern tarım teknikleri bilinmiyordu; köylü tarımı geçimlik seviyenin üstüne pek çıkmıyordu. Köylülerin kulübeleri köydeki sokak boyunca öbek öbek sıralanıyor ve köylüler fırınlarının üstünde uyuyup hayvanlarını evlerin içinde besliyorlardı ve köylü ailesi eski patriyarkal yapıyı sürdürüyordu. Köylülerin serflikten kurtulmasının üstünden henüz bir kuşak geçmişti: Yüzyıl dönümünde altmış yaşındaki bir köylü 1861'de Serflikten Azat yasası yürürlüğe konduğunda hâlâ genç bir yetiştirildi.

Serflikten Azat yasası, kuşkusuz, köylünün yaşamını değiştirmişti ama bu yasa değişimin azaltılması ve zamana yayılması amacıyla büyük bir ihtiyatla hazırlanmıştı. Serflikten Azat'tan önce köylüler hem köy toprağında kendilerine düşen parseli hem de efendilerinin toprağını sürer ya da kendi emeklerinin nakdi karşılığını efendilerine öderlerdi. Serflikten Azat'tan sonra ise kendi topraklarını sürmeye devam ettiler ve bazen de toprak sahiplerine devletin tazminat olarak verdiği toplam meblağın "kefareti" olarak belirli ödemeler yapabilmek için eski efendilerinin topraklarını icar usulüyle işlediler. Kefaret ödemelerinin kırk dokuz yıl sürmesi planlanmıştı (gerçekte devlet planlanandan birkaç yıl önce buna son verdi) ve köy topluluğu her üyesinin borcundan topluca sorumluydu. Bu, tek tek köylülerin hâlâ köye bağımlı oldukları anlamına geliyordu; fakat bağımlılık borçlarla ve serfliğin yerini alan *mirin* kolektif sorumluluğuyla devam ediyordu. Serflikten Azat'ın koşulları köylülerin kitleler halinde şehirlere akın etmesi ve kamu düzenine tehlike oluşturabilecek bir topraksız proletaryanın oluşmasını önlemek için tasarlanmıştı. Aynı zamanda *mirin* ve komünal toprak mülkiyetine dayalı eski sistemin pekiştirilmesine sebep olmuş ve köylülerin kendi parsellerini emniyete almalarını, arazilerini

genişletip iyileştirmelerini ve küçük ölçekli bağımsız tarıma geçmelerini imkânsız hale getirmişti.

Serflikten Azat'ı izleyen yıllarda köylerden temelli ayrılmak zor olsa da tarım, inşaat, madencilik ya da şehirlerde çalışmak için geçici olarak ayrılmak kolaydı. Doğrusu bu tür işler birçok köylü ailesi için bir zorunluluktur: Vergiler ve kefaret ödemeleri için para gerekiyordu. Mevsimlik işçi (*otkhodniki*) olarak çalışan köylüler genellikle yılın büyük bölümünde uzaklarda oluyor ve köylerdeki toprakları işleyebilmeleri için ailelerini geride bırakıyorlardı. Seyahatler uzadığında (Rusya'nın merkez bölgesindeki köylerden Donbas madenlerine çalışmaya giden köylülerin durumunda olduğu üzere) *otkhodniki* sadece hasat ya da ilkbahardaki tohum ekimi zamanında köye dönebiliyordu. Mevsimlik çalışma için köyden ayrılmak özellikle toprak sahiplerinin serflerden emeklerinden ziyade nakdi ödemeler talep ettiği Avrupa Rusya'sının daha az verimli topraklarında çok köklü bir uygulamaydı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında biraz da şehirlerde daha fazla iş imkânı ortaya çıktığı için giderek daha yaygın hale gelmişti. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda her yıl yaklaşık dokuz milyon köylü kendi köyleri dışında mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere pasaport alıyor ve bu insanların neredeyse yarısı tarım dışı işlerde çalışıyordu.²

Avrupa Rusya'sındaki her iki köylü ailesinden birinde (bu oran Petersburg, Merkezî Sanayi Bölgeleri ve batı şehirlerinde daha yüksekti) aile fertlerinden biri iş bulmak için köyü terk ederken eski Rusya'nın köylerde değişmeden devam ettiği izlenimini inandırıcı kılmak zordu. Birçok köylünün bir ayağı geleneksel köyün dünyasında öbür

² A. G. Raşin, *Formirovanie rabocheho klassa Rossii* (Moskova, 1958), 328.

ayağı ise modern sanayi şehrinin çok farklı dünyasındaydı. Köylülerin geleneksel dünyaya ne ölçüde ait oldukları yalnızca coğrafi lokasyona göre değil yaş ve cinsiyete göre de belirleniyordu. Gençlerin çalışmak için köyden ayrılmasına daha sık rastlanıyordu ve genç erkekler askere çağrıldıklarında daha modern bir dünyayla tanışma imkânı buluyordu. Kadınlar ve yaşlılar ise daha ziyade köy hayatına ve köylülere özgü eski hayat tarzına aşinaydılar. Köylülerin deneyimindeki bu farklılıklar 1897 nüfus sayımında saptanan okuryazarlık oranlarına çarpıcı biçimde yansımıştır. Okuryazar gençlerin sayısı yaşlılara göre çok daha fazla iken okuma-yazma bilen erkeklerin sayısı okuma-yazma bilen kadınların sayısını aşıyordu ve verimli Kara Toprak Bölgesi'ne kıyasla Avrupa Rusya'sının daha az verimli –mevsimlik göçün en yaygın olduğu– yörelerinde okuma-yazma oranı daha yüksekti.³

Kentli işçi sınıfı, köylülüğe hâlâ çok yakındı. Daimi sanayi işçisi sayısı (1914'te üç milyonun üstündeydi) her yıl tarım dışı mevsimlik işlerde çalışmak üzere köylerinden ayrılan köylü sayısından daha azdı ve kentlerde daimi olarak ikamet eden işçilerle yılın büyük bölümünü kentlerde çalışarak geçen köylüler arasında kesin bir ayrım yapmak imkânsızdı. Daimi işçiler arasında bile köylerde toprağı olan ve karılarıyla çocuklarını köyde bırakmış olan çok sayıda insan vardı; (özellikle Moskova yöresinde yaygın bir durum olarak) köylerde yaşayıp günlük ya da haftalık olarak kentlerdeki işlerine gidip gelenler de vardı. Yalnızca St. Petersburg'da sanayide çalışan işgücünün kırsal kesimle tüm bağları kopmuştu.

Kentli işçi sınıfıyla köylülük arasındaki bu sıkı bağlantının temel nedeni Rusya'nın kaydettiğı hızlı moder-

³ Barbara A. Anderson, *Internal Migration during Modernization in Late Nineteenth-Century Russia* (Princeton, NJ, 1980), 32–8.

nleşmenin yakın tarihli bir olgu olmasıydı. Rusya'da sanayinin geniş ölçekte büyümesi ve kentlerin genişlemesi 1890'ları bulmuştu (Britanya'dan yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra). O tarihlerde bile kalıcı bir kentli işçi sınıfının oluşması 1860'ların Serflikten Azat Yasası'nın köylüleri köye bağlayan koşullarından ötürü sınırlı kalmıştı. Rus işçi sınıfının büyük bir bölümünü çoğunluğu köylü olan birinci kuşak işçiler oluştururken, ikinci kuşak ve kentlere yerleşmiş olan işçiler ise azınlıktaydı. Sovyet tarihçiler I. Dünya Savaşı arifesinde sanayi işçilerinin %50'den fazlasının ikinci kuşak işçilerden oluştuğunu iddia etseler de bu hesaba kuşkusuz babaları *otkhodniki* olan işçi ve köylü *otkhodnik*ler de dahildi.

Bir az gelişmişlik tablosuna özgü bu temel özelliklere rağmen I. Dünya Savaşı gelip çattığında Rus sanayii belli yönlerden oldukça ileriye. Modern sanayi sektörü ufaktı ama hem coğrafi olarak (özellikle Petersburg, Moskova ve Ukrayna-Donbas gibi bölgelerde) hem de sanayi tesislerinin büyüklüğü itibarıyla olağanüstü yoğun bir sanayiydi. Gerschenkron'un⁴ belirttiği üzere bu görece geriliğin bazı avantajları vardı: Büyük ölçekli yabancı yatırımlar ve enerjik bir devlet müdahalesi sonucunda geç tarihlerde sanayileşmiş olması Rusya'ya bazı erken aşamaları atlatma, ileri teknolojiyi ödünç alma ve büyük ölçekli modern üretime hızla geçme imkânı sağlamıştı. Petersburg'taki ünlü Putilov metal işleme ve makine-inşa tesisinde ve büyük ölçüde yabancılara ait olan Donbas'taki metalürji tesislerinde binlerce işçi istihdam edilmişti.

Marksist teoriye göre ileri kapitalist üretim koşullarında yüksek düzeyde yoğunlaşan bir sanayi proletaryasının devrimcileşmesi güçlü bir ihtimal iken köylülükle

⁴ A. Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective* (Cambridge, MA, 1962), 5-30.

güçlü bağlarını koruyan modern öncesi bir işçi sınıfının devrimcileşmesi ise zayıf bir ihtimaldir. Dolayısıyla Rus işçi sınıfının devrimci potansiyelini teşhis etmeye çalışan bir Marksist, bazı çelişik özelliklerle karşılaşılıyordu. Öte yandan 1890-1914 dönemine ilişkin empirik verilere bakıldığında, köylülükle yakın bağları olmasına rağmen Rus işçi sınıfının fevkalade militan ve devrimci olduğu görülür. İşçiler sık sık büyük ölçekli grevler düzenlemiş; kendi aralarında fabrika yönetimi ve devlet otoritesine karşı ciddi bir dayanışma göstermiş ve iktisadi taleplerin yanı sıra çoğunlukla siyasi taleplerde de bulunmuştu. 1905 Devrimi'nde St. Petersburg ve Moskova işçileri kendi devrimci kurumları olan sovyetleri örgütlemiş ve orta sınıf liberallerin otokrasiye karşı hamleleri Çar'ın Ekim ayındaki anayasal tavizlerinden sonra geri çekilse de kendi mücadelelerini sürdürmüştü. 1914 yazında işçilerin Petersburg ve başka yerlerde başlattıkları grevler öylesine tehditkâr bir boyut almıştı ki bazı gözlemciler hükümetin genel savaş seferberliği ilan etme riskini almayacağını düşünmüştü.

Rus işçi sınıfının devrimci hislerinin bu kadar güçlü olması farklı biçimlerde açıklanabilir. İlk olarak, Rusya koşullarında işverenlere sınırlı bir ekonomik protestoyla (Lenin'in deyiimiyle sendikacılıkla) karşı çıkmak çok zordu. Hükümetin Rusya'daki yerli sanayide ve yabancı yatırımların korunmasında büyük çıkarları vardı ve özel işletmelerdeki grevler kontrolden çıkmaya başladığında devlet yetkilileri grev yapılan yerlere hızla asker sevk ediyordu. Bu da ekonomik grevlerin (ücretler ve çalışma koşullarına ilişkin protestoların) siyasi bir boyut alabildiğini gösteriyordu ve Rus işçilerin yabancı yöneticiler ve teknik personele duyduğu öfke de benzer sonuçlara yol açıyordu. İşçi sınıfının kendi çabalarıyla devrimci bir bilinç edinemeyeceğini, olsa olsa "sendikal bir bilinç" edi-

nebileceğini söyleyen kişi bir Rus Marksisti olan Lenin olsa da Rusya'daki deneyim (Batı Avrupa'nın aksine) onu doğrulamıyordu.

İkinci olarak, Rus işçi sınıfının kendi içinde köylülük unsurunu barındırması onu muhtemelen daha az değil daha çok devrimci yapmıştı. Rus köylülüğü, örneğin Fransız köylülüğünden farklı olarak, doğası gereği muhafazakâr küçük mülk sahiplerinden oluşmuyordu. 1770'lerin Pugaçev İsyanı'nda da görüldüğü üzere Rus köylülüğünün toprak sahipleri ve devlet yetkililerine karşı kanlı ve anarşik yöntemlerle isyan etme geleneği 1905 ve 1906 köylü isyanlarında yeniden nüksetmişti; 1861 Serflikten Azat Yasası adil ya da yeterli bir özgürleşme sayılmadığı için köylülerin isyan ruhunu yatıştırmaya yetmemişti ve giderek toprağa aç hale gelen köylüler kendilerinden esirgenen toprakta hakları olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca kentlere göçüp işçi statüsüne geçen köylülerin çoğu gençti; köydeki ailelerinin kısıtlamalarından kurtulsalar da fabrika disiplinine hâlâ alışmamışlardı ve yer değiştirip alışmadıkları bir ortama uyum sağlamakta güçlük çekmenin kırgınlık ve öfkesini duyuyorlardı.⁵ Rus işçi sınıfı bir bakıma tam da Lenin'in bahsettiği "sendikal bilinci" edinecek -kendi çıkarlarını devrimci olmayan araçlarla koruyabilen ve modern kentli toplumların belirli düzeyde eğitilmiş ve vasıflı kimselere sunduğu yukarı dönük hareketlilik fırsatlarını kavrayabilen yerleşik bir sanayi proletaryası olabilecek- vakti olmadığı için devrimciydi.

Öte yandan Rus toplumunun "modern" özellikleri kentli kesimler ve eğitilmiş üst tabaka arasında dahi hâlâ çok yetersizdi. Rusya'da bir orta sınıfın olmadığı birçok kez söylenmiştir; doğrusu yeni gelişen bir sivil toplu-

⁵ Köylü isyanları ve işçi sınıfı devrimi için bkz. Leopold Haimson, "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917", *Slavic Review*, 23, no. 4 (1964), 633-7.

ma özgü meslekler, odalar, dernekler ve başka birtakım göstergeler olsa da iş hayatı ve ticaret sınıfı nispeten zayıftı.⁶ Devlet bürokrasisi giderek profesyonelleşse de üst kademelere hâlâ devlete hizmetkârlık eden soyluluk hâkimdi. Serfliğin kaldırılmasından sonra toprak sahibi bir grup olarak karşılaştığı iktisadi çöküşten ötürü devlete hizmetkârlık etmek soyluluk için daha da önemli bir ayrıcalık haline gelmişti: Soylu toprak sahiplerinin çok azı kapitalist ve piyasa odaklı bir tarıma başarıyla geçebilmiştir.

Rus toplumunun yirminci yüzyıl başındaki şizoid doğasını çok iyi yansıtan şeylerden biri en büyük ve modern Rus şehri St. Petersburg'taki adres rehberlerinde kayıtlı kimlik tariflerinin şaşırtıcı çeşitliliğidir. Bazı insanlar geleneksel usullere bağlı kalarak kendilerini toplumsal zümrelerine ve statülerine göre tanımlamıştı ("doğuştan soylu", "Birinci Lonca'ya kayıtlı tüccar", "saygın vatandaş", "Resmî Müsteşar" vb.) Bazıları ise açıkça yeni bir dünyaya ait oldukları için kendilerini meslekleri ya da işleriyle tanımlamıştı ("borsa simsarı", "makine mühendisi", "şirket yöneticisi" ya da Rusya'da kadın özgürlüğü mücadelesinin kazanımlarının simgesi olarak "kadın doktor"). Üçüncü bir grup ise hangi dünyaya ait olduğu belli olmayan ve rehberde kendilerini bir yıl toplumsal zümrelerine göre bir başka yıl mesleklerine göre tanımlayan ya da bir seferinde tuhaf biçimde kendini "soylu diş hekimi" olarak tanımlayan birinin durumunda olduğu üzere her iki kimliği de kullananlardan oluşuyordu.⁷

⁶ Bkz. *Between Tsar and People. Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*, ed. Edith W. Clowes, Samuel D. Kassow ve James L. West (Princeton, NJ, 1991).

Alfred Rieber Rus toplumunda eski ve yeni toplumsal kimliklerin bir arada varoluşunu tanımlamak üzere "tortusal" terimini kullanmıştır. Rieber'in ilgili makalesi için bkz. "The Sedimentary Society", *Between Tsar and People*, 343-66.

Eğitimli Ruslar ise pek resmî olmayan ortamlarda kendilerini genellikle entelijansiya mensubu olarak tanımlıyordu. "Entelijansiya" sözcüğü sosyolojik bakımdan çok kaygan bir kavram olmakla birlikte genel olarak Rus toplumunun kalanından eğitim düzeyiyle, Rusya'daki otokratik rejimden ise radikal ideolojisiyle ayrılan Batılılaşmış ve eğitimli bir eliti tanımlıyordu. Öte yandan Rus entelijansiyası kendini bir elit olarak tanımlamaktan ziyade toplumun iyileştirilmesine ilişkin ahlaki bir kaygı, "eleştirel düşünme" becerisi ve özellikle rejime karşı eleştirel ve yarı muhalif bir tutum paydasında birleşmiş olan sınıfsız bir grup olarak görüyordu. Entelijansiya terimi on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yaygın biçimde kullanılmaya başlansa da kökenleri on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına, soyluluğun devlete zorunlu hizmet yükümlülüğünün sona erdiği ve eğitimli oldukları halde eğitimle edindikleri becerileri toplumun faydasına yeterince sunamadıklarına inanan aydınların "halka hizmet" yükümlülüğüne dayanan alternatif bir ethos geliştirdikleri bir döneme uzanıyordu.⁸ İdeal koşullarda (pratikte daima böyle olmasa da), entelijansiya mensubu olmakla bürokraside çalışmak bağdaştırılamıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve otokrasiyle savaşmak için ufak çaplı komplolar düzenleyip halkı özgürleştirmeye çalışan Rus devrimci hareketi büyük ölçüde entelijansiyanın radikal ideolojisi ve siyasal muhalefatinin ürünüydü.

Yüzyıl sonunda yüksek statülü mesleklerin ortaya çıkışıyla Rusların mesleki tercihlerinin geçmişe oranla çok daha çeşitli ve kapsamlı bir hal alması sonucunda *entelijant* sıfatı genellikle siyasal değişimi amaçlayan aktif bir devrimci bağlılıktan ziyade görece pasif ve liberal

⁸ Bkz. Marc Raeff, *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth-Century Nobility* (New York, 1966).

tavirlara işaret etmeye başlamıştı. Yine de meslek sahibi yeni profesyonel sınıf eski entelijansiyanın, adanmış devrimcilere sempati ve saygı duyma geleneğinden yeterince nasiplendiğini ortaya koymuş ve devlet memurları reformcu politikalar izlediğinde ya da devrimci teröristler tarafından katledildiklerinde dahi rejime asla sempati duymamıştı.

Bazı başka profesyonel mesleklerin de otokrasiye tam destek vermekle bağdaştırılması zordu. Örneğin hukuk mesleği 1860'larda hukuk sistemindeki reformun bir sonucu olarak gelişmiş olsa da sözkonusu reformlar uzun vadede Rus toplumu ve devletinde -özellikle İmparator II. Aleksandr'ın 1881'de bir grup devrimci terörist tarafından katledilmesinden sonra başlayan reaksiyon devrinde- hukukun üstünlüğünün egemen kılınmasında başarısız olmuştu. Hukukçular idarenin keyfî uygulamalarının, polisin sınırsız yetkilerinin ve hükümetin yargı sistemini etkilemeye dönük çabalarının hukukun üstünlüğü ve aldıkları hukuk eğitimiyle bağdaşmadığını düşünüyordu.⁹ Rejimle kurulan düşmanca ilişkinin bir başka örneği devlet bürokrasisinden kurumsal bakımdan ayrı olan ve genellikle onunla çatışan *zemstvo* adındaki seçilmiş yerel idari organlardı. Yirminci yüzyıl başına gelindiğinde, *zemtsvolarda* radikallere duydukları sempatiyle tanınan yetmiş bine yakın profesyonel meslek sahibi (doktor, öğretmen, tarım uzmanı vs.) görev yapmaktaydı.

1890'larda özellikle Sergey Witte öncülüğündeki Finans Bakanlığı ve ardından Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından başlatılan iktisadi modernleşme ve sanayileş-

⁹ Bununla ilgili bir tartışma için bkz. Richard S. Wortman, *The Development of a Russian Legal Consciousness* (Chicago, 1976), 286-9 ve muhtelif yerlerde. Daha kapsamlı bir mesele olan Büyük Reformlar ile ilgili bkz. *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, ed. Ben Eklof, John Bushnell ve Larissa Zakharova (Bloomington, IN, 1994).

me hamlesinin enerjik desteği karşısında mühendisler ve teknik uzmanların rejimden uzaklaşmalarını gerektiren herhangi bir neden yoktu. Witte, Rusya'nın teknik uzmanları ve işadamlarının otokrasi ve onun modernleşme hamlesini desteklemeleri için her türlü çabayı sarfetmişti, ama sorun Witte'nin iktisadi ve teknolojik ilerlemeye dair coşkusunun Rusya'nın bürokratik eliti tarafından büyük ölçüde paylaşılmaması ve Çar II. Nikolay tarafından nahoş bulunmasıydı. Modernleşme yanlısı profesyoneller ve girişimcilerin otokratik yönetim fikrine prensipte karşı çıkmamaları ihtimal dahilindeydi (gerçekte Politeknik Enstitüleri'nde öğrenci oldukları sırada tanıştıkları radikal fikirler onları otokrasiye muhalefete sevk etmiş olsa da). Ne var ki Çarlık otokrasisini etkili bir modernleşme aracı olarak görmeleri çok zordu: Çarlık otokrasisinin sicili çok tutarsızdı ve siyasal ideolojisi geleceğe ilişkin tutarlı bir vizyondan ziyade geçmişe dönük bir nostalji sunuyordu.

Devrimci gelenek

Rus entelijansiyasının görevi Rusya'daki koşulların iyileştirilmesiydi – ilk olarak ülkenin geleceğine dönük toplumsal ve siyasal projeler hazırlamak ve daha sonra mümkünse bunları gerçekleştirmek üzere harekete geçmek. Rusya'nın gelecekteki ölçüsü Batı Avrupa'nın bugünüydü. Rus entelektüeller Avrupa'da gözlemlenen farklı olguları kabul veya reddediyor olabilirlerdi ama bunların hepsi Rusya'nın tartışma gündemine girmişti ve Rusya'nın geleceğine dair tasarıların parçasıydı. On dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde temel tartışma başlıklarından biri Batı Avrupa'daki sanayileşme ve onun toplumsal ve siyasi sonuçlarıydı.

Bir görüşe göre kapitalist sanayileşme insanı itibarsızlaştırıp kitleleri yoksullaştırmış, Batı'daki toplumsal

dokuyu tahrip etmişti ve dolayısıyla Rusya her ne pahasına olursa olsun bundan kaçınmalıydı. Bu görüşteki radikal entelektüeller geriye dönük olarak "popülist"ler adı altında gruplandırılmıştır (gerçekte olmadığı kadar tutarlı bir örgütlenmeye işaret eden bu etiket ilk olarak kendilerinden farklı düşünen herkesle aralarına bir mesafe koymak isteyen Rus Marksistleri tarafından kullanılmıştır.) Popülizm 1860'lardan 1880'lere kadar esasen Rus radikal düşüncesinin ana akımını oluşturmuştu.

Rus entelijansiyası, sosyalizmi (Avrupa'da Marksizmin ortaya çıkışından önce sosyalistler, özellikle Fransız "ütopyacı"lar tarafından anlaşıldığı haliyle sosyalizmi) genel olarak en arzu edilebilir toplumsal örgütlenme biçimi olarak görseler de bunun liberalizmin bir siyasal değişim ideolojisi olarak kabulüne engel oluşturmadığı kanısındaydılar. Entelijansiya, toplumdan kopuk olduğu gerçeğine "halk"la (narod) arasındaki uçurumu kapatmak için kolları sıvayarak tepki vermişti. Entelijansiyanın popülizm olarak adlandırılan düşünce çizgisi kapitalist sanayileşmeye yönelik itirazla Rus köylülüğünün idealize edilmesini birleştiriyordu. Popülistler kapitalizmin Avrupa'daki geleneksel kırsal topluluklarda yıkıcı etkileri olduğunu, köylülerin topraktan koparılıp kentlerde topraksız ve sömürülen sanayi işçileri olarak yaşamak zorunda bırakıldıklarını düşünüyorlardı. Rus köylülerinin geleneksel köy örgütlenmesi olan komün ya da *miri* kapitalizmin yıkıcı etkilerinden korumaya çalışıyorlardı zira *mirin* Rusya'yı sosyalizme götürebilecek bir yol sunan eşitlikçi bir kurum (belki de ilkel komünizmin bir yadigarı) olduğuna inanıyorlardı.

1870'lerin başında entelijansiyanın köylülüğü idealize etmesi, buna karşılık kendi durumundan memnun olmaması ve siyasal reform ihtimalleri popülistlerin isteklerini cisimleştiren, kendiliğinden bir kitle hareketi-

ne yol açmıştı: 1873-1874'ün "Halka Doğru"su. Binlerce öğrenci ve entelijansiya üyesi köylere gitmek üzere şehirlerden ayrılmış ve bazen kendilerine köylülüğü aydınlatma misyonu biçmiş, bazen halkın bilgeliğini edinmek gibi mütevazı bir amaçla yetinmiş, bazen de devrimci örgütlenme ve propaganda umudu duymuşlardı. Hareketin ne merkezî bir istikameti ne de birçok farklı katılımcısına bakılırsa açıkça tanımlanmış bir siyasi niyeti vardı: Siyasi bir seferberlikten ziyade dinî bir hac ruhuyla yürütülmüştü. Ama hem köylüler hem de Çarlık polisi bu ayrımı yapmakta zorlanmış ve büyük bir endişeye kapılan yetkililer kitlesel tutuklamalara girişmişti. Davetsiz misafirlerini soyluluğun evlatları ve muhtemel sınıf düşmanları olarak gören köylüler de kentlerden gelen gençleri kendi elleriyle polise teslim etmişti. Bu çöküş popülistler arasında derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Halka hizmet kararlılıklarında herhangi bir azalma olmasa da kendilerini halk uğruna giriştikleri kahramanca eylemler ancak kendileri öldükten sonra takdir edilebilecek, dışlanmış ve biçare kimseler gibi gören bazı popülistler trajik bir yazgıları olduğuna kanaat getirmişlerdi. 1870'lerin sonunda kısmen popülistlerin hapisteki yoldaşlarının intikamını alma isteğinden ötürü kısmen de otokratik Rusya'nın üstyapısının kuvvetli bir darbeyle darmadağın edilebileceği ve bu sayede Rus halkının kendi yazgısını belirlemekte özgür kalabileceğine ilişkin biçare bir umutla devrimci terörizme ivme kazandırılmıştı. 1881'de popülist teröristlerce kurulan Narodnaya Volya (Halkın İradesi) grubu İmparator II. Aleksandr'a başarılı bir suikast düzenlemişti. Fakat suikastın sonucu otokrasinin devrilmesi değil Çarlık rejiminin baskıcı politikalara, hayli keyfî uygulamalara ve hukuku hiçe saymaya yönelip modern polis devletine

benzer bir devlet kurması oldu.¹⁰ Halkın suikasta tepkisi ise Ukrayna'da anti-Semitik bir pogromun yapılması ve Çar'ın köylüleri serflikten kurtardığı için soylularca katledildiğine dair söylentilerin Rus köylerinde yayılması olmuştu.

Popülistlerin peş peşe yaşadığı iki hezimetten sonra 1880'lerde Rus entelijansiyası içinde Marksistler ayrı bir grup olarak ortaya çıkmış ve ütopyacı idealizm, terörist taktikler, köylülere yönelik gibi devrimci hareketin geçmişteki belli başlı özelliklerini yadsımışlardı. Rusya'daki elverişsiz siyasi iklim nedeniyle ve terörizmi kendileri de reddettikleri için Marksistlerin ilk etkisi devrimci eylemden ziyade entelektüel tartışma alanında olmuştu. Marksistler Rusya'da kapitalist sanayileşmenin kaçınılmazlığını, köylü *mirinin* hâlihazırda içten içe çürüdüğünü ve sadece devlet tarafından desteklenip devletin dayattığı vergi tahsilatı ve kefaret ödemelerinin yarattığı yükümlülükler sayesinde ayakta kalabildiğini öne sürüyorlardı. Sosyalizme giden tek yolun kapitalizmden geçtiğini ve yalnızca kapitalist kalkınmanın yarattığı sanayi proletaryası aracılığıyla gerçek bir sosyalist devrimin yapılabileceğini iddia ediyor ve bu önermelerinin Marx ve Engels'in metinlerinde açıklanan nesnel tarihsel gelişme yasaları uyarınca bilimsel olarak da kanıtlanabileceğini savunuyorlardı. Marksistler etik bakımdan daha üstün bir ideoloji olduğu için sosyalizmi benimseyenlere ise burun kıvırıyorlardı (sosyalizm elbette etik bakımdan daha üstündü ama mesele bu değildi.) Mesele sosyalizmin, tıpkı kapitalizm gibi insan toplumunun gelişimindeki öngörülebilir aşamalardan biri olmasıydı.

¹⁰ Bkz. Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (New York, 1974), 10. Bölüm.

“Halkın İradesi”nin Rus otokrasisine karşı mücadelesini içgüdüsel bir takdirle karşılayan ihtiyar bir Avrupalı devrimci olarak Karl Marx’ın gözünde sürgündeki Georgi Plehanov’un etrafında öbekleşmiş ilk Rus Marksistleri fazlasıyla pasif ve bilgiçti. Bunlar, başkaları dava uğruna dövüşüp ölürken devrimin tarihsel kaçınılmazlığı hakkında makaleler yazmakla yetinen devrimcilerdi. Fakat Rus entelijansiyası onlardan farklı biçimde etkileniyordu zira Marksistlerin Rusya’ya dair bilimsel tahminlerinden biri çok geçmeden doğrulanmıştı: Rusya’nın sanayileşmek zorunda olduğunu söylemişlerdi ve bu, 1890’larda Witte’nin gayretli idaresi altında gerçekleşmişti. Sanayileşmenin devlet desteği ve yabancı yatırımlar kadar kendine özgü bir kapitalist kalkınmanın da ürünü olduğu ve Rusya’nın bir anlamda Batı’dan farklı bir yol izlediği doğrudur.¹¹ Ama çağdaş düşünürler Rusya’nın hızla sanayileşmesini Marksistlerin tahminlerinin doğruluğu ve Rus entelijansiyasının “büyük soruları”nın en azından bazılarının Marksizm tarafından cevaplandırıldığının çarpıcı bir kanıtı olarak görmüşlerdi.

Çin, Hindistan ve gelişmekte olan başka ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da Marksizm Batı Avrupa’nın sanayileşmiş ülkelerinden çok farklı bir anlam taşıyordu. Marksizm Rusya’da devrimci bir ideoloji olduğu gibi bir modernleşme ideolojisiydi de. Devrimci pasiflikle asla itham edilemeyecek Lenin bile Rusya’daki iktisadi modernleşmeyi önemli bir araştırma ışığında hem çözümleyen hem de savunan *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* eseriyle bir Marksist olarak adını duyurmuştu ve Lenin’in kuşağının önde gelen tüm Marksistleri benzer araştırmalar yapmıştı. Kuşkusuz, sanayileşmenin savunusu Marksist

¹¹ Popülistlerin bu meseleye dair öngörüsü için bkz. Gerschenkron, *Economic Backwardness*, 167-73.

terimlerle ("destekliyorum"dan ziyade "açıkladığımız üzere" gibi) yapıliyordu ve Lenin'i sadece anti-kapitalist bir devrimci olarak tanıyan modern okur bunu şaşırtıcı bulabilir. Gelgelelim on dokuzuncu yüzyıl sonunda hâlâ yarı-feodal ve geri kalmış bir toplum olan Rusya'da kapitalizm, Marksist bir tanım çerçevesinde, "ilerici" bir olguydu. Marksistler kapitalizmi ideolojik olarak destekliyordu zira kapitalizm sosyalizme giden yolda zorunlu bir aşamaydı. Öte yandan duygusal bağlılık aslında çok daha derine gidiyordu: Rus Marksistleri modern, sanayileşmiş, kentli dünyaya hayranlık duyuyor ve eski kırsal Rusya'nın geriliğinden utanıyorlardı. Lenin'in eski popülist geleneğin devrimci iradeciliğinden etkilenmiş sıradışı bir Marksist (tarihi doğru yönde itirmek isteyen eylemci bir devrimci) olduğu sıklıkla belirtilmiştir. Bu doğrudur ama daha ziyade Lenin'in somut devrim anlarındaki (1905 ve 1917) davranışları için geçerlidir. Lenin 1890'larda tam da modernleşmeyi desteklediği için popülizmden ziyade Marksizmi seçmişti ve bu temel seçim Rus devriminin Lenin ve partisi 1917'de iktidar olduktan sonra izlediği seyir hakkında çok şey söyler.

Marksistler erken dönemde popülistlerle girdikleri kapitalizm tartışmasında bir başka önemli seçim yapıp, kentli işçi sınıfını kendi tabanları olarak belirlemiş ve Rusya'daki devrimin başat gücü saymışlardı. Bu, onları köylülüğe karşılıksız bir aşkla bağlı olan Rus devrimci entelijansiyasının eski geleneğinden (önce popülistler, ardından 1900'lerin başından itibaren Sosyalist-Devrimci Parti'nin [SD] savunduğu gelenekten) ayrı bir yere koymuştu. Ayrıca kurdukları Özgürleşme hareketiyle 1905'ten hemen önce bir siyasi güç olarak sahneye çıkan liberallerden de ayırmıştı zira liberaller bir "burjuva" devrimi yapmayı arzularken yeni meslek sahibi sınıfların ve liberal *zemtsvo* soyluluğun desteğini almaya çalışmışlardı.

Marksistlerin seçimi başlangıçta pek ümit verici görünmüyordu: İşçi sınıfı köylülüğe ve kentli üst sınıfa göre ufak bir kesimdi; statüsü, eğitimi ve mali kaynakları yoktu. Marksistlerin işçilerle ilk teması esasen eğitim amaçlı olmuştu ve entelektüellerin işçilere genel bir eğitim vermelerinden, belirli çevrelerde Marksizmin temel öğelerinin anlatılmasından ve çalışma gruplarının kurulmasından ibaret kalmıştı. Tarihçiler bunun devrimci bir işçi hareketinin gelişimine katkısını değerlendirmekte farklı düşünseler de¹² Çarlık yetkilileri siyasi tehdidi fazlasıyla ciddiye almıştı. 1901 tarihli bir polis raporuna¹³ göre,

Amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan ajitatörler işçileri hükümete karşı savaşmak üzere örgütlemekte maalesef belirli bir başarı elde ettiler. Uysal Rus gençliği son üç-dört yılda ailesinden ve dininden uzaklaşması, kanunlara riayet etmemesi ve mevcut otoriteyi inkâr edip küçümsemesi gerektiğini hisseden özel bir tür yarı okuryazar *entelijanta* dönüştü. Neyse ki bu tür gençlerin sayısı fabrikalarda çok fazla değil ama toplam miktarı önemsiz görünen bu bir avuç genç, çoğunluğu oluşturan uysal işçileri kendi saflarına katılmaları için kışkırtıp terörize etmektedir.

Marksistlerin geçmişte kitlelerle temas kurmaya çalışan devrimci entelektüel gruplara kıyasla bir avantajı vardı: Karşılarında kendilerini dinlemeye hazır bir kesim bulmuşlardı. Rus işçileri hâlâ köylülüğe yakın olmakla birlikte ondan çok daha okuryazar bir gruptu ve aralarından

¹² Olumsuz bir görüş için bkz. Richard Pipes, *Social Democracy and the St Petersburg Labor Movement, 1885–1897* (Cambridge, MA, 1963); daha olumlu bir görüş için bkz. Allan K. Wildman, *The Making of a Workers' Revolution: Russian Social Democracy, 1891–1903* (Chicago, 1967).

Akt. Sidney Harcave, *First Blood: The Russian Revolution of 1905* (New York, 1964), 23.

en azından bazıları “koşullarını iyileştirme” ihtimali hakkında modern, kentli bir bilinç edinmişti. Eğitim, yukarıya dönük bir toplumsal hareketlilik aracı olduğu gibi gerek devrimci entelektüeller gerekse polis tarafından ciddiye alındığı üzere, devrime giden bir yoldu da. Geçmişte köylere giden popülist misyonerlerin aksine Marksist öğretmenlerin öğrencilerine polis tacizine maruz kalma riskinden başka verebileceği şeyler vardı.

1898’den itibaren Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi adıyla yasadışı bir örgütlenmeye giden Marksistler, işçilerin eğitiminden politik bir işçi örgütlenmesine, grevlere ve 1905’te bir devrime kadar ilerleyebilmişti. Öte yandan siyasi parti örgütlenmesiyle işçi sınıfının somut protestoları asla tam anlamıyla örtüşmemiş ve 1905’te sosyalist partiler işçi sınıfının devrimci hamlesine uyum sağlamakta büyük güçlük çekmişlerdi. Yine de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1898-1914 arasında entelijansiyanın korunaklı bir alanı olmaktan çıkıp gerçek anlamda bir işçi hareketine dönüşmüştü. Önderleri hâlâ entelijansiya mensupları olarak vakitlerinin büyük bölümünü Rusya dışında Avrupa’da göçmen olarak geçirseler de Rusya’daki üye ve eylemcilerin çoğu işçilerden (ya da profesyonel devrimcilerin durumunda olduğu üzere eski işçilerden) oluşuyordu.¹⁴

Rus Marksistleri kendi teorileri açısından büyük bir devrimci dezavantajla yola koyulmuşlardı: Yaklaşan devrimden ziyade bir sonraki devrime hazırlanmak. Ortodoks Marksist öngörülere göre Rusya’nın kapitalist aşamaya geçişi (bunun için on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar beklemek gerekmişti) otokrasinin liberal bir burjuva devrimiyle devrilmesiyle sonuçlanacaktı. Proletarya

¹⁴ Bolşevikler ve Menşeviklerin 1907’deki üye sayılarıyla ilgili bir analiz için bkz. David Lane, *The Roots of Russian Communism* (Assen, Hollanda, 1969), 22-3, 26.

bu devrimi destekleyebilirdi ama ona tali bir rolden daha fazlasının düşmesi pek muhtemel değildi. Rusya ancak kapitalizm olgunlaştıktan sonra proletaryanın sosyalist devrimine elverişli hale gelecekti ve bunun gerçekleşmesi uzak bir tarihe kalabilirdi.

Bu sorun 1905'ten önce pek acil görünmüyordu zira ufukta herhangi bir devrim ihtimali yoktu ve Marksistler işçi sınıfını örgütlemekte belli bir başarı elde etmişlerdi. Öte yandan ufak bir grup (Pyotr Struve'nin başını çektiği "legal Marksistler"), birinci (liberal) devrimin amaçlarını Marksist bir gündemle özdeşleştirerek, sosyalist devrim nihai hedefini rafa kaldırmışlardı. Struve gibi modernleşme yanlısı otokrasi muhaliflerinin 1890'larda Marksist olması şaşırtıcı değildi zira o tarihlerde dahil olabilecekleri herhangi bir liberal hareket yoktu ve yüzyıl dönümünde Marksistlerden uzaklaşıp bir liberal Özgürleşme hareketi kurmuş olmaları da bir o kadar doğaldı. Yine de Legal Marksizmin temsil ettiği sapma Rus Sosyal-Demokrat liderler, özellikle Lenin tarafından sert biçimde eleştirilmişti, Lenin'in "burjuva liberalizmi"ne düşmanlığı Marksizm çerçevesinde bir bakıma mantıksızdı ve arkadaşlarını şaşırtmıştı. Gelgelelim bu tavır devrimcilik açısından değerlendirildiğinde gayet rasyoneldi.

Aynı tarihlerde Rus Sosyal-Demokrat liderler işçi hareketinin siyasi değil iktisadi hedeflere odaklanması gerektiğini savunan ekonomist sapmayı da eleştirmişlerdi. Aslında Rusya'daki hareket içinde sesini duyurabilen ekonomistlerin sayısı çok azdı zira Rus işçilerin protestoları, ücretler gibi salt ekonomik meselelerden siyasi meselelere doğru hızla kaymıştı. Ama Rusya'daki durumdan ziyade Avrupa Sosyal Demokrasisinin eğilimlerine duyarlı olan yurtdışındaki liderler Almanya'daki harekette baş gösteren reformist ve revizyonist eğilimlerden endişeliydi. Ekonomizm ve Legal Marksizm etrafındaki doktrin

tartışmaları esnasında Rus Marksistleri reformcu değil devrimci olduklarını ve liberal bir burjuva devriminden ziyade sosyalist işçi devrimini amaçladıklarını açıkça ifade etmişlerdi.

Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin 1903'teki II. Kongre'sinde görünüşte ufak bir mesele yüzünden (parti gazetesini *Iskra*'nın yazı kurulunun bileşimi) liderler arasında bir fikir ayrılığı çıktı.¹⁵ Aslında ortada ciddi bir mesele olmasa da tartışmanın Lenin etrafında yoğunlaştığına bakılırsa, temel meselenin Lenin olduğu ve partideki arkadaşlarının Lenin'in kendisinin hâkim olabileceği bir konuma erişebilmek için fazlasıyla agresif bir tavır sergilediğini düşündükleri söylenebilir. Lenin'in kongredeki tavrı oldukça mütehakkimdi; son zamanlarda çeşitli teorik meselelerde (özellikle parti teşkilatlanması ve işlevleri) kuralları hep kendisi belirlemek istiyordu. Lenin'le ondan daha yaşlı Rus Marksisti Plehanov arasında bir gerginlik olduğu gibi çağdaşı Julius Martov'la arkadaşlığı da bitmek üzereydi.

II. Kongre'nin sonunda Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi "Bolşevik" ve "Menşevik" hizipleri arasında bölündü. Bolşevikler Lenin'in peşinden giderken Plehanov, Martov ve Troçki'nin de aralarında olduğu Menşevikler Lenin'in haddini fazlasıyla aştığını düşünen parti üyelerinin oluşturduğu daha kalabalık ve geniş kapsamlı bir grup meydana getirdiler. Bölünme –gerçekleştiği tarihte– Rusya'daki Marksistlere çok büyük bir anlam ifade etmemiş, hatta yurtdışındaki göçmenler dahi bunu kalıcı bir bölünme olarak görmemişti. Ancak bölünmenin sonuçları kalıcı oldu ve iki hizip zamanla 1903'te olduğundan çok daha net biçimde farklı kimlikler edindi. Lenin sonraki yıllarda

¹⁵ Bölünmeyle ilgili sarıh bir analiz için bkz. Jerry F. Hough ve Merle Fainsod, *How the Soviet Union is Governed* (Cambridge, MA, 1979), 21–6.

bu bölünmenin mimarı olmaktan gurur duyduğunu ifade etti. Lenin'e göre yüksek düzeyde bağlılık ve ideolojik birlik talep eden ufak ve disiplinli radikal gruplar geniş ve gevşek siyasi örgütlerden çok daha etkiliydi. Öte yandan bazılarına göre Lenin'in bu kanaati parti içindeki fikir ayrılıklarına tahammül edememesinden kaynaklanıyordu. (Troçki devrim öncesindeki bir polemikte Lenin'in bu özelliğini "Jakobenlerin tahammülsüzlüğünün bir karikatürü olan... kötücül kuşkuculuk" diye adlandırmıştı.)¹⁶

1903'ten sonraki dönemde Menşevikler (1917 ortalarına kadar Menşevik olarak kalmasına rağmen daima başına buyruk olan Troçki dışında) daha ortodoks bir Marksizmi temsil ederken olayların gidişatını devrim yönünde hızlandırmak için fazla çaba sarf etmemiş ve sıkı biçimde örgütlü ve disiplinli bir devrimci parti hedefine fazla ilgi duymamışlardı. Bolşeviklerin Rus işçileri arasında güçlenmesine karşılık Menşevikler daha çok İmparatorluğun Rus olmayan bölgelerinden destek bulmuştu (öte yandan iki partinin çoğunlukla entelijansiya üyesi olan lider kadrolarında Yahudiler ve Rus olmayanlar öne çıkmıştı.) Savaşın önceki yıllarda (1910-1914) ise işçi sınıfının ruh hali gitgide militanlaşırken Menşevikler işçi sınıfı desteğini Bolşeviklere kaptırmıştı: Menşevikler burjuvaziyle daha yakın temasları olan saygın bir parti olarak algılanırken Bolşevikler hem işçi sınıfına daha yakın hem de daha devrimci bir parti olarak görülmeye başlamıştı.¹⁷

Menşeviklerin aksine Bolşeviklerin tek bir önderi vardı ve Bolşevik kimliğini büyük ölçüde Lenin'in fikirleri ve şahsiyeti belirliyordu. Marksist bir teorisyen olarak Lenin'in ilk ayırt edici özelliği parti örgütlenmesine yönelik özel vurgusuydu. Lenin partiyi yalnızca proleter dev-

¹⁶ Akt. Troçki, "Our Political Tasks" (1904), Isaac Deutscher, *The Prophet Armed* (Londra, 1970), 91-2.

Haimson, "The Problem of Social Stability", 624-33.

rimin öncü gücü olarak değil onun yaratıcısı olarak da görüyordu zira proletaryanın kendi başına bırakıldığında devrimci bir bilinçten ziyade olsa olsa sendikal bir bilinç edinebileceğini düşünüyordu.

Lenin'e göre partinin çekirdeğini hem entelijansiya hem de işçi sınıfı arasından devşirilen tam zamanlı profesyonel devrimciler oluşturmali ve başka bir toplumsal gruptan ziyade işçi sınıfının politik örgütlenmesine öncelik verilmeliydi. *Ne Yapmalı?*'da (1902) parti içindeki merkezîyetçilik, katı disiplin ve ideolojik birliğin önemi vurgulanmıştı. Elbette bunlar bir polis devletinde gizlilik esasında faaliyet gösteren bir parti için mantıki zorunluluklardı. Yine de Lenin'in daha fazla çeşitlilik ve kendiliğindenliğe izin veren gevşek kitle örgütlenmelerinden hoşlanmaması birçok çağdaşı (ve daha sonra birçok araştırmacı) tarafından koşulların gerektirdiği bir tavırdan ziyade doğuştan gelen bir otoriter eğilim olarak görülmüştü.

Lenin sonuçta gerçekleşecek olan bir proleter devrimi tahmin etmek yerine onu aktif biçimde arzulaması ve gerçekleştirmek için mücadele etmesiyle birçok Rus Marksistinden ayrı bir yerde duruyordu. Bu, ortodoks Marksizmde belli ölçüde revizyon yapmak anlamına gelse de Karl Marx'ın da kuşkusuz hoşlanacağı bir karakter özelliği idi. Rusya'daki otokrasi karşısı devrimin doğal liderinin liberal burjuvazi olması gerektiği fikrini Lenin asla kabul etmemiş; 1905 Devrimi'nin tozu dumanı içinde yazdığı *Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*'nde Rusya'da isyankâr köylülükle ittifak halindeki proletaryanın baskın bir rol oynayabileceği ve oynaması gerektiğini vurgulamıştı. Ona göre ciddi devrimci niyetleri olan her Rus Marksist, burjuvazinin devrimci önderliği doktrinini çürüten bir yol bulmak zorundaydı. Buna benzer ve belki de daha başarılı bir çabayı "sürekli devrim" teorisiyle Troç-

ki sarf etmiştir. Lenin'in metinlerinde 1905'ten itibaren "diktatörlük", "ayaklanma" ve "iç savaş" kelimelerine gide rek daha sık rastlanmıştır. Lenin devrimcilerin gelecekte iktidara el koymasını böyle sert, şiddetli ve realist bir çerçevede tasavvur etmiştir.

1905 Devrimi ve sonrası – I. Dünya Savaşı

Eski Çarlık Rusya'sı, Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki en kalabalık daimi orduya sahip ve gitgide genişleyen bir emperyal güçtü. Dış dünya karşısındaki gücü bir gurur kaynağı olduğu gibi ülkenin içindeki siyasi ve toplumsal sorunlara karşı bir kazanımdı da. Yirminci yüzyıl başlarında bir İçişleri Bakanı'na atfedilen sözcüklerle "ufak ve muzaffer bir savaş" Rusya'nın iç huzursuzluklarına en iyi devaydı. Ancak bu, tarihsel açıdan doğruluğu oldukça tartışmalı bir önermeydi. Rusya son elli yıldır girdiği savaşlarda ne başarılı olabilmmişti ne de toplumun hükümete güveni artmıştı. Kırım Savaşı'nda alınan savaş yenilgisi 1860'ların radikal iç reformlarını hızlandırmıştı. 1870'lerde Balkanlar'a yönelik Rus askerî müdahale si ise içeride II. Aleksandr'ın öldürülmesiyle sonuçlanan bir siyasi krize yol açmıştı. 1900'lerin başında Rusya'nın Uzak Asya'ya doğru yayılması onu bölgedeki bir başka yayılmacı güç olan Japonya'yla çatışma ihtimaline sürüklüyordu. II. Nikolay'ın bazı bakanları tedbirli olmayı tavsiye etse de sarayda ve yüksek bürokrasi arasında Uzak Doğu'da kolay kazanımlar elde edilebileceği ve Avrupalı olmayan, alt seviyedeki bir güç olarak görülen Japonya'nın Rusya karşısında çetin bir rakip olamayacağı hissi hâkimdi. Japonya tarafından başlatılmakla birlikte Rusya'nın Uzak Doğu'ya yönelik politikalarının kışkırtıcı bir etken olduğu Rus-Japon Savaşı Ocak 1904'te başladı.

Savaş Rusya açısından hem karada hem de denizdeki bir dizi felaket ve küçük düşürücü hezimetle sonuçlan-

dı. Saygın Rus toplumunun baştaki yurtseverlik coşkusu hızla sönerken –1891 kışlığında olduğu üzere– *zemtsvo*lar gibi kamusal örgütlenmelerin olağanüstü hallerde devlete yardım etme çabaları bürokrasiyle çatışmalara ve hayal kırıklıklarına yol açtı. Bu da liberal hareketi kamçıladi zira yetersiz ve etkisiz otokrasi artık tahammül edilebilir olmaktan çıkmış ve *zemtsvo* soyluluğu ile meslek sahipleri Avrupa’daki Pyotr Struve ve diğer liberal aktivistlerin yönettiği illegal Özgürleşme Hareketi etrafında toplanmıştı. 1904’ün son aylarında savaş hâlâ devam ederken Rusya’daki liberaller –1847’de Fransa’da Kral Louis Philippe’e karşı benimsenen modele uygun olarak– bir gıda kampanyası düzenlemiş ve toplumsal elitler bu kampanyayla anayasal reform fikrine desteklerini açıklamıştı. Ayrıca hükümet, devlet memurlarına yönelik terör saldırıları, öğrenci gösterileri ve işçi grevleri gibi başka tür baskılara da maruz kalmıştı. Petersburg işçileri Ocak 1905’te ekonomik sıkıntılarını Çar’a bildirebilmek için –devrimciler ya da militanlardan çok polisle bağlantıları olan eski bir papazın (Peder Gapon) örgütlediği– barışçıl bir gösteri düzenlemişti. Bu Kızıl Pazar’da (9 Ocak) Kışlık Saray’ın önünde toplanan göstericilere askerlerin ateş açmasıyla 1905 Devrimi başladı.¹⁸

1905’in ilk dokuz ayında otokrasiye karşı ulusal dayanışma ruhu çok güçlüydü. Liberallerin devrimci harekete önderlik etme iddiasına ciddi biçimde karşı çıkılmıyordu ve liberallerin rejimle pazarlık edebilmeleri yalnızca *zemstvolar* ve orta sınıf meslek sahiplerinden oluşan yeni sendikalardan aldıkları desteğe değil öğrenci eylemleri, işçi grevleri, köylülerin yol açtığı karışıklıklar, silahlı kuvvetlerdeki ayaklanmalar ve imparatorluğun Rus olmayan

¹⁸ 1905 Devrimi hakkında bkz. Abraham Ascher *The Revolution of 1905*, 2 cilt. (Stanford, CA, 1988 ve 1992).

bölgelerindeki huzursuzluklardan kaynaklanan heterojen baskılara da dayanıyordu. Otokrasi ise kendi hesabına sürekli savunmadaydı; panik ve kafa karışıklığı yaşıyor ve düzeni yeniden sağlamakta zorlanıyordu. Witte, Ağustos 1905'te Japonya'yla oldukça avantajlı koşullarda bir barış antlaşması yapmayı başardığında (Portsmouth Antlaşması) otokrasinin hayatta kalma ihtimali ciddi anlamda güçlenmişti. Fakat rejimin Mançurya'da hâlâ bir milyon askeri vardı ve Trans-Sibirya Demiryolu'nda grev yapan demiryolu işçileri dizginlenemediği sürece askerlerin geri getirilmesi imkânsızdı.

Liberal devrim, II. Nikolay'ın anayasayı ilke olarak kabul edip seçimli bir ulusal parlamentonun (Duma) kurulmasını taahhüt ettiği Ekim Manifestosu'yla (1905) zirveye ulaştı. Manifestoyle liberaller ikiye bölündü: Ekimciler (Oktobristler) Manifesto'yu kabul ederken Anayasal Demokratlar (Kadetler) reddetmiş ve daha fazla taviz koparmak istemişlerdi. Ama liberaller o tarihte pratik devrimci faaliyetten uzaklaşıp enerjilerini yeni Oktobrist ve Kadet partileri örgütlemeye ve yaklaşan Duma seçimlerine hazırlanmaya yoğunlaştırmıştı.

İşçiler ise 1905'in sonuna kadar aktif biçimde devrimci olmaya devam edip geçmişe nazaran çok daha fazla görünürlük kazanmaya ve gitgide militanlaşmaya başladılar. Petersburg işçileri Ekim ayında fabrikalarda seçilen bir sovyet, başka deyişle bir işçi temsilcileri konseyi örgütledi. Petersburg sovyetinin pratikteki işlevi öteki kurumların felç olduğu ve genel grevin geliştiği bir tarihte şehirdeki olağanüstü duruma uygun bir yerel idare kurmaktı. Ama bu yapı işçiler ve onlar kadar olmasa da devrimci parti mensubu sosyalistler için politik bir foruma dönüştü (o tarihte Menşevik olan Troçki sovyetlerden birinin başına geçmişti.)

Çarlık yetkilileri sovyetlere birkaç ay boyunca temkinli biçimde yaklaşırken Moskova ve başka kentlerde benzer organlar ortaya çıktı. Fakat Aralık başında Petersburg sovyeti polisin başarılı bir operasyonuyla dağıtıldı. Petersburg Sovyeti'ne saldırı haberi Bolşeviklerin kayda değer bir hâkimiyet kurduğu Moskova Sovyeti'nde silahlı bir ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanma askerlerce bastırılrsa da işçiler savaşımaya devam edip birçok zayıat verdirdiler.

1905'te kentlerdeki devrim on sekizinci yüzyıl sonundaki Pugaçev isyanından beri en ciddi köylü ayaklanmalarına yol açtı. Ama kentlerdeki ve kırlardaki devrim eşzamanlı değildi. Malikânelerin yağmalanıp yakılması ve toprak sahipleriyle devlet memurlarına yapılan saldırılardan oluşan köylü isyanı 1905 yazında başlamış ve sonbahar sonlarında zirveye ulaşip geri çekildikten sonra 1906'da büyük ölçekli olarak yeniden patlak vermişti. Öte yandan 1905 sonunda rejim hâlâ bir bastırma operasyonu yürütmek üzere köylerin hepsine asker sevk edebilecek kadar güçlüydü. Uzak Doğu'daki askerlerin tamamının 1906 ortalarında geri dönmesiyle silahlı kuvvetlerde disiplin yeniden sağlanmıştı. 1906-1907 kışında Rusya kırlarının büyük bölümünde sıkıyönetim hâkimdi ve askerî mahkemelerin adaleti (binden fazla sayıda idam cezası dahil) süratle uygulanıyordu.

Rusya'nın toprak sahibi soyluluğu 1905-1906 olaylarından kendi çıkarlarının liberallerden ziyade –onları kindar köylülükten koruyabilecek– otokrasiyle birlikte hareket etmekte olduğu dersini çıkarmıştı.¹⁹ Kentlerde ise 1905 Devrimi belirgin bir sınıfsal kutuplaşma bilinci yaratamamıştı: Birçok sosyalist nezdinde 1905 Devrimi, liberalizmin ihanetçi karakterini ve burjuvaziyle proletar-

¹⁹ Bkz. Roberta Thompson Manning, "Zemstvo and Revolution: The Onset of the Gentry Reaction, 1905–1907", Leopold Haimson, ed., *The Politics of Rural Russia, 1905–1914* (Bloomington, IN, 1979).

ya arasındaki temel antagonizmayı açıkça ortaya koyan bir Rus 1848'i olmaktan çok uzaktı. Kapitalist olmaktan ziyade meslek sahibi bir orta sınıfı temsil eden liberaler Ekim ayında olayları bir köşeden izlerken rejimin işçi devrimine yönelik saldırısına da katılmamışlardı. İşçi hareketleri ve sosyalist hareketlere yönelik tutumları birçok Avrupa ülkesindeki liberallere kıyasla daha yumuşaktı. İşçiler ise anlaşılan o ki liberalleri hain değil ürkek bir müttefik olarak görüyorlardı.

1905 Devrimi'nin siyasi sonucu muğlaktı ve bazı yönlerden tarafların hiçbirini tatmin etmemişti. Rusya'nın anayasa sahibi olmaya en çok yaklaştığı 1906 Temel Yasaları'nda Çar Nikolay, Rusya'nın hâlâ bir otokrasi olduğuna dair inancını sergilemişti. Rus otokratının artık seçilmiş bir parlamentoya danıştığı ve siyasi partilerin yasal statüye kavuştuğu doğrudur. Ama Duma'nın yetkileri sınırlıydı; bakanlar sadece otokrata karşı sorumluydu ve ilk iki parlamentodan sonra Dumaların fazlasıyla dikbaşı olduğu anlaşılmışca parlamento keyfi bir kararla dağıtılmış ve yerine bazı toplumsal grupların temsil hakkının ellerinden alındığı, toprak sahibi soyluluğun ise aşırı oranda temsil edildiği yeni bir seçim sistemi getirilmişti. Duma'nın asıl önemi siyasi tartışma için bir kamusal forum ve siyasetçiler için bir eğitim sahası olmasıydı. 1860'ların hukuk reformlarıyla hukukçuların yetiştirilmesine benzer şekilde 1905-1907'nin siyasi reformlarıyla da siyasetçiler yetiştirilmişti ve iki grup da otokrasinin tahammül edemeyeceği değerler ve istekler edinmeye dönüş bir içkin eğilime sahipti.

1905 Devrimi'nin değiştiremediği şeylerden biri 1880'li yıllarda olgunlaşan polis rejimiydi. Olağan hukuk süreçleri nüfusun büyük bölümü için halen büyük ölçüde askıya alınmış durumdaydı (1906-1907'nin isyankâr köylülerinin yargılandığı askerî mahkemelerde olduğu üzere). Elbette

bunun bazı anlaşılır nedenleri vardı: Görece sakin bir yıl olan 1908'de siyasi saiklerle düzenlenen saldırılarda tam bin sekiz yüz devlet memurunun öldürülmüş, iki bin seksen üçünün ise yaralanmış olması toplumun nasıl sarsıldığı ve rejimin nasıl savunmada olduğunu gösteriyordu.²⁰ Ama bu gelişmeler siyasi reformların birçok bakımdan gösteriştten ibaret olduğunu da gösteriyordu. Örneğin sendikalar kâğıt üstünde yasal bir statüye kavuşsa da pratikte polis tarafından sıkça kapatılıyorlardı. Siyasi partiler de yasal bir statüye kavuşmuştu, hatta devrimci sosyalist partiler Duma seçimlerinde yarışıp birkaç sandalye elde edebiliyorlardı. Ama devrimci sosyalist partilere üye olanların geçmişte olduğu üzere her an tutuklanma ihtimali vardı ve 1905 Devrimi sırasında Rusya'ya dönen parti liderleri hapis ve sürgün cezasından kurtulabilmek için yeniden yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardı.

Bugünden bakıldığında, 1905'i ceplerine koyup 1917'yi ufukta gören Marksist devrimcilerin işçi sınıfının bu çarpıcı ve devrimci başlangıcından ötürü kendilerini kutladıkları ve geleceğe güvenle baktıkları sanılabilir. Ama aslında ruh halleri çok farklıydı. 1905 işçi devriminde ne Bolşevikler ne de Menşeviklerin fazla bir etkisi olmuştu: İşçiler onları reddetmekten ziyade sollamıştı ve bu, özellikle Lenin açısından tokat etkisi yaratan, moral bozucu bir durumdu. Devrim anı gelip çatmış ama rejim savaşıarak ayakta kalmıştı. Entelijansiya mensupları devrimci rüyadan ve toplumu kusursuzlaştırma hayallerinin yarattığı eski yanılsamalardan kurtulmak gerektiğini sık sık ifade ediyorlardı. Birtakım aldatıcı resmî siyasi kurumların ve kendini beğenmiş, geveze (Lenin'in onlarla ilgili görüşünü özetlersek, II. Nikolay'dan büyük farkı olmayan) liberal po-

²⁰ Mary Schaeffer Conroy, *Petr Arkad'evich Stolypin: Practical Politics in Late Tsarist Russia* (Boulder, CO, 1976), 98.

litikacılardan meydana gelen yeni bir kuşağın ortaya çıkmış olması devrimci bakış açısından bir kazanım değildi. Ayrıca devrimci liderler için göçmen hayatının alışıldık kasvetine geri dönmek katlanılmaz bir hayal kırıklığıydı. Göçmen devrimciler 1905-1917 arasında hiç olmadıkları kadar huzursuz, asabi ve kavgacıydılar; öyle ki Rusların ufak tefek meselelerden dolayı sürekli kavgaya etmeleri Avrupa Sosyal Demokrasisinin skandallarından biri haline gelmişti ve en namlı saldırganlardan biri Lenin'di.

Savaş öncesindeki yılların kötü haberlerinden biri rejimin büyük bir tarım reformu programı uygulamasıydı. 1905-1907'nin köylü isyanları hükümeti kırsal kesimdeki istikrarın en büyük güvencesinin *mir* olduğuna ilişkin inancından vazgeçmeye sevk etmişti. Artık ufak ve bağımsız çiftçilerden oluşan bir sınıfa bel bağlanıyordu. Nikolay'ın başnazırı Petr Stolypin'in deyimiyle "makul ve güçlü"nün yanında duruluyordu. Köylüler kendi topraklarını takviye edip *mir*den ayrılmaya teşvik edilmiş ve vilayetlerde bu süreci hızlandırmak için toprak komisyonları kurulmuştu. Fakirler varını yoğunu satıp şehirlere giderken daha zengin köylülerin ise topraklarını geliştirip genişletmesi ve örneğin Fransız köylerindeki çiftçiler gibi muhafazakâr bir küçük burjuva zihniyeti edinmeleri bekleniyordu. 1915'e gelindiğinde Rus köylerindeki çiftçilerin dörtte biri ila dörtte ikisi kendi topraklarını bireysel mülkiyet olarak sürerken birtakım hukuksal ve pratik zorluklardan ötürü köylülerden yalnızca onda biri süreci nihayete erdirip kendi topraklarını çitle çevirmişti.²¹ Stolypin reformları, Marksist çerçevede, "ilerici"ydi zira tarımda kapitalist gelişmenin temelleri atılmıştı. Ama kent- sel kapitalizmin gelişmesiyle kıyaslandığında reformla-

²¹ Judith Pallot, *Land Reform in Russia, 1906-1917: Peasant Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation* (Oxford, 1999), 8.

rın Rus devrimi açısından kısa ve uzun vadeli potansiyel sonuçları epey moral bozucuydu. Rusya'nın geleneksel köylülüğü isuyan etmeye yatkındı. Şayet Stolypin reformları başarılı olursa (Lenin'in korktuğu üzere), Rus proletaryası önemli bir devrimci müttefikini kaybedebilirdi.

Rus ekonomisi 1906 yılında Witte'nin uluslararası bir bankacılık konsorsiyumundan aldığı devasa bir borçla (2,25 milyar frank) takviye edilirken savaş öncesinde hem yerlilere hem de yabancılara ait sanayi tesislerinin sayısı hızla arttı. Bu da kuşkusuz sanayi sektöründe çalışan işçilerin sayısının artması anlamına geliyordu. Fakat 1905-1906 kışında devrimci işçi hareketinin acımasızca bastırılmasından sonra işçilerin yol açtığı karışıklıklar büyük ölçüde azalmış ve ancak 1910'dan itibaren yeniden artmıştı. Savaştan hemen önceki yıllarda geniş ölçekli grevlerin sayısı giderek çoğalmış ve 1914 yazındaki Petrograd genel greviyle zirveye ulaşmıştı. Petrograd grevi öylesine ciddi boyutlara ulaşmıştır ki bazı gözlemciler Rusya'nın ordusunu bir savaş seferberliğine sokma riskini alıp alamayacağını sorgulamıştır. Greve katılan işçilerin talepleri iktisadi olduğu gibi siyasiydi de ve rejimle ilgili şikâyetleri arasında Rusya'daki birçok sanayi sektörüne yabancılardan hâkim olması ve işçilere uygulanan baskı vardı. Rus işçiler şiddete daha yatkın ve savaşçı hale geldikçe Menşevikler kendi destek halkalarının daraldığını Bolşevikler ise genişlediğini fark ediyorlardı. Ama bunun, yurtdışındaki Bolşevik liderlerin moralini ciddi anlamda yükselttiği söylenemez: Rusya'yla iletişim sağlamaları çok zor olduğu için muhtemelen durumun tam olarak farkında değillerdi ve Avrupa'daki göçmen Rus ve sosyalist topluluk içindeki konumları giderek zayıflamış ve bir çeşit tecride maruz kalmışlardı.²²

²² Bu izolasyonun psikolojik açıdan ne anlama geldiğine dair etkileyici

Ağustos 1914'te Avrupa'da Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı Fransa ve İngiltere'nin yanında saf tuttuğu dünya savaşı patlak verdiğinde siyasi göçmenler savaş sırasında yabancı bir ülkede olmanın doğal zorluklarını yaşamaya başladıkları gibi Rusya'yla tüm temasları da koptu. Avrupa'daki sosyalist harekete mensup kalabalık sayıda eski enternasyonalist, savaş ilan edildikten sonra bir gecede topluca vatansever oldular. Ruslar açıkça vatansever bir tutum benimsemeye o kadar yatkın olmasalar da birçok Rus, anavatan topraklarının savunusuyla sınırlı olduğu sürece Rusya'nın savaşa girmesini destekleyen, "savunmacı" bir konum benimsemişti. Ama Lenin ülkenin savaşa girmesini tamamen yanlış bulan ve savaşın kaybedilmesini destekleyen ufak bir gruba mensuptu: Ona göre bu bir emperyalist savaştı ve en iyi sonuç Rusya'nın yenilmesi ve bir iç savaş ve devrime giden yolun açılması olurdu. Bu, sosyalist hareket içinde bile çok tartışmalı bir tutumdur ve Bolşevikler soğuk bir muameleyle karşılaşmışlardı. Rusya'daki tüm tanınmış Bolşevikler (Duma'daki vekiller dahil) savaş sırasında tutuklandı.

Rusya'da savaş ilanı, 1904'te olduğu üzere, vatansever coşkunun kabarmasına, bayrak şovenizmine, iç çatışmaların bir süreliğine askıya alınmasına, saygın toplulukların ve sivil toplum kuruluşlarının devletin savaş seferberliğini desteklemek üzere ciddi çabalar sarf etmesine yol açtı. Ne var ki bu ruh hali hızla söndü. Rus ordusunun savaştaki performans ve moral düzeyi, günümüz araştırmacılarına vaktiyle sanıldığından çok daha düşük görünürken, ordu ezici yenilgiler ve kayıplar yaşamış (1914-17 arasında tam beş milyon zayıf) ve Alman ordusu impa-

bir kurmaca tasvir için bkz. Alexander Solzhenitsyn, *Lenin in Zurich* (New York, 1976).

ratorluğun batı bölgelerinin içlerine kadar ilerleyip Rusya'nın merkez bölgelerine kaotik bir göçmen akını yaşanmasına sebep olmuştu.²³ Yenilgiler yüksek mevkilerdeki yetkililerin ihanet ettiği şüphesini doğurmuş ve öncelikle Nikolay'ın karısı İmparatoriçe Aleksandra hedef alınmıştı (Aleksandra aslen bir Alman prensesiydi). Aleksandra'nın şaibeli ama karizmatik bir karakter olan Rasputin'le ilişkisi Rusya'da skandala yol açmıştı (İmparatoriçe, Rasputin'i oğlunun hemofili hastalığını dizginleyebilen gerçek bir ilahî şahsiyet olarak görüp ona güveniyordu.) Nikolay, Rus ordusu başkomutanlığı yetkilerini alarak başkentten uzun süreliğine ayrıldığında Aleksandra ile Rasputin bakanlık tayinlerinde olağanüstü düzeyde etkili olmaya başlamış ve hükümetle Dördüncü Duma arasındaki ilişkiler ciddi biçimde bozulmuştu: Duma'nın ve bir bütün olarak eğitimli sınıfın ruh halini Kadetlerden Pavel Mil-yukov'un hükümetin kusurlarına ilişkin bir konuşmasında geçen şu sözler iyi yansıtıyordu: "Bu bir aptallık mı yoksa ihanet mi?" Rasputin, Rusya'nın ve otokrasinin şerefini kurtarmayı amaçlayan saraya yakın bir grup genç soylu ve sağcı bir Duma üyesi tarafından 1916 sonlarında öldürüldü.

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı zorluklar ve baskılar – kuşkusuz, Nikolay ile karısının karakterleri ve oğullarının hemofili hastalığının sebep olduğu aile trajedisi–²⁴ Rus otokrasisinin anakronik özelliklerini iyice belirgin hale

²³ Bkz. Peter Gatrell, *A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I* (Bloomington, IND., 1999). Zayıat sayıları için bkz. Peter Gatrell, *Russia's First World War: A Social and Economic History* (Harlow, 2005), 246; ordunun savaştaki performansına dair bir yeniden değerlendirme için bkz. David R. Stone, *The Russian Army in the Great War: The Eastern Front, 1914–1917* (Lawrence, KS, 2015).

Ailenin trajedisini anlayışla tasvir eden bir eser için bkz. Robert K. Massie, *Nicholas and Alexandra* (New York, 1967).

getirmiş ve Nikolay otokratik geleneğin savunucusundan ziyade gelenekle farkında olmadan alay eden birine dönüşmüştü. Liyakatsiz gözdelelerinin bakanlık mevkilerine tırmanması, saraydaki zırcahil ve köylü üfürükçü, yüksek soyluluğun Rasputin'in ölümüyle sonuçlanan entrikaları ve hatta Rasputin'in zehirlenerek, kurşunlanarak, boğularak öldürülmeye karşı inatla direnmesinin epik hikâyesi... işte bütün bunlar daha eski bir çağa ait gibi görünüyor ve askerî tren, siper savaşı, topyekûn seferberlik gibi yirminci yüzyıl gerçeklikleri karşısında tuhaf ve uygun-suz bulunuyordu. Rusya'nın o tarihlerde ülkenin içinde bulunduğu durumu algılayabilen eğitimli bir kamuoyu olduğu gibi eski rejimden modern dünyaya geçişin potansiyel kurumsal aktörleri olan Duma'sı, siyasi partileri, *zemtsvoları* ve Savaş Sanayii Komiteleri de vardı.

I. Dünya Savaşı'nın arifesinde otokrasinin durumu hassastı. Toplum alabildiğine bölünmüştü; siyasi ve bürokratik yapı kırılgan ve aşırı gergindi. Rejim bir sarsıntı ya da aksaklık ihtimaline karşı öylesine hassastı ki Savaş çıkmasaydı bile uzun süre ayakta kalabilmesi zordu. Gene de değişim başka koşullarda daha az şiddetli biçimde gerçekleşebilir ve 1917'de olduğundan daha az radikal sonuçlar doğurabilirdi.

I. Dünya Savaşı Rusya'da eski rejimin kırılganlığını hem sergilemiş hem de arttırmıştı. Zaferleri alkışlasa da halkın yenilgilere tahammülü kalmamıştı. Toplum yenilgiler karşısında hükümetin arkasında kenetlenmek yerine (özellikle düşman anavatanı işgal ettiğinde hükümetin arkasında kenetlenmek görece normal bir tepkidir ve 1812'de ve 1941-42'de Rus toplumu da bu tepkiyi göstermiştir) ona sırt çevirip rejimin yetersizliği ve geri kalmışlığını küçümseyici ve biraz da kibirli bir dille vurgulamıştı. Bu, rejimin meşruiyetinin epey zayıfladığını; bekasının gözle görülür başarılarla bağlı olduğunu, böyle

başarılar gelmezse işinin büsbütün şansa kaldığını gösteriyordu. Eski rejim savaş yenilgilerinden ötürü devrime sürüklendiği 1904-1906'da şanslıydı zira savaşı görece hızlı ve onurlu biçimde sona erdirip o tarihlerde barışın hâkim olduğu Avrupa'dan büyük miktarda borç alabilmişti. 1914-1917'de ise rejim o kadar şanslı değildi. Savaş çok uzun sürmüş ve yalnızca Rusya'yı değil tüm Avrupa'yı tüketmişti. Avrupa'da ateşkesin sağlanmasına bir yıldan fazla süre varken Rusya'da eski rejim çökmüştü.

1917: ŞUBAT VE EKİM DEVRİMLERİ

Şubat 1917’de elitlerin rejime desteklerini geri çekmeleri ve kitlesel gösterilerin ardından otokrazi yıkılmıştı. Devrimin coşkusu sırasında siyasi çözümler kolay görünüyordu: Rusya’nın gelecekteki yönetim biçimi elbette demokratik olacaktı. Bu muğlak terimin tam olarak ne anlama geldiğini ve Rusya’nın yeni anayasasının içeriğini şartlar elverdiğinde Rus halkı tarafından seçilecek bir Kurucu Meclis belirleyecekti. Bu esnada 1905’in ulusal devrimci dayanışmasının şanlı günlerinde olduğu üzere elitlerin devrimleriyle halk devrimleri (ilk kategoride liberal siyasetçiler, mülk ve meslek sahibi sınıflar ve rütbeli askerler; ikinci kategoride ise sosyalist siyasetçiler, kentli işçi sınıfı, rütbesiz askerler ve denizciler yer alıyordu) bir arada var olacaktı. Yeni Geçici Hükümet kurumsal anlamda elitlerin devrimini temsil ederken yeniden kurulan Petrograd Sovyeti ise halk devriminin sözcülüğünü üstlenecekti. İkisi arasındaki ilişki rekabetçi değil tamamlayıcı olacak ve “ikili iktidar” (Geçici Hükümet’le sovyetlerin bir arada var olmasını tanımlamak için kullanılan bir terim) bir zayıflık değil güç kaynağı olacaktı. Rus liberalleri sonuçta sosyalistleri geleneksel müttefikleri olarak görüyor ve onların toplumsal reforma yönelik ilgisinin liberallerin siyasi demokratikleşmeye yönelik ilgisine benzediğini ve ikisinin bağdaştırılabileceğini düşünüyorlardı. Birçok

Rus sosyalisti de liberalleri müttefik olarak kabul etmeye hazırды zira burjuva liberal devrimin gündemin ilk sırasında yer aldığı ve otokrasiyle mücadelede sosyalistlerin liberalleri desteklemek zorunda olduklarına dair Marksist görüş kabul ediliyordu.

Ne var ki Şubat'ın umutları ve beklentileri sekiz ayda suya düştü. "İkili iktidar"ın bir yanılsama ve iktidar boşluğunun bir kamufлажı olduğu anlaşıldı. Halk devrimi giderek ilerici ve radikal bir boyuta bürünürken elitlerin devrimi mülkiyet, hukuk ve düzeni savunan endişeli, muhafazakâr bir tutuma dönüştü. Geçici Hükümet, General Kornilov'un sağcı darbesini güç bela atlatabildikten sonra Bolşeviklerin Ekim ayındaki –birçok kişinin "tüm iktidar Sovyetlere" sloganıyla özdeşleştirdiği– başarılı sol darbesine boyun eğdi. Uzun süredir beklenen Kuru-cu Meclis toplansa da büyük bir kazanım elde edemedi Ocak 1918'de Bolşevikler tarafından sessiz sedasız dağıtıldı. O tarihlerde Rusya'nın çevre bölgelerindeki eski Çarlık Ordusu subayları Bolşeviklerle savaşmak için güç topluyordu ve bazıları 1917'den itibaren yasak olan monarşi bayrağı altında toplanmıştı. Devrim, Rusya'ya liberal demokrasiden ziyade anarşi ve iç savaş getirmişti.

Demokratik Şubat'tan Kızıl Ekim'e bodoslama gidiş hem zafere ulaşanlar hem de yenilenler için şaşırtıcıydı. Rus liberaller travmatik bir şok yaşamıştı. Devrim (Batı Avrupa tarihinin gösterdiği ve sağduyulu Marksistlerin de kabul ettiği üzere kendilerine ait olması gereken devrim) nihayet gerçekleşmiş ama uğursuz ve akıl sır ermez güçler tarafından ellerinden alınmıştı. Menşevikler ve Bolşevik olmayan diğer Marksistler de benzer şekilde öfkeliydi: Proleter sosyalist devrime elverişli bir devirde değillerdi ve Marksist bir partinin kuralları çiğneyip iktidara el koyması bağışlanamazdı. Rusya'nın Avrupa'daki savaş partnerleri olan Müttefikler de rejimin ansızın

çökmesiyle hayrete düşmüş ve Rusya'yı tek taraflı olarak savaştan çekmeye hazırlanan yeni idareyi tanımayı reddetmişlerdi. Diplomatlar Rusya'daki yeni idarecilerin adlarını bile doğru dürüst bilmezken işlerin daha da kötüye gitmesinden endişeliydiler ve Şubat'ta alkışladıkları demokratik umutların hızla yeniden canlanması için dua ediyorlardı. Batı'daki gazetelerin okurları Rus medeniyetinin ateist komünizmin barbar derinliklerine sürüklenişini dehşetle öğrenmişlerdi.

Ekim Devrimi derin yaralar açmıştı ve bu yaralar Bolşeviklerin zaferinin ardından İç Savaş sırasında ya da İç Savaş'tan hemen sonra ülkeden göçen kalabalık sayıda eğitilmiş Rusun varlığıyla daha da acıklı ve görünür hale geldi. Göçmenler için Bolşevik Devrimi, Yunan tragedyasına yakışır cinsten (beklenmedik, hak edilmedik ve insafsız) bir felaket değildi. Batı ve özellikle Amerikan kamuoyu Rus halkının erişmek için uzun süredir ve asaletle mücadele ettiği liberal demokrasi tarafından kandırıldığı kanısındaydı. Bolşeviklerin zaferini izah eden komplo teorileri büyük bir inandırıcılık kazanmıştı: En popüler teoriye göre Bolşevik Devrimi uluslararası bir Yahudi komplosuydu zira Troçki, Zinovyev ve başka bazı Bolşevik liderler Yahudiydi; Soljenitsin'in *Lenin Zürih'te*'sinde yeniden gündeme getirilen bir başka teoriye göre ise Bolşevikler Rusya'nın savaştan çekilmesi için Almanlar tarafından hazırlanmış bir kumpasın piyonlarıydı. Kuşkusuz, tarihçiler komplo teorilerine genellikle şüpheyle yaklaşırlar. Ancak bu türden teorilerin gelişmesine olanak sağlayan tavırlar Batı'da bu meseleye ilişkin akademik yaklaşımları da etkilemiştir. Yakın tarihlere kadar, Bolşevik Devrimi'ne dair tarihsel açıklamaların çoğunda devrimin gayrimeşruluğu adeta Rus halkını olayın sorumluluğu ve sonuçlarından tenzih etmek istercesine şu veya bu şekilde vurgulanmıştır.

Batı'da Bolşeviklerin zaferi ve Sovyet iktidarının sonraki evrimiyle ilgili klasik yorumlara göre *deus ex machina*, Bolşeviklerin gizli silahları olarak parti örgütlenmesi ve disipliniydi. Lenin'in illegal ve komplocu bir partinin başarıyla örgütlenmesi için gerekli koşulları tanımlayan *Ne Yapmalı?* kitapçığından genellikle temel metin olarak bahsediliyor ve *Ne Yapmalı?*'daki fikirlerin Bolşevik Parti'yi kuruluş yıllarında şekillendirdiği gibi örgüt Şubat 1917'de faaliyetlerini nihayet açıkça yürütmeye başladıktan sonra da Bolşeviklerin tavırlarını yönlendirmeye devam ettiği ileri sürülüyordu. Rusya'da Şubat'tan sonraki ayların açık, demokratik ve çoğulcu siyaset anlayışı baltalanmış ve Bolşevikler Ekim ayında komplocu bir mantıkla örgütledikleri darbeyle iktidara hukuksuz biçimde el koymuşlardı. Merkezî örgütlenme ve katı parti disiplinine dayalı Bolşevik gelenek yeni Sovyet rejiminin baskıcı bir otoritarizme sürüklenmesine yol açtığı gibi Stalin'in sonraki yıllarda kurduğu totaliter diktatörlüğün de temelleri atılmıştı.¹

Sovyet totalitarizminin kökenlerine ilişkin bu genel kavrayışı Şubat-Ekim 1917 arasındaki özgül tarihsel duruma uygulamak daima belirli sorunlara yol açmıştır. İlk olarak yeraltındaki Bolşevik Parti'ye birçok sayıda yeni üye kaydolurken Bolşevikler özellikle fabrikalarda ve silahlı kuvvetlerde kadrolarını genişletmekte tüm partileri sollamışlardı. 1917 ortalarına gelindiğinde, Bolşevik Parti açıkça bir kitle partisi haline geldi ve *Ne Yapmalı?*'da tanımlanan tam zamanlı devrimcilerin örgütlediği disiplinli ve elit örgüte pek benzemiyordu. İkincisi, bir bütün olarak parti ve önderlik içinde 1917'nin en temel politik meselelerinde bile mutabakat yoktu. Örneğin parti önder-

Bu argümana dair eleştirel ve tarihyazımsal bir inceleme için bkz. Stephen F. Cohen, "Bolshevism and Stalinism", Robert C. Tucker, ed., *Stalinism* (New York, 1977).

liği içinde Ekim ayında bir ayaklanma başlatmak gerekip gerekmediğine dair sert tartışmalar yaşanmış ve Bolşevikler bu meseleyi günlük gazetelerde ulu orta tartışmışlardı.

Bolşeviklerin 1917’de en güçlü taraflarının katı bir parti örgütlenmesi ve disiplinden ziyade (o tarihte bunların olduğu pek söylenemezdi) siyasi yelpazenin uç so-
lundaki uzlaşmaz radikal tutumları olduğu söylenebilir. Diğer sosyalist ve liberal gruplar Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti’nde yer alabilmek için birbirleriyle rekabet ederken Bolşevikler bunlara dahil olmayı reddedip koalisyon ve uzlaşma siyasetini eleştirmişlerdi. Eski radikal siyasetçiler ılımlı, sorumlu ve devlet adamlığına yakışan türden bir liderlik sergilenmesi için çağrıda bulunurken Bolşevikler sokaklardaki sorumsuz ve kavgacı devrimci kalabalıklarla birlikte hareket ettiler. “İkili iktidar” yapısı çözülüp, Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti önderliği tarafından temsil edilen koalisyon partileri itibarsızlaşırken bundan sadece Bolşevikler yararlanabilmişti. Sosyalist partiler arasında sadece Bolşevikler Marksist teoriyle ilgili tereddütlerini aşıp kalabalıkların ruh halini anlayabilmiş ve proleter devrim adına iktidara el koyma isteklerini ifade etmişti.

Geçici Hükümet ile Petrograd Sovyeti arasındaki “ikili iktidar” ilişkisi genellikle bir burjuvazi-proletarya ittifakı olarak sınıfsal çerçevede değerlendirilmiştir. İkili iktidarın devamlılığı bu sınıflar ve onları temsil etme iddiasındaki siyasetçiler arasındaki işbirliğinin sürekliliğine dayansa da 1917 yazına gelindiğinde Şubat’ta sağlanan çürük uzlaşının ciddi anlamda zarar gördüğü açıkça ortaya çıktı. Kentli Rus toplumu hukuk ve düzen yanlısı bir sağla devrimci sol arasında giderek kutuplaşırken demokratik koalisyonun ara zemini çatırdamaya başladı. Temmuz ayında işçi, asker ve denizcilerden oluşan kitleler, sovyet-

lerin iktidara işçi sınıfı adına el koyma ve Geçici Hükümet'in "on kapitalist bakan"ını hükümsüz kılma talebiyle Petrograd sokaklarına döküldü. General Kornilov'un başarısız bir darbe girişiminde bulunduğu Ağustos ayında ise önde gelen bir sanayici, liberallere kendi sınıf çıkarlarını korumakta kararlı davranmalarını tavsiye ediyordu:

Bu devrimin bir burjuva devrimi olduğunu, varolan burjuva düzenin kaçınılmazlığını ve tam da bu kaçınılmazlıktan dolayı tamamen mantıklı bir çıkarsamayla devlet idarecilerinin burjuva gibi düşünerek burjuva gibi davranmak zorunda olduklarını... söylemeliyiz.²

"İkili iktidar" bir Kurucu Meclis toplanana dek geçici bir düzenleme olarak tasarlanmıştı. Fakat ikili iktidarın sağdan ve soldan yönelen saldırılarla çözülmesi ve Rus siyasetinin giderek kutuplaşması 1917 ortalarında hem varolan duruma hem de geleceğe dair rahatsız edici soruları gündeme getirdi. Rusya'nın siyasi sorunlarının halk tarafından seçilmiş bir Kurucu Meclis ve Batı modeline dayalı bir parlamenter demokrasinin kurumsallaşmasıyla çözülebileceğini ummak hâlâ mantıklı mıydı? Geçici nitelikteki "ikili iktidar"a benzer şekilde Kurucu Meclis'e dayalı çözüm de belirli ölçüde siyasi uzlaşmayı ve tarafların taviz verme zorunluluğunda anlaşmalarını gerektiriyordu. Uzlaşma ve tavizin alternatifi ise diktatörlük ve iç savaştı. Eski devlet idaresinin dizginlerinden kurtulan çalkantılı ve hayli kutuplaşmış Rus toplumu bu alternatifler arasında bir tercih yapacaktı.

Şubat Devrimi ve "ikili iktidar"

Şubat'ın son haftasında ekmek kıtlıkları, grevler, lo-kavtlar ve en sonunda kadın işçilerin Uluslararası Ka-

² Akt. W. G. Rosenberg, *Liberals in the Russian Revolution* (Princeton, NJ, 1974), 209.

dınlar Günü adına Viborg'da düzenledikleri bir gösteriyle Petrograd sokaklarında devlet yetkililerinin dağıtmayı başaramadığı bir kalabalık toplandı. Görev süresinin sonuna gelen Dördüncü Duma, İmparator'dan sorumluluk sahibi bir kabinenin seçilmesi ve parlamentonun kriz boyunca açık kalmasını talep etti. Her iki talep de reddedilince başını Kadet Partisi ve İlerici Blok'tan liberallerin çektiği gayriresmi bir Duma Komitesi toplandı. İmparator'a bağlı bakanlar ise hiçbir karar alamadıkları son bir toplantının ardından dağılmış ve aralarında daha temkinli olanları başkentten derhal ayrılmıştı. Mogilev'deki Ordu Karargâhı'nı ziyaret eden II. Nikolay o esnada başkentte değildi ve krize tepkisi kentteki karışıklıkların derhal durdurulmasını emreden kısa bir telgraf çekmek oldu. 28 Şubat akşamı Petrograd Askerî Kumandanı devrimci kitlelerin tüm demiryolu istasyonlarını, ağır silahları ve tespit edebildiği kadarıyla tüm şehri ele geçirdiklerini bildirmek zorunda kalmıştı; kumandanın emrinde çok az sayıda güvenilir askerî birlik kalmıştı ve telefonlar dahi çalışmıyordu.

Ordu Üst Komutası'nın iki seçeneği vardı: Orduya sadık kalıp kalmayacakları belirsiz olan yeni askerleri şehre sevk etmek ya da Duma'daki siyasetçilerin yardımıyla siyasi bir çözüm bulmak. İkinci alternatif tercih edildi. Mogilev'den dönüş yolundaki Nikolay'ın treni Pskov'da Üst Komuta ve Duma tarafından görevlendirilen temsilciler tarafından karşılandı ve İmparator'un tahttan çekilmesi saygılı bir dille istendi. Kısa bir tartışmanın ardından Nikolay bu öneriyi uysalca kabul etti. Ama ilk başta tahttan oğlu adına çekilmeyi kabul etmesine rağmen daha sonra Çareviç Aleksey'in sağlığının bozuk olduğunu göz önünde bulundurarak kendisi ve oğlunun yerine erkek kardeşi Grandük Mihail'in tahta geçmesi gerektiğine karar verdi. Ailesine daima bağlı bir adam olan Nikolay

yolculuğun geri kalanını büyük bir dinginlik ve politik masumiyetle sivil bir vatandaş olarak kendi geleceği hakkında düşünerek geçirdi:

[Almanya'yla savaşta] düşmanlıklar devam ettiği sürece yurtdışında olacağını, savaştan sonra Rusya'ya dönüp Kırım'a yerleşeceğini ve tamamen oğlunun eğitimiyle meşgul olacağını söyledi. Bazı danışmanları buna izin verilip verilmeyeceğine dair şüphelerini bildirince, Nikolay ailelerin çocuklarına bakma haklarının dünyanın hiçbir yerinde ellerinden alınamayacağını söyleyerek cevap verdi.³

(Nikolay başkente vardıktan sonra ailesiyle buluşabilmesi için Petrograd dışına götürülmüş ve ardından Geçici Hükümet ve Müttefikler onunla ne yapacaklarını kararlaştırmaya çalışırken sessiz sedasız ev hapsine alınmıştır. O günlerde Nikolay ve ailesinin akıbetiyle ilgili bir çözüme varılamamıştı. Aile daha sonra önce Sibirya'ya, sonra Urallar'a sevk edilmiştir; giderek zorlaşan koşullarda ev hapsinde tutulmalarına rağmen Nikolay metanetini korumuştur. İç Savaş başladıktan sonra Temmuz 1918'de Bolşevik Ural Sovyetleri'nin emriyle Nikolay ve ailesi idam edilmiştir.⁴ Tahttan çekildiği tarihten ölümüne kadar geçen sürede gerçek bir sivil vatandaş gibi hareket eden Nikolay hiçbir siyasi rol oynamamıştır.)

Nikolay tahttan çekildikten sonra Petrogradlı siyasetçiler büyük bir coşku ve enerji içindeydi. Asıl niyetleri monarşiden ziyade Nikolay'dan kurtulabilmektir. Ama Nikolay'ın tahttan oğlu adına çekilmesi küçük Aleksey devrinde bir naiplik rejiminin kurulma ihtimalini orta-

³ George Katkov, *Russia, 1917: The February Revolution* (Londra, 1967), 444.

Nikolay'ın son günlerine dair belgesel bir anlatım için bkz. Mark D. Steinberg ve Vladimir M. Khrustalëv, *The Fall of the Romanovs* (New Haven ve Londra, 1995), 277-366.

dan kaldırdığı gibi ihtiyatlı bir adam olan Grandük Mi-hail de tahta geçmeyi reddetti. Dolayısıyla Rusya bir mo-narşi rejimi olmaktan fiilen çıkmıştı. Ülkenin gelecekteki yönetim biçiminin, zamanı geldiğinde bir Kurucu Meclis tarafından belirlenmesi ve o zamana kadar kendi üyeleri-ni kendisi tayin eden bir "Geçici Hükümet"in imparator-luğun eski Bakanlar Konseyi'nin görevlerini devralması kararlaştırıldı. Zemtsvo Birliği'nin başkanı ve ılımlı bir liberal olan Prens Georgi Lvov yeni hükümetin başka-nı oldu. Kabinede ise tarihçi ve Kadet Partisi teorisyeni Pavel Milyukov; Finans Bakanlığı ve Ticaret-Sanayi Ba-kanlığı görevlerinde iki önde gelen sanayici ve Adalet Ba-kanlığı görevinde sosyalist hukukçu Aleksandr Kerenski bulunuyordu.

Geçici Hükümet seçmenden herhangi bir yetki alma-mıştı; kendi otoritesini artık devre dışı kalan Duma'ya, Ordu Üst Komutası'nın rızasına ve Zemtsvo Birliği ve Sa-vaş Sanayii Komitesi gibi kamusal örgütlerle yaptığı gay-riresmi antlaşmalara borçluydu. Yürütme mekanizması eski Çarlık bürokrasisinden meydana gelse de Duma daha önce dağıtıldığı için bunu destekleyebilecek herhangi bir yürütme organı yoktu. Resmî bir meşruiyeti olmaması ve kırılganlığına rağmen yeni hükümet kolaylıkla iktida-rı alabilmişti. Müttefik Güçler, Geçici Hükümet'i hemen tanımışlardı. Görünen o ki Rusya'da monarşist duygular bir gecede yok olmuştu: Koskoca 10. Ordu'da Geçici Hükü-met'e bağlılık yemini etmeyi reddeden subayların sayısı sadece ikiydi. Liberal bir siyasetçinin daha sonra hatırladığı üzere,

Bireyler ve örgütler yeni iktidara bağlılığını açıklamıştı. Stavka [Ordu Ana Karargâhı], komuta kademesi de dahil olmak üzere, Geçici Hükümet'i bir bütün olarak tanımış-tı. Çar'ı destekleyen Bakanlar ve bazı Bakan yardımcıla-

rı tutuklanmıştı ama diğer yetkililerin hepsi görevlerine devam ediyordu. Bakanlıklar, devlet daireleri, bankalar ve aslında Rusya'nın bütün siyasi mekanizması kesintisiz biçimde faaliyetini sürdürüyordu. Bu bakımdan [Şubat'taki] *coup d'état* öyle pürüzsüzdü ki bunun böyle sona ermeyeceği, bu tür bir krizin böyle barışçıl biçimde atlatılmasının imkânsız olduğu daha o günlerde içime doğmuştu.⁵

Doğrusu, iktidarın devrinin ne kadar etkili olduğu konusunda şüphelenmek için bazı nedenler ta başından beri vardı. En önemli neden de Geçici Hükümet'in rakibinin olmasıydı: Şubat Devrimi ulusal ölçekte rol almak isteyen bir değil iki otorite yaratmıştı. İkinci otorite işçi, asker ve sosyalist siyasetçilerin 1905 Petrograd Sovyeti'ni örnek alarak oluşturdukları Petrograd Sovyeti'ydi. 2 Mart'ta Geçici Hükümet'in kuruluşu ilan edilirken Petrograd Sovyeti de Tauride Sarayı'nda toplantı halindeydi.

Geçici Hükümet'le Petrograd Sovyeti arasındaki ikili iktidar ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkmış ve hükümet başka seçeneği kalmadığı için bunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Ellерinde herhangi bir güç olmayan bir düzine bakanın –hem hükümet hem de Sovyet'in ilk toplantı yeri olan– Saray'ı nutuk atmak, yemek yemek, uyumak, tartışmak ve bildiri yazmak için durmadan içeri girip çıkan pejmürde kılıklı bir işçi, asker ve denizci kalabalığından temizlemesi pratikte mümkün değildi ve Sovyet Kamerası'na kâh esir alınmış bir polisle kâh yerde sürüklenen bir Çarlık devri bakanıyla girip bu insanları temsilcilerin önüne atan kitlenin ruh hali de onları böyle bir girişimden caydırmış olmalıdır. Daha genel anlamda, Savaş Bakanı Guçkov'un Mart ayı başında Ordu Başkomutanı'na belirttiği üzere,

⁵ A. Tyrkova-Williams, *From Liberty to Brest-Litovsk* (Londra, 1919), 25.

Geçici Hükümet'in gerçek bir gücü yok, direktifleri İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti izin verdiği ölçüde uygulanabiliyor; Sovyet ise gerçek iktidarın bütün unsurlarından istifade ediyor zira askerler, demiryolları, posta ve telgraf hatları onun elinde. Geçici Hükümet'in ancak Soyvet'in izin verdiği kadarıyla varolabildiğini söylemek mümkün.⁶

Geçici Hükümet ilk aylarda çoğunlukla liberallerden oluşurken Sovyet Yürütme Komitesi'ne ise sosyalist entelektüeller ve esasen Menşevikler ve SD'ler (Sosyalist Devrimciler) hâkimdi. İki kurumun da oluşturulmasında aktif rol oynayan Kerenski hem Geçici Hükümet'in üyesiydi hem de sosyalistti ve iki grup arasındaki irtibatı sağlıyordu. Soyvet bünyesindeki sosyalistler burjuva devrimi kendi normal seyrini izleyene kadar işçi sınıfının çıkarlarını koruyabilmek için Geçici Hükümet'i denetlemek istiyorlardı. Burjuvaziye duyulan bu saygı kısmen sosyalistlerin iyi bir Marksist eğitim almalarından kaynaklanırken kısmen de bir belirsizlik ve ihtiyat ürünüydü. Sovyet'in Menşevik liderlerinden Nikolay Sukhanov'un belirttiği üzere gelecekte bir sorun çıkması muhtemeldi ve sorumluluğun, hatta kabahatin liberallere yüklenmesi daha iyiydi:

Sovyet demokrasisi kendi sınıf düşmanı olan mülk sahibi unsurlara iktidarı teslim etmek zorunda kaldı zira içinde bulunduğu berbat çözülme koşullarında bu sınıf olmaksızın ne yönetim tekniğinde ustalaşması ne de kendisine karşı birleşen Çarlık güçleri ve burjuvaziyle baş etmesi mümkündü. Fakat bahsedilen iktidar devrinin *koşulu* sınıf düşmanı karşısında yakın gelecekte alınacak kursuz bir zaferin ardından demokrasinin kesin biçimde tesis edilmesi idi.⁷

⁶ Akt. Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army* (Princeton, NJ, 1980), 260.

Sukhanov, *The Russian Revolution*, 1917, i. 104-5.

Ne var ki Sovyet tabanındaki işçiler, askerler ve denizciler o kadar ihtiyatlı değildi. Geçici Hükümet'in resmen kurulması ve Sovyet içinde "sorumluluk sahibi bir liderliğin" ortaya çıkışından önce 1 Mart'ta Petrograd Sovyeti adına ünlü 1 No.lu Emir yayımlandı. 1 No.lu Emir, Sovyet iktidarına vurgu yapan devrimci bir belgeydi. Bu Emir'le askerlerden oluşan seçilmiş komitelerin kurulması, subayların denetim yetkilerinin azaltılması ve en önemlisi silahlı kuvvetlerle ilgili tüm politikalarda Sovyet iktidarının tanınması için çağrıda bulunuluyor; Ordu'ya hükümet tarafından verilen herhangi bir emrin Sovyet'in onayı ve imzası olmadan geçerli sayılamayacağı belirtiliyordu. 1. No.lu Emir, subayların görevlerine devam edebilmeleri için seçimlerin yapılmasını zorunlu kılmasa da dikbaşı birliklerde bu tür seçimler yapıyordu; Kronştad ve Baltık Filosu'ndaki denizcilerin Şubat Günleri'nde yüzlerce deniz subayını tutukladıkları ya da öldürdüklerine dair haberler ortalıkta dolanıyordu. Dolayısıyla 1. No.lu Emir sınıf savaşına yönelik güçlü çağrışımalar taşıırken sınıflar arası işbirliğine ilişkin hiçbir güvence vermiyordu. Silahlı kuvvetlerin alt kademeleri yalnızca Petrograd Sovyeti'nin otoritesini tanırken rütbeli subayların da yalnızca Geçici Hükümet'in otoritesini tanıdıkları bir durumun ortaya çıkması ikili iktidarın işlevsiz kaldığı bir yönetim tarzının habercisiydi.

Sovyet Yürütme Komitesi, 1. No.lu Emir'in radikal tutumundan uzaklaşmak için elinden geleni yapmıştı. Ama Nisan ayında Sukhanov, Yürütme Komitesi'yle Geçici Hükümet arasındaki fiili ittifak yüzünden "kitlelerden uzaklaşıldığı"nı ifade etmişti. Kuşkusuz bu, kısmi bir ittifaktı. Sovyet Yürütme Komitesi'yle Geçici Hükümet arasında emek politikaları ve köylülerin toprak talepleri gibi meselelerde sürekli nükseden fikir ayrılıkları vardı. Ayrıca Rusya'nın Avrupa'daki savaşa katılmasıyla ilgili önemli

anlaşmazlıklar sözkonusuydu. Geçici Hükümet savaşa devam etmeyi kararlılıkla destekliyordu ve Dışişleri Bakanı Milyukov'un 18 Nisan tarihli Not'unda Rusya'nın hâkimiyet alanını (Çarlık yönetimiyle Müttefikler arasındaki Gizli Antlaşmalar'da belirtildiği üzere) İstanbul ve Boğazlar'a doğru genişletme isteğinin hâlen devam ettiği alttan alta bildiriliyordu. Ama kamuoyundaki infial ve tekrar patlak veren sokak eylemlerinden sonra Milyukov istifa etmek zorunda kaldı. Sovyet Yürütme Komitesi ise "savunmacı" bir konum benimseyip Rus topraklarına saldırıldığı sürece savaşta kalınmasını desteklerken Gizli Antlaşmalar'a ve ilhak amaçlı savaşa ise karşı çıkıyordu. Öte yandan Sovyet tabanında –sokaklarda, fabrikalarda ve özellikle kışlalarda– savaş konusunda benimsenen tutum genellikle çok daha basitti: Savaşın durdurulması, Rusya'nın savaştan çekilmesi ve askerlerin eve dönmesi talep ediliyordu.

1917 ilkbaharı ve yazında Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi'yle Geçici Hükümet arasında yoğun ve yakın bir ilişki olduğu gibi birçok sert tartışma da yaşanıyordu. Yürütme Komitesi bağımsız kimliğini korumaya çalışsa da iki kurum son kertede birbirinin kaderine kayıtsız kalamayacak ve felaket anında birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe geçmişti. Geçici Hükümet Mayıs ayında liberallerin çatısı olmaktan çıkıp liberallerle sosyalistlerin bir koalisyonu haline geldiğinde ve Sovyet Yürütme Komitesi'nde çoğunlukta olan belli başlı sosyalist partilerin (Menşevikler ve SD'ler) temsilcilerini kendi bünyesine dahil ettiğinde iki kurum arasındaki bağ daha da güçlendi. Sosyalistler hükümete girmeye meraklı olmasalar da ulusal kriz karşısında sendeleyeyen rejimi güçlendirmek gerektiği sonucuna varmışlardı. Diğer yandan, özellikle yeni sosyalist Tarım ve Çalışma Bakanlarının liberal muhalefet yüzünden kendi politikalarını uygulamakta

zorlandıklarını fark ettiklerinde kendi doğal siyasal eylem alanlarının sovyetler olduğuna kanaat getirmişlerdi. Ancak yine de sembolik bir seçim yapılmıştı: "Sorumluluk sahibi" sosyalistler Geçici Hükümet'le yakın bir ilişki kurup kendilerini (ve dolayısıyla Sovyet Yürütme Komitesi'ni) halkın "sorumsuz" devriminden ayrı bir yere koymuşlardı.

İlkbahar sonlarında savaş yorgunluğu giderek artıp kentlerdeki ekonomik durum bozulurken, halk arasında "burjuva" Geçici Hükümet'e yönelik düşmanlık da arttı.⁸ Temmuz ayındaki sokak gösterilerinde ("Temmuz Günleri") göstericiler iktidarın Geçici Hükümet'ten alınması anlamına gelen "tüm iktidar Sovyetlere" çağrısında bulunan pankartlar taşımışlardı. Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi paradoksal bir tutumla (gerçi Hükümet'e bağlılıkları göz önüne alındığında mantıklı sayılabilecek bir tutumla) "tüm iktidar Sovyetlere" sloganını reddetmiş ve sokak gösterileri Hükümet kadar mevcut Sovyet liderliğini de hedef almaya başlamıştı. Bir gösterici, sosyalist bir politikacıya yumruğunu sallayarak "orospu çocuğu, şu iktidarı alın artık!" diye bağırıyordu.⁹ Ama bu, "ikili iktidar"a bağlı olanların asla yerine getiremeyecekleri bir talepti (belki de bir tehditti).

Bolşevikler

Şubat Devrimi esnasında önde gelen Bolşeviklerin neredeyse tamamı ya yurtdışında göçmendi ya da Rus İmparatorluğu'nun uzak yörelerinde sürgündü zira Bolşevikler Rusya'nın savaşa katılmasına karşı çıkmakla kalmayıp savaşta yenilmesinin devrimin çıkarına da olaca-

⁸ Taşrada gelişen durumla ilgili canlı bir anlatım için bkz. Donald J. Raleigh, *Revolution on the Volga* (Ithaca ve Londra, 1986).

Akt. Leonard Schapiro, *The Origin of the Communist Autocracy* (Cambridge, MA, 1955), 42 (n. 20).

ğını savundukları için savaş başladıktan kısa süre sonra toplu olarak tutuklanmışlardı. Stalin ve Molotov'un da aralarında olduğu Sibiryâ sürgünü Bolşevikler, Moskova ve St. Petersburg'a ilk dönenler arasındaydı. Fakat Avrupa'daki göçmenler kıtada bir savaş olduğu için Rusya'ya dönmekte çok daha fazla zorlanmışlardı. Baltık yoluyla dönmek tehlikeli ve Müttefikler'le işbirliği gerektiren bir güzergâh iken karayolları da düşman topraklarından geçiyordu. Buna rağmen Lenin ve savaşta tarafsız kalan İsviçre'deki göçmen topluluğun diğer üyeleri Rusya'ya dönmek için sabırsızlanıyordu ve araçlarla yürütülen müzakerelerden sonra Alman hükümeti onlara Almanya'dan trenle gizlice geçme şansı tanımıştı. Savaşa karşı olan Rus devrimcilerin Rusya'ya dönmesi Almanya'nın açıkça yararınaydı ama öte yandan devrimciler de geri dönme isteğiyle kendilerini siyasi bir pazarlığa konu etme riski arasında tercih yapmak zorundaydılar. Lenin ve ufak bir grup Bolşevik göçmen bu riski almaya karar verip Mart sonunda yola koyuldular (İsviçre'de aralarında Menşeviklerin de olduğu çok daha kalabalık bir Rus devrimci grubu ise beklemenin daha mantıklı olduğuna karar vermişti – bu, Lenin'in yolculuğunun yol açtığı tartışma ve ithamlardan sakınmalarını sağlayan kurnaz bir hamleydi. Bu grup bir ay sonra yine Almanlar tarafından yapılan benzer bir düzenlemeyle ikinci bir gizli trenle yola koyulmuştur.)

Lenin, Nisan başında Petrograd'a dönmeden önce eski Sibiryâ sürgünleri Bolşevik örgütlenmeyi tekrar kurmaya ve bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu noktada diğer sosyalist gruplar gibi Bolşevikler de Petrograd Sovyeti etrafındaki dağınık örgütlenmeye katılma eğilimi göstermişti. Ama Sovyet'in Menşevik ve SD liderleri Lenin'in nasıl sorun çıkartabileceğini unutmuş değillerdi ve onun Rusya'ya dönüşünü endişeyle bekliyorlardı. Endişeleri

bir süre sonra doğrulandı. Lenin 3 Nisan'da Petrograd'daki Finlandiya İstasyonu'nda trenden indiğinde onu karşılayan Sovyet komitesine kısa ve ters yanıtlar verdikten sonra kalabalığa muhaliflerinin daima sinirine dokunan çok sert bir ses tonuyla birkaç şey söyledi ve Bolşevik Partisi'ndeki meslektaşlarıyla yapacağı özel bir kutlama ve toplantıya katılmak üzere oradan apar topar ayrıldı. Lenin'in eski sekter alışkanlıklarını hâlâ sürdürdüğü besbelliydi. Bu ilk aylarda eskiden birbirine hasım olan siyasetçileri devrimci zafer adına birbirlerini kardeşçe kucaklamaya yönelten sevinç hissinden Lenin hiç nasip lenmemişti.

Lenin'in tarihte *Nisan Tezleri* olarak bilinen siyasi durum değerlendirmesi kavgacı ve tavizsiz olduğu gibi Sovyet'in sosyalist birlik ve yeni hükümete eleştirel destek verme tavrını geçici olarak kabul eden Petrograd Bolşevikleri için de özellikle kafa karıştırıcıydı. Şubat kazanımlarını onaylamakla vakit kaybetmeyen Lenin halihazırda devrimin ikinci aşamasına, burjuvazinin proletarya tarafından devrilmesine gözünü dikmişti. Geçici Hükümet'e asla destek verilmemesi gerektiğini söylüyordu. Sosyalist birlik yanlısımaları ve kitlelerin yeni rejime duydukları "safça güven" ortadan kaldırılmalıydı. Burjuva etkisine boyun eğen mevcut Sovyet liderliği faydasızdı (Lenin bir konuşmasında Rosa Luxemburg'un Alman Sosyal Demokrasisine ilişkin nitelendirmesini ödünç alarak Sovyet liderliğini "kokuşmuş bir ceset" olarak tanımlamıştı.)

Yine de Lenin, yeniden canlandırılmış bir devrimci liderlik sayesinde, iktidarın burjuvaziden proletaryaya geçişinde sovyetlerin anahtar kurumlar olabileceğini tahmin etmişti. Lenin'in *Nisan Tezleri*'nde yer alan "tüm iktidar Sovyetlere" sloganı fiilen bir sınıf savaşı çağrısıydı. *Nisan Tezleri*'nin bir diğer sloganı olan "Barış, toprak ve ekmek" de benzer devrimci içerimler taşıyordu.

Lenin'in bahsettiği şekliyle "barış" hem emperyalist savaştan çekilmek hem de böyle bir çekilmenin "sermayeyi devirmeden... *imkânsız* olduğu"nu kabul etmek anlamına geliyordu. "Toprak" ise toprak sahiplerinin mülklerine el konulması ve bunların köylülere yeniden dağıtılması anlamına geliyordu – köylülerin topraklara kendiliğinden el koymalarına benzer bir durum. Bir eleştirmenin Lenin'i "devrimci demokrasinin göbeğine iç savaş bayrağını dikmek"¹⁰ suçlaması şaşırtıcı değildir.

Bolşevikler, Lenin'in vizyonu ve liderliğine saygı duyarak birlikte *Nisan Tezleri*'nden hayrete düşmüşlerdi: Bazılarına göre Lenin'in göçmenlik yıllarında Rusya'daki hayatın gerçekliğiyle teması tamamen kopmuştu. Ama Bolşevikler sonraki aylarda Lenin'in teşvikleri, azarları ve serzenişleriyle uzlaşmaz bir konum benimseyip sosyalist koalisyonu açıkça mesafe aldılar. Buna rağmen Petrograd Sovyeti'nde Bolşevikler çoğunlukta olmadığı için Lenin'in "tüm iktidar Sovyetlere" sloganı Bolşeviklere pratikte bir eylem kılavuzu sunmuyordu. Lenin'in stratejisinin usta bir siyasetçinin mi yoksa aşırılık yanlısı bir delinin mi işi olduğu (savaşla ilgili kayıtsız şartsız vatansever tutumundan ötürü Rus sosyalist siyasetinin ana akımından dışlanan eski sosyalist Plehanov'un sol bir muadili mi olduğu) tartışmaya açıktı.

Aralarındaki eski sekter anlaşmazlıkları bitirmekle övünen, sovyetlerle ilişkili birçok siyasetçi için sosyalist birlik ihtiyacı tartışmasız bir zorunluluktan ziyade Haziran ayında 1. Sovyet Ulusal Kongresi'nde konuşmacılardan biri iktidar olmanın sorumluluğunu tek başına taşıyabilecek bir siyasi partinin olup olmadığı sorusunu cevabı hayır olan bir retorik soru olarak sorduğunda Lenin araya gi-

¹⁰ V. I. Lenin, *Collected Works* (Moskova, 1964), xxiv. 21–6. Lenin'in zikrettiği eleştirmen Goldenberg'di.

rip “evet, böyle bir parti var,” demişti. Fakat birçok delege bunu ciddi bir meydan okumadan ziyade bir yukarıdan atma olarak görmüştü. Oysa ciddi bir meydan okuma söz-konusuydu zira Bolşevikler halkın desteğini kazanırken koalisyon sosyalistleri ise kaybetmekteydi.

Bolşevikler Haziran ayındaki Sovyet Kongresi’nde hâlâ azınlıktaydı ve kentlerdeki büyük seçimlerden hiçbirini kazanamamışlardı. Ama tabanda (fabrikalardaki işçi komiteleri, silahlı kuvvetlerdeki asker-denizci komiteleri ve büyükşehirlerdeki yerel semt sovyetlerinde) giderek güçlendikleri aşıkârdı. Bolşevikler kitlesel bir üyelik kampanyası başlatmak için resmî bir karar almamış olsalar da Bolşevik Parti’ye üye olanların sayısı çarpıcı biçimde artıyordu ve Bolşevikler üye akınından şaşkına dönmüş görünüyorlardı. Şüpheli ve muhtemelen abartılı olmakla birlikte partiye üyelik sayıları olayın ne boyutlara ulaştığı hakkında fikir vericidir: Şubat Devrimi sırasında 24 bin Bolşevik Parti üyesi (gerçi bu sayı özellikle şüphelidir zira Petrograd’daki parti örgütü Şubat’ta sadece 2 bin üye tespit edebilirken Moskova’daki örgüt ise 600 üye tespit edebilmişti); Nisan sonunda 100 binden fazla üye ve Ekim 1917’de 60 bini Petrograd ve civarında, 70 bini de Moskova ve komşusu Orta Endüstriyel Bölge’de olmak üzere toplam 350 binden fazla üye.¹¹

Halk devrimi

1917 başında Rus ordusunda iki milyonu ihtiyat birliği olmak üzere yedi milyon asker silah altındaydı. Silahlı kuvvetler büyük kayıplar yaşamıştı; savaş yorgunluğu, giderek artan firar vakalarından ve cephedeki askerlerin Almanların dostluk gösterilerine yönelik ilgisinden artık açıkça

¹¹ 1917 yılının üyelik verilerine dair dikkatli bir analiz için bkz. T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR, 1917–1967* (Princeton, NJ, 1968), 1. Bölüm.

anlaşılıyordu. Askerler için Şubat Devrimi savaşın yakında biteceğine dair örtük bir vaatti ve Geçici Hükümet'in bunu –kendi inisiyatifıyla değilse Petrograd Sovyeti'nin baskısıyla– başarması sabırsızlıkla bekleniyordu. 1917 baharı başlarında Ordu, seçilmiş komitelerden teşekkür eden yeni yapısı, yetersiz lojistik gibi eski sorunları ve alabildiğine huzursuz ve belirsiz ruh haliyle etkin bir savaş gücü olmaktan çıkmıştı. Cephedeki askerler tam bir moral çöküntü yaşamaları da ihtiyat birliklerinin konuşlandırıldığı Rusya'daki kışlalarda durum çok daha kötüydü.

1917'nin Rus asker ve denizcileri üniformalarındaki apoletler ve sembollerden bağımsız olarak genellikle "proleter" kategorisine dahil edilmiştir. Aslında askere alınanların çoğu köylüydü; ancak Baltık Filosu ve kuzey ve batı cephelelerindeki ordularda işçi sayısı çok daha fazlaydı zira oralarda askere alım bölgeleri görece sanayileşmişti. Marksist terimlerle, silahlı kuvvetlerde görev yapanların, işleri gereği proleter oldukları öne sürülebilir ama bundan daha önemlisi askerlerin kendilerinin de durumu tam olarak böyle görüyor olmalarıydı. Wildman'ın çalışmasının¹² ortaya koyduğu üzere, 1917 baharında cephe hattındaki askerler –Devrim'i ve yeni davranış normlarını kabul eden subaylarla işbirliğine hazır olduklarında bile– subayların ve Geçici Hükümet'in bir başka sınıfa ("efendiler" sınıfına) mensup olduklarını düşünüp kendi çıkarlarının işçiler ve Petrograd Sovyeti'yle ortak olduğuna inanıyorlardı. Mayıs ayında Ordu Başkomutanı, subaylarla erler arasındaki "sınıfsal antagonizma"nın Ordu'daki yurtseverlik ruhuna büyük darbeler indirdiğini endişeyle bildiriyordu.

¹² Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*. Şubat-Nisan 1917'de ordunun durumuna odaklanan ana meselesine ek olarak bu kitap Şubat ayında iktidarın el değiştirmesine dair kusursuz analizler içermektedir.

Petrograd işçileri "burjuva" Geçici Hükümet'in kurulmasına direnebilecek militanlığa ya da psikolojik hazırlığa sahip olmasalar da Şubat ayında devrimci bir ruh sergilemişlerdi. Şubat Devrimi'nden sonraki ilk aylarda Petrograd ve başka yerlerdeki işçilerin temel şikâyetleri ekonomik nitelikteydi ve günde sekiz saat mesai (Geçici Hükümet savaştan kaynaklanan olağanüstü hâlden ötürü bu talebi geri çevirmişti), ücretler, fazla mesai ve işsizliğe karşı güvence gibi geçim meselelerine odaklanmıştı.¹³ Rus işçi sınıfının siyasi militanlık geleneği göz önüne alındığında bunun hep böyle süreceğine dair bir güvence yoktu. Savaşın işçi sınıfının bileşimini değiştirip hem kadın işçilerin oranını hem de toplam işçi sayısını arttırdığı doğrudu ve genellikle kadın işçilerin erkek işçiler kadar devrimci olmadığı düşünülüyordu. Ancak Uluslararası Kadınlar Günü'nde düzenlenen grevle kadınlar Şubat Devrimi'ne ivme kazandırmış ve kocaları cephede olan kadınlar savaştan çekilmeyi özellikle güçlü biçimde desteklemişlerdi. Birçok vasıflı erkek işçinin askerlikten muaf tutulduğu bir mühimmat sanayii merkezi olan Petrograd, savaştan önce fabrikalarda çalışan erkek işçi sayısını savaş yıllarında da büyük oranda korumuştur. Savaş başladığında Bolşeviklerin polis tarafından tutuklanması ve fabrikalarda sorun çıkartan çok sayıda kişinin ya askere alınması ya da tevkif edilmesine rağmen Petrograd'daki büyük metalürji ve savunma tesisleri Bolşevik Parti ve diğer devrimci partilere mensup inanılmaz kalabalık sayıda işçiye ve hatta savaş başladıktan sonra Ukrayna ve imparatorluğun diğer bölgelerinden başkente gelen Bolşevik profesyonel devrimcileri istihdam etmeye devam ediyordu. Şubat Devrimi'nden sonra başka dev-

¹³ Marc Ferro, *The Russian Revolution of February 1917*, çev. J. L. Richards (Londra, 1972), 112-21.

rimci işçilerin de fabrikalara dönmesiyle siyasi karışıklık potansiyeli iyice arttı.

Şubat Devrimi Rusya'nın tüm sanayi merkezlerinde, ama özellikle Petrograd ve Moskova'da çok sayıda işçi örgütlenmesine zemin hazırladı. Petrograd Sovyeti'nde olduğu üzere sadece şehir düzeyinde değil daha alt kademedeki semtlerde de işçi sovyetleri kurulmuş ve buralarda liderler sosyalist entelijansiyadan ziyade işçiler arasından çıkmış ve genellikle daha radikal bir ruh hali hâkim olmuştu. Yeni sendikalar kurulduğu gibi fabrikalarda işçiler idareyle ilgili meselelerle baş edebilmek için –sendika yapısına dahil olmayan ve bazen yerel sendika kollarıyla bir arada faaliyet gösteren– fabrika komiteleri kurmaya başlamıştı. En radikal işçi örgütleri taban hareketine en yakın olan fabrika komiteleriydi. Bolşevikler Mayıs 1917 sonlarında Petrograd fabrika komitelerinde hâkim bir konuma geldi.

Fabrika komitelerinin asıl işlevi fabrikalardaki kapitalist idareye karşı işçilerin denetim organı olmaktı. Bu işlevi tanımlamak üzere kullanılan terim “işçilerin kontrolü”ydü (*rabochii kontrol'*) ve burada idari anlamda kontrolden ziyade bir çeşit gözetim kastediliyordu. Ancak fabrika komiteleri pratikte genellikle daha ileri gidip idari işlevler de üstlenmeye başladı. Bu bazen işe alım ve işten çıkarmanın denetlenmesiyle ilgili tartışmalarla bağlantılı oluyor, bazen de bazı fabrikalarda işçilerin sevilmeyen ustabaşları ve idarecileri el arabalarına koyup nehre attıkları bir sınıfsal düşmanlıkla tezahür ediyordu. Başka örneklerde, fabrika sahibi ya da idarecinin zarar ettiği için fabrikayı terk ettiği ya da kapatmakla tehdit ettiği durumlarda fabrika komitelerinin işçileri işsizlikten kurtarabilmek için idareyi devraldıkları da olmuştu. Bu tür olaylar yaygınlaştıkça, “işçilerin kontrolü” giderek işçilerin özyönetimi anlamına gelmeye başladı.

Bu değişimin gerisinde işçilerin siyasi ruh halinin militanlaşması ve Bolşeviklerin fabrika komitelerindeki etkisinin artması vardı. Militanlık burjuvaziye düşmanlık duyulması ve devrimde işçilerin önceliğinin vurgulanmasıyla eşanlamlı hale gelmişti; tıpkı revize edilmiş anlamıyla “işçilerin” kontrolünün işçilerin fabrikaların efendileri olması gerektiğini ifade etmesi gibi. Sonuçta, işçiler arasında “sovyet iktidarı”nın işçilerin semtlerde, şehirlerde ve belki de bir bütün olarak ülkede hâkim konuma gelmesiyle eşanlamlı olduğuna dair bir his doğmuştu. Bu, siyasi teori açısından Bolşevizmden ziyade anarşizm ya da anarko-sendikalizme yakındı ve Bolşevik liderler aslında fabrika komiteleri ya da sovyetler aracılığıyla faaliyet gösteren dolaysız bir işçi demokrasisinin partinin önderliğindeki “proletarya diktatörlüğü”ne dayalı kendi anlayışlarından daha makul ya da arzulanabilir olduğu kanısında değildi. Yine de Bolşevikler gerçekçiydi ve 1917 yazında Petrograd’ın siyasi gerçekliği Bolşevik Parti’nin fabrika komitelerinde güçlü bir desteği olduğunu gösteriyordu ve bu desteği kaybetmek istemiyorlardı. Bu yüzden Bolşevikler ne kastedildiğine ilişkin fazla detaylı bir tanım yapmadan “işçilerin kontrolü”nü desteklediler.

İşçi sınıfının artan militanlığı işverenleri endişelendirmişti: Bir dizi fabrika kapatılmış ve önde gelen bir sanayici, kentli işçilere çekidüzen vermek için başvurulabilecek son çarenin “açlığın sıska eli”yle onları sınamak olduğunu temkinli biçimde ifade etmişti. Öte yandan kırsal kesimdeki toprak sahiplerinin endişesi ve köylülerden duydukları korku çok daha büyüktü. Şubat ayında köyler sakindi ve birçok genç köylü, askerde olduğu için kırlarda değildi. Fakat Mayıs ayına gelindiğinde, kırsal kesimin 1905’teki kent devrimine yönelik tepkiye benzer bir çalkantıya sürüklendiği besbelliydi. 1905-6’da olduğu üzere malikâneler yağmalanıp yakılmaktaydı. Bunun yanı sıra

köylüler şahıslara ve devlete ait topraklara kendileri işlemek üzere el koyuyordu. Karışıklıklar yaz aylarında daha da artmış ve birçok toprak sahibi mülklerini geride bırakıp kırsal kesimden kaçmıştı.

II. Nikolay 1905-6 isyanlarından sonra bile Rus köylüsünün yerel yetkililer ve toprak sahibi soylularla ilgili fikirlerinden bağımsız olarak Çar'ı sevdikleri fikrine sarılmış olsa da birçok köylünün monarşinin yıkılması ve Şubat Devrimi'ne verdiği tepki çok farklıydı. Görünen o ki Rus köylülüğü bir bütün olarak bu yeni devrimin soyululuğun eski gayrimeşru toprak mülkiyetini hükümsüz kıldığını (ya da hükümsüz kılması gerektiğini) düşünüyordu. Bahar aylarında Geçici Hükümet'e yazılan sayısız dilekçede köylüler toprağın toprağı sürenlere (yani kendilerine) ait olması gerektiğini ifade etmişti.¹⁴ Anlaşıldığı kadarıyla köylülerin daha somut biçimde önem verdikleri şey birer serf olarak soylular adına işledikleri ve Serflikten Azat düzenlemesinden sonra hâlâ soylu toprak sahiplerinin elinde kalan toprakların kendilerine verilmesiydi. (Mevcut durumda toprakların büyük kısmı toprak sahipleri tarafından köylülere kiralanıyordu; bazı durumlarda ise toprak sahipleri toprağın sürülmesi için yöredeki köylüleri kiralık işçi olarak çalıştırıyorlardı.)

Köylülerin toprağa ilişkin varsayımlarının hâlâ elli küsur yıl önceye, serflik dönemine uzandığı düşünülürse, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Stolypin'in toprak reformlarının köylü bilincini çok az etkilemiş olması fazla şaşırtıcı değildir. Yine de 1917'de köylerde *mirin* hayatini hâlâ açıkça koruyor olması birçok kişiyi şaşırtmıştı. Marksistler *mirin* aslında içeriden çözüldüğünü ve sadece devlet tarafından faydalı bir araç olarak görüldü-

¹⁴ Halktan gelen çeşitli tepkilere dair belgeler için bkz. Mark D. Steinberg, *Voices of Revolution, 1917* (New Haven ve Londra, 2001).

ğü için varolmaya devam ettiğini ta 1880'lerden beri öne sürüyorlardı. Stolypin reformlarının kâğıt üstündeki etkisi Avrupa Rusya'sındaki köylerin büyük kısmında *mir*lerin dağılması olmuştu. Ama buna rağmen 1917'de *mir*, köylünün toprakla ilgili düşüncesinin hâlâ temel faktörlerinden biriydi. Köylüler dilekçelerinde soyluluk, devlet ve Kilise'nin sahip olduğu toprakların eşitlik temelinde (tam da *mirin* geleneksel olarak köy arazilerini köydeki hanelere eşitlik temelinde tahsis etmesine uygun biçimde) yeniden bölüştürülmesini talep ediyorlardı. 1917 yazında topraklara izinsiz biçimde el koyma vakaları geniş çaplı olarak başladığında, el koymalar tek tek köydeki haneler adına değil köy topluluğu adına yapılmıştı ve genel örüntü *mirin* eski toprakları bölüştürmesine benzer şekilde yeni toprakları da köylüler arasında bölüştürmüyordu. Ayrıca *mir*, 1917-1918'de eski üyelerinin üstündeki otoritesini yeniden tesis etmişti: Savaşta önceki yıllarda ufak çaplı bağımsız çiftçiler olmak üzere *mirden* ayrılan Stolypin "ayrılıkçıları" birçok durumda geri dönmüş ve ellerindeki arazileri köyün ortak topraklarına dahil etmek zorunda kalmışlardı.

Toprak sorununun ciddiyeti ve 1917 yazının başlarındaki toprağa el koyma haberlerine karşın Geçici Hükümet, toprak reformu meselesini sürüncemede bıraktı. Liberaller şahıslara ait topraklara el konulmasına ilke olarak karşı değillerdi ve köylülerin taleplerini genel olarak haklı buluyorlardı. Ancak radikal bir toprak reformunun yapılması kesinlikle çok ciddi sorunlara yol açabilirdi. İlk olarak, toprağın müsadere edilmesi ve köylülere devri için Hükümet'in karmaşık bir resmî mekanizma kurması gerekirdi ve mevcut idari yetkilerle bunun yapılması imkânsızdı. İkincisi, birçok liberalin zorunlu bulduğu üzere toprak sahiplerine büyük miktarda tazminat ödenmesi de mümkün değildi. Geçici Hükümet, sorunları Kurucu Mec-

lis onları uygun biçimde çözene kadar rafa kaldırmanın en iyi yol olduğu sonucuna vardı. Bu arada, pek fazla işe yaramasa da köylüleri kanunları asla çiğnememeleri ve kendi adaletlerini kendileri sağlamamaları için uyardı.

Yaz aylarının siyasi krizleri

Artık Geçici Hükümet'in Savaş Bakanı olan Kerenski, Haziran ortalarında Rus ordusunu Galiçya Cephesi'nde büyük bir taarruza sürükledi. Bu, Şubat Devrimi'nden beri düzenlenmiş ilk ciddi askerî harekâtı zira Almanlar bir süredir doğuya daha fazla ilerleme gereği duymadan, Rus güçlerinin çözülmesini büyük memnuniyetle izliyorlardı ve bir felaket yaşanması ihtimalinden endişelenen Rus Yüksek Komuta Kademesi Müttefikler'in harekete geçmeleri için onlara yaptığı baskıya direnmişti. Rusya'nın Haziran ayı ve Temmuz başlarında gerçekleştirdiği Galiçya taarruzu yaklaşık 200 bin zayıatla başarısız oldu. Taarruz, neresinden bakılırsa bakılsın tam bir felaketti. Silahlı kuvvetlerin morali daha da bozulduğu gibi Almanlar yaz ve sonbahar aylarında devam eden başarılı bir karşı taarruz başlattı. Rus ordusunda görevli köylü askerlerin köylerindeki topraklara el konulduğu haberlerini duymalarıyla zaten çok yüksek olan firar sayısı inanılmaz boyutlara ulaştı. Geçici Hükümet'in kredisi tükenmiş ve hükümetle askerî liderler arasındaki gerilim arttı. Kadet üyesi (liberal) bakanların hükümetten çekilmesi ve Geçici Hükümet'in başkanı Prens Lvov'un istifasıyla yönetim krizi derinleşti.

Kriz sırasında Petrograd kitlesel gösteriler, sokaklardaki şiddet olayları ve Temmuz Günleri olarak bilinen 3-5 Temmuz halk ayaklanmasıyla bir kez daha sarsıldı.¹⁵ Dö-

¹⁵ Temmuz Günleri hakkında bkz. A. Rabinowitch, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising* (Bloomington, IN, 1968).

nemin tanıklarının anlatımına göre sokaklarda toplanan yarım milyonluk kitlenin arasında Kronstadlı denizciler, askerler ve Petrograd fabrikalarında çalışan işçilerin örgütlediği kitlesel gruplar vardı. Geçici Hükümet bunu Bolşeviklerin bir isyan girişimi olarak değerlendirdi. Petrograd'a vardktan sonra karışıklığa yol açan Kronstadlı denizcilerin liderleri arasında Bolşevikler de vardı; denizciler Bolşeviklerin "tüm iktidar sovyetlere" sloganının yazılı olduğu pankartları taşıymıştı ve ilk adresleri Ksesinskaya Sarayı'ndaki Bolşevik karargâhıydı. Ancak Ksesinskaya Sarayı'na ulaştıklarında Lenin onları sessizce ve tersçe selamlamış ve Geçici Hükümet'e ya da mevcut Sovyet liderliğine karşı şiddetli eylemler düzenlemeye asla teşvik etmemişti. Kitle, Petrograd Sovyeti'nin olduğu alana ilerleyip tehditkâr biçimde ortalıkta dolansa da şiddete başvurmamış; sokaklarda lidersiz, plansız ve kafaları karışık vaziyette dolaşan göstericiler içki içip etrafı yağmaladıktan sonra dağılmışlardı.

Temmuz Günleri Lenin'in Nisan'dan beri devam eden uzlaşmaz tutumunu bir bakıma doğrulamıştı zira göstericiler hem Geçici Hükümet'in hem de ikili iktidarın aleyhinde güçlü ve kitlesel bir hissiyat ortaya koydukları gibi koalisyon sosyalistlerine asla tahammül edemediklerini de göstermişlerdi. Ayrıca Kronstadlı denizciler ve diğerleri kanlı bir hesaplaşmaya, belki de bir ayaklanmaya hazır olduklarını kanıtlamışlardı. Ancak Temmuz Günleri Bolşevikler için bir bakıma aynı zamanda bir felaketti. Lenin ve Bolşevik Merkez Komitesi olaylara kesinlikle hazırlıksız yakalanmışlardı. Bolşevikler genel anlamda ayaklanmadan bahsetseler de herhangi bir ayaklanma planları yoktu. Denizcilerin devrimci ruh haline uygun biçimde davranan Kronstadlı Bolşevikler, Bolşevik Merkez Komitesi tarafından fiilen reddedilen bir girişim başlatmışlardı. Hadise, Bolşeviklerin mora-

lini iyice bozmuş ve Lenin'in bir devrimci lider olarak itibarını zedelemişti.

Bolşeviklerin aldığı hasar aslında çok daha büyüktü zira Lenin'in mütereddit ve belirsiz tepkisine rağmen hem Geçici Hükümet hem de sovyetin ılımlı sosyalistleri Temmuz Günleri'nden Bolşevikleri sorumlu tuttular. Geçici Hükümet, Şubat Devrimi'nden beri bütün partilerden siyasetçilerin yararlandığı "parlamento dokunulmazlığı"nı kaldırıp sert önlemler almaya karar verdi. Mayıs'ta Rusya'ya döndükten sonra Lenin'in uç sol tutumuna yakın bir tutum benimseyen ve Ağustos'ta resmen Bolşevik Partisi'ne üye olan Troçki'nin de aralarında olduğu birçok Bolşevik tutuklandı. Lenin ve Bolşevik liderliğindeki yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Grigori Zinovyev'in tutuklanması emredildi. Ayrıca Geçici Hükümet, Temmuz Günleri'nde Lenin'in bir Alman ajanı olduğuna ilişkin söylentileri destekleyecek kanıtların elinde olduğunu üstü kapalı biçimde ima etmiş ve Rus basını Bolşeviklerin orduda ve fabrikalardaki popülerliğini bir süreliğine zedeleyen milliyetçi suçlamalar yöneltmişti. Bolşevik Merkez Komitesi ve (kuşkusuz Lenin'in kendisi) Lenin'in can güvenliğinden endişeliydi. İlk başta Rusya'da saklanan Lenin, Ağustos ayında trenlerde çalışan bir işçi kılığında sınırı geçip Finlandiya'ya sığınmıştı.

Ancak Bolşeviklerin başı dertte olduğu gibi Temmuz'dan beri Kerenski'nin yönettiği Geçici Hükümet'in başı da dertteydi. Liberallerle sosyalistlerin koalisyonu büyük bir kargaşaya sebep oldu; sosyalistler sovyet üyesi olan tabanları tarafından sola itilirken liberaller de otoritenin çöküşü ve halk isyanlarından gitgide endişelenen sanayiciler, toprak sahipleri ve ordu komutanlarının baskısıyla sağa yöneldi. Kerenski kendine Rusya'yı kurtarmak gibi yüce bir misyon biçmiş olsa da bir arabulucu ve siyasi tavizler koparmaya çalışan bir müzakereciden

fazlası değildi; ona büyük bir güven ya da saygı duyulmadığı gibi belli başlı partiler arasında siyasi tabanı da yoktu. Üzüntüyle şöyle yakınıyordu: “Sol ve sağ Bolşeviklerle mücadele ediyorum ama ya birini ya da diğerini tutmamı istiyorlar... Bir ara yol tutturmak istediğimde hiç kimse bana yardım etmeyecek.”¹⁶

Geçici Hükümet’in belirli bir yolu tercih etmesi gerekiyordu. Soldan yönelen tehdit Petrograd’da bir halk ayaklanması ve/veya Bolşevik darbesi olmasıydı. Buna benzer bir tehdit Temmuz ayında boşa çıkartılmıştı ama Almanların kuzey ve batı cephesindeki faaliyetleri Petrograd civarındaki askerlerin sınırlarını uğursuz biçimde gerdiği gibi mağdur, silahlı ve işsiz firarilerin şehre akın etmesiyle Petrograd sokaklarında şiddet olaylarının yaşanma ihtimali de artmıştı. Geçici Hükümet’e yönelen bir başka tehdit de kanun ve düzen adına bir diktatörlük kurmak maksadıyla düzenlenebilecek bir sağ darbeydi. Yaz aylarında bu seçenek yüksek askerî kademede tartışılmış ve bazı sanayiciler tarafından desteklenmişti. Hadise gerçekleşmeden önce kamuya verdikleri beyanatlarda böyle bir girişime kesinlikle karşı çıkacak olan Kadetlerin bile bir emrivakiyi rahatlıkla kabul edeceklerine dair işaretler vardı.

En sonunda Ağustos ayında, Kerenski’nin bir süre önce Rus ordusunda düzeni ve disiplini sağlaması için Başkomutanlık görevine getirdiği General Lavr Kornilov bir sağ darbeye kalkıştı. Kornilov’un motivasyonu kişisel hırstan ziyade ulusal çıkardı. Hatta Kornilov, Kerenski’nin sürekli sorun yaratan solcuların icabına bakacak güçlü bir hükümet kurmaya yönelik bir askerî müdahaleyi desteklemekten memnun olacağını dahi düşünmüş olabilir zira onun niyetlerinden kısmen haberdar olan Kerenski, Kor-

¹⁶ Akt. A. Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power* (New York, 1976), 115.

nilov'la kurnaz taktiklerle baş etmeye çalışmıştı. Ancak iki temel aktör arasındaki yanlış anlamalar durumu iyice karmaşıktırılmış ve Kornilov'un hamlesinden önce Almanların beklenmedik bir gelişmeyle Riga'yı ele geçirmesi Rusya'nın sivil ve askerî liderleri arasında panik, kuşku ve çaresizlik hissini iyice arttırmıştı. Ağustos'un son haftasında şaşkına dönse de kararlılığını koruyan General Kornilov, cephedeki askerî birlikleri güya başkentteki karışıklıkları sona erdirmek ve Cumhuriyet'i kurtarmak için Petrograd'a sevk etti.

Darbe girişimi büyük ölçüde askerlerin güvenilmezliği ve Petrogradlı işçilerin gayretli eylemleri sayesinde başarısız oldu. Demiryolu çalışanları askerî sevkiyat trenlerini yanlış yöne sevk ederek engellemiş; matbaacılar Kornilov'un girişimini destekleyen gazetelerin yayınını durdurmuş; metal işçileri şehre gelen askerleri karşılayıp onlara Petrograd'da herhangi bir karışıklığın olmadığı ve subaylar tarafından kandırıldıklarını açıklamıştı. Bu baskı karşısında askerlerin morali bozulmuş ve darbe girişimi ciddi bir askerî çatışma olmadan Petrograd dışında durdurulmuştu; Kornilov'un emirleriyle hareket eden birlik komutanı General Kerimov, Geçici Hükümet'e teslim olduktan sonra intihar etmişti. Kornilov'un kendisi ise Ordu Karargâhı'nda tutuklanmış ve darbenin tüm sorumluluğunu hiçbir direniş sergilemeden kabul etmişti.

Petrograd'daki merkez ve sağ siyasetçiler Kerenski'nin hâlâ başında olduğu Geçici Hükümet'e bağlılıklarını bildirmek üzere harekete geçseler de Kornilov olayındaki idare tarzından ötürü Kerenski'nin itibarı zedelenmiş ve hükümet zayıflamıştı. Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi'nin kredisi de olaydan sonra azalmıştı zira Kornilov'a karşı direniş büyük ölçüde yerel sendika ve fabrikalar düzeyinde örgütlenmişti. Bu da Sovyet'in eski Menşevik-SD liderliğini alaşağı etme fırsatı yakalayan Bolşeviklere

verilen desteğin ani ve hızlı biçimde artmasına katkıda bulundu. Kornilov olayında en büyük darbeyi Ordu Yüksek Komuta Kademesi yemişti zira Başkomutan'ın tutuklanması ve darbe girişiminin başarısız olması moral bozukluğu ve kafa karışıklığı yarattığı gibi subaylarla erler arasındaki ilişkiler de ciddi anlamda bozuldu ve bu yetmezmiş gibi Alman ordusunun görünürde Petrograd'ı hedefleyen ilerleyişi hızlanarak devam ediyordu. Eylül ortasında General Kornilov'un halefi General Alekseyev ansızın istifa ettikten sonra istifa metninin başına Kornilov'un yüce hedeflerine yönelik duygusal bir methiye eklemişti. Alekseyev disiplinin tümüyle kaybaldığı ve "subayların şehit olduğu" ordunun sorumluluğunu artık taşıyamayacağını hissetmişti:

Pratikteki durumu göz önüne alarak konuşacak olursak, bu korkunç tehlike anında dehşetle şunu söyleyebilirim ki hâlihazırda bir ordumuz yok (bu sözcükler dilinden dökülürken General'in sesi titreyip gözlerinden birkaç damla yaş süzölmüştü); Almanlar son ve en güçlü darbeyi indirmeye her an hazırlar.¹⁷

Kornilov olayından en çok sol yararlandı zira daha önce sola ait soyut bir nosyon olan karşı-devrimci sağ tehdit somut bir hal almış; işçi sınıfı gücünü göstermiş ve birçok işçi, devrimin kendi düşmanlarından silahlı bir teyakkuzla korunabileceğine ikna olmuştu. Liderlerinin çoğu hâlâ hapiste veya firarda olan Bolşevikler Kornilov'a karşı somut direnişte özel bir rol oynamamışlardı. Fakat kamuoyunun Ağustos başından beri gözle görülür biçimde Bolşeviklere yönelişi Kornilov'un başarısız darbe

¹⁷ General Alekseyev'le yapılan gazete mülakatı için bkz. (*Rech'*, 13 Eylül 1917, s. 3), Robert Paul Browder ve Alexander F. Kerenski, ed., *The Russian Provisional Government 1917: Documents* (Stanford, 1961), iii. 1622.

girişiminden sonra büyük bir ivme kazandı ve Kornilov tehdidine karşı oluşturulan milis işçi birlikleri ve "Kızıl Muhafızlar" ileride pratikte Bolşeviklerin işine yarayacaktı. Bolşeviklerin gücü, burjuvazi ve Şubat rejimiyle asla uzlaşmamış tek parti olmaları ve partinin kendini işçi sınıfının iktidarı ve silahlı ayaklanma fikriyle güçlü biçimde özdeşleştirmesinden kaynaklanıyordu.

Ekim Devrimi

Bolşeviklerin "tüm iktidar sovyetlere" sloganı Nisan'dan Ağustos'a kadar aslında provokatif bir slogandı – Petrograd Sovyeti'ni kontrol eden ve tüm iktidarı almaya niyeti olmayan ılımlılara yönelik bir sataşmaydı. Ancak Kornilov olayından sonra ılımlılar Sovyet'in kontrolünü kaybettiğinde durum değişti. Bolşevikler 31 Ağustos'ta Petrograd Sovyeti'nde, 5 Eylül'de ise Moskova Sovyeti'nde çoğunluğu ele geçirdiler. Ekim ayında toplanması kararlaştırılan 2. Sovyet Ulusal Kongresi, başkentteki siyasi eğilimlere uygun hareket ederse ne olurdu? Bolşeviklerin niyeti Kongre'den çıkarttıkları bir kararla Geçici Hükümet'in yönetim yetkisini iptal etmek ve iktidarın güya yasal bir yoldan sovyetlere devrini sağlamak mıydı? Yoksa o eski sloganları gerçek bir isyan çağrısı mıydı ya da Bolşeviklerin diğerlerinden farklı olarak iktidarı alabilecek cesarete sahip olduklarını mı vurguluyordu?

Lenin, Eylül'de Finlandiya'da saklandığı yerden Bolşevik Partisi'ne talimatlar göndererek silahlı bir isyana hazırlık yapılmasını istedi. Lenin'e göre devrim ânı gelip çatmıştı ve gecikmeden bunu değerlendirmek gerekiyordu. Gecikme, ölümcül olabilirdi. Bolşevikler 2. Sovyet Kongresi'nden önce harekete geçerek Kongre'nin alabileceği her türlü kararı boşa çıkartmak zorundaydı.

Lenin'in silahlı ayaklanmayı desteklemesi tutkulu ve hararetli bir tavır olsa da lider arkadaşları açısından

tamamen ikna edici değildi. Gidişat açıkça onların istediği gibi iken Bolşevikler niçin umutsuz bir kumar oynamayı kabul etsinlerdi? Ayrıca Lenin henüz geri dönüp dümeni devralmamıştı: Gerçekten ciddiye böyle bir şey yapması gerekmez miydi? Kuşkusuz, yaz aylarında ona yöneltilecek suçlamalar Lenin'in sinirlerini epey germişti. Lenin muhtemelen hem kendisi hem de Merkez Komite'nin Temmuz Günleri'nde yaşadığı tereddütler üstüne düşünüyor ve iktidara el koymak için eşsiz bir fırsatı teptiklerine inanıyordu. Öte yandan bütün büyük liderler gibi onun da saati saatine uymuyordu ve bu ruh hali geçici olabilirdi.

Lenin'in o tarihlerdeki davranışları kesinlikle çelişkiydi. Bir yandan bir Bolşevik ayaklanmasının tertip edilmesi için bastırıyordu. Öte yandan haftalardır Finlandiya'daydı, oysa Geçici Hükümet Temmuz'da tutuklanan sol siyasetçileri serbest bırakmıştı; Bolşevikler artık Sovyet'e hâkimdi ve Lenin açısından büyük tehlikeler geride kalmıştı. Lenin büyük ihtimalle Ekim'in ilk haftasında Petrograd'a döndüğünde Bolşeviklerden dahi saklanmaya devam etmiş ve Merkez Komite'yle bir dizi öfkeli ve teşvik edici mektuplaşma aracılığıyla iletişim kurmuştu.

Bolşevik Merkez Komitesi 10 Ekim'de bir ayaklanma başlatmanın prensipte cazip olduğunu kabul etse de birçok Bolşevik, iktidarın güya yasal ve şiddetsiz bir yoldan devrini sağlamak için Petrograd Sovyeti'ndeki konumlarından istifade etmeye daha yatkındı. Petrograd Bolşevik Komitesi üyelerinden birinin daha sonra hatırladıklarına bakılırsa,

Hemen hiçbirimiz ilk adım olarak bütün idari kurumlara belirli bir saatte silahlı olarak el koymayı düşünmemiştik... Ayaklanmayı Petrograd Sovyeti vasıtasıyla iktidara el koymak olarak tasarlamıştık. Sovyet, Geçici Hükü-

met'in emirlerine uymaktan vazgeçip kendisinin iktidar olduğunu ilan edecek ve bunu yapmaktan onu alıkoyan her şeyi ortadan kaldıracaktı.¹⁸

Petrograd Sovyeti'ndeki Bolşevik çoğunluğun lideri kısa süre önce hapisten çıkan ve Bolşevik Parti'ye üye olan Troçki'ydi. Troçki, 1905'in Sovyet'ine de liderlik edenlerden biriydi. Lenin'le açık bir fikir ayrılığı yaşamamasalar da (daha sonra Lenin'le görüşlerinin hep aynı olduğunu iddia etmiştir) Troçki'nin de muhtemelen ayaklanmayla ilgili bazı kuşkuları vardı ve Geçici Hükümet'i alaşağı etme sorununu Sovyet aracılığıyla halletmek gerektiğini düşünüyordu.¹⁹

Lenin'in eski Bolşevik yoldaşları Grigori Zinovjev ve Lev Kamenev'in de Bolşeviklerin önderlik edebileceği bir ayaklanmaya güçlü itirazları vardı. Zinovjev ve Kamenev Bolşeviklerin iktidara bir darbeyle el koymalarını sorumsuzluk olarak görüyor ve tek başına iktidar olabileceği fikrini gerçekçi bulmuyorlardı. Bu argümanlarını Bolşevik olmayan bir günlük gazetede (Maksim Gorki'nin *Novaya zhizn'*inde) kendi adlarıyla yayımladıklarında Lenin'in öfkesi ve hayalkırıklığı zirveye ulaşmıştı. Lenin'in öfkesinin anlaşılır nedenleri vardı zira Zinovjev ve Kamenev'inki sadece bir itirazla sınırlı değildi, Bolşeviklerin gizlice bir ayaklanma planladıklarını da ulu orta açıklamışlardı.

Bolşeviklerin Ekim darbesinin bu koşullarda başarılı olması kayda değer görünebilir. Ama ayaklanma hazırlıklarının ortaya çıkması muhtemelen Lenin'in davasına

¹⁸ Akt. Robert V. Daniels, *Red October* (New York, 1967), 82.

¹⁹ Ekim Devrimi'nin belli başlı iştirakçilerinin eylemleri ve niyetleri sonraları sadece resmî Stalinist tarihlerde değil Troçki'nin anısal-tarihçilik eseri *Rus Devrimin Tarihi*'nde de kişisel çıkarlara uygun olarak çok sayıda revizyon ve siyasi mit-yapımına tâbi tutulmuştur. Ayrıca şu tartışmaya bkz. Daniels, *Red October*, 11. Bölüm.

köstek değil destek olmuştu. Zira bu sayede Bolşevikler kesinlikle harekete geçmek zorunda oldukları bir konuma yerleştiler (tabii, önceden tutuklanmadıkları ya da Petrograd yöresinin işçi, asker ve denizcilerinin devrimci bir eylemi boşa çıkartacağına dair güçlü sinyaller almadıkları sürece). Kerenski, Bolşeviklere karşı etkili önlemler almazken Bolşeviklerin Sovyet Askerî-Devrimci Komitesi'ni kontrol etmeleri de bir darbenin örgütlenmesini görece kolaylaştırmıştı. Askerî-Devrimci Komite'nin temel amacı Kornilov tarzı bir karşı-devrime karşı işçi direnişini örgütlemektir ve Kerenski'nin buna karışacak hali yoktu. Bir başka önemli etken de savaştı: Almanlar ilerliyordu ve Petrograd tehdit altındaydı. İşçiler Geçici Hükümet'in belli başlı sanayi tesislerinin şehirden tahliye edilmesi emrini reddetmişlerdi: Hükümet'in devrimle ilgili niyetlerine güvenmedikleri için Almanlarla savaşmaya niyetli olduğuna da inanmıyorlardı. (İşçilerin Bolşeviklerin "barış" sloganını onayladıkları düşünülürse, Alman tehlikesi yaklaşıp somutlaştığında gerek işçilerin gerekse Bolşeviklerin savaştan yana tepkiler göstermiş olmaları paradoksal bir durumdur: Riga'nın düşüşünden sonra 1917'in sonbahar ve kış aylarında o eski barış sloganları çok az işitilmiştir.) Kerenski, Almanlar yaklaşırken işçileri silahsızlandırmak isteseydi muhtemelen bir hain ve teslimiyetçi olarak yaftalanarak linç edilirdi.

Ayaklanma 2. Sovyet Kongresi'nin arifesinde 24 Ekim'de Sovyet Askerî-Devrimci Komite güçlerinin belli başlı hükümet kurumlarını işgal etmesi, telgraf ofisleri ve demiryolu istasyonlarını ele geçirmesi, şehirdeki köprülere ve Geçici Hükümet'in toplantı halinde olduğu Kışlık Saray civarındaki yollara barikatlar kurmasıyla başladı.

Neredeyse hiçbir direnişle karşılaşılmamış; sokaklar sessiz kalırken vatandaşlar günlük işlerine devam etmişti. Lenin, 24-25 Ekim gecesi ortalığa çıkıp, eskiden genç

kızların gittiği bir meslek okulu iken artık Sovyet karar-gâhına dönüşen Smolyn Enstitüsü'ndeki yoldaşlarına katıldı. Gerginliğinden ve endişelerinden kurtulduğu görülen Lenin eski lider konumuna sessiz sedasız yerleşti.

25 Ekim öğleden sonrasında, ortalıkta provokatif bir engel olarak duran ve içindeki Geçici Hükümet üyeleriyle birlikte halen kuşatma altında bulunan Kışlık Saray'ın ele geçirilmesi dışında devrim başarıya ulaşmıştı. Saray, sayısı giderek azalan muhafızlara düzenlenen karman çorman bir saldırıyla geç vakitlerde düşürüldü. Kışlık Saray'ın düşürülmesi Sovyet tarihlerinde anlatıldığı kadar kahramanca bir hadise değildir; Saray'ın karşısında Neva Nehri'nde demirleyen *Aurora* savaş gemisi tek bir atış dahi yapmamış ve Saray'ı işgal edenler Kerenski'nin yandaki bir kapıdan sıvışıp arabayla şehirden kaçmasına izin vermiştir. Olayın siyasi drama boyutu da fazla tatmin edici değildi zira Bolşeviklerin ısrarıyla ilk oturumu birkaç saat ertelenen Sovyetler Kongresi, Kışlık Saray düşmeden oturuma kaldığı yerden devam etmiş ve Bolşeviklerin dramatik bir açılış duyurusu yapma arzuları boşa çıkmıştı. Ne olursa olsun, ortada temel bir gerçek vardı: Şubat rejimi devrilmiş ve iktidar Ekim'in muzafferlerine geçmişti.

Ancak tabii ki bir soru cevapsız kalmıştı: Ekim'in muzafferleri *kimlerdi*? Bolşevikleri Sovyetler Kongresi'nden önce ayaklanmaya teşvik eden Lenin kuşkusuz bu unvanın Bolşeviklere ait olmasını istiyordu. Gelgelelim Bolşevikler ayaklanmayı aslında Petrograd Sovyeti'nin Askerî-Devrimci Komite'si vasıtasıyla örgütlemişlerdi ve Komite, bilerek ya da bilmeyerek, ulusal Sovyetler Kongresi toplantısının tam öncesinde ayaklanmaya dahil olmuştu. (Troçki daha sonra bunu Bolşeviklerin iktidarı almasını meşrulaştırmak üzere sovyetlerin kullanılmasına dayalı kusursuz –ve Lenin'e ait olmadığına göre muhte-

melen kendi fikri olan- bir strateji olarak tanımlamıştır.²⁰) Taşra illerine ulaşan haberin en yaygın versiyonu ise sovyetlerin iktidara el koyduğu yönündeydi.

25 Ekim'de Petrograd'da başlayan Sovyetler Kongresi'nde mesele tam anlamıyla netleştirilemedi. Kongre delegelerinin büyük çoğunluğu tüm iktidarın sovyetlere verilmesini öngören bir yetki devrini desteklemişti. Ama Kongre'de Bolşeviklerden ibaret bir grup yoktu (670 delegeden 300'ünün Bolşevik olması partiyi hâkim konuma taşısa da çoğunluk haline getirmiyordu) ve böyle bir yetki devri Bolşeviklerin ön alıcı eylemlerinin kesinlikle onaylandığı anlamına gelmiyordu. Menşevik ve SD'lerden oluşan kalabalık bir grup ilk oturumda Bolşeviklerin eylemini sert biçimde kınamış ve Kongre'yi protesto edip salondan ayrılmıştı. Lenin'in eski arkadaşı Martov'un başı çektiği Menşevik bir grup ise Bolşeviklerin eylemini daha uzlaştırmacı bir yaklaşımla sorgulamakla birlikte bu grup da Troçki'nin unutulmaz deyiimiyle "tarihin çöplüğüne atılmış"tı.

Bolşevikler Kongre'de iktidarın tüm ülkede işçi, asker ve köylü sovyetlerine devredilmesini talep ettiler. Merkezî iktidar bakımından en mantıklı²¹ ise eski Geçici Hükümet'in yerini Kongre tarafından seçilmiş ve bir dizi farklı parti temsilcisinin yer aldığı bir Sovyet Merkezî Yürütme Komitesi'nin almasıydı. Ama öyle olmadı. Birçok delegayı şaşırtan bir gelişmeyle, merkezî yönetimin işlevlerinin yeni bir Halk Komiserleri Konseyi'ne devredileceği duyuruldu ve üyelerinin tamamı Bolşevik olan Konsey'dekilerin isimleri Bolşevik Parti sözcüsü tarafından 26 Ekim'de Kongre'de okundu. Yeni hükümetin başkanı Lenin, Dışişlerinden Sorumlu Halk Komiseri (Bakanı) ise Troçki'ydi.

²⁰ Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, çev. Max Eastman (Ann Arbor, MI, 1960), iii. 4-6 bölümler.

Bazı tarihçiler Bolşeviklerin tek parti yönetiminin kasıtlı bir girişimden ziyade tarihsel bir tesadüf olduğunu –Bolşeviklerin tek başına iktidar olma niyetlerinin olmadığı– iddia etmiştir.²¹ Ancak eğer Lenin'in niyetleri göz önüne alınırsa, bu argümanın doğruluğu tartışmalıdır ve Lenin kendi partisindeki önde gelen üyelerin itirazlarını da bertaraf etmiştir. Lenin, Eylül ve Ekim aylarında iktidarı çok partili sovyetlerden ziyade Bolşeviklerin elinde toplamak istiyordu. Sovyetleri bir kamufraj olarak kullanmak dahi istemiyordu ve elinden gelse hiçbir tartışmaya mahal bırakmayan bir Bolşevik darbesi yapmayı tercih ederdi. Taşra şehirlerinde Ekim Devrimi'nin ilk sonucu sovyetlerin iktidara el koyması olmuştu ve yerel sovyetlere daima Bolşevikler hâkim değildi. Bolşeviklerin Ekim'den sonra sovyetlere yönelik tavrı farklı biçimlerde yorumlanmaya müsait olsa da, sovyetlerin güvenilir Bolşeviklerden meydana gelme şartıyla yerel düzeyde iktidar olmalarına prensipte karşı çıkmadıklarını söylemek doğru olacaktır. Fakat bu şartın (Bolşeviklerden meydana gelme şartı) başka siyasi partilerin de yarıştığı demokratik seçimlerle bağdaştırılması zordu.

Yeni merkezî hükümette (Halk Komiserleri Konseyi) Lenin, koalisyon meselesinde oldukça katıydı. Kasım 1917'de Bolşevik Merkez Komitesi yalnızca Bolşeviklerden oluşan hükümeti daha geniş kapsamlı bir sosyalist koalisyon yapma ihtimalini tartışmaya başladığında Lenin –birçok Bolşevik, durumu protesto edip hükümetten istifa etse de– buna ısrarla karşı çıktı. Daha sonra birkaç “sol SD”, (Sosyalist Devrimci Parti içinde Ekim darbesini kabul ederek farklı bir tutum alan grup) Halk Komiserleri Konseyi'ne kabul edilmiş olsa da bunlar güçlü bir tabana

²¹ Örneğin bkz. Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (1. basım New York, 1976), 381–4.

sahip değildi. Sol SD'ler Almanya'yla kısa süre önce imzalanan barış antlaşmasına karşı bir protesto gösterisi düzenledikleri 1918 ortalarında hükümetten atılmış ve Bolşeviklerin diğer partilerle koalisyon hükümeti kurmaya yönelik başka bir çabası olmamıştı.

Bolşevikler tek parti iktidarı için halktan yetki almışlar mıydı ya da böyle bir yetki aldıklarına mı inanıyorlardı? Daha Ekim darbesi gerçekleşmeden önce planlandığı üzere Kasım 1917'de yapılan Kurucu Meclis seçimlerinde Bolşevik Parti oyların %25'ini alıp oyların %40'ını alan SD'den sonra ikinci parti olmuştu (darbede Bolşeviklere destek veren sol SD'ler oy listelerinde ayrı bir grup olarak yer almamışlardı.) Bolşevikler daha iyi bir sonuç beklemişlerdi ve oylar detaylı biçimde incelendiğinde bu, anlaşılabilir bir beklentiydi.²² Bolşevikler Petrograd ve Moskova'da ve muhtemelen Rus kentlerinin hepsinde seçimi kazanmışlardı. Toplam beş milyonluk oyları ayrı olarak sayılan silahlı kuvvetlerde ise kuzey ve batı cepheleriyle Baltık Filosu'nda mutlak bir çoğunluk elde etmişlerdi – buralar Bolşeviklerin en iyi bildikleri ve en iyi bilindikleri seçim bölgeleriydi. Güney cepheleri ve Karadeniz Filosu'nda ise SD'ler ve Ukrayna partileri karşısında seçimi kaybetmişlerdi. Toplam seçim sonuçlarına bakıldığında SD'lerin elde ettiği zaferin nedeni köylülerin oylarını almalarıydı. Ama burada da bir belirsizlik sözkonusuydu. Köylüler muhtemelen tek bir meseleye odaklanarak oy kullanmışlardı ve Bolşeviklerle SD'lerin toprak programları neredeyse aynıydı. Ne var ki SD'ler geleneksel seçmenleri olan köylüler tarafından Bolşeviklere oranla çok daha iyi tanınıyordu. Bolşeviklerin toprak programından haberdar oldukları yerlerde (genellikle Bolşeviklerin daha

²² Bu kısımdaki analizimiz esas itibarıyla O. Radkey'nin analizine dayanmaktadır, bkz. *Russia Goes to the Polls: The Election to the All-Russian Constituent Assembly 1917* (Ithaca, NY, 1989).

güçlü bir kampanya yürütebildiği şehirler, kırsallar ve demiryollarına yakın yerlerde) köylülerin oyu Bolşeviklerle SD'ler arasında bölünmüştü.

Ne olursa olsun, demokratik bir seçim politikasında yenilgi yenilgidir. Bolşeviklerin ise böyle bir seçim anlayışını Kurucu Meclis'e taşımaya niyetleri yoktu: Seçimi kazanamadıkları için iktidardan feragat etmeyi akıllarına bile getirmemişlerdi (ve Meclis toplanıp buna karşı düşmanca bir tavır aldığı anda onu sessiz sedasız dağıtmışlardı.) Öte yandan yönetme yetkisi sözkonusu olduğunda, Bolşeviklerin nüfusun tamamını temsil etmek gibi bir iddiası yoktu. Onlar iktidara işçi sınıfı adına el koymuşlardı. Ve sırasıyla Ekim ve Kasım 1917'de yapılan 2. Sovyetler Kongresi seçimleri ve Kurucu Meclis seçimlerine bakıldığında, işçi sınıfının Bolşevik Parti'ye diğer partilere oranla daha çok oy verdiği görülmüyordu.

Peki, işçiler Bolşevik Parti'ye verdikleri desteği ileride çekerlerse ne olacaktı? Bolşeviklerin proletaryanın iradesini temsil etme iddiası bir gözleme dayandığı gibi bir inanç meselesiydi de: Lenin'e göre, işçi sınıfının proleter bilinci gelecekte bir noktada Bolşevik Parti'nin bilincinden daha düşük bir seviyeye inebilirdi ve bu, partinin yönetme yetkisini ortadan kaldırmazdı. Bolşevikler muhtemelen böyle bir şey olmasını beklemiyorlardı. Gelgelelim 1917'de birçok muhalifleri bunu bekliyordu ve Lenin'in partisinin işçi sınıfından aldığı desteği kaybetse bile iktidarı asla bırakmayacağını düşünüyorlardı. Engels, vakitsizce iktidar olan bir sosyalist partinin toplumdan giderek kopup baskıcı bir diktatörlüğe yönelebileceği konusunda uyarıda bulunmuştu. Ama Bolşevik liderler, özellikle de Lenin bu riski almaya hazırды.

İÇ SAVAŞ

Ekim ayında iktidarın alınması Bolşevik Devrimi'nin sonu değil başlangıcıydı. Bolşevikler Petrograd'da ve bir hafta süren sokak çatışmalarından sonra Moskova'da kontrolü ele geçirdi. Ama taşra merkezlerindeki sovyetlerin burjuvaziyi devirmek konusunda (yerel düzeyde bu, şehirdeki vatandaşlar tarafından kurulan "Kamu Güvenliği Komiteleri"nin devrilmesi anlamına geliyordu) başkentteki sovyetleri örnek aldıkları söylenemezdi ve bir yerel sovyet, iktidarı alamayacak kadar zayıf olduğunda başkentten ona yardım etmesi çok zordu.¹ Hem taşrada hem de merkezdeki Bolşevikler kendi otoritelerini başarıyla tesis etmelerine rağmen Menşeviklerin ve SD'lerin hâkimiyetindeki yerel sovyetlere karşı da bir tutum belirlemek gerekiyordu. Ayrıca Rusya'nın kırsal kesimi kentlerin boyunduruğundan büyük ölçüde kurtulmuştu. Eski imparatorluğun Rus olmayan, ücra yöreleri büyük bir çalkantı içindeydi. Bolşevikler ülkeyi geleneksel yöntemlerle idare etmek niyetiyle iktidara el koydularsa, anarşik, adem-i merkeziyetçi ve ayrılıkçı eğilimlere karşı uzun ve zorlu bir mücadele vermeleri gerekiyordu.

¹ Taşra şehirlerinde devrim sonrasındaki duruma dair analizler için bkz. Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1913–1921* (Cambridge ve Londra, 2002) (Don bölgesi üzerine) ve Donald J. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922* (Princeton, NJ, 2002).

Rusya'nın gelecekteki idare biçiminin ne olacağı hâlâ tartışılan bir meseleydi. Ekim darbesine bakarak bu konuda hüküm veren Petrogradlı Bolşeviklerin "tüm iktidar soyvetlere" sloganına dair çekinceleri vardı. Öte yandan bu slogan 1917-1918 kışında taşra şehirlerinin ruh haline gayet uygun görünüyordu – gerçi bu da merkezî yönetimin otoritesinin taşrada bir süreliğine iflas ettiğini söylemenin bir yoluydu. Bolşeviklerin diğer sloganı olan "proletarya diktatörlüğü"nün de ne anlama geldiği henüz belli değildi. Lenin'in son eserlerinde güçlü biçimde vurgulandığı üzere bu, eski mülk sahibi sınıfların karşı-devrimci girişimlerini ezmek anlamına geliyorsa, yeni diktatörlük kaçınılmaz olarak Çarlık rejiminin gizli polisine benzer işlevlere sahip baskı aygıtları tesis edecekti; Lenin'in siyasi muhaliflerinin çoğunun şüphelendiği üzere bir Bolşevik Parti diktatörlüğü kurulacaksa, bu durumda da diğer siyasi partilerin varlığı büyük sorunlar yaratacaktı. Peki yeni rejim eski Çarlık otokrasisi kadar baskıcı olabilir miydi, ya da öyle olduğunda halktan aldığı desteği koruyabilir miydi? Proletarya diktatörlüğü aralarında sendika ve fabrika komitelerinin de olduğu proleter kurumlara geniş yetkiler ve bağımsızlık verilmesini öngörüyordu. Peki, sendikalar ve fabrika komiteleri işçilerin çıkarları konusunda farklı görüşlere sahip olduğunda ne olacaktı? Fabrikalardaki "işçi kontrolü" işçilerin özyönetimi anlamına geldiğinde, Bolşeviklerin temel bir sosyalist hedef olarak gördükleri merkezî ekonomik kalkınma planıyla bunu bağdaştırmak mümkün müydü?

Rusya'daki devrimci rejim dünyadaki konumunu da düşünmek zorundaydı. Bolşevikler kendilerini uluslararası proleter bir devrimci hareketin parçası olarak görüp Rusya'daki başarılarının Avrupa'nın tümünde benzer devrimleri tetikleyeceğini ummuşlardı; başlangıçta yeni Sovyet Cumhuriyeti diğer devletlerle geleneksel diplomatik iliş-

kiler kurabilecek bir ulus-devlet olarak düşünülmemiştir. Troçki, Dışişlerinden Sorumlu Komiser olduğunda birkaç devrimci beyanatla “dükkânı kapatabileceği”ni sanmıştı; Brest-Litovsk barış müzakerelerinde Almanya’nın resmî temsilcilerini yok sayıp doğrudan Alman halkı ve özellikle Doğu Cephesi’ndeki Alman askerlerine hitap ederek diplomasi sürecini baltalamaya çalışmış ve herhangi bir netice alamamıştı. Bolşevik liderler rejimin ilk yıllarında Avrupa’daki ileri kapitalist ülkelerde işçi devrimleri gerçekleşmediği takdirde Bolşevik Devrimi’nin ayakta kalmasının mümkün olmadığına samimiyetle inandıkları için geleneksel diplomasi zorunluluğunu kabul etmemişlerdi. Fakat devrimci Rusya’nın dünyadan giderek koptuğu açıkça ortaya çıkınca, dış dünyaya yönelik tutumlarını yeniden değerlendirmeye başladılar ve devrimci taleplerle devletler arası geleneksel temasları birlikte düşünme alışkanlığı geliştirdiler.

Yeni Sovyet Cumhuriyeti’nin kara sınırları ve Rus olmayan milletlere yönelik politika da bir başka büyük sorun teşkil ediyordu. Marksistler milliyetçiliği bir çeşit yanlış bilinç olarak görseler de Lenin savaştan önce ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini ihtiyatlı biçimde onaylamıştı. Böylece rejime yönelik bir tehdit teşkil etmediği sürece milliyetçiliğin varlığını kabullenen, pragmatik bir tavır benimsenmişti. Sovyetler Birliği’nin geleceğiyle ilgili 1923’te benimsenen politika, halklara “ulusal kimlikler bahşederek” milliyetçiliği etkisiz kılmaktı: Ayrı ulusal cumhuriyetler, ulusal azınlıkların korunması, ulusal dil ve kültürlerin desteklenmesi ve ulusal elitlerin oluşturulması.²

Öte yandan eski Rus İmparatorluğu topraklarının yeni Sovyet cumhuriyetine dahil edilmesinden de anlaşılacağı

² Terry Martin, *The Affirmative Action Empire* (Ithaca, 2001), 8, 10.

üzere, ulusların kendi kaderini tayin hakkı önünde bazı kısıtlar vardı. İmparatorluk Petersburg'unun eski uyruğu Azeriler bundan pek hoşlanmasa da Petrograd'daki Bolşevikler için Sovyet iktidarı Macaristan'da olduğu kadar Azerbaycan'da da devrimci bir zafere ulaşmak zorundaydı. Bolşeviklerin Ukrayna'daki işçi sovyetlerini destekleyip burjuva "Ukrayna" milliyetçilerine karşı çıkmaları da doğal bir tavidir; öte yandan Ukrayna sovyetlerinde (Ukrayna'daki işçi sınıfının etnik bileşimini yansıtan bir durum olarak) hem milliyetçilere hem de Ukrayna köylülerine yabancı olan Ruslar, Yahudiler ve Polonyalılar hâkimiyet kurmuştu. Bolşeviklerin Kızıl Ordu 1920'de Polonya'ya girdiğinde Varşova işçilerinin "Rus işgali"ne karşı direnmesiyle en çarpıcı örneklerinden biri yaşanan açmazı, proletarya enternasyonalizmi politikalarının pratikte Rus emperyalizminin eski tarz politikalarıyla rahatsız edici benzerlikler taşıyor olmasıydı.³

Fakat Bolşeviklerin Ekim Devrimi'nden sonraki tavırları ve politikalarının bir boşlukta ortaya çıktığı da söylenemez ve iç savaş bunların açıklanmasında çok önemli bir faktördür. İç Savaş, Rusya'yla Almanya arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın resmen sonuçlandırılması ve Rusya'nın Avrupa'daki savaştan kesin biçimde çekilmesinden birkaç ay sonra, 1918 ortalarında patlak vermişti. Rusya'nın savaştaki eski müttefiklerinin de aralarında olduğu bir dizi dış gücün desteğini arkasına alan çeşitli Beyaz (Bolşevik-karşıtı) Ordular karşısında birçok cephede savaşıldı. Bolşevikler iç savaşı hem yurtiçinde hem de uluslararası düzeyde verdikleri bir sınıf savaşı olarak görüyordu: Rus burjuvazisine karşı Rus proleter-

³ Bu meselelerle ilgili bir analiz için bkz. Ronald G. Suny, "Nationalism and Class in the Russian Revolution: A Comparative Discussion", E. Frankel, J. Frankel ve B. Knei-Paz, ed., *Russia in Revolution: Reassessments of 1917* (Cambridge, 1992).

yası ve uluslararası kapitalizme karşı uluslararası devrim (Sovyet Cumhuriyeti'nin ideallerinin temsil ettiği üzere). Dolayısıyla 1920'deki Kızıl (Bolşevik) Zafer proletaryanın zaferini simgelese de mücadelenin çetinliği proletaryanın sınıf düşmanlarının gücü ve kararlılığını da ortaya koymuştu. İç Savaş'a müdahale eden kapitalist güçler sonunda geri çekilseler de Bolşevikler bunun kalıcı bir çekilme olduğuna inanmamışlardı. Onlara göre uluslararası kapitalizm elverişli bir anda geri dönüp uluslararası işçi devrimini kaynağında ezmeye çalışacaktı.

İç Savaş'ın Bolşevikler ve genç Sovyet Cumhuriyeti'ne kuşkusuz olağanüstü bir etkisi oldu. Toplumu kutuplaştırarak kalıcı hasar ve yaralar bıraktığı gibi yabancı müdahalesi yüzünden Sovyetler'de "kapitalist kuşatma"ya dair kalıcı bir korku, paranoya ve zenofobi ortaya çıktı. İç Savaş ekonomiyi de mahvedip sanayiye durma noktasına getirdi ve kentler boşaldı. Bunun iktisadi olduğu gibi siyasi sonuçları da oldu zira Bolşeviklerin onlar adına iktidara el koyduğu sanayi proletaryası bir süreliğine de olsa parçalanıp dağılmıştı.

Bolşevikler ilk idari deneyimlerini iç savaş bağlamında edinmiş ve bu, kuşkusuz, partinin sonraki gelişimini birçok önemli yönden şekillendirmişti.⁴ İç Savaş'ın bir aşamasında 4 milyondan fazla komünist Kızıl Ordu'da görev yapmıştı (bu kitlenin kabaca yarısı Bolşevik Parti'den önce Kızıl Ordu'ya üye olmuştu.) Bolşevik Parti'nin 1927'deki toplam üye sayısının %33'ü partiye 1917-1920 yılları arasında katılırken, 1917'den önce parti üyesi olanların oranı ise yalnızca %1'di.⁵ Dolayısıyla 1920'ler-

⁴ İç Savaş'ın etkisi hakkında bkz. D. Koenker, W. Rosenberg ve R. Suny ed., *Party, State, and Society in the Russian Civil War* (Bloomington, IN, 1989).

T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR, 1917-1967* (Princeton, NJ, 1968), 242; *Vsesoyuznaya partiinaya perepis' 1927*

de birçok parti üyesi partinin devrim öncesindeki yeraltı dönemini (eski lider ve “muhafız” kadronun kurucu deneyimlerinin olduğu yıllar) ancak kulaktan dolma biliyordu. İç Savaş sırasında partiye katılan topluluk açısından Bolşevik Partisi tam anlamıyla bir savaş örgütüydü. Kızıl Ordu’da görevli komünistler parti siyasetinin diline askerî bir jargonu sokmuş; sivil makamlarda görev yapanlar veya savaşmak için çok genç olanların bile giydikleri askerî kıyafetler ve botlar 1920’lerde ve 1930’ların başında parti üyelerinin adeta üniforması haline gelmişti.

Bir tarihçinin yorumuyla İç Savaş deneyimi “Bolşevik hareketin devrimci siyasi kültürünü militarize etmiş ve... zor kullanma, idari emirlerle yönetme (*administrirovanie*), merkezî idare ve yargısız infazlar”dan⁶ oluşan bir miras bırakmıştı. Sovyetik (ve Stalinist) otoritarizmin kökenlerine ilişkin bu görüş partinin devrim öncesinden kalma mirasını ve Lenin’in merkezî parti örgütlenmesi ve sıkı disiplinden yana olmasını vurgulayan Batı’daki geleneksel yorumdan birçok yönüyle daha ikna edicidir. Öte yandan partinin otoriter eğilimlerini güçlendiren başka faktörler de mutlaka hesaba katılmalıdır. İlk olarak, bir azınlık diktatörlüğü kaçınılmaz olarak otoriterleşmek zorundaydı ve diktatörlüğü icra edenlerin Lenin’in 1917’den sonra sıkça eleştirdiği patronluk ve zorbalık alışkanlığı edinmeleri güçlü bir ihtimaldi. İkincisi, Bolşevik Parti 1917’deki başarısını Rus işçi, asker ve denizcilerden aldığı desteğe borçluydu ve muhalefeti bastırmak ya da kendi otoritelerini ikna yoluyla değil zorla dayatmak gibi sorunlar eski Bolşevik entelektüellerle kıyaslandığında bu insanların pek umurunda değildi.

Son olarak, İç Savaş’la otoriter yönetim arasındaki

goda. *Osnovnye itogi perepisi* (Moskova, 1927), 52.

Robert C. Tucker, “Stalinism as Revolution from Above”, Tucker, *Stalinism*, 91–2.

bağ hakkında düşünürken Bolşeviklerle 1918-20'nin siyasi ortamı arasında çift taraflı bir ilişki olduğu hatırlanmalıdır. İç Savaş, Bolşeviklerin herhangi bir sorumluluk taşımadıkları bir takdir-i ilahi sonucu değildi. Aksine, Bolşevikler Şubat-Ekim 1917 arasındaki dönemde silahlı çatışma ve şiddete doğrudan başvurmıştu ve Bolşevik liderler Ekim darbesi gibi bir olayın birçokları tarafından açık bir iç savaş provokasyonu olarak görüleceğini -olay gerçekleşmeden önce- biliyorlardı. İç Savaş, yeni rejimi kan ve ateşle vaftiz edip gelecekteki seyrini etkilemişti. Ancak bu, Bolşeviklerin bilerek göze aldıkları, hatta istedikleri bir vaftiz çeşidiydi.⁷

İç Savaş, Kızıl Ordu ve Çeka

Bolşeviklerin Ekim darbesinden hemen sonra Kadet gazetelerinde devrimin kurtarılması için silaha sarılma çağrıları yapılmış; General Krasnov'un sadık askerleri Petrograd dışındaki Pulkovo Tepesi Muharebesi'nde Bolşevik yanlısı güçler ve Kızıl Muhafızlar'la sonuçsuz bir çatışmaya girmiş ve Moskova'da şiddetli çatışmalar yaşanmıştı. Bolşevikler bu ilk raunttan galip ayrıldılar. Ne var ki yeniden savaşmak zorunda kalacakları kesindi. Savaşın güney cephelerinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı konuşlandırılmış olan kalabalık sayıdaki Rus askeri arasında Bolşeviklerin itibarı kuzey ve batıda olduğundan çok daha azdı. Almanya, Rusya'yla savaşmayı sürdürüyordu ve Doğu Cephesi'ndeki barış Almanlara bazı avantajlar sağlasa da Rusya'daki yeni rejim Müttefiklerin anlayışına ne kadar güvenebilirse Almanların iyi niyetine de ancak o kadar güvenebilirdi. Doğu Cephesi'ndeki Alman güçleri komutanının Şubat 1918 başlarında,

⁷ Bu argümanı detaylandırdığımız bir makale için bkz. Sheila Fitzpatrick, "The Civil War as a Formative Experience", A. Gleason, P. Kenez, ve R. Stites, ed., *Bolshevik Culture* (Bloomington, IN, 1985).

Brest-Litovsk'daki barış görüşmelerinin kesintiye uğraması ve Alman taarruzunun başlatılmasından hemen önce günlüğüne yazdığı üzere,

Başka bir çıkış yolu yok, aksi takdirde bu vahşiler [Bolşevikler] Ukraynalıları, Finleri, Baltıkları haritadan silecek ve yeni bir devrimci orduyu sessiz sedasız tertip edip bütün Avrupa'yı mezbelelik hale getirecekler... Şu anda Rusya'nın tamamı devasa bir böcek yığını – pis ve sefil bir yığın.⁸

Troçki, Ocak ayında Brest'teki barış müzakerelerinde Almanların şartlarını reddetmiş ve “Ne barış ne savaş” anlamında bir strateji benimsemeye çalışmıştı: Ruslar ne savaşa devam edecek ne de kabul edilemez buldukları şartlarda dayatılacak bir barış antlaşmasına razı olacaklardı. Bu tam bir meydan okumaydı zira Rus ordusu cephe de eriyordu ve Bolşevikler işçi sınıfları arasında kardeşlik çağrıları yapsalar da Alman ordusunun durumu farklıydı: Almanlar Troçki'nin restini görüp ilerlemeye devam etmiş ve Ukrayna'da geniş toprakları işgal etmişlerdi.

Lenin bir barış antlaşması imzalamamanın zorunlu olduğu sonucuna vardı. Rus ordusunun durumu ve Bolşeviklerin kısa süre sonra bir iç savaşa girmek zorunda kalacakları göz önüne alındığında, Lenin'in tavrı gayet rasyoneldi; ayrıca Bolşevikler Ekim Devrimi'nden önce Rusya'nın Avrupa'daki emperyalist savaştan çekilmesi gerektiğini birçok kez belirtmişlerdi. Fakat Ekim ayında Bolşeviklerin anlamlı biçimde “barış taraftarı” olduklarını düşünmek yanıltıcıdır. Ekim'de Bolşeviklerin safında Kerenski'ye karşı savaşılmaya hazır olan Petrograd işçileri Almanlara karşı Petrograd'ı savunmaya da hazırlardı. Bu savaşçı ruh hali 1918'in ilk aylarında Bolşevik Parti'ye

⁸ Akt. John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace, March 1918* (New York, 1971), 243–4.

güçlü biçimde yansımış ve İç Savaş sırasında yeni rejime büyük bir avantaj sağlamıştı. Lenin, Brest müzakereleri sırasında Bolşevik Merkez Komitesi'ni Almanya'yla anlaşma gereğine ikna etmekte çok zorlanmıştı. Parti'deki "sol komünistler" (daha sonra lider kadro içinde Stalin'in son büyük rakibi olarak tarihe geçen genç Nikolay Buharin'in de aralarında olduğu grup) Alman işgalcilere karşı bir devrimci gerilla savaşı vermeyi savunurken o tarihte Bolşeviklerle ittifak yapan sol SD'ler de benzer bir tutum benimsemişti. Lenin en sonunda istifa tehdidi savurarak kendi kararını Bolşevik Merkez Komitesi'ne kabul ettirse de çetin bir savaş vermek zorunda kalmıştı. Almanların başarılı taarruzlarının ardından dayatılan şartlar Ocak ayında önerilen şartlardan kesinlikle daha ağırdı. (Yine de Bolşevikler şanslıydı: Almanya daha sonra Avrupa'daki savaşta yenilmesinin sonucu olarak Doğu'da fethettiği toprakları kaybedecekti.)

Askerî tehdit Brest-Litovsk Barış Antlaşması'yla yalnızca bir süreliğine bertaraf edilebilmişti. Eski Rus ordusu subayları güneyde, Don'daki Kazak topraklarında ve Kuban'da güçlerini yeniden toplarken Amiral Kolçak, Sibirya'da Bolşevik karşıtı bir hükümet kurmaya girişti. Britanyalılar görünüşte Almanlarla savaşmak için ama aynı zamanda yeni Sovyet rejimine karşı yerel muhalefeti desteklemek için Rusya'nın iki kuzey limanına (Arkanjelks ve Murmansk) asker sevk etmişlerdi.

Savaşın ilginç bir cilvesi olarak Rus topraklarından geçtikleri halde Rus olmayan askerler de görülmüştü (30 bin askerden oluşan Çek Lejyonu Avrupa'da savaş bitmeden Batı Cephesi'ne ulaşmak ve eski Avusturyalı efendilerine karşı Müttefikler'in safında savaşarak ulusal bağımsızlık iddialarını güçlendirmek niyetindeydi.) Ancak Çekler Rus ordusunun konuşlandığı cephelerden geçmeleri imkânsız olduğu için Trans-Sibirya Demiryolu'yla

yapacakları zorlu bir yolculuk sonucunda Vladivostok'a ulaşmak ve oradan gemiyle Avrupa'ya gitmek istiyorlardı. Bolşevikler bu yolculuğa izin verse de, yabancı savaşçıların yolculuk boyunca demiryolu istasyonlarında duraklamalarına yerel sovyetler tarafından düşmanca tepkiler gösterilmişti. Mayıs 1918'de Ural şehirlerinden Çelyabinsk'te Bolşevik hâkimiyetindeki bir sovyet ile Çekler arasında ilk çatışma yaşandı. Başka Çek birlikleri de Samara'da Bolşeviklere karşı ayaklanıp kısa süreli bir Volga Cumhuriyeti kuran Rus SD'lerini destekledi. Çeklerin Rusya içinde az çok dövüşerek ilerledikten sonra Vladivostok'tan gemiyle Avrupa'ya gitmeleri ayları bulmuştu.

Bolşevik Kızılılarla Bolşevik karşıtı Rus Beyazlar arasında cereyan eden esas İç Savaş ise 1918 yazında başladı. Bolşevikler o tarihte başkentlerini Moskova'ya taşımıştı zira Petrograd Almanlar tarafından fethedilme tehdidinden kurtulduktan sonra bu kez General Yudenic'in önderliğindeki bir Beyaz Ordu'nun saldırısına maruz kalmıştı. Fakat Rusya'nın birçok bölgesi (Sibirya, güney Rusya, Kafkasya, Ukrayna ve hatta yerel Bolşeviklerin birçok kentteki sovyetlerin kontrolünü zaman zaman ele geçirdikleri Ural ve Volga bölgeleri) Moskova'nın denetimi dışındaydı ve Beyaz Ordular doğu, kuzeybatı ve güney yönlerinden Sovyet Cumhuriyeti'ni tehdit ediyorlardı. Müttefik Güçleri'nden Britanya ve Fransa yeni rejime had safhada düşmanlık sergiliyor ve İç Savaş'a doğrudan askerî müdahaleleri çok sınırlı olsa da Beyazları destekliyorlardı. Hem ABD hem de Japonya, Sibirya'ya asker göndermişti – Japonlar toprak kazanmayı umarken Amerikalılar ise oldukça karmaşık bir çabayla hem Japonları dizginlemeyi, hem Trans-Sibirya Demiryolu'nu denetlemeyi, hem de Amerika'nın demokratik standartlarına uygun hareket ettiği sürece Kolçak'ın Sibirya'daki idaresini desteklemeyi hedefliyorlardı.

Kendi mutlak kontrolleri altındaki bölgenin kabaca 16. yüzyıl Moskova Rusya'sına denk düştüğü 1919 yılında Bolşeviklerin durumu umutsuz görünse de muhalifleri de büyük sorunlar yaşıyordu. İlk olarak, Beyaz Orduları birbirinden büyük ölçüde bağımsız hareket ediyordu; aralarında eşgüdüm ya da merkezî bir idare yoktu. İkincisi, Beyazların kendi kara üslerinde kurabildikleri denetim Bolşeviklerinkinden bile daha zayıftı. Bölgesel yönetimler oluşturabildikleri yerlerde idari mekanizmayı sıfırdan kurmak zorunda kalmışlardı ve elde edilen sonuçlar pek tatmin edici değildi. Rusya'nın tarihsel olarak Moskova ve Petersburg'da yoğunlaşan ulaşım ve iletişim ağları Beyazların uzak yörelerdeki faaliyetlerine yardımcı olmuyordu. Beyaz Ordular, Kızılların yanı sıra "Yeşil Ordu" adı verilen güçlerin de (iki tarafa da bağlı olmamakla birlikte en çok Beyazların konuşlandığı ücra yörelerde faaliyet gösteren köylü ve Kazak çeteler) saldırılarına maruz kalıyorlardı. Eski Çarlık ordusundaki subayların kalabalık miktarda bulunduğu Beyaz Ordular subayların idare edebileceği sıradan asker bulmakta ise zorluk çekiyordu.

Bolşeviklerin savaş gücü 1918 baharında Savaş Komiserliği'ne getirilen Troçki'nin yönetiminde teşkilatlanan Kızıl Ordu'ydu. Eski Rus Ordusu'ndaki dağılma durdurulamaz boyutlara ulaştığı için (Bolşevikler iktidarı aldıktan kısa süre sonra eski ordunun tamamen terhis edildiği açıklanmıştı) Kızıl Ordu ister istemez sıfırdan oluşturuldu. Kızıl Ordu'nun 1918 başındaki çekirdeği fabrikalardaki Kızıl Muhafızlar ve eski Ordu'yla Donanma'da görev yapan Bolşevik yanlısı askerlerden oluşuyordu. Ordunun mevcudu gönüllü katılımlar ve Kızıl Ordu'ya 1918 yazından itibaren seçilen askerlerle daha da arttı. Kızıl Ordu'ya ilk seçilenler işçi ve komünistlerdi ve İç Savaş sırasında muharip birliklerin büyük bölümü onlardan oluşmuştu. Öte yandan İç Savaş'ın sonuna gelindiğinde Kızıl Ordu,

çoğunluğu köylülerden oluşan beş milyondan fazla askerle devasa bir kuruma dönüştü ve bu sayının yalnızca onda biri muharip birlik iken (Kızılar ya da Beyazların belirli bir cepheye sevk ettikleri asker sayısının 100 bini geçtiği durumlar çok nadirdi) geri kalanları ikmal, ulaşım ve idari işlerle ilgilenen birliklerden oluşuyordu. Sivil idarenin çöküşüyle ortaya çıkan boşluk büyük ölçüde Kızıl Ordu tarafından dolduruldu: Sovyet rejiminin ilk yıllarında en kalabalık, en iyi işleyen ve eldeki kaynaklara erişim önceliği olan bürokratik zümre Kızıl Ordu'nun içinde ortaya çıkmıştı.

Birçok Bolşevik, ideolojik bakımdan, Kızıl Muhafızlar tarzı milis birliklerini tercih etseler de Kızıl Ordu başından beri düzenli bir ordu olarak örgütlenmiş; erler askerî disipline tabi kılınmış ve subaylar seçilmekten ziyade tayin edilmişti. Troçki ve Lenin, eğitimli ve profesyonel asker eksikliğinden ötürü eski Çarlık ordusu subaylarını Kızıl Ordu'da kullanmakta ısrar etmişler ve Bolşevik Parti içinde sert eleştirilerle karşılaşan bu politika peş peşe iki parti kongresinde Askerî Muhalefet tarafından engellenmeye çalışılmıştı. İç Savaş bittiğinde Kızıl Ordu'da 50 binden fazla eski Çarlık subayı görev yapıyordu ve bunların çoğu Bolşevikler tarafından orduya zorunlu olarak dahil edilmişti. Kızıl Ordu'daki üst düzey komutanların çoğu bu gruba mensuptu. Eski Çarlık devri subaylarının Kızıl Ordu'ya sadakatlerini sağlamak için her birinin yanına bütün emirlere karşı koyma yetkisi olan ve nihai sorumluluğu askerî kumandanlarla birlikte paylaşan komünist siyasi komiserler verilmişti.

Sovyet rejimi askerî güçler dışında bir güvenlik gücünü de hızla oluşturmuştu: Çeka adıyla bilinen Tüm Rusya'da Karşı-Devrim, Sabotaj ve Spekülasyona Karşı Mücadele Olağanüstü Komisyonu. Çeka, Aralık 1917'de kurulduğunda ilk görevi Ekim ayındaki iktidar değişikliğinden sonra

haydutluk, yağmalama ve likör dükkânlarına saldırı gibi vakalardaki büyük artışı kontrol altına almaktı. Ama kısa süre sonra bir güvenlik polisinin daha kapsamlı işlevlerini üstlenip bir yandan rejim karşıtı komplolarla meşgul olmaya, öte yandan burjuva “sınıf düşmanları”, eski rejim ve Geçici Hükümet memurları ve muhalif siyasi partilerin mensupları gibi sadakatlerinden kuşku duyulan grupları gözetim altında tutmaya başlamıştı. İç Savaş başladıktan kısa süre sonra bir terör organına dönüşmüş ve Beyazların denetiminde olan ya da Beyazlara sempati duyduğundan kuşkulanan bölgelerde yargısız infazlar ve toplu tutuklamalar yapmaya, gelişigüzelce rehineler almaya ve kısa yoldan adalet dağıtmaya girişmişti. Bolşeviklerin 1918’de ve 1919’un ilk yarısında Avrupa Rusya’sındaki yirmi vilayet için verdikleri sayılara göre Çeka tarafından en az 8 bin 389 kişi yargısız infazla öldürülürken, 8 bin 700 kişi de tutuklanmıştı.⁹

Bolşeviklerin Kızıl terörüne karşılık Bolşevik karşıtı güçlerin kendi kontrolleri altındaki bölgelerde uyguladıkları bir Beyaz terör de vardı ve iki taraf birbirini aynı tip katliamlar yapmakla suçluyordu. Ne var ki Bolşevikler, uyguladıkları terörde samimiydiler (yalnızca kısa yoldan adalet dağıtmakla kalmayıp belirli bir grubu ya da bir bütün olarak nüfusun tamamını korkutmak için bireysel suçlarla alakasız gelişigüzel cezalar da veriyorlardı) ve şiddet hususunda katı oldukları; burjuvazinin samimiyetsizliği ve riyakârlığının aksine proletarya veya başka bir sınıfın iktidarda kalabilmek için diğer sınıflara karşı şiddet uygulamak zorunda olduğunu dürüstçe ka-

⁹ Sayıları şuradan aktarıyoruz: Aleksandr I. Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918–1956*, çev. Thomas P. Whitney (New York, 1974), i–ii, 300. Petrograd’daki Çeka faaliyetleri hakkında bkz. Mary McAuley, *Bread and Justice: State and Society in Petrograd, 1917–1922* (Oxford, 1991), 375–93.

bul ettiklerini söyleyip kendileriyle övünüyorlardı. Lenin ve Troçki, terör zorunluluğunu anlayamayan sosyalistleri küçümsüyorlardı. Lenin yeni hükümetteki meslektaşlarını şöyle azarlamıştı: “Bir sabotajcıyı ve Beyaz Muhafızı vurmaya hazır değilsek bu nasıl bir devrim?”¹⁰

Bolşevikler Çeka’nın faaliyetlerinin tarihte benzerleri olduğundan söz ederken doğal olarak Fransa’da 1794’ün devrimci terörüne işaret ediyorlardı. Öte yandan Batılı tarihçiler tarafından buna sıklıkla dikkat çekilse de, Bolşevikler Çeka’yla Çarlık rejiminin gizli polisi arasında herhangi bir benzerlik olduğunu düşünmüyorlardı. Doğrusu Çeka’nın faaliyet tarzı eski polise kıyasla çok daha açık ve kanlıydı: Bir yandan 1917’de Baltık denizcilerin kendi subaylarına yönelttikleri “sınıf kini”yle öbür yandan Stolypin’in 1916-1917’de kırsal kesimi silah zoruyla sindirmesiyle birçok benzerlik taşıyordu. Çarlık rejiminin gizli polisiyle benzerlik ise İç Savaş’tan sonra Çeka’nın yerini GPU (Devlet Siyasi İdaresi) aldığı (terör sona erdirilip yasal bir faaliyet alanına itildiğinde) ve güvenlik organlarının faaliyet yöntemleri daha rutin, bürokratik ve ihtiyatlı bir hal aldığı iyice belirginleşti. Daha uzun erimli bir perspektiften bakıldığında, Çarlık rejiminin gizli polisiyle Sovyet gizli polisi arasında elbette güçlü bir süreklilik vardı (aralarında personel sürekliliği olmasa da) ve bu süreklilik netleştikçe Sovyetler’de güvenliğin işlevine ilişkin tartışmalar daha baştan savma ve riyakâr bir biçim aldı.

Bolşeviklerin İç Savaş’ta zafere ulaşmasında hem Kızıl Ordu hem de Çeka’nın önemli katkıları oldu. Fakat bu zafer sadece askerî güç ve terörle izah edilemez zira Kızıl

¹⁰ Lenin’in terörle ilgili açıklamalarına bir örnek için bkz. W. Bruce Lincoln, *Red Victory: A History of the Russian Civil War* (New York, 1989), 134–9; Troçki’nin görüşleri için bkz. *Terrorism and Communism: A Reply to Comrade Kautsky* (1920).

zıllarla Beyazlar arasındaki güç dengesini ölçmenin herhangi bir yolu yoktu. Toplumun aktif desteği ve pasif kabullenışı de mutlaka hesaba katılmalıdır ve bu faktörler muhtemelen çok daha belirleyici olmuştu. Kızılar kentlerde işçi sınıfının aktif desteğini almış ve Bolşevik Partisi bu kitleye belirli bir örgütlenme zemini sağlamıştı. Eski orta ve üst sınıfların aktif desteğini alan Beyazların örgütlenme zemini ise Çarlık devri subaylardı. Fakat asıl dengeyi bozan faktör nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülüktü.

Hem Kızıl Ordu hem de Beyaz Ordu kendi kontrolleri altındaki bölgelerde köylüleri silah altına alsalar da her ikisinden de çok sayıda firar vakası yaşanmıştı. Ama İç Savaş'ın ilerleyen aşamalarında Beyazların köylü askerlerle ilgili karşılaştığı zorluklar Kızılara göre çok daha fazlalaşmıştı. Köylüler Bolşeviklerin kendilerinden tahıl talep etmesine öfkeliydi ama Beyazlar da bu konuda farklı bir yol izlememişti. Ayrıca Rus ordusunun 1917'deki deneyiminden açıkça anlaşıldığı üzere köylüler ne Beyazların ne de Kızıların safında savaşmaya büyük istek duyuyorlardı. Öte yandan 1917'de ordudaki köylü askerlerin toplu halde firar etmesi o yıl köylerdeki toprakların müsadere edilip yeniden bölüştürülmesiyle yakından bağlantılıydı. 1918 sonuna gelindiğinde bu süreç büyük ölçüde tamamlanmıştı (köylülerin askerliğe muhalefeti büyük ölçüde sona ermişti) ve Bolşevikler toprakla ilgili yeni durumu onaylamışlardı. Beyazlar ise topraklara el konmasını onaylamadıkları gibi eski toprak sahiplerinin iddialarını desteklemeyi de sürdürüyorlardı. Dolayısıyla toprak gibi temel bir meselede Bolşevikler köylüler tarafından ehvenişer olarak görülüyorlardı.¹¹

¹¹ Köylülerin tavırları için bkz. Orlando Figes, *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921* (Oxford, 1989).

Savaş Komünizmi

Bolşevikler çöküşün eşiğine gelmiş bir savaş ekonomisini devralmışlardı ve karşılaştıkları ilk büyük sorun ekonomiyi işler hale getirmektir.¹²¹² Daha sonra "Savaş Komünizmi" diye adlandırılan İç Savaş'taki ekonomi politikalarının pragmatik bağlamı buydu. Bolşevikler uzun vadede özel mülkiyeti ve serbest piyasayı ortadan kaldırıp ürünleri herkesin ihtiyacına göre dağıtmayı amaçlıyorlardı ve kısa vadede bu idealleri mümkün kılacak politikaları tercih etmeleri bekleniyordu. Savaş Komünizmi yıllarında pragmatizmle ideoloji arasında gözetilen denge eski bir tartışmanın konusudur¹³ ve sorun, kamulaştırma ve devlet eliyle bölüştürme politikalarını savaş koşullarına yönelik pragmatik tepkiler olarak mı yoksa komünizmin ideolojik bir zorunluluğu olarak mı açıklamamanın daha mantıklı olacağıdır. Bu tartışmada farklı görüşlere sahip araştırmacıların Lenin ve diğer önde gelen Bolşeviklerden farklı farklı alıntılar yaptıkları görülebilir zira Bolşeviklerin bu soruya verdikleri kesin bir yanıt yoktu. Bolşeviklerin, Yeni Ekonomi Politikası (NEP) adına Savaş Komünizminden vazgeçtikleri 1921 yılının perspektifinden bakıldığında, "pragmatik yorum" kesinlikle daha tercih edilebilir görünüyordu: Savaş Komünizmi iflas ettiğine göre onun ideolojik temellerinden ne kadar az bahsedilirse o kadar iyiydi. Daha erken tarihlerin Bolşevik perspektifinden (örneğin klasik eserleri *Komünizmin ABC'si*'nde Buharin ve Preobrajenski'nin savundukları perspektiften) bakıldığında ise bunun tam tersi geçerliydi. Savaş Komünizmi politikaları yürürlükte olduğu sürece Bolşeviklerin sözkonusu politikaları ideo-

¹² Ekonomi hakkında bkz. Silvana Malle, *The Economic Organization of War Communism, 1918–1921* (Cambridge, 1985).

Bkz. Alec Nove, *An Economic History of the USSR* (Londra, 1969), 3. Bölüm.

lojik bakımdan meşrulaştırmaları –Marksizmin bilimsel ideolojisiyle donanmış partinin olaylara uyum sağlamaya çalışmaktan ziyade olayları yönlendirdiğini iddia etmeleri– doğaldı.

Tartışmanın gerisindeki soru Bolşeviklerin komünizme ne hızla ilerleyebileceğiydi ve bu sorunun yanıtı 1918'den veya 1920'den bahsetmemize göre değişir. Bolşeviklerin ilk adımları ve geleceğe yönelik beyanatları ihtiyatlıydı. Ama 1918 ortalarında İç Savaş'ın patlak vermesiyle baştaki ihtiyat da ortadan kaybolmaya başladı. Bolşevikler çok zor bir durumla baş edebilmek için radikal politikalara yönelmiş ve zamanla merkezî hükümetin denetimini en başta tasarlanandan çok daha geniş ve hızlı biçimde yaymaya çalışmışlardı. 1920'de Bolşevikler savaşta zafere, ekonomide ise felakete ilerlerken bir yandan coşku öte yandan umutsuzluk hâkim olmuştu. Eski dünya Devrim ve İç Savaş'ın alevleri arasında kaybolurken birçok Bolşevik yeni dünyanın Anka kuşu gibi küllerinden doğmak üzere olduğuna inanıyordu. Bu umut muhtemelen Marksizmden ziyade anarşist ideolojiye özgü olsa da Marksist terimlerle ifade ediliyor ve proleter devrimin zaferiyle komünizme geçişin çok yakın olduğu, hatta buna birkaç hafta ya da birkaç ay kaldığı söyleniyordu.

Ekonomi politikasının temel alanlarından olan kamulaştırmada da aynı durum açıkça gözlemleniyordu. Kendilerini iyi Marksistler olarak gören Bolşevikler, Ekim Devrimi'nden sonra bankacılık ve kredi sistemini hızla kamulaştırsalar da sanayinin tümüyle kamulaştırılmasına hemen girişmemişlerdi: İlk kamulaştırma emirleri savunma amaçlı üretim ve devlet ihaleleri aracılığıyla devletle zaten yakın ilişkileri olan Putilov Fabrikası gibi büyük ve tekil kuruluşları kapsamıştı.

Ne var ki kamulaştırmanın kapsamı bir dizi farklı koşuldan ötürü zamanla Bolşeviklerin en baştaki kısa

vadeli niyetlerinin çok ötesine geçti. Yerel sovyetler sanayi tesislerine kendi inisiyatifleriyle el koymuşlardı. Bazı fabrikaları ise sahipleri ve idarecileri terk etmişti; bazıları eski idare tarafından işten kovulan işçilerin dilekçeleriyle, bazıları da asi işçilerden korktukları için korunma talep eden idarecilerin isteğiyle kamulaştırılmıştı. 1918 yazında hükümet büyük ölçekli sanayinin bir bütün olarak kamulaştırılmasına yönelik bir kararname yayımlamış ve 1919 sonbaharında tahminen bu türden işletmelerin %80'inden fazlası kamulaştırılmıştı. Yeni Yüksek Ekonomi Konseyi'nin örgütlenme kapasitesini katbekat aşan bir orandı bu: Pratikte işçilerin hammadde tedariği ve mamul ürün bölüşümünü düzenleyip fabrikayı işler hale getirmeyi beceremedikleri durumlarda fabrikalar kapanıyordu. Buna rağmen Bolşevikler daha da ileri gitmeye karar verdiler. Kasım 1920'de küçük ölçekli sanayi hükümet tarafından en azından kâğıt üstünde kamulaştırılmıştı. Bolşevikler pratikteki yeni kazanımlarını beceriyle yönetmek şöyle dursun, adlandırmakta hatta tanımlamakta dahi zorlanıyorlardı. Fakat üretim alanı teoride artık tamamen Sovyet iktidarının elindeydi; zanaat atölyeleri ve rüzgâr değirmenleri bile merkezî yönetime tabi olan bir ekonominin parçasıydı.

Bolşevikler benzer biçimde serbest ticareti de neredeyse tümüyle yasaklamışlardı ve İç Savaş'ın sonuna gelindiğinde paranın tümüyle ortadan kaybolduğu bir ekonomi kurulmuştu. Şehirlerde karne uygulaması (1916'da başlamıştı) ve teoride köylülerin fazla ürünlerinin alınmasına dayanan devlet tahıl tekeli (1917 ilkbaharında Geçici Hükümet döneminde başlamıştı) Bolşeviklere seleflerinden miras kalan uygulamalardı. Ama şehirlerde hâlâ ekmek ve başka gıda maddelerinin sıkıntısı çekiliyordu çünkü köylüler piyasada satın alınabilecek mamul ürünler olmadığı için ellerindeki tahılı satmak istemiyorlardı.

Bolşevikler Ekim Devrimi'nden kısa süre sonra köylülere parayla değil mamul ürünlerle ödeme yaparak tahıl sevkini arttırmaya çalıştılar. Ayrıca toptan ticareti de devlet tekeline alarak İç Savaş başladıktan sonra temel gıda maddeleri ve mamul ürünlerin perakende ticaretinin yapılmasını yasakladılar ve tüketici kooperatiflerini devlete bağlı dağıtım ağlarına dönüştürmeye çalıştılar.¹⁴ Bunlar şehirlerdeki gıda krizi ve ordunun lojistiğindeki sıkıntıları halletmek için alınmış olağanüstü tedbirlerdi. Öte yandan Bolşevikler bu tedbirleri ideolojik açıdan meşrulaştırmaya da devam ediyorlardı.

Şehirlerde gıda krizi derinleşirken para değerini kaybetmiş ve takas temel bir mübadele biçimini almıştı. 1920'de ücretler ve maaşlar kısmen aynı olarak (gıda ve ürün bazında) ödeniyordu; hatta paradan ziyade emtia temelli bir bütçe oluşturma girişimi sözkonusuydu. Harap haldeki şehirlerde verilebildiği kadarıyla kentsel hizmetlere bireyler artık para ödemiordu. Bazı Bolşevikler bunu ideolojik bir zafer –toplumun komünizme çok yaklaştığının bir göstergesi olarak “paranın kayboluşu”– olarak selamlamışlardı. O kadar iyimser olmayan bazı gözlemciler ise olan biteni enflasyonun alıp başını gitmesi olarak yorumluyorlardı.

Bolşevikler arasında ideolojiyle pratik zorunluluklar her zaman pürüzsüz biçimde örtüşmüyordu. Uyuşmazlık noktaları işçi sınıfıyla ilgili politikalarda (kendi ideolojilerinin somut karşılığının ne olduğu konusunda Bolşeviklerin zihinlerinde yer etmiş bazı soru işaretleriyle birlikte) özellikle belirgin hale gelmişti. Örneğin Bolşeviklerin pratikte ücretlerle ilgili katı bir eşitlik politikasından ziyade eşitlikçi içgüdüleri vardı. Üretimi azami seviyeye

¹⁴ Ticaret politikaları hakkında bkz. Julie Hessler, *A Social History of Soviet Trade* (Princeton, NJ, 2004), 2. Bölüm.

çıkartabilmek için sanayide parça başı işi korumaya çalışmışlardı, oysa işçiler bu ödeme biçimini esas itibarıyla eşitliğe aykırı ve adaletsiz buluyorlardı. İç Savaş sırasındaki yokluklar ve karne uygulamalarından ötürü kentlerdeki eşitsizlik azalmıştı ama bunu Bolşeviklerin kazanımı olarak görmek zordu. Aslına bakılırsa Savaş Komünizmi dönemindeki karne uygulamasıyla aralarında Kızıl Ordu personeli, belli başlı sanayi sektörlerindeki vasıflı işçiler, komünist yöneticiler ve entelijansiya üyesi bazı grupların da olduğu belirli kategoriler fiilen kayırılmıştı.

Fabrikaların organizasyonu da bir başka hassas sorundu. Fabrikaları –Bolşeviklerin 1917’de “işçi kontrolü”nü onaylamalarından da anlaşıldığı üzere– işçiler mi yönetecekti yoksa devletin tayin ettiği ve merkezî planlama ve koordinasyon kuruluşlarının direktiflerini uygulayan idareciler mi? Bolşevikler ikinci seçeneği tercih etmişti; ama Savaş Komünizmi yıllarında yürürlükte kalan uygulama çeşitli yerler arasında ciddi farklılıklar gösteren bir taviz olarak yorumlanabilir. Seçilmiş işçi komiteleri bazı fabrikaları yönetmeye devam ederken bazı fabrikalar ise genellikle bir komünist olmakla birlikte bazen eski bir idareci, başmühendis, hatta fabrika sahibinin ta kendisi de olabilen atanmış bir idareci tarafından yönetiliyordu. Bazı durumlarda da fabrika komitesine veya yerel sendikaya mensup bir işçi ya da işçi grubu fabrika yönetimine tayin ediliyor ve atanmış yönetimle “işçilerin kontrolü” arasında bir yerde konumlanan bu geçici düzenleme genellikle gayet başarılı oluyordu.

Bolşeviklerin köylülerle ilgili başlıca pratik sorunu ise gıda teminiydi. Devletin tahıl tedariki ne özel tahıl ticaretinin yasaklanması ne de ödemelerin parayla değil mamul mallarla yapılmasıyla iyileştirilebilmişti: Devletin hâlâ çok az sayıda mamul mal önerebildiği bir durumda köylüler ellerindeki ürünleri teslim etmek istemiyorlardı.

Şehirleri ve Kızıl Ordu'yu acilen besleme zorunluluğu ise devletin dil dökerek, hile yaparak, tehdit ya da zora başvurarak köylülerin ürünlerini ellerinden alması dışında bir seçenek bırakmıyordu. Tahıl talep politikası uygulayan Bolşevikler genellikle silahlı olan ve bazı malları takas etmek üzere yanlarında götüren işçi ve asker taburlarını ambarlarda istiflenmiş tahılları almaları için köylere gönderiyorlardı.¹⁵ Bu da Sovyet rejimiyle köylüler arasında bariz bir gerilime yol açmıştı. Ana aynı şeyi Beyazlar da yapıyordu – işgal ordularının asırlar boyunca yaptığı gibi. Bolşeviklerin toprak geliriyle geçinmek zorunda kalmaları muhtemelen köylülerden çok Bolşeviklerin kendilerini şaşırtan bir durumdu.

Diğer yandan, Bolşevik politikasının köylüleri de şaşırtıp endişelendiren tarafları vardı. Bolşevikler ilk olarak köyleri rakip gruplara bölüp tahıl tedarikini kolaylaştırmak istemişlerdi. Kırsal kapitalizmin gelişmesiyle köylüler arasında kayda değer bir sınıfsal farklılaşmanın doğduğuna inanan Bolşevikler, yoksul ve topraksız köylülerin içgüdüsel desteğini alırken zengin köylülerin de içgüdüsel muhalefetiyle karşılaşacaklarını ummuşlardı. Bu nedenle köylerde Yoksul Komiteleri örgütlenmiş ve bu komiteler zengin köylülerin ambarlarından tahıl tedarik etmek için Sovyet yetkililerle işbirliği yapmaya teşvik edilmişlerdi. Bu girişim kısmen köylülerin dışarıdan gelenlere karşı kendi aralarındaki dayanışmadan ötürü kısmen de 1917-1918'deki toprak müsadere ve toprağın yeniden bölüştürülmesiyle eski topraksız ve yoksul köylülerin konumunda gerçekleşen iyileşmeden ötürü büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Daha da kötüsü, köylüler Bolşeviklerin kırlara ilişkin devrim anlayışının kendi

¹⁵ Gıda tedariki hakkında bkz. Lars T. Lih, *Bread and Authority in Russia 1914–1921* (Berkeley, 1990).

devrim anlayışlarından çok farklı olduğunu anlamışlardı.

Popülistlerle girdikleri eski Marksist tartışmanın terimleriyle düşünmeye devam eden Bolşeviklerin gözünde *mir* içten içe çürüyen bir kurumdu ve bir yandan Çarlık devleti tarafından yozlaştırılmış öte yandan yeni kırsal kapitalizm tarafından baltalanmış olduğu gibi sosyalist gelişme için de hiçbir potansiyel taşımıyordu. Ayrıca Bolşevikler kırsal kesimdeki “birinci devrim”i (el konulan toprakların eşitlikçi biçimde yeniden bölüştürülmesi) yoksul köylülerin zengin köylülerle sınıf savaşına girdiği ikinci bir devrimin izleyeceğine ve köy topluluğunun birliğini dağıtacak bu devrimin son kertede *mirin* otoritesini kaçınılmaz olarak ortadan kaldıracığına inanıyorlardı.¹⁶ Oysa köylüler *miri* tarihsel olarak devletin sömürüsü ve istismarına maruz kaldıktan sonra devlet otoritesinin boyunduruğundan kurtulup bir köylü devrimi gerçekleştiren gerçek bir köylü kurumu olarak görüyorlardı.

Bolşevikler 1917-1918’de köylülerin işlerini kendi bildikleri gibi yapmalarına izin verseler de kırsal kesimle ilgili uzun vadeli planları en az Stolypin’in planları kadar yıkıcıydı. Bolşevikler *mirden* tutun da toprakları ataerkil aileler arasında parsellere bölüştüren sisteme kadar geleneksel kırsal düzenin hemen her boyutuna muhalifti. (Hatta *Komünizmin ABC’si* köylü ailelerin “barbarca” ve müsrif bir alışkanlığı terk edip evlerinde akşam yemeği yemekten vazgeçtikleri ve komünal köylü mutfağında komşularıyla birlikte yemek yemeye başladıkları bir geleceğe özlem duyuyordu.)¹⁷ Stolypin’in tavrına benzer şekilde Bolşevikler de köylülerin hayatına karışıyordu ve

¹⁶ Bir “ikinci devrim”in olmadığını savunan bir argüman için bkz. T. Shanin, *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society: Russia 1910–1925* (Oxford, 1972), 145–61.
N. Bukharin ve E. Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, çev. E. ve C. Paul (Londra, 1969), 355.

Stolypin'in ufak çaplı tarımla geçinen küçük burjuvaziye yönelik coşkusu prensip olarak paylaşmasalar da köylülerin geriliğinden nefret ediyor ve Stolypin'in köydeki hanelerin dağınık parsellerini ufak çaplı modern tarıma elverişli toplu parsellere dönüştürme politikasını sürdürüyorlardı.¹⁸

Öte yandan Bolşeviklerin asıl çıkarı büyük ölçekli tarımdaydı ve 1917-1918'de büyük arazilerin parsellere bölüştürülmesine göz yummalarının nedeni bir siyasi zorunluluk olarak gördükleri köylülüğü kazanma politikasıydı. Geri kalan devlet arazilerinin bir kısmında Bolşevikler devlet çiftlikleri (*sovkhozy*) kurmuşlardı- büyük ölçekli kapitalist tarımın sosyalist eşdeğeri olan bu sistemde ücretli çalışan statüsündeki tarım işçilerinin faaliyetlerini atanmış idareciler teftiş ediyordu. Bolşevikler kolektif çiftliklerin (*kolhozlar*), siyasi bakımdan, geleneksel ufak çaplı ya da bireysel köylü tarımından daha üstün olduğuna da inanıyorlardı ve İç Savaş sırasında terhis edilen askerler ya da şehirlerdeki açlıktan kaçan bazı işçiler tarafından kolektif çiftlikler kurulmuştu. Kolektif çiftliklerde geleneksel köydeki durumun aksine toprak parsellere bölünmek yerine bir bütün halinde işleniyor ve ürünler topluca piyasaya sürülüyordu. İlk kolektif çiftçiler genellikle ABD ve başka yerlerdeki ütöpik tarım topluluklarının kurucularıyla benzer bir ideolojiye sahiplerdi; tüm kaynakları ve malları bir havuzda topluyorlardı ve ütopycılar gibi onlar da ne çiftçilikte fazla başarılı olabilmış ne de uzun süre uyumlu topluluklar olarak var ola-

¹⁸ Stolypin reformları dönemiyle 1920'ler arasında özellikle kırsal kesimde toprağın güçlendirilmesi için çalışan tarım görevlileri aracılığıyla sağlanmış süreklilik hakkında bkz. George L. Yaney, "Agricultural Administration in Russia from the Stolypin Land Reform to Forced Collectivization: An Interpretive Study", James R. Millar, ed., *The Soviet Rural Community* (Urbana, IL, 1971), 3-35.

bilmişlerdi. Köylüler ise hem devleti hem de kolektif çiftlikleri kuşkuyla karşılamışlardı. Bunlar geleneksel köylü tarımına ciddi bir tehdit yöneltemeyecek kadar zayıf ve az sayıda olsa da varlıklarıyla köylülere Bolşeviklerin tuhaf fikirleri olduğunu ve onlara fazla güven duyulamayacağına göstermişlerdi.

Yeni dünyaya ilişkin vizyonlar

İç Savaş sırasında Bolşeviklerin düşüncelerinde oldukça mantıksız ve ütopyacı bir damar vardı.¹⁹ Kuşkusuz, başarılı devrimlerin hepsinin böyle bir özelliği vardır: Devrimciler daima coşku ve irrasyonel umutlarla hareket ederler; aksi takdirde devrimin riskleri ve bedellerinin muhtemelen kazançlarından daha ağır basacağına ilişkin sağduyulu bir yargıda bulunmaları kaçınılmazdır. Bolşevikler kendi sosyalizm anlayışları bilimsel olduğu için ütopyacılıktan uzak olduklarına inanıyorlardı. Fakat Bolşeviklerin Marksizmin bilimsel doğasıyla ilgili görüşlerinin haklılığı ya da haksızlığı bir yana, bilim kendi varlık koşulu olarak öznel yargılarda bulunan ve duygusal önyargılara sahip insani yorumcular gerektirir. Bolşevikler de laboratuvarlarda çalışan asistanlar değil coşkulu devrimcilerdi.

Bolşevikler her ne kadar bunu desteklemek için Marksist sosyal bilim teorisine başvurmuş olsalar da Rusya'nın 1917'de proletarya devrimine hazır olduğu düşüncesi bir öznel yargıydı. Dünya devriminin yaklaştığı görüşü bilimsel bir tahminden ziyade inanç meselesiydi (hatta Marksist terimlerle bakıldığında, Bolşeviklerin bir hata yapıp iktidarı çok erken tarihte aldıkları söylenebilirdi.)

¹⁹ Bkz. Richard Stites, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution* (Oxford, 1989) ve William G. Rosenberg, ed., *Bolshevik Visions: First Phase of the Cultural Revolution in Soviet Russia* (2. basım, Ann Arbor, MI, 1990).

Savaş Komünizmi devrinin ekonomi politikalarının altında yatan, Rusya'nın komünizme kesin geçiş aşamasında olduğu inancının Marksist teoride bir karşılığı yoktu. 1920'ye gelindiğinde Bolşeviklerin gerçek dünyaya dair algıları komik biçimlerde yanlışlanmıştı. Birçok Bolşevik, Polonyalıların Kızıl Ordu askerlerini Rus saldırganlardan ziyade proleter kardeşleri olarak selamlayacağını düşündükleri için Kızıl Ordu ta Varşova'ya gönderilmişti. Yurtiçinde ise paranın komünizm koşullarında ortadan kayboluşuyla yüksek enflasyon ve devalüasyon birbirine karıştırılmıştı. İç Savaş sırasında savaş ve kıtlık yüzünden birçok çocuk evsiz kaldığında Bolşevikler bunu gizli bir nimet olarak görmüşlerdi zira devletin bu sayede çocuklara (yetimhanelerde) gerçek bir kolektivist eğitim verebileceği ve eski aile yapısının çocuklar üstündeki burjuva etkilerinin ortadan kaldırılabilceği düşünülmüştü.

Bolşeviklerin en başta hükümete ve idari işlere yaklaşımında da aynı ruh gözlemlenebilir. Burada esas alınan metinler Marx ve Engels'in komünizmde devletin ortadan kaybolacağına dair tespitleri ve Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de (1917) devlet idaresinin sonunda tam zamanlı profesyonellerin uğraşı olmaktan çıkıp tüm yurttaşların nöbetleşe olarak üstlendiği bir görev haline geleceğine dair öngörüsüydü. Ancak Lenin pratikte hükümet meselesinde hayli katı bir gerçekçiliği daima korumuştur: Eski idari mekanizmanın 1917-1920 arasında çöktüğünü görüp Rusya'nın komünizme yaklaştığını ve devletin ortadan kaybolmaya başladığını düşünen Bolşeviklerin arasında Lenin yoktu.

Komünizmin ABC'si'nin (1919) Bolşevik yazarları Buharin ve Preobrajenski ise bir hayli aşırıya kaçmışlardı. Buharin ve Preobrajenski gayrişahsi ve bilimin rehberliğinde yönetilen bir dünya hayali kuruyorlardı: çağdaş Rus yazarı Yevgeni Zamyatin'in *Biz*'inde (1920) hicvedilen

ve George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ünde tasvir edilen dünya. Bu dünya geçmişteki, şimdiki zamandaki ve gelecekteki somut Rusya'nın bir anti-teziydi ve böyle olması İç Savaş'ın kaosunda onu özellikle cazip kılıyordu. Buharin ve Preobrajenski devlet yok olduktan sonra merkezî planlamayla idare edilen bir ekonominin nasıl işler kılınabileceğini şöyle anlatıyorlardı:

Ana yönelim, defter kaydı tutan çeşitli daireler ve istatistik büroları tarafından belirlenecek. Buralarda üretim ve onun yarattığı tüm ihtiyaçlar hakkında günlük hesaplar tutulacak; çalışanların nereye sevk edileceği, nereden getirileceği ve ne kadar iş yapacakları kararlaştırılacak. Ve herkes çocukluktan itibaren toplumsal emeğe alıştıırılacağı için, herkes bu faaliyetin zorunlu olduğunu, tüm işler önceden belirlenmiş bir planla yapıldığında ve toplumsal düzen tıkr tıkr işleyen bir makine gibi çalıştığında hayatın kolaylaştığını bileceği için, istatistik bürosunun göstergeleriyle uyumlu biçimde faaliyet gösterecek. Devlete bağlı özel bakanlıklara, polise ya da hapishanelere, kanunlara ve kararnamelere –buna benzer şeylere– ihtiyaç duyulmayacak. Orkestrada tüm seyircilerin orkestra şefinin değneğini seyrederek ona uygun davranmaları gibi herkes kendi işlerini istatistik raporlarına göre idare edecek.²⁰

Bu, Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ünü okuyan bizler için uğursuz çağrışımlar taşıyabilir ama o tarihlerde cesur ve devrimci bir düşünce tarzı olduğu gibi neredeyse Fütürist sanat kadar heyecan verici ve moderndi de (gündelik gerçeklikten bir o kadar uzaktı). İç Savaş entelektüel ve kültürel deneylerin çoğaldığı bir devirdi ve geçmişî hedef alan ikonoklast tutum genç radikal entelektüeller arasında modaydı. Makineler (gelecekteki toplumun "tıkr tıkr işleyen" makinesi dahil) sanatçıları ve entelek-

²⁰ Bukharin ve Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, 118.

tüelleri büyölüyordu. Hissiyat, maneviyat, insani dram ve bireysel psikolojiye lüzumsuz ilgi duymak artık moda olmaktan çıkmıştı ve genellikle “küçük burjuva” tavırlar olarak görülüp kınanıyordu. Şair Vladimir Mayakovski ve tiyatro yönetmeni Vsevolod Meyerhold gibi avangard sanatçılar devrimci sanat ve devrimci siyaseti eski burjuva dünyaya yönelik protestonun parçası olarak görüyorlardı. Entelijansiyanın Ekim Devrimi’ni sahiplenen ve yeni Sovyet hükümetine hizmet etmeye hazır ilk üyeleri onlardı; Kübist ve Fütürist propaganda afişleri hazırlanmış, eski sarayların duvarlarına devrimci sloganlar yazılmış, devrimcilerin zaferi sokaklarda kalabalıkların önünde yeniden sahnelenmiş, geleneksel tiyatroya uygun siyasi mesajlarla birlikte akrobasi gibi beceriler de sahnenin parçası haline gelmiş ve geçmişin devrimci kahramanlarının anılarına soyut anıtlar dikilmişti. Avangard sanatçılara izin verilseydi, geleneksel burjuva sanatı burjuva siyasi partilerden çok daha hızlı biçimde tasfiye edilebilirdi. Ne var ki Bolşevik liderler sanatsal Fütürizmle Bolşevizmin ayrılmaz doğal müttefikler olduğuna tam anlamıyla ikna olmamış ve klasiklerle ilgili daha temkinli bir tavır almışlardı.

Kadınlar ve aile bahsinde ise Bolşevikler (ya da en azından Bolşevik entelektüeller) devrimci özgürleşme ethosunu içtenlikle benimsemişlerdi. Rus radikal entelijansiyanının birçok mensubunun 1860’lardan itibaren yaptığı üzere, Bolşevikler kadın özgürlüğünü destekliyorlardı. Modern ailede kocanın “burjuva”, kadının ise “proleter” olduğunu söyleyen Friedrich Engels gibi onlar da kadınları sömürülmekte olan bir grup gibi görüyorlardı. İç Savaş’tan sonra boşanmayı kolaylaştıran, gayrimeşru çocuk doğurmayı ayıp olmaktan çıkartan, kürtaja izin veren, kadınlara eşit haklar ve eşit maaşlar tanıyan kanunlar yürürlüğe kondu.

Ailenin ortadan kaldırılmasından sadece en radikal Bolşevik düşünürler bahsetse de kadınlar ve çocukların aile içindeki baskının potansiyel kurbanları olduğu ve ailenin burjuva değerleri aşıladığına ilişkin genel bir kanı hâkimdi. Bolşevik Parti kadınları örgütlemek ve eğitmek, onların çıkarlarını korumak ve bağımsız bir rol oynamalarına yardım etmek için özel kadın departmanları (*zhennodely*) kurmuştu. Genç Komünistler'in ise üyelerini bir yandan burjuva eğilimlere karşı evde ve okulda dikkatli olmaya teşvik etmek, öte yandan eski günleri nostaljiyle yâd edip Bolşeviklerden ve devrimden hoşlanmayan ya da "dinî hurafelere" bağlı kalmayı sürdüren ebeveynleri ve öğretmenleri eğitmek amacıyla kurdukları kendilerine ait bir örgütleri vardı (ergenlik çağındaki olanlar ve genç yetişkinler için Komsomol; 10-14 yaş grubu için Genç Öncüler). İç Savaş'taki sloganlardan biri olan "ebeveynlerin kapitalist tiranlığına son!" eski Bolşeviklerin ölçsüz coşkusu-yu yansıtsa da gençlerin isyan ruhu partinin ilk yıllarında genel olarak takdir edilip saygı görmüştü.

Komünistlerin ilgilendiği yeni meselelerden biri olan cinsel özgürlük ise Bolşevik liderliğini fazlasıyla mahcup etmişti. Partinin kürtaj ve boşanmayla ilgili tutumuna bakanlar, Bolşeviklerin gelişigüzel seks anlamında "özgür aşk"ı desteklediklerine inanıyorlardı. Oysa Lenin bunu asla desteklemiyordu: Onun kuşağı burjuvazinin filisten ahlakına karşı olsa da cinsiyetler arası yoldaşça bir ilişki kurmak gerektiğini savunuyor ve gelişigüzel seksin ciddiyetsizlik ve laubalilik olduğunu düşünüyordu. Cinsellikle ilgili meselelerde en fazla kalem oynatan ve bir çeşit feminist olan Aleksandra Kollontay bile –komünist toplumda cinselliğin su içmekten farksız olduğu teorisi genellikle ona atfedilse de– aşka inanıyordu.

Ancak cinselliğin su içmekten farksız olduğu teorisi genç komünistler, özellikle ideolojik formasyonlarını

Kızıl Ordu'da edinmiş ve gelişigüzel seksi komünist bir ritüel olarak gören erkekler arasında popülerdi. Bu insanların tavrı genel bir savaşta ve savaş sonrasında ahlaki değerlerin gevşemesiyle tezahür eden ve diğer Avrupa ülkelerine kıyasla Rusya'da daha fazla rastlanan bir durumu yansıtıyordu. Daha yaşlı komünistler Kübistlere, Esperanto taraftarlarına ve ideolojik bir olumlama eylemi olarak zaman zaman Moskova'daki tramvaylara çıplak binen nüdistlere katlandıkları gibi bunlara da katlanmak zorunda kalmışlardı (seksin özel hayatı ilgilendiren bir mesele olduğunu ve neticede bu insanların burjuva filistenler değil devrimciler olduğunu kabul etmişlerdi.) Fakat beri yandan bu tür şeylerin devrimin âli ciddiyetini azalttığını hissediyorlardı.

Bolşevikler iktidarda

İktidara geldikten sonra Bolşevikler ülkeyi nasıl yöneteceklerini öğrenmek zorundaydılar. Aralarında idari deneyimi olan pek kimse yoktu: Birçoğunun eski mesleği profesyonel devrimcilik, işçilik ya da serbest gazetecilikti (Lenin kendi mesleğini "kalem adamlığı" olarak tanımlamıştı [*literatör*]). Bürokrasiyi küçümsüyor ve bürokrasinin nasıl çalıştığını pek bilmiyorlardı. Bütçe hakkında da hiçbir şey bilmiyorlardı. Halk Aydınlanma Komiseri Anatoli Lunaçarski ona bağlı olarak çalışan ilk maliye memuru hakkında şunu yazmıştı:

Ne zaman bankadan bize para getirse yüzünde derin bir şaşkınlık ifadesi oluyordu. Devrim ve yeni iktidarın organizasyonu ona hâlâ sihirli bir oyun gibi geliyordu ve bu sihirli oyunda gerçek bir paranın olabileceğine ihtimal vermiyordu.²¹

²¹ Akt. Sheila Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment* (Londra, 1970), 20.

İç Savaş sırasında Bolşeviklerin örgütlenme becerileri daha ziyade Kızıl Ordu, Gıda Komiserliği ve Çeka'ya yöneltmişti. Yerel parti komiteleri ve sovyetlerdeki becerikli örgütçüler Kızıl Ordu'da seferber edilmiş ya da sorunları çözmeleri için başka yerlere gönderilmişlerdi. Eski merkezî hükümete bağlı bakanlıklar (yeni adlarıyla Halk Komiserlikleri) esas itibarıyla entelektüellerden oluşan ufak bir grup Bolşevik tarafından yönetilirken, geçmişte Çarlık rejimi ve Geçici Hükümet hesabına çalışan memurlar görevlerini sürdürmüştü. Merkezî otorite ise kafa karıştırıcı bir organizasyonla bir tarafta hükümet (Halk Komiserleri Konseyi) öbür tarafta Sekreteryası ve örgütsel ve siyasi meselelerden sorumlu büroları (Orgbüro ve Politbüro) olan Sovyet Merkezî Yürütme Komitesi arasında bölünmüştü.

Bolşevikler kendi yönetimlerini "proletarya diktatörlüğü" olarak tanımlamışlardı ve pratikteki faaliyetlerine bakılırsa bu kavram birçok yönden Bolşevik Parti diktatörlüğü anlamına geliyordu. Diğer siyasi partilere başından beri çok az alan tanınmıştı: Beyazları destekledikleri ya da (sol SD'lerin durumunda olduğu üzere) isyan ettikleri için yasadışı ilan edilmekten kurtulabilen partiler İç Savaş'taki tutuklamalarla yıldırılıp 1920'lerin başında kendi kendilerini tasfiye etmek zorunda bırakılmıştı. Öte yandan bir yönetim tarzı olarak diktatörlüğün anlamı da o kadar açık değildi. Bolşevikler başlangıçta kendi parti örgütlerini potansiyel bir yönetim aracı olarak görmemişlerdi. Görünen o ki çok partili bir sistemde Bolşeviklerin iktidar partisi olmasına benzer şekilde parti örgütünün devlet yönetiminden ayrı olduğu ve idari işlevler taşımadığı düşünülmüştü.

Bolşevikler kendi yönetimlerini "Sovyet iktidarı" olarak tanımlamışlardı. Ama bu da kesin bir tanım değildi zira Ekim Devrimi sovyet iktidarından ziyade bir parti

darbesiydi ve Bolşevik Merkez Komitesi'nin seçtiği yeni merkezî hükümetin sovyetlerle ilişkisi yoktu. Yeni hükümet Geçici Hükümet'e bağlı çeşitli bakanlık bürokrasilerinin idaresini devralmıştı ki bunlar da Geçici Hükümet'e Çarlık devrinin Bakanlar Konseyi'nden miras kalmıştı. Öte yandan sovyetler eski idari mekanizmanın tümüyle çöktüğü yerel düzeyde belirli bir rol oynuyorlardı ve merkezî hükümetin yerel organları (daha doğrusu yürütme komiteleri) kendi finans, eğitim, tarım vb. bakanlıklarını kurmuşlardı. Bu idari işlev sovyet seçimleri bir formalite haline geldikten sonra bile sovyetlerin varlığına anlam katmaya devam etmişti.

Merkezî hükümet (Halk Komiserleri Konseyi) ilk başta yeni siyasi sistemin merkezî organı gibi görünse de İç Savaş bittiğinde Bolşevik Parti Merkez Komitesi ve Politbüro hükümetin yetkilerini gasbederken yerel düzeyde de parti komiteleri sovyetlerden daha baskın hale gelmişti. Sonuçta, partinin devlet organlarındaki hâkimiyeti Sovyet sisteminin kalıcı bir özelliği olmuştu. Öte yandan 1921'de ciddi anlamda hastalanıp 1924'te ölen Lenin'in hastalığı yüzünden sahne dışına itilmeseydi bu eğilime karşı çıkacağı ve partiden ziyade hükümetin hâkimiyetini destekleyeceği sıklıkla öne sürülmüştür.²²

Hem bir devrimci hem de devrimci bir partinin kurucusu olarak Lenin'in kurumlarla ilgili tuhaf kaçan bir muhafazakârlığı vardı. Lenin, doğaçlama kararlarla yönetilen bir direktörlükten ziyade gerçek bir hükümet kurmak istiyordu; tıpkı gerçek bir ordu, gerçek yasalar ve belki de son tahlilde gerçek bir Rus imparatorluğu kurmak istediği gibi. Diğer yandan, hükümet üyelerinin daima Bolşevik

²² T. H. Rigby, *Lenin's Government: Sovnarkom, 1917-1922* (Cambridge, 1979). Lenin'in iktidarda olduğu dönem hakkında arşivlere dayanan güncel bir çalışma için bkz. Robert Service, *Lenin: A Biography* (Londra, 2000), 15-25 Bölüm.

Parti Merkez Komitesi ve ona bağlı Politbüro tarafından seçildiği unutulmamalıdır. Lenin, hükümet başkanı olduğu gibi fiilen Merkez Komite ve Politbüro'nun da başkanıydı ve İç Savaş sırasında askerlik ve dış siyasetle ilgili hayati sorunlarla hükümetten ziyade bu parti organları ilgilenmişti. Lenin'e göre hükümet aygıtının sistem açısından büyük avantajı birçok teknik uzman (finansçı, mühendis, hukukçu, kamu sağlığı uzmanı) barındıran bir bürokrasiye sahip olmasıydı ve Lenin bundan mutlaka yararlanmak gerektiğini düşünüyordu. Fakat Bolşevik Parti kendi bürokrasisini oluştururken parti üyesi olmayan yabancıları bürokrasiye dahil etmemişti. Partide, özellikle partinin işçi üyeleri arasında, "burjuva uzmanlar"a yönelik büyük şüphe vardı. 1918-1919'da orduda askerî profesyonellerin (eski Çarlık rejimi subaylarının) görevlendirilmesine Bolşevik Parti içinde güçlü bir muhalefetin oluşması bunu daha önce açıkça ortaya koymuştu.

Bolşevikler iktidarı aldıktan sonra oluşan siyasi sistemin doğası sadece kurumsal düzenlemelerle değil Bolşevik Parti'nin doğası da göz önüne alınarak açıklanmalıdır. Bolşevik Parti'nin otoriter eğilimleri vardı ve parti daima güçlü (Lenin'in muhaliflerine göre diktatoryal) bir lider tarafından yönetilmişti. Parti disiplini ve birliği sürekli olarak vurgulanmıştı. 1917'den önceki yıllarda önemli bir meselede Lenin'le ters düşen Bolşevikler genellikle partiden ayrılırlardı. 1917-1920 arasında ise Lenin muhalefetle hatta parti içindeki bazı muhalif hiziplerle ilgilenmek zorunda kalmıştı ve anlaşıldığı kadarıyla bunu anormal ve can sıkıcı bulduğu için en sonunda durumu değiştirmek üzere kesin adımlar atmıştı. Parti dışından gelen muhalefet ya da eleştiriye ise Bolşeviklerin ne devrimden önce ne de devrimden sonra tahammülü vardı. Lenin ve Stalin'in genç yoldaşlarından Vyaçeslav Molotov'un yıllar sonra hayranlıkla belirttiği üzere Lenin 1920'lerin ba-

şında Stalin'den bile sertti ve "mümkünse hiçbir muhalefete tahammül etmek istemiyordu."²³

Bolşevik Parti'nin bir başka temel özelliği –imajı, toplumdan aldığı destek ve parti üyelerinin büyük çoğunluğu itibarıyla– bir işçi sınıfı partisi olmasıydı. Parti içindeki yaygın inanışa göre işçi Bolşevikler birer "çetin çeviz" iken entelijansiya üyesi Bolşevikler daha "yumuşak"tı. Her ikisi de entelektüel olan Lenin ve Troçki bu ayrıma uymasalar da, muhtemelen belli ölçüde doğru bir gözlem idi bu. 1917 ve İç Savaş sırasında işçi ve köylülerin partiye akın etmesi partinin otoriter, hoşgörüsüz, kaba saba ve baskıcı özelliklerini muhtemelen güçlendirmişti.

Bolşeviklerin siyasi fikirleri sınıf meselesine odaklanmıştı ve toplumun antagonist sınıflar arasında bölündüğü; siyasi mücadelenin toplumsal mücadelenin bir yansıması olduğu; kentli proletarya ve sömürülen sınıflara mensup diğer kesimlerin devrimin doğal müttefikleri olduğunu düşünüyorlardı. Eskinin ayrıcalıklı ve sömürücü sınıfları da aynı nedenle doğal düşmanlar olarak görülüyordu.²⁴ Proletaryaya bağlılık Bolşeviklerin duygu dünyalarının önemli bir parçası olsa da "sınıf düşmanları"na –eski soylular, kapitalist burjuvazinin mensupları, kulaklar (zengin köylüler) ve diğerlerine– yönelik nefret ve kuşku da uzun vadede en az o kadar köklü, hatta daha önemli bir unsur haline gelmişti. Bolşeviklerin gözünde

²³ *Sto sorok besed s Molotovym. Iz dnevnikov F. I. Chueva* (Moskova, 1991), 184. Çeviri bana ait. Albert Resis tarafından çevrilen *Molotov Remembers*'daki (Chicago, 1993) kısım ise (s. 107) yanlış ve eksik çeviri.

Bireyin sınıf kimliğinin aşikâr olduğuna ilişkin başlangıçtaki varsayımları her ne kadar yanlışlansa da, Bolşevikler pratik ve kavramsal zorluklardan bağımsız olarak nüfusu toplumsal sınıf temelinde tasnif etme çabalarını 10-15 yıl boyunca sürdürmüşlerdir. Buna ilişkin zorluklar için bkz. Sheila Fitzpatrick, *Tear off the Masks!* (Princeton, 2005), 2-4. Bölümler ve ("sınıf düşmanları" olarak Don bölgesindeki Kazaklarla ilgili) Holquist, *Making War*, özellikle s. 150-97.

eski ayrıcalıklı sınıflar sadece tanım gereği karşı-devrimci değillerdi, aynı zamanda fiilen karşı-devrimci bir komplo teşkil ediyorlardı. Bu iç komplo tehdidi çok daha ciddiydi zira İç Savaş'taki yabancı müdahalesinin hem teoride hem de pratikte gösterdiği üzere uluslararası kapitalizmin desteğini almıştı.

Bolşevikler Rusya'da proletaryanın zaferini pekiştirebilmek için eski sınıfsal sömürü örüntülerini ortadan kaldırmakla yetinmeyip tersyüz etmek gerektiğine de inanıyorlardı ve tersyüz etmenin yollarından biri "sınıfsal adalet" ilkelerini uygulamaktı:

Eski hukuk mahkemelerinde sömürenlerden oluşan sınıfsal bir azınlık emekçilerden oluşan çoğunlukla ilgili hükümler verirdi. Proletarya diktatörlüğünün hukuk mahkemelerinde ise emekçi çoğunluk sömürücü azınlıkla ilgili hükümler veriyor. Bu mahkemeler tam da bu amaç doğrultusunda kurulmuşlardır. Hâkimler sadece işçiler tarafından ve işçiler arasından seçilmektedir. Sömürücülerin tek hakkı ise yargılanmaktır.²⁵

Bunların eşitlikçi ilkeler olmadığı açık seçik ortadaydı. Ancak Bolşevikler devrim ve sosyalizme geçiş aşamasında kendilerinin eşitlikçi olduğunu asla iddia etmemiştir. Bolşeviklere göre, bazı vatandaşlar rejimin sınıf düşmanı iken herkesi eşit kabul etmek mümkün değildi. Bu yüzden Rusya Cumhuriyeti'nin 1918 anayasasında (cinsiyet ve milliyet farkı gözetilmeden) tüm "emekçi"lere oy hakkı tanınırken sömürücü sınıf mensuplarından ve Sovyet iktidarının düşmanı olarak görülen kesimlerden (ücretli işçi çalıştıran patronlar, çalışmadan kazanılan gelir veya rantlarla geçinenler, kulaklar, papazlar, eski jandarmalar, Çarlık rejimindeki bazı memur kategorileri ve Beyaz Ordu subaylarından) bu hak esirgenmişti.

²⁵ Bukharin ve Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, 272.

“Kim yönetiyor?” sorusu soyut terimlerle pekâlâ sorulabilirdi ama “işleri kimler yapıyor?” sorusunun somut bir yanıtı olmalıydı. Siyasi iktidar el değiştirmişti ve (Bolşeviklere göre geçici bir düzenlemeyle) eski patronlar yerine yenilerini bulmak gerekiyordu. Bolşeviklerin düşünce yapısında sınıf, zorunlu bir seçim ölçütüydü. Lenin gibi bazı Bolşevik entelektüeller sınıfla birlikte eğitimin önemini savunurken az sayıdaki bazı Bolşevik ise fabrikalardan uzun süreliğine ayrılan işçilerin proleter kimliklerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Öte yandan partide bir bütün olarak yeni rejimin iktidarı emanet edebileceği tek grubun eski rejimde sömürülen proleterler olduğuna ilişkin sarsılmaz bir mutabakat vardı.²⁶

İç Savaş sona erdiğinde on binlerce işçi, asker ve denizci (aralarında Bolşevikler ve 1917’de Bolşevik safında savaşmış olanlar, daha sonra Kızıl Ordu’da ya da fabrika komitelerinde sivrilenler, genç ve görece iyi eğitilmişler ve sadece ikbal beklentisiyle rejime yanaşmış olanlar vardı) partinin “kadrolar”ı haline gelmişti ve yapmakla yükümlü oldukları çoğunlukla idari işler vardı. (Bolşevik devrimini Çarlık rejiminin kısıtlamalarından kurtulmak ve yeni fırsatlar yakalamak için elverişli bulan Yahudilerin de aralarında bulunduğu, proleter olmayan rejim destekçileri de vardı.)²⁷ Bu insanlar Kızıl Ordu kumandanlığında, Çeka’da, gıda idaresinde, parti ve sovyet bürokrasisinde görev almışlardı. Birçoğu yerel fabrika komiteleri ya da sendikalarda çalıştıktan sonra fabrika yöneticiliğine tayin edilmişti. 1920-21’de “işçilerin terfi ettirildiği” bu sürecin büyük ölçekli olarak nasıl sürdürüleceği ya da bunun mümkün olup olmadığı parti liderleri açısından belirsiz-

²⁶ Bkz. Sheila Fitzpatrick, *Education and Mobility in the Soviet Union, 1921–1934* (Cambridge, 1979), 1. Bölüm.

Yahudiler ve devrim hakkında, bkz. Yuri Slezkine, *The Jewish Century* (Princeton, NJ, 2004), özellikle 173–80 ve 220–6.

di zira partinin ilk başta sahip olduğu işçi üye havuzu büyük ölçüde tükenmişti ve İç Savaş sırasındaki endüstriyel çöküş ve kentlerde yaşanan gıda kıtlıkları 1917'nin endüstriyel işçi sınıfını büyük ölçüde dağıtıp demoralize etmişti. Yine de Bolşevikler "proletarya diktatörlüğü"nün ne anlama geldiğini deneye yanıla keşfetmişlerdi. Proletarya diktatörlüğü fabrikalarda eski işlerini sürdüren işçilerin kolektif sınıf diktatörlüğünden ziyade tam zamanlı "kadrolar"ın ya da patronların diktatörlüğüydü ve yeni patronların mümkün mertebe eski proleterler arasından seçilmesine özen gösteriliyordu.

YENİ EKONOMİ POLİTİKASI (NEP) VE DEVRİMİN GELECEĞİ

Bolşevikler İç Savaş'taki zaferin ardından ülkedeki idari kaos ve ekonomik çöküşten kaynaklı iç sorunlarla karşılaştılar. Şehirler aç ve yarı yarıya boştu. Kömür üretimi inanılmaz ölçüde düşmüştü, demiryolları dökülüyordu ve sanayi durma noktasına gelmişti. Köylüler ellerindeki gıdaların alınmasına isyan edecek derecede öfkeliydi. Tarımda rekolte azalmış ve peş peşe iki yıl süren kuraklık Volga ve diğer tarım bölgelerini açlıktan ölümün eşiğine getirmişti. 1921-22'de kıtlık ve salgın hastalık kaynaklı ölümler I. Dünya Savaşı ve İç Savaş'taki toplam zayıyatı aştı. Devrim ve savaş sırasında iki milyon kişinin ülkeden göçmesi Rusya'nın eğitilmiş elitlerinden çok şey götürmüştü. Buna karşılık pozitif bir nüfus hareketliliği olarak yüz binlerce Yahudi kendilerine mahsus eski yerleşim bölgelerinden çıkıp başkentlere yerleşmişti.¹

Kızıl Ordu'nun beş milyondan fazla mensubu vardı ve İç Savaş'ın sona ermesi bunların birçoğunun terhis olması demektir. Bu, Bolşeviklerin beklediğinden çok daha zor bir meseleydi: Yeni rejimin Ekim Devrimi'nden beri inşa

¹ Moskova ve Leningrad'daki Yahudilerin sayısı 1912-1926 arasında dört misli artmıştır ve Ukrayna başkentleri Kiev ve Harkov'da da benzer ölçekte artışlar olmuştur. Bkz. Slezkine, *Jewish Century*, 216-18.

etmekte olduğu yapının büyük ölçüde dağılması anlamına geliyordu. İç Savaş ve Savaş Komünizmi yıllarında Bolşevik idarenin omurgasını Kızıl Ordu oluşturmuştu. Ayrıca Kızıl Ordu ülkedeki en kalabalık “proleter” kitleydi. Bolşevikler proletaryayı toplumsal destek tabanları olarak görüyorlardı ve Rusya’nın işçileri, askerleri, denizcileri ve yoksul köylüleri 1917’den beri Bolşevikler tarafından her türlü pratik amaç doğrultusunda proletarya olarak tanımlanmıştı. Asker-denizci takımının büyük kısmı dağıtılmıştı ve daha fenası, terhis edilen askerler –işsiz, aç, silahlı ve genellikle ulaşımdaki aksamalar yüzünden kendi memleketlerinden çok uzakta– birtakım karışıklıklara sebebiyet veriyorlardı. 1921’in ilk aylarında iki milyondan fazla asker terhis edilince Bolşevikler devrim savaşçılarının bir gecede haydutlara dönüşebildiğini fark etmişlerdi.

Sanayi işçilerinden oluşan çekirdek proletaryanın akıbeti de bir o kadar endişe vericiydi. 1917’de 3,6 milyon olan sanayi işçisi sayısı fabrikaların kapatılması, zorunlu askerlik, idari görevlere terfiler ve hepsinden öte açlık nedeniyle şehirlerden kaçanlar yüzünden 1920’de 1,5 milyona düşmüştü. İşçilerin önemli bir oranı ailelerinin yaşadığı köylere geri dönmüş ve köy topluluğunun onlara tahsis ettiği toprakları almışlardı. Bolşevikler köylerde ne kadar işçi olduğunu ya da işçilerin köylerde ne kadar kalacağını bilmiyorlardı. İşçilerin yeniden köylülüğün parçası haline gelip şehirlere bir daha asla dönmemeleri mümkündü. Ancak uzun vadeli ihtimaller ne olursa olsun, mevcut durum gayet açıktı: Rusya’daki “diktatoryal sınıf”ın yarından fazlası ortadan kaybolmuştu.²

² Ortadan kaybolan işçi sınıfı hakkında bkz. D. Koenker, “Urbanization and Deurbanization in the Russian Revolution and Civil War”, D. Koenker, W. Rosenberg ve R. Suny, ed., *Party, State, and Society in the Russian Civil War* (Bloomington, IN, 1989), ve Sheila Fitzpatrick,

Bolşevikler başlangıçta I. Dünya Savaşı'ndan sonra devrim yapacak gibi görünen Avrupa proletaryasının Rus Devrimi'ne desteğine bel bağlamışlardı. Fakat savaştan sonra Avrupa'daki devrimci dalga geri çekilmiş ve Sovyet rejiminin Avrupa'da kalıcı müttefik olarak görebileceği herhangi bir ülke kalmamıştı. Lenin dışarıdan hiçbir destek gelmediği için Bolşeviklerin Rus köylülüğünün desteğine muhtaç olduğu sonucuna varmıştı. Ama Savaş Komünizmi sırasındaki karne uygulaması ve piyasanın çöküşü köylüleri rejimden uzaklaştırmış, hatta bazı bölgelerde açıkça isyana sürüklemişti. Ukrayna'da Nestor Mahno'nun önderlik ettiği bir köylü ordusu Bolşeviklerle savaşmaktaydı. Rusya içlerinde önemli bir tarım bölgesi olan Tambov'da patlak veren köylü isyanı ise bölgeye ancak 50 bin Kızıl Ordu askeri sevk edildikten sonra bastırılabilmişti.³

Yeni rejime indirilen en ağır darbe Petrograd'daki işçi grevlerinin ardından Kronstadt deniz üssü civarındaki denizcilerin isyan etmesi oldu.⁴ 1917 Temmuz Günleri'nin kahramanları ve Ekim Devrimi'nde Bolşeviklerin destekçileri olan Kronstadtlılar, Bolşevik mitolojisinde neredeyse efsanevi figürler haline gelmişken şimdi Bolşevik devrimini itibarsızlaştırmak pahasına "komiserlerin keyfî yönetimi"ne karşı çıkıyor, işçiler ve köylülere ait gerçek bir sovyet cumhuriyetinin kurulması için çağrıda bulunuyorlardı. Kronstadt isyanı 10. Parti Kongresi toplantı halindeyken patlak vermiş ve bir grup delege Kızıl Ordu ve Çeka tarafından isyancılarla savaşmak için buzların

"The Bolsheviks' Dilemma: The Class Issue in Party Politics and Culture", Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front* (Ithaca, NY, 1992).

Oliver H. Radkey, *The Unknown Civil War in Soviet Russia* (Stanford, CA, 1976), 263.

Bkz. Paul A. Avrich, *Kronstadt, 1921* (Princeton, NJ, 1970), ve Israel Getzler, *Kronstadt, 1917-1921* (Cambridge, 1983).

üzerinden kızaklarla Kronstadt'a gönderilen elit birliklere katılmak üzere kongreden apar topar ayrılmışlardı. Bu, oldukça çarpıcı ve Bolşevik bilincinde iz bırakacak bir hadiseydi. Nahoş hakikatleri gizlemeye dönük ilk büyük çabayı sarf eden Sovyet basını Kronstadt isyanını yurtdışındaki göçmenlerin kışkırttığını, liderinin ise gizemli bir Beyaz general olduğunu iddia etmişti. Gelgelelim 10. Kongre'deki söylentiler bunun tam aksini ima ediyordu.

Kronstadt isyanı, sembolik açıdan, işçi sınıfıyla Bolşevik Parti'nin yollarının ayrıldığını gösteriyordu. Bu hem işçilerin ihanete uğradığını hem de partiye işçiler tarafından ihanet edildiğini düşünenler için tam anlamıyla bir trajediydi. Sovyet rejimi tarihte ilk kez silahını devrimci proletaryanın üstüne doğrultmuştu. Ayrıca Kronstadt travmasıyla aşağı yukarı aynı tarihlerde devrim açısından başka bir felaket daha yaşanmıştı. Moskova'daki Komintern liderlerinin teşvikiyle devrimci bir isyan başlatan Alman komünistleri korkunç bir yenilgiye uğradılar. Alman komünistlerinin yenilgisi en iyimser Bolşeviklerin dahi yakında Avrupa'da bir devrim olacağına dair umutlarının suya düşmesi anlamına geliyordu. Artık Rus Devrimi dışarıdan hiçbir destek almadan kendi çabalarıyla ayakta kalmak zorundaydı.

İkisi de hem iktisadi hem de siyasi sıkıntılardan kaynaklanan Kronstadt ve Tambov isyanları Savaş Komünizmi'ni ikame edebilecek yeni bir ekonomi politikası ihtiyacını gündeme getirdi. 1921 ilkbaharında atılan ilk adımla köylülerin ürünlerine el koyma uygulaması sona erdirilmiş ve aynı bir vergi yürürlüğe konmuştu. Bunun pratikteki karşılığı devletin alabildiği her şeyi almak yerine sabit bir kota uygulamasıydı (sonraları 1920'lerin ilk yarısında para birimindeki istikrar yeniden sağlandığında aynı vergi yerini daha geleneksel nakdi vergiye bırakmıştır.)

Aynı vergi uygulaması sayesinde köylülerin elinde piyasa sürebilecekleri miktarda fazla ürün kaldığı için bir sonraki adım mantıken bireysel ticaretin canlanmasına izin vermek ve gitgide büyüyen karaborsayı bitirmektir. 1921 ilkbaharında Lenin, ticaretin yasal hale gelmesine hâlâ kesin biçimde karşıydı ve bunu komünist ilkelerin çiğnenmesi olarak görüyordu ama bireysel ticaretin daha sonra (genellikle yerel yetkililerin onayıyla) kendiliğinden canlanması Bolşevik önderliğinin ister istemez kabullendiği bir emrivaki oldu. Bu adımlar NEP olarak kısaltılan Yeni Ekonomi Politikası'nın başlangıcıydı.⁵ Umutsuz ekonomik koşullara verilen doğaçlama bir tepki olarak NEP, başlangıçta parti ve lider kadro tarafından uzun boylu tartışılmadan (ve kayda değer bir muhalefetle karşılaşmadan) kabul edilmiş ve bunun ekonomide son derece hızlı ve çarpıcı bir etkisi olmuştu.

Bunun ardından ileride "Savaş Komünizmi" diye adlandırılan sistemden tamamen vazgeçilmesiyle sonuçlanan başka iktisadi değişiklikler yapıldı. Sanayide toplu kamulaştırma hamlesinden vazgeçilip özel sektörün yeniden doğmasına izin verildi ama büyük ölçekli sanayi ve bankacılık gibi ekonominin "hâkim tepeler"i devletin kontrolünde kaldı. Endüstriyel işletmeler, madenler ve kalkınma projeleriyle ilgili bazı imtiyazlar vaat edilerek yabancı yatırımcılar ülkeye davet edildi. Finans Komiserliği ve Devlet Bankası eski "burjuva" finans uzmanlarının tavsiyelerine kulak asmaya başladı ve bir yandan para biriminde istikrarın sağlanmasına dönük adımlar atılırken öte yandan devlet ve kamu harcamalarında kısıntılara gidildi. Merkezî hükümet bütçesinde büyük bir kısıntı yapıldı ve devletin vergi gelirlerini arttırmak üzere bazı

⁵ NEP hakkında bkz. Lewis H. Siegelbaum, *Soviet State and Society between Revolutions, 1918–1929* (Cambridge, 1992).

çabalar sarf edildi. Daha önce ücretsiz olan eğitim ve sağlık gibi hizmetler paralı hale getirilirken emekli aylıkları, hastalık ve işsizlik yardımlarına erişim katkı payı ödemelerine tâbi kılınıp kısıtlandı.

Komünistlerin bakış açısından NEP bir geri çekiliş ve başarısızlığın kısmen kabulü anlamına geliyordu. Birçok komünist derin bir hayal kırıklığı yaşıyordu: Görünen o ki devrim çok az şeyi değiştirmişti. 1918'den beri Soyvet başkenti ve Komintern karargâhı olan Moskova, NEP'in ilk yıllarında yeniden canlı bir şehir haline gelmişti. Gerçi dışarıdan bakıldığında hâlâ 1913'ün Moskova'sıydı: Pazarlarda patates satan köylü kadınlar; inananları ibadete çağıran kilise çanları ve papazlar; sokaklarda ve demiryolu istasyonlarında dolaşan fahişeler, dilenciler ve yankesiciler; gece kulüplerinde işitilen çingene şarkıları; soyluların karşısında şapka çıkartan üniformalı bekçiler; kürkleri ve ipek çoraplarıyla tiyatro seyircileri. Deri ceketli komünistler Moskova'da kasvetli yabancılar gibi görünürken eski Kızıl Ordu askerleri İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kapısındaki kuyrukta bekliyorlardı. Bir kısmı Kremlin'de bir kısmı Hotel Luxe'te karargâh kurmuş Bolşevik liderler ise geleceğe korku ve endişeyle bakıyorlardı.

Geri çekilmenin disiplini

Lenin'e göre NEP'in simgelediği stratejik geri çekiliş Bolşevikler açısından devrimin zaferlerini pekiştirme ihtiyacı ve umutsuz ekonomik koşullardan ötürü bir zorunluluktur. NEP'in amacı dağılan ekonomiyi toparlamak ve proleter olmayan nüfusun korkularını yatıştırmaktır. NEP köylülüğe, entelijansiyaya ve kentli küçük burjuvaziye tavizler vermek; ekonomik, toplumsal ve kültürel hayat üstündeki denetimi gevşetmek; komünistlerin bir bütün olarak topluma yaklaşımında zorun yerini uzlaşının al-

masını sağlamak anlamına geliyordu. Fakat Lenin gevşemenin siyasete sıçramaması gerektiğini açıkça vurgulamıştı. Komünist Parti içindeki “en ufak bir disiplin ihlali sert, katı ve acımasız biçimde cezalandırılmalı”ydı:

Disiplin bir ordunun ilerleyişinden ziyade geri çekilişinde gereklidir zira ilerleme sırasında herkes ileriye hamle yapar. Şimdi herkes geriye hamle yaparsa, bunun sonucu hızlı ve kaçınılmaz bir felaket olur... Gerçek bir ordu geri çekilirken mitralyözler daima hazır tutulur ve düzenli bir geri çekilme düzensiz bir geri çekilmeye dönüştüğünde derhal ve tartışılmaz bir haklılıkla ateş emri verilir.

Lenin’e göre başka siyasi partilerin halkın karşısında görüşlerini ifade etme özgürlüğü İç Savaş sırasında olduğundan bile daha katı biçimde sınırlandırılmalıydı, hele de bu partiler Bolşeviklerin yeni ılımlı tutumlarını kendilerine mâl etmeye çalışırsa:

Bir Menşevik “Şimdi siz geri çekiliyorsunuz, oysa ben zaten hep geri çekilmeyi savunmuştum; bugün sizinle hemfikirim ve artık sizden biriyim, haydi beraber geri çekilelim,” dediğinde şu yanıtı vermeliyiz: “Menşevizmin kamusal tezahürleri karşısında devrimci mahkemelerimizin vereceği ceza ölümdür, aksi takdirde bunlar bizim mahkemelerimiz olmaktan çıkıp kimbilir kimin mahkemesi olmuşlardır.”⁶

NEP’in yürürlüğe konmasına Menşevik Merkez Komitesi’nin tüm üyeleri ve birkaç bin Menşeviğin tutuklanması eşlik etti. 1922’de bir grup sağ SD, devlete karşı işledikleri suçlardan ötürü halka açık mahkemelerde yargılandı: Bunlardan bazılarına –anlaşıldığı kadarıyla cezaları infaz edilmese de– idam cezası verilmişti. 1922 ve

⁶ Lenin, “Political Report of the Central Committee to the Eleventh Party Congress”, (Mart 1922), V. I. Lenin, *Collected Works* (Moskova, 1966), xxxiii. 282.

1923'te yüzlerce önde gelen Kadet ve Menşevik, Sovyetler Birliği'nden zorla sınırışı edildi. O tarihten itibaren iktidardaki Komünist Parti (artık Bolşevik Partisi genellikle bu isimle anılıyordu) dışındaki tüm partiler fiilen yasadı-şısı ilan edilmişti.

Lenin'in her türden somut ya da potansiyel muhalefeti bastırma isteği 19 Mart 1922'de Politbüro'ya yazdığı ve Politbüro üyelerine kıtlığın doğurduğu fırsattan Ortodoks Kilisesi'nin gücünü kırmak için yararlanma tavsiyesinde bulunduğu gizli mektubunda korkunç biçimde açığa çıkmıştı: "Tam da açlıktan kırılan bölgelerde insan etinin yendiği, sokakların binlerce değilse bile yüzlerce cesetle dolu olduğu şu sıralarda kilisenin değerli varlıklarına vahşi ve acımasız bir enerjiyle el koyabiliriz (ve bunu yapmalıyız)." Açlıkla mücadeleye yardımcı olmak için kilisenin mallarına el koyma kampanyasının şiddetli protesto gösterilerine yol açtığı Şuya'da Lenin "çok sayıdaki" yerel din adamı ve burjuvanın tutuklanması ve yargılanmasını tavsiye etmişti. Ona göre mahkemeler,

Şuya'da çok etkili ve tehlikeli olan Kara Yüzler'e mensup çok sayıdaki kişinin kurşuna dizilmesiyle neticelenmelidir ve yalnızca o şehirde değil, Moskova ve din adamlarının yoğun olarak bulunduğu diğer merkezlerde de mümkün mertebe aynı şey yapılmalıdır... gerici ruhban ve burjuvazinin ne kadar fazla sayıda temsilcisini idam edebilirsek bizim için o kadar iyidir. Onlara öyle bir ders vermeliyiz ki direnmeyi bir daha onyıllar boyunca akıllarından dahi geçiremesinler.⁷

Komünist Parti içindeki disiplin sorunu da yeniden tartışılıyordu. Kuşkusuz, Bolşevikler parti disiplinini da-ima güçlü biçimde vurgulamıştı ve Lenin'in 1902'de yaz-

⁷ Richard Pipes, ed., *The Unknown Lenin*, çev. Catherine A. Fitzpatrick (New Haven, 1996), 152-4.

dığı *Ne Yapmalı?* kitapçığından sonra parti üyelerinin siyasi bir karar alınmadan önce meseleleri özgürce tartışabildikleri ama parti kongresi ya da Merkez Komite’de yapılan nihai oylamadan sonra alınan kararı herkesin tartışmasız biçimde kabul ettiği demokratik merkezîyetçilik ilkesi bütün Bolşevikler tarafından benimsenmişti. Öte yandan demokratik merkezîyetçilik ilkesi parti içindeki tartışmaların kurallarını –tartışmanın ne ölçüde kabul edilebilir olduğu, parti liderlerinin ne sertlikte eleştirilebileceği, eleştirmenlerin bazı meselelerde “fraksiyonlar” ya da baskı grupları kurmalarına izin verilip verilemeyeceğini– belirlememişti.

1917’den önce parti içi tartışmalar, neresinden bakılırsa bakılsın, Bolşevik entelektüellerden oluşan göçmen topluluğu içinde cereyan etmişti. Lenin’in hareketteki hâkim konumu nedeniyle Bolşevik göçmenler kendi liderleri ve siyasi kimlikleriyle ufak bir grup çevre oluşturan Menşevik ve SD gruplara kıyasla daha birleşik ve homojen bir grup teşkil ediyorlardı. Lenin, Bolşevikler arasında benzer bir gelişmenin yaşanmasına sert biçimde karşıydı. Bir başka güçlü Bolşevik şahsiyet olan Aleksandr Bogdanov, 1905 sonrasında göçmenlik yıllarında benimsediği felsefi ve kültürel yaklaşımı paylaştan takipçileriyle bir grup oluşturmaya başladığında Lenin, Bogdanov ve grubunu –siyasi bir fraksiyon ya da parti içi bir muhalefet teşkil etmeseler de– Bolşevik Parti’den ayrılmaya zorlamıştı.

Yurtdışındaki göçmen Bolşevikler ile Rusya’da yeraltında faaliyet gösteren Bolşevik grupların Şubat Devrimi’nden sonra geniş kapsamlı bir parti liderliği çatısı altında birleşmeleri ve partiye üye olanların sayısının olağanüstü düzeyde artmasıyla bu durum değişti. 1917’de Bolşevikler parti içinde disiplini sağlamaktan ziyade halk devrimi rüzgârını arkalarına almakla meşgullerdi. Ekim öncesi ve sonrasında parti içindeki birçok birey ve

grup belli başlı politik meselelerde Lenin'le anlaşmazlığa düşebilmiş ve Lenin'in görüşünün kabul edilmediği durumlar da olabilmisti. Bazı gruplar kendilerinin oluşturduğu platformlar Merkez Komite'deki çoğunluk ya da parti kongresi tarafından reddedilse dahi kısmen kalıcı olabilen fraksiyonlar kurabilmisti. Büyük ölçüde eski Bolşevik entelektüellerin oluşturduğu bu azınlık fraksiyonları, 1917 öncesinde olsa partiden ayrılacakları halde, artık genellikle partide kalmayı tercih ediyorlardı. Zira Bolşevik Parti artık tek parti devletinde iktidardı ve bu koşullarda partiden ayrılmak siyasetten istifa etmekten farksızdı.

Öte yandan bütün bu değişimlere rağmen Lenin'in parti disiplini ve parti örgütüne dair eski teorik önermeleri İç Savaş'tan sonra da Bolşevik ideolojisinin parçası olmayı sürdürdü; Bolşeviklerin Moskova merkezli yeni uluslararası komünist örgütü (Komintern) idare etme tarzı da açıkça bunu gösteriyordu. 1920'de 2. Komintern Kongresi'nde Komintern'e kabul şartları tartışılırken Bolşevik liderler 1917 öncesinde Rusya'da faaliyet gösteren Bolşevik Parti modelinde açıkça ısrar etmişlerdi; oysa bu, kitlesel ve popüler bir parti olan İtalyan Sosyalist Partisi'nin dışlanması (İtalyan Sosyalist Partisi, Komintern'e kendi bünyesindeki sağ ve merkezci grupları tasfiye etmeden katılmak istemişti) ve Komintern'in Avrupa'da yeniden kurulan Sosyalist Enternasyonal'le rekabetinde zayıflaması anlamına geliyordu. Komintern'in benimseydiği "21 Kabul Şartı"yla üye partilerin sadece ileri derecede adanmış devrimcilerden oluşan uç sol azınlıkları barındırmaları ve mümkünse Bolşeviklerle Menşevikler arasında 1903'te yaşanan bölünmeye benzer bir bölünmeyle kendi partileri içindeki "reformist" merkez ve sağ kanatlara açıkça tavır almaları zorunlu kılınmıştı. Düşmanlarla dolu bir ortamda faaliyet gösteren bir komünist

partinin temel özellikleri birlik, disiplin, uzlaşmazlık ve profesyonel devrimcilik olmalıydı.

Fakat bu kurallar tabii ki Bolşevikler için geçerli değildi zira onlar iktidar partisiydi. Bir tek parti devletindeki iktidar partisinin ilk etapta bir kitle partisi olması, ardından görüş ayrılıklarını kabul etmesi, hatta bunları kendi kurumsal bünyesine dahil etmesi gerektiği öne sürülebilir. Doğrusu Bolşevik Parti'de 1917'den itibaren olan tam da buydu. Liderlik içinde belirli politik meselelerde fraksiyonlar ortaya çıkmıştı ve fraksiyonlar parti içindeki nihai oylamalardan sonra da (demokratik merkezîyetçilik ilkesini ihlal etmek pahasına) var olmayı sürdürmüşlerdi. 1920'ye gelindiğinde, sendikaların statüsüyle ilgili güncel tartışmaya katılan hizipler bir yandan siyasi rekabet platformları oluştururken, öte yandan 10. Parti Kongresi'nden önceki tartışmalar ve delege seçimleri sırasında yerel parti komitelerinin desteğini alabilmek için lobi faaliyetleri yürütüp başarıyla örgütlenen gruplar haline gelmişlerdi. Başka deyişle, fraksiyonların çok partili sistemdeki siyasi partilerin rolünü oynamalarıyla Bolşevik Parti kendi "parlamentar siyaset" versiyonunu geliştirmişti.

Batı'da daha sonraki dönemlerin tarihçilerinin (ve aslında liberal demokratik değerlere bağlı herhangi bir dış gözlemcinin) bakış açısından bu, hayranlık verici bir gelişme ve bir iyiye gidiş emaresiydi. Ne var ki Bolşevikler liberal demokrat değillerdi ve partinin bölündüğü, geçmişteki anlamlı birlik ve gidişatın ortadan kaybolduğuna dair kayda değer bir rahatsızlık duyuluyordu. Lenin parti siyasetinin yeni tarzını asla onaylamıyordu. Birincisi, I. Savaş'ın ardından Bolşeviklerin acil ve önemli sorunlarına kıyasla tali önemdeki sendika tartışması liderlerin vakti ve enerjisini büyük ölçüde tüketiyordu. İkincisi, hizipler Lenin'in partideki liderliğine alttan alta meydan

okuyorlardı. Sendika tartışmasındaki hiziplerden birinin lideri, kısa süre önce partiye üye olmasına rağmen Lenin'den sonra en önemli ikinci adam haline gelen Troçki'ydi. Aleksandr Şlyapnikov'un başını çektiği "İşçi Muhalefeti" adlı diğer fraksiyon ise partinin işçi üyeleriyle arasında özel bir ilişki olduğunu iddia ediyordu ve bu, Lenin'in önderlik ettiği göçmen entelektüellerden oluşan eski çekirdek lider kadro için potansiyel olarak hayli zarar verici bir durumdu.

Dolayısıyla Lenin, Bolşevik Parti'nin içindeki fraksiyonları ve fraksiyonculuğu ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve bu amaçla sadece hizipçi değil aynı zamanda düpedüz komplocu taktiklere başvurmuştu. Hem Lenin'in grubuna mensup genç bir Ermeni olan Anastas Mikoyan hem de Molotov, 1921 başlarında 10. Kongre'de Lenin'in nasıl büyük bir zevk ve kararlılıkla harekete geçtiğini, kendi taraftarları arasında gizli toplantılar yapıp muhalif hiziplerin kalabalık taşra temsilci heyetleri arasına nifak tohumları ektiğini ve Merkez Komite seçimlerinde elenecek muhaliflerin adlarından oluşan birtakım listeler hazırladığını anlatmışlardır. Hatta Lenin "bir daktilosu ve merdaneli baskı makinesi olan eski bir komünist yoldaşı"nı gizlice bildiriler dağıtması için yeraltından çağırarak istemiş fakat hizipçilik olarak yorumlanabileceği gerekçesiyle Stalin buna karşı çıkmıştı.⁸ (Lenin'in Sovyet iktidarının ilk yıllarında geçmişteki komplocu alışkanlıklarına döndüğü tek olay bu değildi. Molotov'un hatırladığı kadarıyla, İç Savaş'ın kasvetli bir aşamasında Lenin liderleri çağırıp onlara Sovyet rejiminin çok yakında çökeceğini söylemiş ve liderler için sahte kimlikler ve gizli adresler hazırlanmıştı: "Parti yeraltına inecekti.")⁹

⁸ A. I. Mikoyan, *Mysli i vospominaniya o Lenine* (Moskova, 1970), 139. Molotov *Remembers*, çev. Albert Resis, 100.

Lenin, 10. Kongre’de Troçki’nin fraksiyonunu ve İşçi Muhalefeti’ni yenip yeni Merkez Komite’de Leninist bir çoğunluk elde ettikten sonra Merkez Komite Sekreterliği’ndeki iki eski Troçkist üyenin yerine bir Leninist olan Molotov’u getirdi. Ama son nokta burada konmamıştı. Lenin’in grubu fraksiyonların liderlerini afallatan bir hamleyle mevcut fraksiyonların dağıtılması ve partide hizipçilik faaliyetleri yürütülmesini yasaklayan “parti içi birlik” önergesini oylamaya sunmuş ve önerge 10. Parti Kongresi tarafından onaylanmıştı.

Lenin hizipçilik yasağının geçici olduğunu açıklamıştı. Bu gerçekten samimi bir açıklama olabilir ama Lenin’in partinin yasağı kabul etmeme ihtimalini düşünerek kendine bir hareket alanı sağlamak üzere böyle bir açıklama yapmış olması daha güçlü bir ihtimaldir. Gelgelelim partiden güçlü bir tepki gelmemişti: Parti bir bütün olarak kendi bünyesinde birliğin sağlanması için fraksiyonları feda etmeye hazırdı zira fraksiyonlar parti tabanında yeterince karşılık bulmadığı gibi birçok parti üyesi onları hiçbir şeyden memnun olmayan entelektüellere özgü bir ayrıcalık olarak görüyordu.

Lenin’in “parti içi birlik” önergesi parti üyelerine hizipçilikte ısrar edenleri partiden ihraç etme, Merkez Komite’ye de hizipçilik suçu işlediği tespit edilen herhangi bir üyeyi görevden alma yetkisi veren gizli bir madde içeriyordu. Fakat Politbüro’nun maddeyle ilgili ciddi çekinceleri olduğu için Lenin’in sağlığında bu yaptırım hiçbir zaman uygulanmadı. Öte yandan 1921 sonbaharında Lenin’in inisiyatifiyle partide büyük ölçekli bir tasfiye gerçekleştirildi. Bu, her komünistin parti üyesi olmaya devam edebilmek için bir tasfiye komisyonunun karşısına çıkıp devrimci olarak güvenilirliğini ispat etmesi ve gerektiğinde kendini eleştiriler karşısında savunması anlamına geliyordu. Açıklandığı kadarıyla, 1921 tasfiyesinin

temel amacı partiyi “kariyeristler” ve “sınıf düşmanları”ndan temizlemektir; mağlup edilen hiziplerin destekçileri resmen hedef alınmamıştır. Yine de Lenin şunu kesin biçimde vurgulamıştır: “Rus Komünist Partisi’nin biraz olsun şüpheli ya da güvenilmez bulunan tüm üyeleri... derhal kovulmalıdır” (yani partiden ihraç edilmelidir); ve T. H. Rigby’nin belirttiği üzere, parti üyeleri arasında alçak olduğu saptanan yaklaşık %25’lik bir bölümde hiçbir muhalif hizip üyesinin olmadığına inanmak zordur.¹⁰

Tasfiye sırasında muhalif hiziplerin önde gelen üyelerinden hiçbiri partiden ihraç edilmese de, 1920-1921’de muhalif hiziplerin cezadan tümüyle kurtulabildikleri söylenemez. Artık Lenin’e bağlı birinin yönettiği Merkez Komite Sekreterliği parti personelinin tayinleri ve görev dağılımlarını düzenlemekle yetkilendirilmiş ve İşçi Muhalefeti’nin önde gelen üyelerini Moskova’dan çok uzak yerlere tayin etmişti. Böylece bu kişilerin liderlik siyasetine aktif olarak katılmaları fiilen engellenmişti. Parti liderliğinin birliğini pekiştirmek için bu tür “idari yöntemler”e başvurma pratiği 1922’de parti genel sekreteri (başka deyişle Merkez Komite Sekreterliği Başkanı) olduktan sonra Stalin tarafından ciddi anlamda geliştirilmiş ve araştırmacılar bunu genellikle Sovyet Komünist Partisi’nde demokrasinin ölümü olarak yorumlamışlardır. Fakat bu pratik aslında Lenin’le başlamış ve Lenin’in hâlâ efendi, Stalin ve Molotov’un ise onun sadık askerleri olduğu 10. Parti Kongresi’ndeki çatışmalar sırasında doğmuştur.

Bürokrasi sorunu

Birer devrimci olarak Bolşeviklerin tümü “bürokrasi”ye karşıydı. Kendilerini parti lideri ya da askerî kuman-

¹⁰ Rigby, *Communist Party Membership*, 96–100, 98. 1921 tasfiyesini yerel ölçekte yeniden tasvir eden canlı bir metin için bkz. F. Gladkov, *Cement*, çev. A. S. Arthur ve C. Ashleigh (New York, 1989), 16. Bölüm.

dan olarak görmekten mutluluk duyuyorlardı ama hangi gerçek devrimci, bürokrat (başka deyişle yeni rejimin *çinovnik*'i) olmayı kabul edebilirdi? Bolşevikler idari işlevlerden bahsederken konuşmaları hüsnütahirlerle doluyordu: Komünist yetkililer "kadrolar"a; komünist bürokrasiler Sovyet iktidarının "aparatar"ı ve "organ"larına dönüşüyordu. "Bürokrasi" sözcüğünün hep olumsuz bir anlamı vardı: "Bürokratik yöntemler" ve "bürokratik çözümler"den ne pahasına olursa olsun sakınmak ve devrimi "bürokratik yozlaşma"dan korumak gerekiyordu.

Ancak bütün bunlar Bolşeviklerin toplumu yönetmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan bir diktatörlük kurduğu gerçeğini örtbas etmemelidir. Bolşevikler idari bir mekanizma olmadan amaçlarına erişemezlerdi zira en başından beri toplumun kendi kendini yönetebileceği ya da kendiliğinden dönüşebileceği fikrini reddetmişlerdi. Dolayısıyla soru ne tür bir idari mekanizmaya ihtiyaç duyduklarıydı. Taşra şehirleriyle irtibatı çoktandır kopmuş, geniş bir merkezî yönetim bürokrasisini devralmışlardı. 1917'de kısmen yerel yönetim işlevleri üstlenmiş olan sovyetler vardı. Son olarak, Bolşevik Parti'nin kendisi (bir devrime zemin hazırlama ve onu gerçekleştirmeye dayalı eski işlevi Ekim sonrasındaki durumla hiçbir şekilde uyuşmayan bir kurum) vardı.

Artık Sovyet kontrolünde olan eski hükümet bürokrasisi Çarlık rejiminde görev yapmış birçok yetkili ve uzmanı istihdam etmeye devam ediyordu ve Bolşevikler bunun kendi devrimci politikalarını baltalayıp sabote etmesinden korkuyorlardı. Lenin 1922'de eski Rusya'nın "fethe edilen milleti"nin halihazırda kendi değerlerini komünist "fatihler"e dayattığını yazmıştı:

Moskova'yı ve o devasa bürokrasi makinesini, o devasa yığını sorumlu mevkilerdeki 4 bin 700 komünistle birlik-

te ele geçirdiğimize göre şunu sormalıyız: Kim kimi idare ediyor? Komünistlerin bu yığını idare ettiğini söylemenin doğruluğuna dair ciddi şüphelerim var. Doğrusu komünistler idare etmeleri gerekirken birileri tarafından idare ediliyorlar... Eski bürokrasi kültürü sefil ve pespaye olsa da bizim seviyemizden hâlâ yüksekte. Ne kadar sefil ve alçak olsa da onun seviyesi bizim sorumlu mevkilere getirdiğimiz komünist idarecilerin seviyesinden hâlâ daha yukarıda, zira komünistlerin idari becerileri yok.¹¹

Lenin, eski bürokrasinin komünist değerleri itibarsızlaştırma tehlikesi taşıdığını fark etse de komünistlerin eski bürokrasiyle çalışmak dışında bir seçeneği olmadığına inanıyordu. Eski bürokrasinin teknik uzmanlığına ihtiyaç duyuluyordu – sadece idari uzmanlık bakımından değil, komünistlerin kendi başlarına halledemedikleri idari finans, demiryolu işletmeciliği, ağırlıklar ve ölçüler, jeolojik etüt gibi alanlarda da. Lenin’e göre yeni rejimin –eski rejimde memurluk ya da danışmanlık yapanların da aralarında olduğu– “burjuva uzmanlar” a duyduğu ihtiyacı anlayamayan parti üyeleri “komünist bir kibir” le hareket etmekte; çocukça ve cahilane bir inançla komünistlerin bütün sorunları kendi başlarına çözebileceklerini düşünmekteydi. Yeterli miktarda komünist uzmanın eğitilebilmesi için partinin çok uzun zamana ihtiyacı vardı. Komünistler o tarihe kadar burjuva uzmanlarla çalışmak ve onları sıkı bir denetim altında tutmayı öğrenmek zorundaydılar.

Lenin’in uzmanlarla ilgili görüşlerini diğer parti üyeleri de genel olarak kabul etseler de parti tabanındaki komünistler pek fazla desteklemiyordu. Birçok komünistin hükümetin daha üst kademelerinde nasıl bir uzmanlık bilgisi gerektiğine dair herhangi bir fikri yoktu. Ama eski

Lenin, *Collected Works*, xxxiii. 288.

rejimden kalma ufak çaplı memurların veya geçmişte kendi fabrikasında çalışan komünist eylemcilere kötü davranmış bir muhasebecinin veya bir zamanlar Komsomol'a sorun çıkartıp okulda dinî ilkeleri öğretmeyi sürdürmüş inançlı bir köy öğretmenin Sovyet devrinde de görevine devam etmesi hakkında net fikirleri vardı.

Birçok komünist için, önemli bir şey yapılması gerektiğinde bunu parti vasıtasıyla yapmak tartışmasız bir zorunluluktur. Elbette parti merkez aparatı günlük idari işlerin halledilmesinde devasa bir hükümet bürokrasisiyle boy ölçüşemezdi – böyle bir şey için çok ufaktı. Hem parti komiteleri hem de sovyetlerin sıfırdan oluşturulduğu yerel düzeyde ise durum daha farklıydı. Parti komitesi İç Savaş'tan sonra hâkim yerel otorite olarak sivrilirken sovyetler eski *zemstvolar* gibi ikincil bir konuma itilmişti. Parti komuta zincirinin (Politbüro, Orgbüro veya Merkez Komite) yerel parti komitelerine aktardığı politikaların uygulanması merkezî hükümetle işbirliğini pek istemeyen kaotik sovyetlere aktarılan bir yığın emir ve talimatın uygulanmasından çok daha kolaydı. Hükümetin sovyet personelini işe alma ve işten çıkartma yetkisi olmadığı gibi bütçe kontrolünde etkin bir gücü de yoktu. Parti komitelerinde ise üst düzey parti organlarının talimatlarına parti disiplini gereği uyma yükümlülüğü duyan komünistler görev yapıyordu. Komitelere başkanlık eden parti sekreterleri, kâğıt üstünde yerel parti örgütleri tarafından seçilseler de pratikte partinin Merkez Komitesi'ne bağlı Sekreterya onları görevden alabiliyor ya da yerlerine başka birilerini tayin edebiliyordu.

Ancak bir sorun vardı. Parti aparatı (en tepede Merkez Komite Sekreterliği'nin yer aldığı, onun altında ise tayin edilmiş yetkililerden oluşan kadro ve komitelerin bulunduğu hiyerarşi) neresinden bakılırsa bakılsın bir bürokrasiydi ve bürokrasi, komünistlerin prensipte hoş-

lanmadıkları bir şeydi. 1920'lerin ortalarındaki haleflik kavgasında Troçki, Parti Genel Sekreteri Stalin'i bir parti bürokrasisi kurmak ve bunu kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanmakla eleştirerek itibarsızlaştırmaya çalışmıştı. Fakat Troçki'nin eleştirisinin partide bir bütün olarak fazla etkisi olmamıştı. Bunun nedenlerinden biri, parti sekreterlerinin seçilmekten ziyade tayin edilmelerinin Bolşevik gelenekten Troçki'nin iddia ettiği kadar büyük bir sapma olmamasıydı: Komiteler 1917 öncesindeki eski yeraltı günlerinde Bolşevik Merkez tarafından tayin edilen profesyonel devrimcilerin liderliğine hep güvenmişlerdi ve 1917'de yeraltından yasal alana çıktıklarında dahi onlar için kendi yerel liderliklerini seçme hakkından ziyade "Merkez'deki kadrolar"ın acil taleplerini yerine getirmek daha yaygın bir uygulamaydı.

Daha genel olarak ise birçok komünistin parti aparatını bürokratik bir zümre olarak görmediği ve ona olumsuz bir anlam yüklemedikleri belliydi. Max Weber gibi onlar için de bürokrasi açıkça tanımlanmış bir dizi kanun ve teamülle faaliyet gösteriyordu ve bir başka tanımlayıcı özelliği de yüksek derecede uzmanlaşma ve profesyonel uzmanlığa saygı duyulması idi. Ama 1920'lerin parti aparatının ciddi bir uzmanlığının olduğu söylenemezdi ve –güvenlik meseleleri ve askerî meseleler dışında– profesyonel uzmanlara danışılmıyordu. Yetkililer "kitabına uygun" davranmaya teşvik edilmiyorlardı: İlk yıllarda başvuru kaynağı olarak hazırlanmış parti kararlarından oluşan derleme eserler yoktu ve sonraki yıllarda mevcut parti çizgisine uygun hareket etmek yerine eski bir Merkez Komite talimatnamesine bağlı kalmaya çalışan bir sekreter büyük ihtimalle "bürokratik eğilim"lerinden ötürü kınanırdı.

Komünistler bürokrasiden hoşlanmadıklarını söylerken devrimci buyruklara ters düşen ya da ters düşmesi

muhtemel bir idari yapı istemediklerini kastediyorlardı. Öte yandan tam da aynı nedenle devrimci buyruklara uygun bir idari yapı istiyorlardı – yetkililerin devrim liderlerinin verdiği emirleri kabul ettikleri ve radikal toplumsal değişim politikalarını uygulamaya hazır oldukları bir yapı. Parti aparatının (başka deyişle bürokrasinin) yerine getirmesi beklenen devrimci işlev buydu ve birçok komünist bunu içgüdüsel olarak kabullenmişti.

Birçok komünist, “proletarya diktatörlüğü”nün organlarının da proleter olması gerektiğine inandıkları için sorumlu idari mevkilerde eski işçilerin görev yapmalarını istiyorlardı. Oysa Marx’ın proletarya diktatörlüğüyle kastettiği şey tam olarak bu olmadığı gibi Lenin de asla bunu kastetmemiştir (Lenin 1923’te şunu yazmıştı: “İşçiler bizim için daha iyi bir aparat oluşturmak isteseler de bunu nasıl yapacaklarını bilmiyorlar. Onlar daha iyisini yapamazlar. Bunun için gerekli kültürü edinmiş değiller; tam da bu kültürü edinmeye ihtiyaçları var.”¹²) Gelgelelim bir kurumun siyasi açıdan sağlamlığı, devrimci coşkusu ve “bürokratik yozlaşma”dan uzak durabilmesinin, barındırdığı işçi kadrolarının kalabalıklığıyla doğru orantılı olduğu tartışmasız bir gerçek olarak kabul ediliyordu. Parti aparatı dahil bürokrasinin tüm kademelerinde sınıf ölçütü uygulanıyordu. Parti üyelik alımlarında da aynı ölçüt uygulanıyordu ve bu uygulama Sovyet idari elitlerinin gelecekteki bileşimini kaçınılmaz olarak etkilemişti.

Sanayide çalışan işçi sınıfı 1921’de darmadağınık haldedeydi ve rejimin onunla ilişkisi bir krizi yansıtıyordu. Ancak 1924’e gelindiğinde, ekonomideki canlanma bazı sorunları hafifletmiş, işçi sınıfı toparlanmaya ve kalkın-

¹² “Better Fewer, But Better” (2 Mart 1923), Lenin, *Collected Works*, xxxiii. 488.

maya başlamıştı. Aynı yıl yüz binlerce işçiyi partiye üye yapmayı amaçlayan Lenin Üye Kayıt Kampanyası başlatılmış ve partinin proleter kimliğine bağlılığı bir kez daha teyit edilmişti. Daha fazla sayıda işçi idari işlerde çalışmaya teşvik edilirken “proletarya diktatörlüğü”nü kurma kararlılığında herhangi bir azalmanın olmadığı kanıtlanmıştı.

Kalabalık sayıda işçinin partiye kaydolmasıyla geçen üç yılın ardından 1927’de Komünist Parti’nin toplam mevcudu bir milyondan fazla tam ve aday üyeye ulaştı ve bunların %39’u partiye katıldıktan sonra meslekleri itibarıyla işçi olmaya devam ederken %56’sı ise partiye katıldıktan sonra eski işçiler haline geldi.¹³ Bu iki oran arasındaki fark, idari ve başka türden beyaz yakalı işlere giren ve o işlerde kalıcı olan işçi komünistlerin meydana getirdiği grubun büyüklük bakımından aşağı yukarı neye tekabül ettiğini gösteriyordu. Sovyet iktidarının ilk on yılında partiye katılan işçilerin daha sonra idari mevkilere terfi etme şansları (1927’den sonraki terfiler sayılmasa bile) en azından %50 idi.

Parti aparatı hükümet bürokrasisinden ziyade işçi komünistler için ulaşılması hedeflenen popüler bir mevkiye dönüşmüştü; zira işçiler hem parti ortamında kendilerini daha rahat hissediyorlardı hem de eğitim eksikliği bir yerel parti sekreteri için, örneğin hükümetin Finans Komiserliği’ne bağlı bir biriminin başkanı kadar büyük bir sorun teşkil etmiyordu. 1927’de parti aparatının sorumlu mevkilerindeki komünistlerin %49’u eski işçi iken hükümet ve Sovyet bürokrasisindeki komünistlerde ise bu oran %35 idi. İdari hiyerarşinin en yüksek kademelelerinde fark daha da belirgindi. Hükümetin yüksek mevkilerinde görevli komünistlerin çok azı işçi iken yerel parti

¹³ I. N. Yudin, *Sotsial’naya baza rosta KPSS* (Moskova, 1973), 128.

sekreterlerinin (*oblast, guberniya ve krai* teşkilatlarının başkanları) neredeyse yarısı eski işçiydi.¹⁴

Liderlik mücadelesi

Lenin hayattayken Bolşevikler onu parti lideri olarak kabul etmişlerdi. Yine de partinin resmî bir lideri yoktu ve böyle bir şey olması gerektiği fikri Bolşevikleri rahatsız ediyordu. Siyasi çalkantılar esnasında partideki yoldaşlarının Lenin'i kişisel otoritesini çok fazla öne çıkarmakla eleştirdikleri görülmüştü ve Lenin kendi bildiğini yapmakta ısrar etse de pohpohlanmayı ya da özel saygı gösterisi gibi şeyleri asla beklememişti. Bolşevikler Mussolini ve İtalyan faşistlerini küçümsüyor ve onları komik opera üniformalarıyla *Il Duce*'ye sadakat yeminleri eden ilkel siyasiler olarak görüyorlardı. Ayrıca tarihten ders çıkartılması ve Rus Devrimi'nin Napoléon'un kendini imparator ilan ettikten sonra Fransız Devrimi'nin uğradığı akıbete uğrayıp yozlaşmaması için özen gösteriliyordu. Bonapartizm (devrimci bir savaşın önderinin diktatöre dönüşmesi) Bolşevik Parti'de genellikle Kızıl Ordu'nun kurucusu ve İç Savaş'ta komünist gençliğin kahramanı olan Troçki'ye yönelik imalı göndermelerle tartışılıyordu. Potansiyel bir Bonapart'ın güzel ve etkili konuşup insanlara büyük hayaller kurdurabilen ve muhtemelen askerî bir üniformayla sahneye çıkan karizmatik bir figür olacağı varsayılıyordu.

Lenin, Ocak 1924'te ölse de sağlığı 1921 ortalarından beri ciddi anlamda bozulduğu için 1921'den sonra siyasetle düzenli ve aktif biçimde ilgilenememişti. Mayıs 1922'deki inmeyle kısmi felç geçirdikten sonra Mart 1923'teki ikinci bir inmeyle daha da ağır bir felç geçirip

¹⁴ *Kommunisty v sostave apparata gosuchrezhdenii i obshchestvennykh organizatsii. Itogi vsesoyuznoi partiinoi perepisi 1927 goda* (Moskova, 1929), 25; *Bol'shevik*, 1928 no. 15, 20.

konuşma yetisini büyük ölçüde yitirmişti. Dolayısıyla Lenin'in ölümü yavaşça ilerleyen bir sürece yayılmış ve kendisi de bunun erken sonuçlarını gözlemleyebilmişti. Lenin'in hükümet başkanı olarak yetkileri üç başkan yardımcısı tarafından devralındı ve bunların en önemlisi 1924'te Lenin'in halefi olarak Halk Komiserleri Konseyi Başkanı olan Aleksey Rikov'du. Ancak iktidarın asıl merkezinin hükümet değil Lenin'in de dahil olduğu yedi üyeden oluşan Politbüro olduğu belliydi. Politbüro'nun diğer üyeleri Troçki (Savaş Komiseri), Stalin (Parti Genel Sekreteri), Zinovyev (Leningrad parti teşkilatı ve Komintern başkanı), Kamenev (Moskova parti teşkilatı başkanı), Rikov (ilk Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı) ve Mihail Tomski (Sendikalar Merkez Konseyi başkanı) idi.

Lenin'in hastalığı sırasında –ve ölümünden sonra– Politbüro, kolektif bir önderlikle ülkeyi yönetmeye karar vermiş ve Politbüro üyeleri arasından herhangi birinin Lenin'in yerini alabileceği ya da benzer bir otorite mevkisine gelmeyi isteyebileceği fikrini kesinlikle reddetmişlerdi. Buna karşılık 1923'te Zinovyev, Kamenev, Stalin triumvirası ile Troçki arasında gizli bir haleflik kavgası söz konusuydu. Hem Bolşevik Parti'ye geç tarihlerde katıldığı için hem de partiye üye olduktan sonra sergilediği çarpıcı performanstan ötürü dışlanan Troçki, kendisi bunu reddetse de en tepedeki mevkiyi arzulayan ihtiraslı bir rakip olarak görülüyordu. 1923 sonlarında yazdığı *Yeni Yol*'da Troçki, Bolşevik Parti'nin eski muhafızlarının "muhafazakâr, bürokratik hizipçiliğe" boyun eğerek devrimci ruhlarını kaybettiklerini ve tek derdi iktidarda kalmak olan ufak bir idari elit gibi davrandıklarını belirterek uyarıda bulunmuştu.

Hastalığından ötürü aktif liderlikten çekilmek zorunda kalsa da halef adaylarının manevralarını gözlemle-

meyi sürdüren Lenin de “oligarşi” olarak tanımlamaya başladığı Politbüro’yla ilgili benzer bir memnuniyetsizlik duyuyordu. 1922 Aralık’ında yazdığı, “Vasiyetname” diye bilinen metninde –diğer Politbüro üyelerine kıyasla fazlasıyla öne çıktıklarını kendisinin de kabul ettiği Stalin ve Troçki dahil– parti liderlerinin özelliklerini çözümlemiş ve hepsini över gibi yaparken aslında kıyasıya eleştirmişti. Lenin’in onun hakkındaki yorumuna bakılırsa, Stalin Parti Genel Sekreteri olarak olağanüstü yetkilere sahipti ve bu yetkileri daima ihtiyatlı biçimde kullanmaması ihtimal dahilindeydi. “Vasiyetname”nin üzerinden bir hafta geçtikten sonra Lenin’in karısı Nadejda Krupskaya ile Stalin arasında Lenin’in hasta yatağındaki bakımıyla ilgili bir meseleden ötürü patlak veren kavganın ardından Lenin, “Vasiyetname”ye Stalin’in çok kaba saba olduğu ve Genel Sekreterlik görevinden azledilmesi gerektiğine dair bir not eklemişti.¹⁵

Birçok Bolşevik de Stalin’in siyasi çapının Troçki’yle bir tutulmasına şaşırıyordu. Stalin, Bolşeviklerin normalde parlak bir önderden bekledikleri özelliklerin hiçbirine sahip değildi. Karizmatik bir figür, kusursuz bir hatip ya da Lenin veya Troçki gibi seçkin bir Marksist teorisyen değildi. Ne bir savaş kahramanıydı ne işçi sınıfının örnek bir evladı ne de bir entelektüeldi. Nikolay Sukhanov onun “gri bir leke” olduğu izlenimi edindiğini söylemişti – başarılı bir perde arkası siyasetçisi ve partinin iç işleyişi konusunda uzman olmakla birlikte herhangi bir kayda değer kişisel vasfı olmayan biri. Politbüro içindeki triumviranın önde gelen üyesinin Stalin’den ziyade Zinovyev olduğu düşünülüyordu. Ne var ki Lenin, Stalin’in kapasitesini herkesten daha iyi değerlendirebilecek bir konum-

¹⁵ Vasiyetname metni için bkz. Robert V. Daniels, ed., *A Documentary History of Communism in Russia from Lenin to Gorbachev* (Lebanon, NH, 1993), 117–18.

daydı zira 1920-21'deki parti içi kavgada Stalin onun sağ kolu olmuştu.

Triumviranın Troçki'yle kavgası 1923-24 kışında doruk noktasına ulaştı. Partide hizipçilik resmen yasaklandığı halde yaşananlar birçok bakımdan 1920-21'deki duruma benziyordu ve Stalin büyük ölçüde Lenin'in geçmişteki stratejisine başvurmuştu. 13. Parti Kongresi'nden önce parti içi tartışmalar ve delege seçimleri sırasında Troçki'nin destekçileri bir muhalefet gibi hareket ederken parti aparatı da "Merkez Komite çoğunluğu"nu, yani triumvirayı desteklemek üzere seferber edilmişti. Merkezî hükümet bürokrasisine bağlı parti birimleri, üniversiteler ve Kızıl Ordu'dan Troçki'ye destek veren bazı kişiler olduysa da sonuçta seçimi "Merkez Komite çoğunluğu" kazandı.¹⁶ İlk oylamanın ardından Troçki taraftarlarına yöneltilen yoğun saldırıdan ötürü birçok kişi çoğunluk tarafına geçti. Sadece birkaç ay sonra, 1924 baharında, yaklaşan Parti Kongresi için yapılan delege seçimlerinde Troçki'ye verilen desteğin tamamen buharlaştığı anlaşıldı.

Bu esas itibarıyla, parti makinesinin, başka deyişle Genel Sekreter Stalin'in zaferiydi. Genel Sekreter, bir araştırmacının deyimiyle "iktidarın döngüsel akışı"nı¹⁷ manipüle edebildiği bir konuma yerleşmişti. Genel Sekreterlik, yerel parti teşkilatlarını yöneten sekreterleri tayin ediyor ve sakıncalı hizipçilik eğilimleri görüldüğünde aynı sekreterleri görevden alabiliyordu. Ulusal parti konferansları ve kongrelerindeki delegeler ise yerel parti teşkilatları tarafından seçiliyordu ve yerel delege listelerinin en tepesindeki sekreterlerin girdikleri seçimleri rutin biçimde kazanmaları gitgide yaygın bir uygulama

¹⁶ Bkz. Robert V. Daniels, *The Conscience of the Revolution* (Cambridge, MA, 1960), 225-30.

Bu tabir Daniels'e ait. Kısa ve öz bir analiz için bkz. Hough ve Fain-sod, *How the Soviet Union is Governed*, 124-33, 144.

haline gelmişti. Buna karşılık ulusal parti kongrelerinde Parti Merkez Komitesi, Politbüro, Orgbüro ve elbette Sekreteryaya üyeleri seçiliyordu. Kısacası Genel Sekreter, siyasi rakiplerini cezalandırabildiği gibi parti kongrelerini de kendisinin görevde kalmasını sağlayan yığınlarla doldurmuştu.

1923-24'teki ölüm kalım savaşından galip ayrılan Stalin elde ettiği kazanımları sistematik biçimde pekiştirmeye koyuldu. 1925'te Zinovyev ve Kamenev'le yollarını ayırıp bu ikisini birer saldırgan gibi gördükleri bir savunma pozisyonuna itti. Zinovyev ve Kamenev daha sonra Troçki'yle beraber bir birleşik muhalefet oluştursalar da Stalin kendi etrafında topladığı sadık ve kararlı bir ekibin yardımıyla (ileride Sovyet hükümetinin önde gelen liderlerinden Vyacheslav Molotov ve sanayiden sorumlu komiserlik makamına getirilen Sergo Orconokidze de ekipteydi) muhalefeti kolaylıkla yenebilmişti.¹⁸ Muhalifleri destekleyen birçok kişi ücra taşra şehirlerindeki görevlere tayin edildiler; muhalefet liderleri ise hâlâ parti kongrelerinde konuşabilseler de muhalif delegelerin sayısı o kadar azalmıştı ki liderler partinin ruh halinden tümüyle uzak ve sorumsuz asiler olarak görülüyorlardı. 1927'de muhalefet liderleri ve destekçileri hizipçilik yasağını çiğnedikleri gerekçesiyle nihayet partiden ihraç edildi ve Troçki ve bir grup muhalif, idari sürgün cezasıyla ücra şehirlere gönderildiler.

Stalin'le Troçki arasındaki kavgada, özellikle sanayileşme stratejisi ve köylülük politikası gibi meseleler gündeme getirilse de bu ikisi aslında temel meselelerde o kadar farklı düşünmüyordu: Hem Troçki hem de Stalin köylülüğe özel bir sevgisi olmayan, sanayileşme taraftarı

¹⁸ 1920'lerin hizip kavgaları sırasında Stalin'in ekibinin oluşumu hakkında bkz. Sheila Fitzpatrick, *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics* (Princeton, 2015), 1. Bölüm.

Bolşeviklerdi; ama Stalin, 1920'lerin ortasında Troçki'ye göre daha ılımlı bir kamusal tutum benimsemişti ve birkaç yıl sonra hızlı bir sanayileşme hedefiyle yola koyulan Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde Troçki'nin politikalarını çalmakla suçlanacaktı. Tabandaki parti üyeleri ise Troçki'yle Stalin arasında belirli meselelerdeki fikir ayrılıklarından ziyade iki liderin kişisel farklılıklarını daha net biçimde algılıyordu. Troçki'nin İç Savaş'ta hem acımasızca davranan hem de göz alıcı ve karizmatik bir liderlik performansı sergileyen bir Yahudi entelektüeli olduğu yaygın biçimde biliniyordu (Yahudiliği daima olumlu karşılanmasa da); Stalin ise karizmatik, entelektüel ve Yahudi olmadığı bilinen, görece nötr ve karanlık bir figürdü.

Parti makinesiyle ona meydan okuyanlar arasındaki asıl mesele bir bakıma parti makinesinin ta kendisiydi. Partideki hâkim hiziple aralarındaki sorun ilk başta ne olursa olsun 1920'lerin muhalif oluşumlarının hepsi en sonunda aynı temel şikâyeti dile getirmişti: Parti "bürokratikleşmiş"ti ve Stalin parti içi demokrasi geleneğini öldürmüştü.¹⁹ Hatta muhalefete özgü bu bakış açısını son yıllarında Lenin'in de paylaştığı iddia ediliyordu²⁰ – Lenin'in liderlerin küçük grubundan dışlandığı düşünülürse bunda biraz haklılık payı olabilir ama onun durumuna bir siyasi yenilgiden ziyade hastalığın yol açtığı unutulmamalıdır. Ayrıca Stalin'in birçok bakımdan akıl hocası olan Lenin'i parti makinesine karşı parti içi demokrasiyi savunurken görmek biraz zor olurdu. Geçmişte Lenin ik-

¹⁹ Daniels'in 1920'lerin Komünist Muhalefetleri'ne dair kitabı *The Conscience of Revolution*'un (Devrimin Vicdanı) kuşatıcı teması budur. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Daniels parti içi demokrasi çağrılarını muhalefetin içkin bir işlevinden ziyade devrimci idealizmin bir dışavurumu olarak görmektedir.

Bkz. Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York, 1968). Alternatif bir yorum için bkz. Service, *Lenin*, 26–8. Bölümler.

tidarın belirli bir noktada toplanmasından endişe duymamıştı, onun derdi iktidarın Stalin'in elinde toplanmış olmasıydı. Aralık 1922'de yazdığı "Vasiyetname"sinde Parti Sekreteri'nin yetkilerini azaltmayı önermek yerine sadece Stalin'den başka birisinin Genel Sekreter olmasını istemişti.

Öte yandan Lenin ile 1920'lerin Stalin'i arasında bazı süreklilikler olsa da Lenin'in ölümü ve haleflik kavgası gerçek bir siyasi dönüm noktasıydı. Stalin, kendi iktidar arayışı çerçevesinde muhaliflerine karşı Leninist yöntemlere başvurursa da bu yöntemleri –partideki kişisel otoritesini uzun süre önce tesis eden– Lenin'in yanına dahi yaklaşmadığı bir amansızlık ve acımasızlıkla uygulamıştı. İktidara geldiğinde Stalin'in ilk işi Lenin'in eski rolünü –ilk olarak Politbüro'daki eşitler arasında– üstlenmek oldu. Bu arada Lenin de ölümünden sonra ilahî vasıflarla donatılıp hatasız ve kusursuz bir Lider'e dönüştürülmüş; cesedi mumyalandıktan sonra halkın ilham alması için Lenin Mozolesi'ne saygıyla yerleştirilmişti.²¹ Lenin'in ölümünden sonra yaratılan Lenin kültü eski Bolşeviklerin lidersiz parti mitini yok etti. Yeni lider eşitler arasında birinci olmaktan fazlasını istediğinde, artık dayanabileceği bir temel vardı.

Tek ülkede sosyalizmin inşası

Bolşeviklerin iktidardaki hedefi özetle "sosyalizmin inşası"ydı ve Bolşeviklerin sosyalizm anlayışları ne kadar muğlak olsa da, "sosyalizmin inşası"nın ekonomik kalkınma ve modernleşmeden geçtiğine dair net bir fikirleri vardı. Rusya'da sosyalizmin önkoşulları olarak daha fazla sayıda fabrikaya, demiryoluna, makine ve teknolojiye

²¹ Lenin kültürünün ortaya çıkışı hakkında bkz. Nina Tumarkin, *Lenin Lives!* (Cambridge, 1983).

ihtiyaç vardı. Ülkenin kentleşmesi; kırlardan kentlere bir nüfus hareketliliğinin gerçekleşmesi; daha kalabalık, kalıcı ve kentli bir işçi sınıfının ortaya çıkması gerekiyordu. Okuma-yazma oranı ve okul sayısının çok daha artması, daha fazla sayıda vasıflı işçi ve mühendisin yetişmesi şarttı. Sosyalizmin inşası Rusya'nın modern bir sanayi toplumuna dönüşmesi anlamına geliyordu.

Bolşeviklerin bu dönüşümle ilgili net bir fikri vardı zira kapitalizmin daha ileri Batı ülkelerinde yarattığı dönüşümü esas alıyorlardı. Ama Bolşevikler iktidara "vaktinden önce" gelmişlerdi ve dolayısıyla Rusya'da kapitalistlerin işini yapmak onlara düşmüştü. Menşevikler ise bunu pratikte riskli, teoride ise oldukça muğlak bir politika olarak görüyorlardı. Aslında Bolşeviklerin kendileri de bu politikayı nasıl başarıyla uygulayacaklarını bilmiyorlardı. Ekim Devrimi'nden sonraki ilk yıllarda Rusya'nın sosyalizme ilerleyebilmek için daha ziyade Batı Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelerin yardımına (Avrupa'da Rusya'dakine benzer bir devrim olduktan sonra) muhtaç olduğu söyleniyordu. Avrupa'daki devrimci hareketin çöküşünden sonra sosyalizme nasıl ilerleyeceklerini bilemeyen Bolşevikler yine de sosyalizme ilerleme kararlılıklarını korumuşlardı. Rusya'da devrimin vaktinden önce gerçekleştiğine dair eski tartışmaya 1923'te dönen Lenin, Menşeviklerin itirazını "hayli basmakalıp" bulmaya devam ediyordu. Napoléon'un savaş hakkında dediği üzere, devrimci bir durumda "On s'engage et puis on voit!" (Önce kavgaya girilip sonra hesap yapılır). Bolşevikler bu riski almıştı ve Lenin'in ulaştığı sonuca bakılırsa, aradan geçen altı yılın ardından "genel olarak başarılı oldukları" muhakkaktı.²²

²² Lenin, "Our Revolution (A Propos of the Notes of N. Sukhanov)", *Collected Works*, xxxiii. 480.

Lenin pembe bir tablo çiziyordu çünkü İç Savaş'tan sonra onları bekleyen ekonomik durum karşısında en iyimser Bolşevikler bile sarsılmışlardı. Rusya adeta Bolşeviklerin tüm istekleriyle alay edercesine yirminci yüzyılın yükünü üzerinden atıp görelî gerilikten mutlak geriliğe intikal etmişti. Şehirler harap haldeydi; makineler metruk fabrikalarda paslanıyordu; madenleri sel basmıştı ve endüstriyel işçi sınıfının yarısı görünüşe bakılırsa yeniden köylü olmuştu. 1926 nüfus sayımının gösterdiği üzere, Avrupa Rusya'sı İç Savaş'tan hemen sonraki yıllarda 1897'de olduğundan çok *daha az* kentliydi. Köylüler geleneksel geçimlik tarıma geri dönmüşlerdi ve anlaşılan o ki serfliğin ortaya çıkışından önceki altın çağı yeniden yakalamaya çalışıyorlardı.

1921'de NEP'in yürürlüğe konması Bolşeviklerin büyük kapitalistlerin yapması gereken işi yapabildiklerini ama şimdilik ufak çaplı kapitalistler olmadan sistemi sürdürmenin mümkün olmadığını kabul ettikleri anlamına geliyordu. Şehirlerde bireysel ticaret ve ufak çaplı özel sanayinin canlanmasına izin verilmişti. Kırsal kesimde ise Bolşevikler zaten köylülerin toprağı kendi bildikleri gibi işlemesine izin vermişlerdi ve şimdi köylülerin bir yandan kent pazarına yönelik üretim yapan güvenilir "küçük burjuva" rolü oynamalarını, öte yandan kentlerde üretilmekte olan mamul malları tüketmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Stolypin devrinde başlatılan köylülere kendi arazilerini güçlendirmekte yardımcı olma politikası 1920'lerde Sovyet yetkililer tarafından -*mirin* otoritesine asla cepheden saldırılmadan- devam ettirildi. Bolşeviklerin bakış açısından ufak çaplı köylü tarımı geleneksel komünal ve geçimlik köylü tarımından daha iyiydi ve bunu teşvik etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bolşeviklerin NEP döneminde özel sektöre ilişkin tutumları ise daima muğlaktı. İç Savaş'tan sonra parçala-

nan ekonomi restore edilirken özel sektöre ihtiyaç duyulmuş ve büyük ihtimalle özel sektörün ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında gerekli olduğu düşünülmüştü. Ne var ki kapitalizmin kısmen canlanması bile birçok parti üyesi açısından incitici ve korkutucuydu. Yabancı şirketlere üretim ve madencilik "imtiyazlar"ı verildiğinde Sovyet yetkililer bundan rahatsız olmuş ve ülkede sağlam işletmelerin kurulup imtiyazların geri alınacağı ve yabancı şirketlerin çekileceği zamanı iple çekmişlerdi. Yerel özel girişimcilere ("NEP"çiler) büyük bir şüpheyle yaklaşılrken bu kişilerin faaliyetlerine yönelik kısıtlamalar 1920'lerin ikinci yarısında öylesine ağırlaştırılmıştır ki birçok işletme iflas ederken geri kalan "NEP"çiler de işlerini kılıfına uyduran karanlık vurguncular gibi görünmüştür.

Bolşeviklerin NEP devrinde köylülüğe yönelik tavrı ise daha da çelişkiliydi. Bolşevik Parti'nin uzun vadeli hedefi ülkede kolektif ve büyük ölçekli tarıma geçilmesi olsa da 1920'lerin ortalarındaki yaygın inanışa göre bu ancak uzak gelecekte gerçekleşebilecek bir hedefti. O zamana dek köylülerin gönlü alınmalı ve kendi küçük burjuva hayatlarını yaşamalarına izin verilmeliydi; ayrıca köylüleri tarım yöntemlerini geliştirip üretimi arttırmaya teşvik etmek de devletin yararınaydı. Bu, rejimin sıkı çalışan ve bireysel tarımda başarılı olan köylülere hoşgörüyle yaklaştığı, hatta onları onayladığı anlamına geliyordu.

Öte yandan pratikte Bolşevikler komşularından daha zengin köylülere yönelik büyük şüphe duyuyorlardı. Bu tür köylüler potansiyel sömürücü ve kırsal kapitalistler olarak görülüp genellikle "kulaklar" olarak tanımlanıyorlardı ve kulaklar oy verme hakkından mahrum bırakılmak dahil olmak üzere çeşitli ayrımcılık biçimlerine maruz kalıyorlardı. "Orta" köylülükle (köylülerin büyük çoğunluğunun dahil olduğu, "zengin"le "fakir" arası bir kategori)

ittifak ihtimalinden bahsetmekle birlikte Bolşevikler köylülüğün kendi içindeki sınıfsal farklılaşma göstergelerine karşı daima teyakkuzdaydılar ve sınıf mücadelesine girip zengin köylüler karşısında fakir köylüleri desteklemelerine olanak sağlayacak bir şans elde etmek için hazır bekliyorlardı.

Gelgelelim Bolşevikler ekonomik kalkınmanın anahtarının köylerden ziyade şehirler olduğuna inanıyorlardı. Sosyalizmin inşasından bahsederken zihinlerindeki ana süreç son kertede sadece kent ekonomisini değil köy ekonomisini de dönüştürecek bir sanayileşmeydi. İç Savaş'ın hemen ardından sanayide üretimin yeniden 1913 seviyesine çıkartılması büyük bir vazife gibi görünmüştü: Lenin'in ülkeyi elektrikleendirme planı 1920'lerin ilk yarısının neredeyse tek uzun vadeli kalkınma planıydı ve yapılan tüm reklamlara rağmen aslında başlangıçtaki hedefler itibarıyla gayet mütevazıydı. Ancak 1924-1925'te sanayide ve genel olarak ekonomide gerçekleşen beklenmedik toparlanma Bolşevik liderler arasında iyimserliğin artmasına ve yakın gelecekteki endüstriyel kalkınma ihtimallerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. İç Savaş sırasında Çeka'nın başkanı ve partinin en iyi örgütçülerinden biri olan Feliks Dzerjinski, 1924'te Yüksek Ekonomik Konsey (Vesenka) başkanlığına getirildi ve Konsey'i Çarlık rejimindeki seleflerine benzer şekilde büyük ölçüde metalürji, metal işleme ve makine-inşa sanayiine odaklı ve güçlü bir sanayi bakanlığı haline getirdi. Dzerjinski'nin 1925 sonlarındaki cüretkâr açıklamasına sanayideki hızlı kalkınmaya ilişkin yeni bir iyimserlik yansıdı:

[Sanayileşmeyle ilgili] bu yeni vazifeler ülkemizi sanayileştirmek için herhangi bir yol haritası belirlemediğimiz sürece sosyalizmi inşa etmenin imkânsız olduğundan

bahsettiğimiz on, on beş ya da yirmi yıl öncesinde olduğu gibi, soyut terimlerle kavradığımız vazifeler değil. Artık sorunu genel teorik bir düzeyde değil, devam eden iktisadi faaliyetimizin kesin ve somut bir hedefi olarak görüyoruz.²³

Parti liderleri arasında hızlı sanayileşme hedefini desteklemek konusunda gerçek bir fikir ayrılığı olmasa da 1920'lerin ortalarındaki hizip kavgalarında mesele kaçınılmaz olarak gündeme gelmişti. NEP'in kasvetli başlangıç yıllarında bile ekonominin devlet tarafından planlanmasını aktif biçimde destekleyen az sayıdaki Bolşevikten biri olan Troçki, siyasi rakiplerine karşı sanayileşme davasının savunusunda başı çekiyordu. Ancak Stalin 1925'te sanayileşmenin artık kendi *davas*ı ve yüksek önceliklerden biri olduğunu açıkça ifade etmiş ve Ekim Devrimi'nin sekizinci yıldönümünde, partinin kısa süre önce aldığı ekonomide hızlı modernleşme kararını Lenin'in 1917'de aldığı siyasi iktidara el koyma kararıyla kıyaslamıştı.²⁴ Bu hem Stalin'in kendisi için elde etmeyi umduğu prestiji hem de ekonomide hızlı modernleşmeye verilen önemi göstermesi bakımından cesur bir kıyaslamaydı. Anlaşılan o ki Stalin, tarihteki kendi yerini Lenin'in halefi olarak görüyordu: O, "Sanayileştirici Stalin" olarak anılacaktı.

Partinin yeni yönelimi Stalin'in "Tek Ülkede Sosyalizm" sloganıyla ifade edilmişti. Bu, Rusya'nın kimsenin yardımı olmadan kendi çabasıyla sanayileşerek güçlü ve kudretli olmaya ve sosyalizmin önkoşullarını yaratmaya hazır olduğu anlamına geliyordu. Sovyet Komünist Partisi'nin temel hedefi uluslararası devrimden ziyade ulusal

²³ Akt. Yu. V. Voskresenskii, *Perekhod Kommunisticheskoi Partii k osushchestvleniyu politiki sotsialisticheskoi industrializatsii SSSR (1925–1927)* (Moskova, 1969), 162.

J. V. Stalin, "October, Lenin and the Prospects of Our Development", *Works* (Moskova, 1954), vii. 258.

modernleşmeydi. Bolşeviklerin kendi proleter devrimlerine destek verecek bir Avrupa devrimine artık ihtiyaçları yoktu. Sovyet iktidarının inşa edilmesi için yabancılardan (kapitalist ya da devrimci yabancılardan) iyi niyetli çabalarına gerek duyulmuyordu. Ekim 1917’de olduğu üzere Sovyetler kendi güçlerine güvenerek kavgayı kazanabilirlerdi.

Sovyetler’in tartışmasız bir olgu olarak dünyadan kopuşu ve Stalin’in büyük bedeller ödetmek pahasına ülkeyi sanayileştirme hedefine rağmen “Tek Ülkede Sosyalizm” kullanışlı ve kenetleyici bir şiar olduğu gibi başarılı bir siyasi stratejiydi de. Öte yandan katı bir Marksist teoriyle eğitilmiş eski Bolşeviklerin pratikte büyük itirazlar yöneltmemekle birlikte kendilerini mutlaka tartışmak zorunda hissettikleri bir stratejiydi bu. Sonuçta, halledilmesi gereken *teorik* meseleler ve parti sanki Sovyet halkının siyasi bakımdan en geri kitlelerini tatmin ediyormuşçasına rahatsızlık veren bazı şoven milliyetçi çağrışımlar sözkonusuydu. Önce –1926’ya kadar Komintern lideri olan– Zinovyev, ardından Troçki oltaya gelip, “Tek Ülkede Sosyalizm”e ideolojik bakımdan kusursuz olmakla birlikte politik bakımdan feci sonuçlara yol açan bazı itirazlar yöneltmiş ve bu itirazlar bir yandan Stalin’e rakiplerini karalama imkânı verirken öte yandan onun Rus ulusunun inşası ve ulusal gücünden yana bir tutum aldığına ilişkin siyasi bakımdan oldukça avantajlı bir hususun vurgulanmasına yol açmıştı.²⁵

Bir Yahudi entelektüel olan Troçki, Bolşeviklerin daima enternasyonalist olduğunu vurguladığında Stalin’in taraftarları onu Rusya’dan çok Avrupa’yı düşünen bir kozmopolit olarak yaftalamıştı. Troçki haklı olarak ken-

²⁵ Bu tartışmalar hakkında bkz. E. H. Carr, *Socialism in One Country*, ii. 36–51.

disinin en az Stalin kadar sanayileşme yanlısı olduğunu ileri sürdüğünde, Stalin'in adamları onun 1920'de emeğin militerleştirilmesini savunduğunu ve dolayısıyla Stalin'den farklı olarak Rus işçi sınıfının çıkarlarını feda etmeye hazır bir sanayileşme taraftarı olduğunu hatırlatmışlardı. Sanayileşme politikasının finansmanı gündeme geldiğinde ve Troçki, Rus halkının taşıyamayacağı kadar ağır bir yükün altına sokulmaması için yabancılardan dış ticaretle kredi alınmasını savunduğunda bu da onun "enternasyonalizm"inin bir başka delili sayılmıştı – ayrıca büyük ölçekli dış ticaret ve yabancılardan kredi alımı gitgide imkânsızlaştığı için Troçki'nin gerçekçi olmadığı da söylenmişti. Stalin ise eşzamanlı olarak hem yurtsever hem de pratik bir tutum benimsemişti. Stalin'e göre Sovyetler Birliği'nin kapitalist Batı'dan iyilik dilenmeye ne isteği ne de ihtiyacı vardı.

Gelgelelim, sanayileşme hamlesinin finansmanı retorik jestlerle halledilemeyecek kadar ciddi bir meseleydi. Bolşevikler burjuva endüstriyel devrimin önkoşullardan birinin sermaye birikimi olduğunu ve Marx'ın canlı biçimde açıkladığı üzere bu sürecin halkın acı çekmesi anlamına geldiğini biliyorlardı. Sovyet rejimi sanayileşmek istiyorsa sermaye birikimi yapmak zorundaydı. Eski Rus burjuvazisinin mülkleri halihazırda müsadere edilmişti ve yeni NEP'çi burjuvazi ve kulakların sermaye birikimi yapmaya ne vakitleri ne de fırsatları vardı. Devrimle birlikte siyasi izolasyona maruz kaldığı için Rusya'nın Witte örneğini izleyerek Batı'dan sermaye transferi yapması da artık mümkün olmadığına göre, rejim kendi elindeki kaynaklara ve hâlen ağırlıkla köylü olan halkın kaynaklarına yönelmek zorundaydı. O halde Sovyet sanayileşmesi "köylülüğün ezilmesi ve suyunun çıkarılması" anlamına mı gelecekti? Eğer öyleyse, rejim kendisini bekleyen siyasi hesaplaşmadan zaferle ayrılabilir miydi?

1920'lerin ortalarında bu mesele o tarihlerde muhalif olan Preobrazenski ile bir Stalinist olan Buharin arasında tartışılmıştı. Daha önce *Komünizmin ABC'si*'ni birlikte yazan ikili, iktisat (Preobrazenski) ve siyaset (Buharin) teorisinde uzmanlaşmış, önde gelen Marksist teorisyenlerdi. Tartışmada Preobrazenski, bir iktisatçı olarak, büyük ölçüde ticaretin terimlerini kırsal kesime uyarlayıp köylülükten sanayileşmenin bedeli olarak bir "vergi" alınmasını savunmuştu. Buharin ise siyasi bakımdan kabul edilemez bulduğu bu tavrın köylülüğü rejimden uzaklaştırabileceğini ve rejimin Lenin tarafından NEP'in siyasi dayanağı olarak tanımlanan işçi-köylü ittifakını bozma riskini alamayacağını belirtmişti. Tartışmada belirli bir sonuca varılamamıştı zira Buharin sanayileşmenin şart olduğunu ve dolayısıyla sermaye birikiminin bir şekilde yapılması gerektiğini kabul ederken Preobrazenski de köylülükle kanlı ve şiddetli bir hesaplaşmanın sakıncalarını kabul etmişti.²⁶

Stalin tartışmaya katılmamıştı ve bu tavrından ötürü birçok kişi onun müttefiki Buharin'le hemfikir olduğunu düşünmüştü. Ne var ki Stalin'in köylülüğe yönelik tutumunun Buharin'in tutumu kadar uzlaşmacı olmadığına dair bazı emareler daha o tarihte mevcuttu: Stalin kulak tehdidine yönelik daha sert bir tutum benimsemiş ve Buharin'in köylülüğü rejimin lütfuyla "zenginleşme"ye teşvik eden yaklaşımına karşı 1925'te net bir mesafe almıştı. Ayrıca Stalin sanayileşme hamlesine kararlı biçimde bağlıydı, oysa Preobrazenski-Buharin tartışmasından çıkan sonuç Rusya'nın sanayileşmeyi ya ertelemesi ya da köylülükle büyük bir hesaplaşma riskini almasıydı. Stalin halk arasında pek tutulmayan politikalarını önceden

²⁶ Tartışmaya dair detaylı bir inceleme için bkz. A. Erlich, *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1926* (Cambridge, MA, 1960).

açıklayan bir siyasetçi değildi ama geriye dönüp bakıldığında o tarihte hangi sonucu tercih ettiğini tahmin etmek zor değildir. Stalin'in 1927'de belirttiği üzere, ekonomide NEP'in yarattığı toparlanma (sanayide verimlilik ve sanayi proletaryasının büyüklüğü neredeyse savaş öncesindeki seviyelere gelmişti) kentlerle kırsal kesim arasındaki dengeyi kentlerin lehine bozmuştu. Stalin ülkeyi sanayileştirmeye kararlıydı ve bu, kırsal kesimle siyasi hesaplaşma anlamına gelecekse ona göre kazanan kesinlikle "kent"ler –kentli proletarya ve Sovyet rejimi– olacaktı.

Lenin 1921'de NEP'i yürürlüğe koyduğunda bunu stratejik bir geri çekilme olarak tanımlamış ve NEP'in Bolşevikler için güçlerini birleştirip yeniden devrimci taarruza geçmeden önce güç topladıkları bir dönem olacağını söylemişti. Aradan on yıl geçmeden NEP politikalarının birçoğundan vazgeçen Stalin, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hamlesi ve köylü tarımının kolektifleştirilmesiyle yeni bir devrimci evreyi başlattı. Stalin, doğru Leninist yolun bu olduğunu ve yaşasaydı Lenin'in de aynı yolu izleyeceğini söylemişti ve kuşkusuz kendisi de buna inanıyordu. Bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere, Buharin ve Rikov gibi diğer parti liderleri ise Lenin'in rejimin sosyalizme doğru kararlı adımlar atmayı ummadan önce ılımlı ve uzlaşmacı NEP politikalarını "ciddiyetle ve uzun süre" devam ettirmesi gerektiğini söylediğini iddia edip Stalin'e karşı çıkmışlardı.

Tarihçiler arasında Lenin'in siyasi mirasına dair bir mutabakat yoktur. Bazıları Stalin'i iyi kötü Lenin'in gerçek vârisi olarak görürken bazıları da Stalin'in aslında Lenin'in devrimine ihanet ettiği kanısındadır. Troçki bu ikinci görüşü benimseyip kendini rakip vâris olarak görmekle birlikte onun da Stalin'in NEP'ten vazgeçmesi ya da Birinci Beş Yıllık Plan sırasındaki iktisadi ve toplumsal dönüşüm hamlesiyle prensipte gerçek bir sorunu

yoktu. 1970'lerde ve daha sonra Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ndeki perestroyka devrinde Leninizm (yani "esas Bolşevizm") ile Stalinizm arasında temel bir fark olduğuna inanan araştırmacıları esas itibarıyla Stalin'e karşı "Buharin alternatifi" cezbetmişti.²⁷ Buharin alternatifi, NEP'in öngörülebilir gelecekte sürdürülmesi ve Bolşeviklerin iktidarı aldıktan sonra devrimci iktisadi ve toplumsal hedeflere evrimci bir yoldan erişilebileceğini kabul etmeleri anlamına geliyordu.

Lenin yaşasaydı 1920'lerin sonunda NEP'ten vazgeçip vazgeçmeyeceği tarihte kesin yanıtı olmayan "ya öyle olsaydı?" sorularından biridir. Son yıllarında (1921-1923) Lenin, -devrin tüm Bolşevik liderleri gibi- radikal değişim ihtimalinden umutlu değildi ve kısa süre önce vazgeçilen Savaş Komünizmi politikalarıyla ilgili partide hâlâ devam eden hayal kırıklıklarını ortadan kaldırmak istiyordu. Fakat Lenin, yine diğer Bolşevik liderler gibi, 1924-25'in beklenmedik hızlı ekonomik toparlanması karşısında ruh hali radikal biçimde değişebilecek, olağanüstü değişken tabiatlı bir düşünürdü. Ocak 1917'de "devrimi sonuca götürecek savaşlar"ı görmeye ömrünün yetmeyeceğini düşünürken aynı yılın Eylül ayında iktidara proletarya adına el koymanın zorunlu olduğunu söylüyordu. Lenin, Bolşeviklerin NEP devrinde kendilerini koşulların pasif kurbanı olarak görmelerini genel olarak kabul etmezdi. O mizacı itibarıyla bir devrimciydi ve NEP, Lenin'in devrimci hedeflerinin iktisadi ve toplumsal anlamda gerçekleştiği bir durumu hiçbir şekilde temsil etmiyordu.

Lenin'le ilgili tartışma dışında Bolşevik Parti'nin bir bütün olarak NEP'i Ekim Devrimi'nin zirvesi veya sonucu

²⁷ Bkz. Stephen F. Cohen, "Bolshevism and Stalinism", Tucker, ed., *Stalinism, and Bukharin and the Bolshevik Revolution* (New York, 1973); ve Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates: From Bukharin to the Modern Reformers* (Princeton, NJ, 1974).

olarak kabul etmeye hazır olup olmadığına dair daha genel bir mesele vardır. Hruşçov'un 1956'daki 20. Parti Kongresi'nde Stalin devrindeki suiistimalleri kınamasının ardından eski kuşaktan birçok Sovyet entelektüeli NEP'in bir altın çağ gibi görüldüğü 1920'lere dair gençlik anılarını yazmış ve Batılı tarihçiler de benzer bir görüşü benimsemişlerdi. Ancak geriye dönüp bakıldığında NEP'in erdemleri (toplumda kısmi bir rahatlama ve iç çeşitlilik, rejimin görece olarak benimsediği *laissez-faire* [bırakınız yapsınlar] tutumu) dönemin komünist devrimcileri tarafından fazla takdir edilen özellikler değildi. 1920'lerin komünistleri sınıf düşmanlarından endişeliydi; kültürel çoğulculuk hoşlarına gitmiyordu; parti liderliğinde birlik olmamasından, amaç ve istikamet kaybından yakınıyorlardı. Ekim Devrimi'yle dünyayı dönüştürmek istemişlerdi ama NEP döneminde eski dünyanın hâlâ büyük ölçüde devam ettiği ayan beyan ortadaydı.

Komünistlere NEP, büyük Fransız Devrimi'nin yozlaştığı Termidor dönemini çağrıştırıyordu. 1926-27'de parti liderliğiyle muhalefet arasındaki mücadele nahoş bir biçimde tırmanmıştı. İki taraf birbirlerini komploculukla ve devrime ihanetle suçluyordu. Fransız Devrimi'yle arasındaki benzerliklerden, Termidorcu yozlaşmayla bağlantılı olarak ve bazen giyotinin iyileştirici etkilerine de yapılan –uğursuz– göndermelerle sık sık bahsediliyordu. (Bolşevikler devrimlerin kendi evlatlarını yemeye başladıklarında çöktüklerini onlara öğreten devrim tarihini bilmekle övünüyorlardı.)²⁸

Sıkıntının parti elitiyle sınırlı olmadığına ilişkin bazı emareler vardı. Parti tabanındaki birçok komünist ve

²⁸ Termidor'la ilgili parti içi tartışmalar hakkında bkz. Deutscher, *The Prophet Unarmed* (Londra, 1970), 312–32 ve Michal Reiman, *The Birth of Stalinism*, çev. George Saunders (Bloomington, IN, 1987), 22–3.

sempatizan, özellikle gençler, her gün daha fazla hayal kırıklığına uğruyor ve devrimin bir açmaza tosladığını düşünüyorlardı. İşçiler (komünist işçiler dahil) “burjuva uzmanlar” ve Sovyet yetkililerin ayrıcalıkları, sıkı pazarlıkçı NEP’çilerin kazançları, yüksek işsizlik oranı, fırsatlar ve yaşam standartlarıyla ilgili eşitsizliklerden ötürü öfkeliydiler. Parti ajitatörleri ve propagandacılara “Niçin mücadele ediyoruz?” gibi öfkeli soruları sıklıkla soruyorlardı. Partinin ruh hali genç Sovyet Cumhuriyeti’nin sonunda sakın bir limana demirlemesinden duyulan memnuniyeti yansıtmıyordu. Huzursuzluk, memnuniyetsizlik, gizlenemeyen bir kavgacılık ve özellikle parti gençliği arasında İç Savaş’ın kahramanlık günlerine duyulan nostalji duygusu hâkimdi.²⁹ 1920’lerde devrim ve İç Savaş deneyimleriyle yoğrulan ve kendini hâlâ (Lenin’in 1917’deki deyimiyle) “işçi sınıfının silahlı örgütü” gibi gören genç partiye (Komünist Parti) barış ve huzur vaktinden çok önce gelmişti.

²⁹ Gençliğin rejimden uzaklaştığına dair kaygılar hakkında bkz. Anne E. Gorsuch, *Youth in Revolutionary Russia* (Bloomington, IN, 2000), 168–81.

STALİN'İN DEVRİMİ

Birinci Beş Yıllık Plan'la (1929-32) başlatılan sanayileşme hamlesi ve ona eşlik eden tarımda zorunlu kolektifleştirme hamlesi genellikle bir "yukarıdan devrim" olarak tanımlanmıştır. Ancak, olan biteni tanımlamak için savaş imgesine de pekâlâ başvurulabilir ve o tarihlerde –Sovyet yorumcuların söylemekten hoşlandığı üzere "savaşın harareti" devam ederken– savaş metaforları devrimci metaforlardan daha yaygındı. Komünistler "savaşçı"ydı; Sovyet güçleri sanayileşme ve kolektifleştirme "cepheleri"ne seferber edilmekteydi. Burjuvaların ve kulakların oluşturduğu sınıf düşmanları her an "karşı-taarruz"a geçip "pusu" atabilirlerdi. Rusya'nın geriliği ve proletaryanın iç ve dış düşmanları karşısında verilmekte olan bir savaş sözkonusuydu. Sonraki yılların bazı tarihçilerinin görüşüne bakılırsa bu, Stalin'in "ulusa karşı savaş" açtığı bir dönemdi.¹

Savaş imgeleri kuşkusuz İç Savaş ve Savaş Komünizmi dönemlerinin ruhuna dönmek ve NEP devrinin fazla kahramanca olduğu söylenemeyecek tavizlerini geçersiz kılmak anlamına geliyordu. Fakat Stalin hiçbir zaman sadece sembollerle yetinmiyordu zira Birinci Beş Yıllık Plan sırasında Sovyetler Birliği gerçekten savaştaki bir ülkeye

Örneğin bkz. Adam B. Ulam, *Stalin* (New York, 1973), 8. Bölüm.

benziyordu. Rejimin politikalarına karşı siyasi muhalefet ya da direniş örgütlemeye çalışanlar vatan hainliğiyle damgalanıp savaş zamanlarına özgü bir sertlikle cezalandırılıyorlardı. Ajanlar ve sabotajcılara karşı uyanık olma gereği Sovyet basınının daimi temalarından biri haline gelmişti. Halk yurtseverlik temelinde bir dayanışmaya teşvik ediliyor ve sanayileşmenin zorunlu kıldığı "savaş çabası" için birçok fedakârlık yapmaya zorlanıyordu: Savaş koşullarının yeniden hâkim olmasının bir başka delili olarak şehirlerde zorunlu karne uygulamasına geçilmişti.

Savaş zamanına özgü kriz atmosferi kimi zaman yoğun ölçekli sanayileşme ve kolektifleştirmenin doğrudan bir sonucu olarak görülse de aslında çok daha eskiye uzanıyordu. 1927'de hem parti içinde hem de ülkede kapitalist güçlerin yakında yeniden müdahale edebileceklerine dair büyük bir savaş korkusu baş gösterdiğinde savaş zamanlarına özgü bir olağanüstü psikoloji hâkim olmuştu. Sovyetler Birliği son zamanlarda dış siyasette ve Komintern politikasında bir dizi şiddetli tepkiyle (Londra'daki Sovyet ticari misyonuna [ARCOS] saldırı, milliyetçi Kuomintang'ın Sovyetler'in Çin'deki komünist müttefiklerine saldırısı ve Polonya'daki bir Sovyet diplomatik temsilcisinin öldürülmesi gibi) karşılaşmıştı. Troçki ve diğer muhalifler Stalin'i dış siyasetteki felaketlerden, özellikle Çin'deki durumdan sorumlu tutuyorlardı. Bir dizi Sovyet ve Komintern lideri bu şiddetli tepkileri Britanya'nın öncülük ettiği ve büyük ihtimalle Sovyetler Birliği'ne yönelik bir askerî saldırıyla sonuçlanacak aktif bir Sovyet karşıtı komplonun delili olarak görüyorlardı. GPU (Çeka'nın ardılı) rejim düşmanı olduğundan kuşkulanan kimseleri gözaltına almaya giriştiğinde yurtiçindeki gerilim iyice artmaya ve basında Sovyet karşıtı terörizm vakaları ve rejim karşıtı iç komploların haberleri yer almaya başladı. Bir savaş beklentisine giren köylüler piyasadan tahılları-

nı çekmeye başladığında ise hem kırsal hem de kentli nüfus arasında temel tüketim mallarının alımı hususunda panik baş gösterdi.

Birçok Batılı tarihçi o tarihlerde somut veya yakın bir müdahale tehdidinin olmadığı konusunda hemfikirdir; Sovyet Dışişleri Komiserliği ve Politbüro'nun komplocu mantığa itibar etmeyen Aleksey Rikov gibi üyeleri de kesinlikle bu fikirdeydi. Ama parti liderliğinin diğer üyeleri çok daha kolayca teyakkuza geçebiliyorlardı. Bunların arasında o tarihte etrafı velveleye veren söylentilerin yayıldığı ve yabancı devletlerin niyetlerine ilişkin somut bilgilere ulaşılamayan Komintern'in heyecanlı başkanı Buharin de vardı.

Stalin'in tavrını anlamak ise daha zordur. Savaş tehlikesinin endişeyle tartışıldığı aylarda Stalin sessiz kalmıştı. Ardından 1927 ortalarında meseleyi büyük bir beceriyle muhalefetin aleyhine çevirmişti. Stalin'in kendisi savaşın çok yakında çıkacağına ihtimal vermese de, Troçki'yi I. Dünya Savaşı'nda Clemencau'nun yaptığı üzere düşman askerleri başkent kapılarına dayandığında dahi ülkenin liderliğine karşı aktif bir muhalefet yürütmekle suçlamıştı. Troçki'ye isnat edilen bu davranış sadık komünistler ve Sovyet yurtseverleri açısından vatan hainliğinden farksızdı ve Stalin'in birkaç ay sonra muhalefete nihai darbeyi indirip Troçki ve diğer muhalefet liderlerini partiden ihraç etmesini kolaylaştırmıştı.

1927'de Stalin'le Troçki arasındaki kavga siyasetin gerilimini uğursuzca arttırdı. Bolşevik Parti içindeki eski bir tabuyu çiğneyen lider kadro siyasi rakiplerinin tutuklanması, idari sürgüne yollanmaları ve GPU'nun başka tür tacizlerini onayladı. (Troçki, partiden ihraç edildikten sonra önce Alma-ata'ya sürülmüş, ardından 1929'da Politbüro'nun emriyle Sovyetler Birliği'nden sınırdışı edildi.) 1927'nin sonunda Stalin, GPU'nun muhalefetten gele-

bilecek bir darbe girişimi tehlikesine dair raporlarına cevaben Politbüro'ya Fransız Devrimi'ndeki ünlü Şüpheliler Yasası'yla kıyaslanabilecek bir dizi öneride bulundu.² Stalin'in Politbüro'da kabul edilmesine rağmen kamuoyuna açıklanmayan önerileri şunlardı:

Muhalef görüşleri yayanlar Sovyetler Birliği'nin iç ve dış düşmanlarının tehlikeli işbirlikçileri olarak kabul edilip GPU'nun idari emriyle "ajan" olarak cezalandırılmalıdır; hükümet aygıtının en tepesinde, parti içinde ve partinin öncü organlarında yer etmiş düşman unsurları araştırmak üzere GPU geniş çaplı bir ajanlar şebekesi kurmalıdır.

Stalin "en ufak bir şüphe uyandıran herkesin ortadan kaldırılması gerektiği"³ sonucuna varmıştı.

Muhalefetle hesaplaşmanın ve savaş korkusunun doğurduğu kriz atmosferi 1928'in ilk aylarında köylülükle büyük bir hesaplaşmaya girişilmesi ve eski "burjuva" entelijansiyaya sadakatsızlık suçlamaları yöneltmesiyle daha da derinleşti. Mart 1928'de Devlet Başsavcısı, Donbas'ın Şahtı bölgesinde bir grup mühendisin maden sanayiini kasten sabote ettikleri ve yabancı güçlerle işbirliği yaptıkları suçlamasıyla yargılanacaklarını açıkladı.⁴ Bu, savcılık makamının sınıf düşmanlarından yönelen iç tehdidi yabancı kapitalist güçlerin tehdidiyle bağlantılandığı ve zanlıların suçlarını itiraf ederek gizli ka-

² Jakoben Konvansiyon 17 Eylül 1793 tarihli Şüpheliler Yasası'yla eylemleri, bağlantıları, metinleri ya da genel davranışlarıyla devrime tehdit sayılabilecek herkesin derhal tutuklanmasını emretmiştir. Stalin'in Fransız Devrimi'nin terör evresine duyduğu hayranlık hakkında bkz. Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, çev. Harold Shukman (Londra, 1991), 279.

Akt. Reiman, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'ndeki bir belge, *Birth of Stalinism*, 35-6.

Şahtı duruşması ve daha sonraki "Endüstri Partisi" duruşması hakkında bkz. Kendall E. Bailes, *Technology and Society under Lenin and Stalin* (Princeton, NJ, 1978), 3-5. Bölümler.

paklı faaliyetleri hakkında detaylı anlatımlarda bulundu-
ğu göstermelik duruşmaların ilkiydi.

Günlük gazetelere büyük ölçüde harfi harfine yansıyan duruşmalarda açıkça şu mesaj verilmişti: Sovyet iktidarı-
na bağlı olduğunu iddia etse de burjuva entelijansiyası,
tanım gereği, güvenilmez bir sınıf düşmanıydı. İlk mesaj
kadar açık olmasa da burjuva uzmanlarla birlikte çalışan
komünist yönetici ve idarecilerin rahatlıkla anlayabildik-
leri bir başka mesaj ise parti kadrolarının da kabahatli
olduğuydu – kabahatleri aptallık, safdillik ve daha fenası
değilse de, uzmanlar tarafından oyuna getirilmekti.⁵

Yeni politika, Rus işçi sınıfı ve tabandaki komünistle-
rin eski ayrıcalıklı sınıflara mensup uzmanlara duyduğu
yaygın şüphe ve düşmanlık hislerinden istifade ediyordu.
Bu, kuşkusuz biraz da Birinci Beş Yıllık Plan'ın yüksek
hedeflerine erişilmesine dair şüphelerini ifade eden çok
sayıda uzman ve mühendise yönelik bir tepkiydi. Öte yan-
dan hızlı bir sanayileşme programına hazırlanan rejim
açısından –1928-29'da “kulak” düşmanlara yönelik sefer-
berliğin tarım alanında yol açtığı üzere– büyük maliyet-
leri olan bir politika sözkonusuydu. Sovyetler Birliği'nde
sanayileşme hamlesi için gerekli vasıflara sahip her tür-
den uzmanın, özellikle de mühendislerin eksikliği çekili-
yordu. (1928'de vasıflı Rus mühendislerin büyük çoğunlu-
ğu “burjuva”ydı ve komünist oldukları söylenemezdi.)

Stalin'in uzmanlara yönelik bir kampanya başlatma-
sının nedenleri tarihçilerin kafasını karıştırmıştır. Zira
komplo ve sabotaj suçlamaları öylesine saçma, zanlıların
itirafları öylesine zorlama ve düzmece idi ki genellikle
Stalin ve kafadarlarının dahi bunlara inanmış olamaya-
cıkları varsayılmıştır. Ne var ki arşivlerdeki yeni veriler

⁵ Bkz. Sheila Fitzpatrick, “Stalin and the Making of a New Elite”, Fitz-
patrick, *The Cultural Front*, 153–4, 162–5.

–Politbüro’nun diğer üyelerinin durumu tam olarak böyle olmasa da– Stalin’in bu komplolara inanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir – bir başka ihtimal de Stalin’in bunlara kısmen inanması ve inancın bir siyasi avantaja çevrilebileceğini fark etmiş olmasıdır. OGPU’nun (GPU’nun ardılı) başkanı Vyaçeslav Menjinski, yurtdışındaki kapitalistlerin desteğiyle bir darbe ve bununla eşgüdümlü bir dış askerî müdahale planladıkları öne sürülen “Endüstri Parti”sine üye olma suçlamasıyla yargılanan uzmanların sorgu tutanaklarını Stalin’e gönderdiğinde Stalin hem zanlıların itiraflarını olduğu gibi kabul ettiğini hem de eli kulağındaki savaş tehlikesini fazlasıyla ciddiye aldığını gösteren bir cevap vermişti. Stalin’in Menjinski’ye söylediklerine bakılırsa, elde edilen en ilginç delil planlanan askerî müdahalenin zamanlamasıydı:

Müdahaleyi 1930’da yapmaya niyetlendikleri ama sonra 1931 ve 1932’ye erteledikleri anlaşılıyor. Bu gayet makul ve önemli. Bilginin birinci el bir kaynaktan, SSCB içinde veya göçmen statüsünde SSCB dışındaki tüm sosyo-ekonomik gruplar arasında sahip olduğu sermaye ve Fransız ve İngiliz hükümetleriyle ilişkileri bakımından en güçlü olan Riabuşinski, Gukasov, Denisov ve Nobel grubundan [devrim öncesi Rusya’da büyük çıkarları olan kapitalistler] gelmesi ise onu daha da önemli kılıyor.

Stalin hazır bu delili ele geçirmişken Sovyet rejiminin iç ve dış kamuoyunda bunu geniş ölçekte paylaşacağını ve “böylece önümüzdeki birkaç yıldaki tüm müdahale girişimlerini akamete uğratıp durduracaklarını ve bunun Sovyet rejimi açısından çok önemli olduğunu”⁶ belirterek son noktayı koymuştu.

⁶ Stalin’den V. R. Menzhinski’ye mektup, 1930 civarı, Diane P. Koenker ve Ronald D. Bachman, ed., *Revelations from the Russian Archives: Documents in English Translation* (Washington, DC, 1997), 243.

Stalin ve diğer liderlerin Sovyet karşıtı kumpaslar ve muhtemel askerî tehditler hakkında nasıl veya ne düşündüklerinden bağımsız olarak bu fikirler Sovyetler Birliği'nde geniş ölçekte yayılmıştı. Bunun nedeni sadece rejimin propaganda çabaları değil, mevcut önyargıları ve korkuları derinleştiren bu tür fikirlerin Sovyet halkının geniş kesimleri tarafından da inandırıcı bulunmasıydı. 1920'lerin sonundan itibaren iç ve dış komplolara gıda kıtlıkları, endüstri, ulaşım ve elektrik kesintileri gibi iktisadi sorunları açıklamak için düzenli olarak başvurulmuştu. Savaş tehlikesi de bu dönemde Sovyet zihniyetinde eşit ölçüde yer etmiş ve sık sık nükseden savaş korkuları 1941'de savaş SSCB için gerçekten başlayana dek Politbüro'nun ve gazete okurlarının gündemini düzenli olarak meşgul etmişti.

Sağ karşısında Stalin

1927-28 kışında parti liderliği köylülük politikası etrafında bölünmüş ve Stalin bir tarafta yer alırken daha sonra Sağ Muhalefet diye bilinen grup ise onun karşısında yer almıştı. Temel mesele tahıl tedarikiydi. 1927 sonbaharında hasat iyi geçmesine rağmen köylülerin piyasaya sürdükleri ürün ve devletin tedarik ettiği tahıl miktarı beklentilerin çok altındaydı. Savaş korkusu bir etkendi ama devletin tahıl için önerdiği düşük fiyat da önemli bir etkendi. Sanayileşme hamlesi ufukta görünmüşken, sorun, rejimin köylülere baskı uygulamanın siyasi riskini almak ve köylülerin ürünlerini yüksek fiyattan satın almanın iktisadi sonuçlarına katlanmak arasında bir tercih yapmasıydı.

NEP döneminde devletin bir yandan köylülerin tarımsal ürünlerine görece düşük fiyatlar verirken öte yandan kamulaştırılmış sanayi sektörlerinin ürettiği mamul mallara görece yüksek fiyatlar vererek sermaye birikimi

yapması rejimin iktisat felsefesinin bir parçasıydı. Ama pratikte tahıl alım-satımı yapılan ve devletin verdiği fiyatların aşağı yukarı piyasa seviyesinde kalmasına sebep olan bir serbest piyasa olduğu için devlet kendi politikasını yumuşatmak zorunda kalmış ve köylülükle çatışmak istemediği için 1923-24'teki "makas krizi"nde olduğu üzere tarımsal ve endüstriyel ürünlerin fiyatları arasındaki makas fazla açıldığında bazı tavizler vermişti.

Fakat 1927'de hazırlıkları yapılan sanayileşme hamlesi bu denklemi birçok yönden değiştirdi. Yabancı makinelerin ithalat masrafını dengelemek üzere büyük ölçekli tahıl ihracatı yapma planları tahıl tedarikindeki istikrarsızlık yüzünden tehlikeye girdi. Tahıl fiyatlarının yükselişi endüstriyel kalkınma için gerek duyulan fonları azaltacak ve muhtemelen Birinci Beş Yıllık Plan'ın hedeflerine erişilmesini imkânsız kılacaktı. Ayrıca toplam tahıl miktarının büyük bölümünün Rus köylerindeki çiftçilerin çok ufak bir oranı tarafından piyasaya sürüldüğü tahmin edildiği için yüksek tahıl fiyatlarından bir bütün olarak köylülükten ziyade "kulak"ların -rejim düşmanlarının- yararlanacağı düşünülüyordu.

Aralık 1927'de yapılan 5. Parti Kongresi'nin gündemindeki başlıca konular Sol Muhalefet'in (Troçki-Zinovyyev ekibi) aforoz edilmesi ve Birinci Beş Yıllık Plan'dı. Ancak, liderlerin zihninin gerisinde tahıl tedariki sorunu vardı ve ülkede tahıl üretiminin yapıldığı belli başlı bölgelerin temsilcileriyle gergin tartışmalar olmuştu. Kongre'den kısa süre sonra Politbüro ve Merkez Komite'nin bazı üyeleri acil incelemelerde bulunmak üzere bu bölgele- re doğru yola çıkmıştı. İç Savaş'tan beri taşraya yapmış olduğu az sayıdaki seyahatlerden birine çıkan Stalin de Sibirya'daki durumu incelemeye gitmişti. Partinin yükselen yıldızlarından olduğu gibi iyi eğitilmiş ve becerikli de olan Sergey Siristov'un başkanlık ettiği Sibirya parti

komitesi tahıl tedarikinde köylülerle çatışmaktan kaçınmaya özellikle özen gösteriyordu ve bir süre önce Rikov (Sovyet hükümetinin başkanı ve Politbüro üyesi) ona doğru parti çizgisinin bu olduğuna dair güvence vermişti. Ne var ki Stalin aynı görüşte değildi ve 1928 başlarında Sibirya'dan döndüğünde kendi görüşlerini Politbüro ve Merkez Komite'ye açıkladı.⁷

Stalin'e göre temel sorun kulakların tahıl stoku yapmaları ve Sovyet devletiyle bir çeşit fidye pazarlığı yürütmeleri idi. Tahıl fiyatlarını yükseltmek ya da mamul malların kırsal kesime arzını arttırmak amacıyla uzlaşmacı önlemler almak saçmaydı zira bu tür önlemlerin tek sonucu kulakların taleplerinin artması olacaktı. Endüstriyel yatırıma öncelik verildiği için devletin kulakların taleplerini karşılaması imkânsızdı. Köylülükle "Ural-Sibirya" yöntemiyle baş etmek olarak da adlandırılan kısa vadeli çözüm, zora başvurmaktı: Stokçular kentlerde vuruncularla mücadele etmek için yürürlüğe konan 107. No. lu Ceza Yasası'na tabi olarak yargılanmalıydı.

Stalin'in uzun vadeli çözümü ise kentlerin, Kızıl Ordu'nun ve ihracatın ihtiyaçlarını karşılayacak güvenilir bir tahıl kaynağı temin edeceği gibi kulakların tahıl piyasasındaki hâkimiyetini de ortadan kaldıracak olan tarımda kolektifleştirme politikasını uygulamaktı. Stalin bu politikanın kulaklara karşı radikal önlemler ("kulaksızlaştırma") almak ya da İç Savaş devrinin zorunlu tahıl tedariki uygulamasına geri dönmek anlamına geldiğini reddediyordu. Fakat bu reddini ifade ediş tarzı bile uğursuz bir tını taşıyordu: Kendilerine kılavuzluk edecek ilkeler arayan komünistlerin gözünde, NEP'le alakalı bel-

⁷ Stalin'in tedarik kriziyle ilgili açıklamaları (Ocak-Şubat 1928) hakkında bkz. Stalin, *Works*, xi. 3-22. Ayrıca bkz. Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power* (Londra, 1968), 214-40.

li başlı sözcükler kullanılmadan İç Savaş politikalarına göndermede bulunulması bir taarruz sinyaliydi.

Stalin'in politikası (uzlaşmadan ziyade çatışma, adli takibat, devletten yüksek fiyat veren tüccarlara tahıl götüren köylülerin yolunu kesmek vb.) 1928 baharında yürürlüğe konmuş ve tahıl tedarikinde geçici bir iyileşmeyle birlikte kırsal kesimde gerilim ağır biçimde artmıştı. Yeni politikayla ilgili parti içinde de büyük bir gerilim yaşanıyor-du. Politbüro ve Merkez Komite'yi ziyaret eden temsilciler Ocak ayında yerel parti teşkilatlarına genellikle birbiriyle çelişen bazı talimatlar vermişlerdi. Stalin, Sibiryalı komünistlere sert davranmalarını salık verirken –Finans Komiseri yardımcısı– Moşe Frumkin, güney Urallar civarındaki bölgeye ziyaretinde uzlaşa telkin edip köylülere tahıl karşılığında doğrudan mamul mal verilmesini istemişti; Moskova parti teşkilatı başkanı ve Politbüro yedek üyesi Nikolay Ulganov da aşağı Volga bölgesinde benzer bir tavsiyede bulunmuş ve merkezden gelen yoğun baskıdan ötürü bazı yerel parti yetkililerinin tahıl tedarik edebilmek için “Savaş Komünizmi yıllarının nahoş yöntemleri”ne başvurduğunu bildirmişti.⁸ Stalin bilerek ya da bilmeyerek Ulganov ve Frumkin gibilerin aptal gibi görünmesine sebep olmuştu. Politbüro içinde konsensüs oluşturmaya yönelik eski uygulamadan vazgeçip kendi politikasını son derece keyfi ve provokatif biçimde dayatmıştı.

Stalin'e karşı parti içindeki Sağ Muhalefet, Sol Muhalefet'in yenilgiye uğramasından sadece birkaç ay sonra 1928'in ilk aylarında oluşmaya başlamıştı. Sağ Muhalefet esasen NEP döneminin siyasi çerçevesi ve temel sosyal

⁸ Frumkin'in tavsiyesi şurada aktarılıyor: *Za chetkuyu klassovuyu liniyu* (Novosibirsk, 1929) 73–4; Ulganov'un tavsiyeleri de Ocak ayının sonunda Moskova'da yaptığı bir konuşmada kendisi tarafından özetlenmiş ve şurada yayımlanmıştır: *Vtoroi plenum MK RKP(b), 31 yanv.–2 fev. 1928. Doklady i rezoliutsii* (Moskova, 1928), 9–11, 38–40.

politikalarının sürdürülmesini savunuyordu ve sosyalizmin inşasında gerçek Leninist yaklaşımı kendisinin temsil ettiğini iddia ediyordu. Sağ Muhalefet köylülüğe karşı zor kullanılmasına, kulak tehlikesinin abartılı biçimde vurgulanmasına ve fakir köylülerle zengin köylülerin karşı karşıya getirilip kırsal kesimde sınıf savaşının kışkırtılmasına karşıydı. Tahıl sevkiyatının (ve dolayısıyla tahıl ihracatı ve sanayileşmenin finansmanının) güvenceye alınması için köylülüğe zor kullanılmasının zaruri olduğu argümanına karşılık Birinci Beş Yıllık Plan'ın endüstriyel üretim ve kalkınma hedeflerinin "gerçekçi", yani görece düşük seviyelerde sabitlenmesini öneriyordu. Sağ Muhalefet, Şahtı duruşmasının örneklediği üzere, eski entelijansiyaya dönük saldırgan bir sınıf savaşı yürütülmesine dayalı yeni politikaya da karşıydı ve sürekli olarak yakında çıkabilecek bir savaştan, ajanlarla sabotajcıların yönelttiği tehditten bahsedilerek yaratılan kriz atmosferini dağıtmaya çalışıyordu.

Politbüro'daki iki büyük Sağ Muhalef, Sovyet hükümetinin başkanı Rikov ve *Pravda*'nın başeditörü, Komintern'in başkanı ve önde gelen Marksist teorisyenlerden Buharin idi. Buharin ve Rikov'un belirli politikalar etrafında Stalin'le yaşadıkları fikir ayrılıklarının temelinde şunu hissetmiş olmaları yatıyordu: Stalin, Lenin'in ölümünden sonra siyaset oyununun eski kurallarını tek taraflı olarak değiştirmişti ve NEP döneminin temel politik varsayımlarının birçoğundan vazgeçtiği gibi kolektif liderlik teamüllerini de kabaca bir kenara itmişti. Özellikle Troçkiçi ve Zinovyeveci Muhalefet'le girdiği kavgalarda Stalin'i hararetle destekleyen Buharin kişisel bir ihanete uğradığını düşünüyordu. Stalin geçmişte ona siyasi dengi gibi davranıp ikisinin partinin "yüksek dorukları"nı ("Himalayaları"nı) temsil ettiğini söylese de şimdiki eylemleriyle ona hiçbir siyasi ya da kişisel saygısının olmadığını

gösteriyordu. Uğradığı hayal kırıklığıyla fevri bir tepki gösteren Buharin, mağlup Sol Muhalefet'in bazı liderleriyle 1928 yazında gizli toplantılar yapıp siyasi açıdan feci sonuçları olan bir adım attı. Stalin'i Devrim'i yok edecek bir "Cengiz Han"a benzetmesi Stalin'e derhal yetiştirildiği gibi kısa süre önce Stalin'le birlikte saldırdığı Sol Muhalefet liderleri nezdindeki itibarını da hiçbir şekilde arttırmadı. Çoğu Buharin'in ahababı olan Stalin ekibinin üyeleri ise Buharin'in onların birtakım tereddütler yaşadıkları ve onun tarafına geçmelerinin yakın olduğunu iddia etmesine öfkelenip Buharin'den uzaklaştılar.⁹⁹

Buharin'in bu kişisel girişimlerine rağmen Politbüro'daki Sağcılar –Sol Muhalefet'e hizipçilikten ötürü verilen cezaları gördükten sonra– bir başka muhalif hizip örgütlemek için gerçek bir çaba sarf etmek yerine Stalin ve onun Politbüro'daki destekçileriyle tartışmalarını kapalı kapılar ardında yürüttüler. Ama bu taktik de onlar için ağır dezavantajlara yol açtı zira Politbüro'nun gizli Sağcılarını parti içindeki belirsiz ve anonim bir "Sağcı Tehlike"yi (pısırlıklık eğilimi ve kararsız liderlikle birlikte devrimci özgüven yoksunluğu kastediliyordu) kamuoyunun önünde kınamak zorunda kaldılar. Parti liderliğinin kendi içine kapalı dairesinin dışında kalanlar açısından dairenin içinde bir iktidar mücadelesinin yürütüldüğü besbelliydi ama sağcılık suçlamasıyla saldırıya uğrayanların kimler olduğu ya da neleri savundukları aylar boyunca açık seçik biçimde tanımlanmamıştı. Politbüro'daki Sağcılarının parti içinde kendilerine geniş bir destek aramaları imkânsızdı ve kendi platformları daha çok rakiplerinin çarpıtılmış yorumlarıyla tanıtılırken Sağcılarının kendileri de muhalif platformlarından ara sıra yaptıkları imalar ve Ezopyen göndermelerle bahsediyorlardı.

⁹ Bkz. Fitzpatrick, *On Stalin's Team*, 55–57.

Sağ'ın iki ana güç merkezi Uglanov'un başında olduğu Moskova parti teşkilatı ve Politbüro'nun Sağcı üyelerinden Mihail Tomski'nin başkanlık ettiği Sendikalar Merkez Konseyi idi. Bunlardan birincisi 1928 sonbaharında Stalinistler tarafından ele geçirildi ve Stalin'in eski kafadarlarından Vyaçeslav Molotov önderliğinde kapsamlı bir tasfiye yapıldı. İkincisi ise birkaç ay sonra ele geçirildi ve bu kez tasfiyeye Politbüro'nun yedek üyelerinden biri olmakla birlikte, geçmişte çıkarttığı sorunlarla nam salan Ukrayna parti teşkilatındaki görevinde gösterdiği sertlik ve siyasi beceriyle yıldızı parlayan Stalinistlerden Lazar Kaganoviç önderlik etti. Tecrit edilip köşeye sıkıştırılan Politbüro'daki Sağcılarının isimleri en sonunda tek tek açıklandı ve 1929 başlarında soruşturma başlatıldı. Tomski sendikalar başkanlığından alınırken Buharin de hem Komintern içindeki hem de *Pravda* yayın kurulundaki görevlerinden azledildi. Politbüro Sağ'ının üst düzey üyelerinden biri olduğu gibi Buharin'den daha tedbirli ve pragmatik bir siyasetçi ve parti liderliği tarafından daha fazla hesaba katılması gereken bir güç de olan Rikov ise Sağ'ın çöküşünün ardından hükümet başkanlığını iki yıl boyunca sürdürüp 1930 sonunda yerini Molotov'a bıraktı.

Açık bir çatışma ya da örgütlü bir hizip söz konusu olmadığı için Sağ'ın parti içinde veya idari elit arasındaki gerçek gücünü değerlendirmek zordur. Sağ'ın yenilgisinin ardından partide ve hükümet bürokrasisinde kapsamlı bir tasfiye yapıldığı için Sağ Muhalefet'in ciddi bir desteğe sahip olduğu (ya da buna inanıldığı) düşünülebilir.¹⁰ Ancak, sağcılık suçlamasıyla tenzil-i rütbeye uğratılan yetkililerin hepsi ideolojik olarak Sağcı değildi. Sağcılık yaftası hem resmî ideolojiden sapanlara hem de bürokraside çöreklenmiş işbilmez memurlara (Stalin'in

¹⁰ Bkz. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, 322-3.

agresif biçimde yürürlüğe konan yukarıdan devriminin gerektirdiği politikaları uygulama riskini alamayacak kadar kifayetsiz, kayıtsız ya da yozlaşmış olduğu düşünülen yetkililere) yapıştırılmıştı. Oysa bu kategoriler açıkça birbirinden farklıydı: Ortak bir yaftaya başvurmak Stalinistlerin ideolojik Sağ'ı itibarsızlaştırma yöntemlerinden biriydi.

Sağ Muhalefet, geçmişteki Stalin karşıtı muhalefetlerle aynı akıbeti paylaşmış ve Stalin'in kontrolündeki parti makinesi tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Fakat geçmişteki liderlik mücadelelerinden farklı olarak bu kez ilkel ve politikalarla ilgili net meseleler gündeme getirilmişti. Bu meseleler oylamaya sunulmadığı için partinin bir bütün olarak tutumu hakkında sadece spekülasyon yapabiliriz. Sağ Muhalefet toplumsal ve siyasal çalkantı tehlikesinin zayıflatılmasını taahhüt eden bir siyasal platformu temsil ediyordu ve parti kadrolarından NEP'in alışkanlıkları ve yönelimlerini değiştirme talebinde bulunmuyordu. İşin negatif tarafından bakıldığında, Sağ Muhalefet Stalin'in vaat ettiği başarı ve kazanımların çok daha azını vaat etmekteydi, oysa parti 1920'lerin sonunda başarıya aç haldeydi ve bu açlığın nelere mâl olabileceği konusunda bizim sonradan edindiğimiz bilgilere sahip değildi. Hayli agresif biçimde devrimci olduğu gibi bir dizi iç ve dış düşman tarafından kuşatıldığına da inanan; toplumun değişebileceği ve değiştirilmesi gerektiğine inanmayı sürdüren bir partiye Sağ Muhalefet, mütevazı, ufak kazanımlara dayalı, fazla çatışma içermeyen bir program öneriyordu. 1921'de Lenin bu tür bir programı kabul ettirebilmişti. Ama 1928-29'da Sağ'a önderlik edebilecek bir Lenin yoktu ve NEP'in geri çekilme politikalarının (1921'de olduğu gibi) topyekûn iktisadi çöküş ve halk ayaklanması ihtimaliyle meşrulaştırılması artık mümkün değildi.

Sağ Muhalefet liderlerinin kendi platformlarını tanıtmaya ya da partide belirli meselelerle ilgili daha kapsamlı bir tartışma başlatma yolunu tercih etmemiş olmalarının partinin birliğine dair kaygılardan daha farklı ve makul nedenleri olabilir. Sağ Muhalefet platformu rasyoneldi ve muhtemelen (kendi iddialarına bakılırsa) Leninistti ama Komünist Parti içinde bir kampanya yürütmek için uygun bir platform değildi. Sağcılar, siyasi bakımdan, sendikalara büyük tavizler vermeyi kararlaştıran Britanyalı Muhafazakâr liderlerin ya da Federal hükümetin ülkedeki denetim yetkileri ve iş yaşamını düzenleyici rolünü arttırmayı tasarlayan ABD'li Cumhuriyetçilerin meşgul olabileceği türden meselelerle meşgul olmuşlardı. Bu tür politikalar hükümet içindeki dışa kapalı konseylerde pragmatik nedenlerle kabul edilebilirdi (ki Sağ'ın 1928'deki umudu ve temel stratejisi buydu). Ama partinin ateşli taraftarlarını kenetlemek için etkili sloganlar değildi.

Geçmişteki muhalif hareketler gibi Sağ da parti içinde daha fazla demokrasi talep ettiğinde bunun Komünistlerin oyunu almak için etkili bir yöntem olup olmadığı şüpheliydi. Yerel parti yetkilileri kendi otoritelerinin zarar görme ihtimalinden endişelenmişlerdi. Urallar civarındaki hararetli bir sohbette Rikov'a Sağ'ın "[bölgesel parti] sekreterlerinin kellesini almaya"¹¹ hazırlandığı (tüm başarısızlıklardan onları sorumlu tuttuğu ve dahası nizami bir seçimle göreve gelmedikleri için bu kişilerin bulundukları mevkileri hak etmediklerine inandığı) söylenmişti. Orta kademe taşra memurunun gözünde Sağcılar demokrat olmaktan ziyade elitistti ve Moskova'da çok uzun süre görev yaptıkları için parti tabanı ile temasları kopmuştu.

¹¹ Bu yorum Rikov'un 1930 yazında Sverdlovsk'ta yaptığı gecikmiş "Sağcı" konuşmanın ardından Urallar parti sekreteri Ivan Kabakov tarafından yapılmıştır. *X Ural'skaya konferentsiya Vsesoyuznoi Kommunisticheskoi Partii (bol'shevikov)* (Sverdlovsk, 1930), 6, 14.

Sanayileşme hamlesi

Geç Çarlık devrinin önde gelen modernleşme taraftarı Kont Witte gibi Stalin için de ulusal ve askerî gücün arttırılmasının önkoşullarından biri Rusya'da ağır sanayinin hızla geliştirilmesi idi. Stalin, Şubat 1931'de şöyle demişti:

Tarihte belirli bir anavatanımız yoktu, onu kurmayı becerememiştik. Ancak şimdi kapitalizmi ortadan kaldırmış durumdayız ve iktidar bize, halkımıza ait; artık bir anavatanımız var ve onun bağımsızlığını korumak zorundayız. Sosyalist anavatanın yenilmesini ve bağımsızlığından olmasını ister misiniz? Eğer bunu istemiyorsak, ülkenin geriliğini en kısa zamanda ortadan kaldırmalı ve sosyalist ekonominin inşasında gerçek bir Bolşevik tempo yakalamalıyız.

Bu çok acil bir meseleydi zira Soyvet sanayileşmesinin temposu sosyalist anavatanın ayakta kalıp kalmayacağı ve düşmanları karşısında ezilip ezilmeyeceğini belirleyecekti.

Temponun yavaşlaması geri kalmak anlamına gelir. Ve geri kalanlar yenilirler. Ancak, biz yenilmek istemiyoruz. Yenilmeyi kesinlikle reddediyoruz! Eski Rusya tarihinin özelliklerinden biri geriliğinden ötürü sürekli yenilme siydi. Rusya, Moğol hanlarına, Türk beylerine, İsveçli feodal hükümlerlere, Polonya ve Litvanya soyluluğuna, Britanyalı ve Fransız kapitalistlere, Japon baronlara yenilmişti. Bunların hepsi Rusya'yı askerî, kültürel, siyasal, endüstriyel, tarımsal geriliğinden ötürü yenmişti... İleri ülkelerin elli ya da yüz yıl gerisindeyiz. Bu arayışı on yıl içinde kapatmalıyız. Ya bunu yaparız ya da boyunduruk altına gireriz.¹²

1929'da Birinci Beş Yıllık Plan'ın kabul edilmesiyle sanayileşme Sovyet rejiminin yüksek önceliklerinden biri

¹² Stalin, *Works*, xiii. 40-1.

haline geldi. Sanayileşme hamlesine önderlik eden devlet kuruluşu (Ağır Sanayi Komiserliği - Yüksek Ekonomik Konsey'in ardılı) 1930'dan 1937'ye kadar Stalinist liderliğin en güçlü ve dinamik üyelerinden biri olan Sergo Orconikidze tarafından yönetilmişti. Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde demir ve çeliğe odaklanılıp bir yandan Ukrayna'daki metalürji tesisleri maksimum üretime teşvik edilirken öte yandan güney Urallar'daki Magnitogorsk gibi devasa yeni tesisler sıfırdan inşa edilmişti. Traktör tesisleri de hem kolektifleştirilen tarımın acil (kolektifleştirme sürecinde köylülerin yük hayvanlarını öldürmeleri nedeniyle daha da acilleşen) ihtiyaçlarından ötürü hem de gelecekte tank üretimine yönlendirilmesi görece kolay olduğu için bir başka yüksek öncelik haline getirilmişti. Ülkenin yurtdışından makine ithalatına bağımlılığını ortadan kaldırmak amacıyla makine-imalat sanayii hızla genişletilmişti. Tekstil endüstrisi ise NEP devrinde bu alanın geliştirilmesi için devlet tarafından büyük bir yatırım yapıldığı ve kalabalık ve deneyimli bir işgücü sektörde istihdam edildiği halde fazla gelişmemişti. Rivayete göre Stalin, Kızıl Ordu'nun deri ve tekstil malzemeleriyle değil metallerle savaşacağını söylemişti.¹³

Metal sanayiine öncelik verilmesi kuşkusuz ulusal güvenlik ve savunma kaygılarıyla alakalıydı ama Stalin için metal sanayii bundan daha büyük bir önem taşıyordu. Stalin partideki kod adını Rusça çelikten (*stal'*) almış olan bir Bolşevik devrimciydi ve 1930'ların başında çelik ve pik demiri üretimine ilişkin kült, yeni ortaya çıkan Stalin kültürünü dahi sollamıştı. Birinci Beş Yıllık Plan'da adeta metaller uğruna her şey feda edilmişti. Doğrusu kömür, elektrik ve demiryollarına yapılan yatırım o kadar yeter-

¹³ Stalin'in görüşü şurada aktarılmıştır: *Puti industrializatsii* (1928), no. 4, 64-5.

siz kalmıştı ki benzin ve elektrik sıkıntıları ve ulaşımdaki aksamalar genellikle metalürji tesislerini durma noktasına getirmişti. 1930'a kadar Devlet Planlama Komisyonu başkanı olan eski Bolşeviklerden Gleb Krizanovski'ye göre Stalin ve Molotov metal üretimiyle öyle saplantılı biçimde meşgullerdi ki tesislerin demiryoluyla hammadde sevkiyatına ve benzin, su ve elektriğin istikrarlı biçimde tedarikine bağımlı olduğunu unutmuş görünüyorlardı.

Tedarik ve dağıtım organizasyonu Birinci Beş Yıllık Plan sırasında devletin en zorlu vazifesiydi. On yıl önce Savaş Komünizmi devrindeki başarısız ve geçici uygulamaya benzer biçimde Sovyet devleti kent ekonomisi, dağıtım ve ticarete adeta topyekûn bir denetim kurmuştu ve denetim bu sefer kalıcı olacaktı. Özel üretimin ve ticaretin kısıtlanması NEP'in son yıllarında başlamıştı ve 1928-1929'da NEP'çilere karşı başlatılan hamleyle (basındaki karalama kampanyası dışında özel girişimcilerin "vurgunculuk yaptıkları" gerekçesiyle hukuki ve mali takibata uğratılmaları ve birçoğunun tutuklanmasıyla) süreç hızlandırılmıştı. 1930'ların başında zanaatkârlar ve ufak dükkân sahipleri işlerinden edilip devletin denetimindeki kooperatiflere katılmaya zorlanmıştı. Aynı zamanda köylü tarımının büyük ölçüde kolektifleştirilmesiyle eski karma NEP ekonomisi hızla ortadan kaybolmuştu.

Bolşevikler için ekonominin merkezden planlanması ve devlet kontrolü ilkesi büyük önem taşıyordu ve Birinci Beş Yıllık Plan'ın 1929'de yürürlüğe konması sosyalizme giden yolda bir dönüm noktasıydı. Bu, ekonomik kalkınmada "planlama" unsurunun her zaman alışıldık biçimde uygulanmadığı bir geçiş ve deney süreci olsa da Sovyet planlı ekonomisinin kurumsal temelleri kesinlikle bu yıllarda atılmıştı. Daha sonraki Beş Yıllık Planlara kıyasla Birinci Beş Yıllık Plan'ın ekonominin somut işleyişiyle bağlantısı çok daha zayıf ve muğlaklı: Gerçek bir eko-

nomik planlamayla siyasi teşviklerin iç içe geçtiği, karma bir plan yürürlüğe konmuştu. Dönemin paradokslarından biri Plan'ın doruk noktasına ulaştığı 1929-1931 yıllarında devlet planlama kuruluşlarının Sağcılar, eski Menşevikler ve burjuva iktisatçılardan acımasızca temizlendikten sonra zar zor faaliyet gösterebilen yerler haline gelmesiydi.

Öte yandan uygulamaya konduğu 1929 yılının öncesi ve sonrasında Birinci Beş Yıllık Plan birçok revizyondan geçirilmiş ve birçok yeni versiyon hazırlanmıştı. Siyasetçilerin uyguladığı baskılara rakip planlamacılar farklı biçimlerde tepki göstermişti.¹⁴ Planın 1929'da kabul edilen ana versiyonu tarımda devasa ölçekte kolektifleştirme öngörmüyor, sanayideki emek ihtiyacını fazlasıyla küçümsüyor ve rejimin politikalarının netlikten uzak ya da muğlak olduğu zanaat temelli üretim ve ticaret gibi meseleleri epey tutarsız biçimde ele alıyordu. Üretim hedefleri belirlenirken (Plan uygulamaya konduktan sonra metal sanayii gibi anahtar sektörlerde hedefler yükseltilmişti) üretimi arttırmak için gerekli kaynakların nereden temin edilebileceğine dair veriler belirsiz bırakılmıştı. Ne Plan'ın peş peşe hazırlanan versiyonlarının ne de Plan'ın kazanımlarına dair nihai açıklamanın gerçeklikle pek bir ilişkisi yoktu. Birinci Beş Yıllık Plan'ın dört yılda tamamlanması (ya da sonuca ulaştırılması) hedeflendiği için Plan'ın başlığında bile bir kusur göze çarpıyordu.

Sanayi sektörü Plan'ı basitçe uygulamaktan ziyade "abartılı biçimde yerine getirmeye" teşvik edilmişti. Başka deyişle, Plan'la birlikte kaynakların tahsisi ya da taleplerin dengelenmesinden ziyade ekonominin palas pan-dıras kalkındırılması hedeflenmişti. Örneğin Stalingrad

¹⁴ Bkz. E. H. Carr ve R. W. Davies, *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929* (Londra, 1969), i. 843-97.

Traktör fabrikası –Stalingrad’a metal, elektrik aksamı ve lastik temin eden fabrikaların çalışma düzeni allak bulak olsa da– planlanandan çok *daha fazla* traktör üreterek Plan’ı en iyi şekilde yerine getirmeye teşvik edilmişti. Tedarik planları Plan’ın yazılı metnine göre değil, Ağır Sanayi Komiserliği, Emek ve Savunma Konseyi ve hatta Politbüro’nun aldığı bir dizi *ad hoc* kararla belirleniyordu. Yüksek öncelikli (*udarnye*) girişimler ve inşaat projelerinden oluşan resmî liste etrafında sert bir rekabet yaşanıyordu zira listeye dahil edilmek tedarikçilerin devam eden sözleşme ve yükümlülüklerinin yüksek öncelikli emirler uygulanana kadar askıya alınması anlamına geliyordu.

Öte yandan yüksek öncelikler belirli bir kriz, yaklaşan bir felaket ya da başlıca sanayi sektörlerinden birinde belirlenen yeni hedeflerden ötürü sürekli değiştiriliyordu. Yeni bir insan ve malzeme rezervinin işe koşulması anlamına gelen “sanayileşme cephesinde atılım” Sovyet basınında çıkan haberlere ve Sovyet sanayicilerinin gündelik hayatlarına dramatik bir unsur katmıştı. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında başarılı olan Sovyet yönetici tipi itaatkâr bir memurdan ziyade rakiplerini mağlup etmek için kestirme yollara başvuran ve her türlü fırsatı değerlendirmeye hazır olan bir dalavereci girişimci profiliydi. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında amaçlar (Plan’ı başarıyla uygulamak ve mümkünse abartılı biçimde yerine getirmek) araçlardan daha önemliydi ve tedarik sıkıntısı çeken fabrikaların, yük trenlerine pusu kurarak taşınan mallara el koydukları durumlar bile olmuştu ve bu tür durumlarda verilen en ağır cezalar ulaşımdan sorumlu yetkililerin yazdığı şikâyet ve kınama yazılarıydı.

Endüstriyel üretimde gerçekleşen hızlı artış sürekli vurgulansa da Birinci Beş Yıllık Plan’ın asıl amacı inşaat yapmaktı. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında devasa yeni

inşaat projeleri (Nijni Novgorod [Gorki] otomobil fabrikası, Stalingrad ve Harkov traktör fabrikaları, Kuznetsk ve Magnitogorsk metalürji fabrikaları, Dinyeper (Zaporijya) çelik fabrikası ve başka birçok fabrika) için devasa kaynaklar aktarılmış ve bu tesisler ancak 1932'den sonra, İkinci Beş Yıllık Plan (1933-1937) sırasında tam kapasiteyle üretime geçebilmişti. Dolayısıyla bir anlamda geleceğe yatırım yapılmıştı. Yatırımların büyüklüğüne bakılırsa, Birinci Beş Yıllık Plan sırasında yeni endüstriyel dev projelerin yerleriyle ilgili kararların Sovyetler Birliği'nin ekonomik haritasını fiilen yeniden çizdiği söylenebilir.

Yatırım meselesi 1925 gibi erken bir tarihte Stalin'in Zinoviyevci Muhalefet'le çatışması sırasında parti içi siyasette de belirli bir rol oynamış ve Stalin'in kampanyasını destekleyenler sanayileşme planlarının bazı bölgelere sağlayacağı faydaların bölgesel parti liderleri tarafından anlaşılabilmesi için uğraşmışlardı. Ama ancak 1920'lerin sonlarında, Birinci Beş Yıllık Plan'a ilişkin kararlar belli olduğunda, Bolşevikler siyasetin bütünüyle yeni bir boyutunun gerçek anlamda farkına varmışlardı: Bölgelerin kalkınma projelerinden pay alabilmek için aralarında rekabet etmesi. 1929'daki 16. Parti Konferansı'nda konuşmacılar pratik sorunlarla çok yoğun biçimde meşgul oldukları için Sağ Muhalefet'le ideolojik mücadeleye odaklanmakta güçlük çekmişlerdi. Eski bir Bolşeviğin iğneleyici biçimde söylediği üzere, "Her konuşma... 'bize Urallar'da bir fabrika verin, Sağ Muhalefet'in icabına bakalım. Bize bir elektrik santrali verin, Sağ Muhalefet'in icabına bakalım' diye bitiyor"du.¹⁵

Ukrayna ve Urallar'daki parti teşkilatları arasında yatırım fonunun madencilik ve metalürji tesislerine mi yok-

¹⁵ David Ryazanov, *XVI konferentsiya VKP(b), aprel' 1929 g. Stenograficheskii otchet* (Moskova, 1962), 214.

sa makine-imalat tesislerine mi aktarılacağı konusunda bir kavga çıkmış ve ikisi arasındaki rekabet 1930'lar boyunca devam etmişti (rekabete geçmişte Ukrayna'da parti sekreterliği yapan Lazar Kaganoviç ve ulusal sendika liderliğine getirilmeden önce Urallar parti teşkilatı başkanı olan Nikolay Şvernik gibi önde gelen ulusal siyasetçiler de katılmıştı.) Birinci Beş Yıllık Plan sırasında inşa edilmesi öngörülen bazı fabrikaların yeriyle ilgili de yoğun rekabet yaşanmıştı. En sonunda Harkov'da inşa edilen traktör fabrikasına yarım düzine Rus ve Ukrayna şehri talip olmuştu. Ural Makine-İnşa Fabrikası'nın (Uralmaş) bulunduğu alanla da ilgili benzer ve muhtemelen kendi kulvarında bir ilk olan bir savaş patlak vermişti: Savaştan galip ayrılan Sverdlovsk, yer kararında Moskova'yı oldubittiye getirmek için merkezî yönetimin izni olmadan yerel fonlarla inşaata başlamıştı.¹⁶

Bölgeler arasındaki (örneğin Ukrayna'yla Urallar arasındaki) güçlü rekabet çoğu zaman ikili bir zaferle sonuçlanıyor ve planlamacıların başlangıçtaki niyeti tek fabrika inşa etmek iken sonuçta iki farklı bölgede iki ayrı fabrikanın kurulması onaylanıyordu. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında hedeflerin yükseltilmesi ve masrafların giderek artmasının nedenlerinden biri buydu. Ancak tek neden bu değildi zira Moskova'da merkezdeki siyasetçiler ve planlamacılar bariz bir büyüklük takıntısı olan "gigantomania"ya [büyüklük hastalığına] tutulmuşlardı. Onlara göre Sovyetler Birliği herhangi bir ülkeden daha fazla inşaat ve üretim yapmak zorundaydı. Fabrikaları dünyanın en

¹⁶ Birinci Beş Yıllık Plan'da izlenen sanayileşme politikası hakkında bkz. Sheila Fitzpatrick, "Ordzhonikidze's Takeover of Vesenkha: A Case Study in Soviet Bureaucratic Politics", *Soviet Studies* 37: 2 (Nisan 1985). Bölgesel bir vaka incelemesi için bkz. James R. Harris, *The Great Urals: Regionalism and the Evolution of the Soviet System* (Ithaca, 1999), 38-104.

yeni ve en büyük fabrikaları olmalıydı. Ekonomik kalkınmada Batı'yı yakalamakla yetinmeyip onu geçmeliydi.

Stalin'in bıkıp usanmadan vurguladığı üzere Batı'yı yakalayıp geçebilmek için modern teknolojiye sahip olmak şarttı. Birçok uzman buna karşı çıksa da montaj hattıyla üretim yapan yeni otomobil ve traktör fabrikaları kurulmuştu çünkü efsanevi kapitalist Ford'u kendi sahasında yenmek gerekiyordu. Pratikte ise Birinci Beş Yıllık Plan sırasında fabrikalardaki yeni taşıma bantları genellikle boş kalmış; işçiler traktörlerin montajını üretim bölümünde geleneksel yöntemlerle ve büyük bir zahmetle yapmışlardı. Ama boş bir taşıma bandının dahi bir işlevi vardı. Bu, esas itibarıyla, Birinci Beş Yıllık Plan'ın geleceğe yatırımının bir parçasıydı. Ayrıca Sovyet basınında fotoğraflarının yayımlanması, yetkililerin ve yabancı ziyaretçilerin hayranlığını toplamasıyla Stalin'in Sovyet halkına ve dünyaya vermek istediği mesajı da sembolik olarak aktarıyordu: Geri kalmış Rusya yakında "Sovyet Amerika" haline gelecekti; Rusya'nın büyük ekonomik kalkınma atılımı devam ediyordu.

Kolektifleştirme

Bolşevikler kolektifleştirilen tarımın bireysel köylünün yaptığı ufak çaplı tarımdan daima daha iyi olduğuna inansalar da NEP devrinde köylüleri buna ikna etmenin uzun ve zor bir süreç olacağını kabul etmişlerdi. 1928'de kolektif çiftlikler (*kolhozlar*) toplam ekili arazinin yalnızca %1,2'sini oluşturunuyordu; %1,5'lik arazi devlet çiftliklerine aitken geri kalan %97,3'te ise bireysel köylü tarımı yapılıyordu.¹⁷ Birinci Beş Yıllık Plan'da kolektifleştirilmiş tarıma büyük ölçekli bir geçiş öngörülmemiştir ve daha sonraki birkaç yılda hızlı sanayileşmenin yol açtığı müş-

¹⁷ Alec Nove, *An Economic History of the USSR* (Londra, 1969), 150.

kül sorunlarla uğraşmayı yeterli bulan rejim buna bir de tarımın yeniden ve esaslı biçimde düzenlenmesini eklemek istememişti.

Fakat Stalin'in bahsettiği üzere (ve onun dışında hem Preobrajenski hem de Buharin'in birkaç yıl önceki tartışmada gündeme getirdikleri üzere) sanayileşme meselesi köylü tarımı meselesiyle yakından bağlantılıydı. Sanayileşme hamlesinin başarılı olabilmesi için devletin istikrarlı tahıl sevkiyatına ve düşük tahıl fiyatlarına ihtiyacı vardı. 1927-28'in tedarik krizi NEP devrinde olduğu üzere bir serbest piyasanın olduğu ve devletin verdiği tahıl fiyatlarının pazarlık konusu edildiği koşullarda köylülerin (başka deyişle piyasaya sürülen tahılın büyük miktarını tedarik eden nispeten zengin köylü azınlığın) "devleti fidye vermeye zorlayabildiği"ni gösteriyordu.

Stalin, Ocak 1928 gibi erken bir tarihte kulak stokçuların tedarik krizine yol açan haydutlar olduğunu söylemiş ve köylü tarımının kolektifleştirilmesiyle birlikte devletin kendi verdiği fiyatlar ve belirlediği takvimle yeterli miktarda tahıl tedarikini güvenceye alabilmek için ihtiyaç duyduğu denetim aygıtına kavuşacağını açıklamıştı. Ancak 1928'de ve 1929'un ilk yarısındaki gönüllü kolektifleştirme teşvikleri fazlasıyla mütevazı sonuçlar üretmiş ve tedarik ciddi bir sorun olmaya devam etmişti. Rejim bu sorunla sadece kentlerdeki gıda sıkıntılarından ötürü değil yurtdışından yapılan endüstriyel ürün alımlarının finansmanı tahıl ihracatıyla sağlandığı için de ilgilenmek zorunda kalıyordu. Tam da bu nedenle Stalin'in genel olarak desteklediği zorla tahıl tedarik etme yöntemleri gittikçe revaç bulurken rejimle köylülük arasındaki düşmanlık da tırmanıyordu: Kulakları itibarsızlaştırma ve köylüler arasındaki sınıfsal antagonizmaları kışkırtmaya yönelik yoğun çabalara rağmen dışarıdan yapılan baskılar köyün birliğini bozmak şöyle dursun daha da güçlendirmişti.

1929 yazında rejim serbest piyasadaki tahılların büyük bölümünü topladıktan sonra tedarik kotaları koymuş ve tahıl sevkiyatı yapmayı kabul etmeyenler için cezalar belirledi. Sonbaharda kulaklara yönelik saldırı sertleşirken, parti liderleri kitlesel kolektifleştirmeden yana karşı konulmaz bir köylü hareketinin doğduğunu söylemeye başladı. Bu, kuşkusuz, parti liderlerinin rejimle köylülük arasındaki hesaplaşmanın çok ileri boyutlara vardığı ve bundan geri dönüşün olamayacağına dair hislerini yansıtıyordu zira sürecin sert bir mücadele verilmeden kazanılabileceğine artık çok az kişi ihtimal veriyordu. Birinci Beş Yıllık Plan'ın hararetli destekçilerinden eski Troçkist Yuri Pyatakov'un sözleriyle,

Tarım sorununun bireysel tarım çerçevesinde çözülmesi asla mümkün değildir. Dolayısıyla *tarımda kolektifleştirmeyi aşırı boyutlara vardırarak zorundayız...* Bu iş yapıldığı sırada İç Savaş'taki ölçüler esas alınmalıdır. Elbette İç Savaş'taki yöntemlerin benimsenmesi gerektiğini söylemiyorum, ancak hepimiz... sınıf düşmanlarımıza karşı silahlı mücadele yürüttüğümüz dönemin hararetiyle çalışmak zorundayız. *Sosyalizmin inşasının kahramanlık devri gelip çattı.*¹⁸

1929 sonuna gelindiğinde Parti kendini köylü tarımını topyekûn kolektifleştirme hedefine adanmıştı. Ancak Sovyet rejiminin sınıf düşmanları olan kulaklar yeni kolektiflere dahil edilmeyecekti. Stalin, Ağustos ayında kulakların sömürücü eğilimlerine artık tahammül edilmeyeceğini açıklamıştı. Kulaklar "bir sınıf olarak tasfiye edilmeliydi."

Partinin apokaliptik ruh hali ve delicesine devrimci retorığının gerçekten de geçmişteki bir "kahramanlık devri"ni (İç Savaş ve Savaş Komünizmi'nin 1920'deki umutsuz

¹⁸ Akt. R. W. Davies, *The Socialist Offensive* (Cambridge, MA, 1980), 148.

doruğunu) hatırlattığı 1929-1930 kışı tam bir çılgınlıktı. Öte yandan komünistler geçmişten farklı olarak 1930'da ne kırsal kesime sadece retorik bir devrim götürmüşlerdi ne de İç Savaş sırasında olduğu üzere gıda bulmak için köylere baskın düzenleyip ardından köylerden ayrılmışlardı. Kolektifleştirme hem köylü yaşamını yeniden düzenlemeye hem de köylere kadar uzanacak bir idari denetim kurmaya yönelik bir girişimdi. Yapılması istenen yeni düzenlemenin tam olarak ne olduğu taşradaki birçok komünist için belirsizdi çünkü merkezden gelen talimatlar hem hararetli hem de muğlaktı. Fakat hedeflerden birinin köylerde denetim sağlamak olduğu aşikârdı ve yeniden düzenlemenin yöntemi köylülerle sert bir hesaplaşmaya girişmekti.

Yeni politikayla, pratikte, kırsal kesimdeki yetkililerden kulakların icabına vakit kaybetmeden bakmaları istenmişti. Bunun karşılığı yerel komünistlerin köylere gidip yoksul ya da aç köylülerden bir grup oluşturduktan sonra bir avuç "kulak" aileye (bunlar genellikle zengin köylüler olsa da bazen sadece köy halkı tarafından ya da başka bir nedenle yerel yetkililer tarafından sevilmeyen köylüler de olabiliyordu) gözdağı verip onları evlerinden atmaları ve mülklerine el koymaları oluyordu.

Ayrıca yerel yetkililere geri kalan köylüleri kolektiflere kendi istekleriyle katılmaya teşvik etmeleri salık verilmişti – 1929-1930 kışında merkezden verilen talimatların üslubuna bakılırsa, bu "gönüllü" katılımın hızlı ve etkiyici sonuçlar vermesi istenmişti. Bunun da pratikteki karşılığı yetkililerin köylülerle toplantı yapıp köylerinde bir kolhoz kurulduğunu ilan etmeleri ve yeterli sayıda köylü kendi isteğiyle kolhoz üyesi olmaya razı olana kadar onlara nutuk çekip gözdağı vermeleriydi. Bu başarıldıktan sonra yeni kolhozun kurulmasına öncülük edenler köylülerin hayvanlarına (başlıca taşınabilir köylü mülkü)

el koymaya yönelip hayvanların artık kolektif mülkiyet olduğunu ilan ediyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi kolektifleştirme yanlısı komünistler (özellikle Komsomol üyeleri) kiliselere zarar veriyor; papaz ve öğretmen gibi yerel “sınıf düşmanları”na hakaretler ediyorlardı.

Bu eylemler kırsal kesimde bariz bir öfkeye ve kaosa yol açtı. Birçok köylü, hayvanlarını teslim etmek yerine kesip etlerini satmak üzere en yakındaki şehirlere gittiler. Mülklerine el konan bazı kulaklar şehirlere kaçarken bazıları da gündüz ormanlarda saklanıp geceleri köylere baskınlar düzenliyordu. Genellikle yanlarındaki papazlarla birlikte veryansın eden köylü kadınlar kolektifleştirme yetkililerine hakaretler ediyordu. Yetkililer dövülüp taşlanıyor, bazen de köylere yaklaşırken ya da köylerden ayrılmaya hazırlanırken pusuya yatan saldırganlar tarafından vuruluyorlardı. Birçok yeni kolhoz üyesi şehirlerde ya da yeni inşaat projelerinde iş bulmak için köyleri apar topar terk etmişti.

Rejim bu belirgin felakete iki şekilde tepki gösterdi. OGPU ilk olarak mülklerine el konan kulakları ve sorun çıkartan diğer köylüleri tutuklamak üzere köylere gitmiş ve ardından bu kitleleri Sibiryâ, Urallar ve kuzeydeki bölgelere toplu olarak tehcir etmişti. İkincisi, parti önderliği ilkbahardaki tohum ekimi vakti yaklaşırken köylülükle aşırı bir hesaplaşmaya girmekten kaçınmıştı. Stalin, Mart ayında ünlü makalesi “Başarıdan Serseme Dönmek”i yayımlayıp talimatların kendilerine tanıdığı yetkiyi aştıkları için yerel yetkilileri suçlamış ve kolektifleştirilmiş hayvanların çoğunun (kulaklara ait hayvanlar hariç) önceki sahiplerine geri verilmesini emretmişti.¹⁹ Bunu fırsat bilen köylüler kolhoz üyelerinin yer aldığı listelerden isimlerini sildirmişti ve SSCB’de kolektifleştirilen köylü

¹⁹ Stalin, *Works*, xii. 197–205.

hanelerin toplam oranı %50'yi aşmışken 1 Mart-1 Haziran 1930 arasında %25'in altına inmişti.

"Başarıdan Serseme Dönmek"le aşağılanan ve ihanete uğradıklarını düşünen bazı komünist kolektifleştirmecilerin Stalin'in portrelerini duvardan indirip melankolik düşüncelere daldıkları söyleniyordu. Gelgelelim kolektifleştirme hamlesindeki bu geri adım geçici bir olguydu. On binlerce komünist ve kentli işçi (çoğunlukla Moskova, Leningrad ve Ukrayna'daki büyük fabrikalarda istihdam edilen ünlü "25 binler" dahil) kırsal kesimde kolхозları örgütlemek ve yönetmek için seferber edilmişlerdi. Tavukları ve ineklerine bu kez dokunulmayan köylüler kolхозlara üye olmaya ikna edilmiş ya da zorlanmıştı. 1932'ye gelindiğinde resmî Sovyet verilerine göre köylü hanelerin %62'si kolektifleştirilmişti. 1937'ye gelindiğinde ise bu oran %93'e çıktı.²⁰

Kolektifleştirme, kuşkusuz, kırsal kesimde yapılan gerçek bir "yukarıdan devrim"di. Ancak değişimin kapsamını fazlasıyla abartan dönemin Sovyet basınında anlatıldığı gibi bir devrim de değildi ve Çarlık devrindeki Stolypin reformlarına kıyasla köylü hayatını düzenlemeye yönelik müdahaleleri birçok bakımdan daha az radikaldi. Sovyet basınında tanımlandığı şekliyle kolhoz, eski köye kıyasla çok daha büyük bir birimdi; tarımda kullanılan yöntemler de makineleşme ve traktörün devreye sokulmasıyla dönüşüm geçirmişti. Doğrusu 1930'ların başında bahsedilen traktörler büyük ölçüde hayal mahsulüydü; 1930-31'de büyük reklamı yapılan "kolhoz devleri" hızla çökmüş ya da onları var eden yazılı kayıtlardan bir çırpıda silinmişlerdi. Tipik kolhoz, köylülerin geçmişte olduğu gibi aynı ahşap kulübelerde yaşayıp aynı köy arazisini sürdürüle-

²⁰ Sayılar Nove'nin çalışmasından, bkz. *Economic History of the USSR*, 197 ve 238. "25 binler" hakkında bkz. Lynne Viola, *The Best Sons of the Fatherland* (New York, 1987).

ri eski köydü (sadece göçler ve tehcirler yüzünden hem köylülerin hem de yük hayvanlarının sayısı azalmıştı.) Köydeki asıl değişim köyün idaresi ve ürünlerin piyasaya sürülüş biçimiyle ilgiliydi.

Köylü *miri* 1930'da ortadan kaldırılmış ve onun yerini alan kolhoz idaresini atanmış bir başkan (ilk yıllarda genellikle kentli bir işçi ya da komünist) yönetmeye başlamıştı. Köylülerin geleneksel liderliği kolhozlar vasıtasıyla sindirilirken kulakların tehcir edilmesiyle kısmen yok edilmişti. Rus tarihçi V. P. Danilov'a göre 1930-31'de 381 bin köylü hanesi (en azından 1 buçuk milyon kişi) kulak olmaktan çıkarılıp tehcir edilmişti – 1932'de ve 1933'ün ilk aylarında benzer akıbete uğrayanlar bu sayıya dahil değildi.²¹ (Tehcir edilen kulakların yarısından fazlası sanayi tesisleri ve inşaatlarda çalıştırılmıştı. Kulakların çoğu ilk birkaç yılda mahkûm emeğinden ziyade özgür emek statüsünde çalıştırılrsa da sürüldükleri bölgeden ayrılmaları ya da köylerine geri dönmelerine izin verilmemişti.)

Kolektif çiftliklere devlete belli miktarda tahıl ve teknik mahsul tedarik etme zorunluluğu getirilmiş ve maaşlar kolhoz üyelerinin işe yaptıkları katkıya oranla bölüştürülmeye başlanmıştı. Öte yandan bazı köylülerin ufak çaplı bireysel arazilerinden elde ettikleri ürünleri münferit olarak piyasaya sürmelerine izin verilmiş ve bu taviz kolektifleştirme hamlesi başladıktan ancak birkaç yıl sonra resmiyet kazanmıştı. Kolhoz ürünleri için tespit edilen sevkiyat kotaları genel olarak epey yüksek (ürünlerin %40'ı ya da geçmişte köylüler tarafından piyasaya sürülen ürün miktarının iki-üç katı) iken fiyatlar düşük kalmıştı. Köylüler bildikleri tüm pasif direniş ve kandırma taktiklerini kullansalar da rejim silaha davranmış ve bulabildiği her şeye (tahıl tohumları ve gıdalar dahil) el koymuştu. Sonuç-

²¹ *Slavic Review*, 50: 1 (1991), 152.

ta 1932-33 kışında ülkede tarımsal üretimin yapıldığı belli başlı bölgelerde (Ukrayna, Orta Volga, Kazakistan ve Kuzey Kafkaslar) kıtlık yaşanmıştı. Kıtlık, korkunç acılara yol açmıştı: Orta Volga bölgesindeki söylentilere göre köylüler kıtlığı, kolektifleştirmeye direndikleri için rejimin onlara verdiği bilinçli bir ceza olarak görmüşlerdi. Sovyet arşivlerindeki verilere dayalı son hesaplamalara göre 1933'te kıtlıktan ölenlerin sayısı üç ila dört milyondur.²²

Kıtlığın ilk sonuçlarından biri rejimin Aralık 1923'te yurtiçi pasaport uygulamasını tekrar yürürlüğe koyması ve pasaportların kırsal nüfus yerine otomatikman kentli nüfusa verilmesi oldu: Kriz süresince açlıktan ölmek üzere olan köylülerin kırsal kesimden ayrılıp kentlere sığınmaları ve gıda karnelerinden yararlanmalarını engellemeye dönük elden ne geliyorsa yapıldı. Bu da kuşkusuz, köylülerin kolektifleştirmenin ikinci bir serflik olduğuna ilişkin inançlarını pekiştirdiği gibi bazı Batılı gözlemcilere kolektifleştirmenin başlıca amaçlarından birinin köylüleri çiftliklere kapatmak olduğu izlenimini vermişti. Aslında rejimin, kıtlığın yarattığı olağanüstü koşullar dışında, böyle bir niyeti yoktu çünkü 1930'larda temel amaç hızla sanayileşmekti ve bu da kentlerdeki işgücünün hızla genişlemesi anlamına geliyordu. Rusya'da kırsal kesimin gereğinden fazla kalabalık olduğu uzun süredir kabul edilen bir gerçektir ve Sovyet liderler kolektifleştirme ve makineleştirmenin tarımsal üretimi rasyonalize edip tarımda ihtiyaç duyulan işçi sayısını azaltacağını umuyorlardı. Kolektifleştirmeye Sovyet sanayileşmesi arasındaki ilişki, işlevi itibarıyla, Britanya'da yüzyılı aşkın süre önce gerçekleştirilen çitle çevirme hareketiyle sanayi devrimi arasındaki ilişkiye benziyordu.

²² İstatistiki delillere dair bir analiz için bkz. R. W. Davies ve Stephen Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-33* (Basingstoke ve New York, 2004), 412-15.

Fakat Sovyet liderlerin böyle bir benzetme yapmaları tabii ki pek mümkün değildi: Marx, sonuç olarak, Britanya'da çitle çevirmelerden ötürü yerinden edilen köylülerin çektiği acılardan söz etmişti; her ne kadar o süreçte köylüler "kır hayatının yalıtılmışlığı"ndan kurtulup uzun vadede onları kentli proleterlere dönüştüren daha yüksek bir toplumsal varoluş düzeyine intikal etmiş olsalar da. Sovyet komünistler de kolektifleştirme ve ona eşlik eden köylü göçü karşısında benzer bir ikircim yaşamış olabilirler; köylü göçü, sanayide ortaya çıkan yeni işlere gönüllü bir yönelim, kolhozdan kaçış ve zorunlu sürgünden oluşan kafa karıştırıcı bir bileşimdi. Öte yandan Sovyet komünistler kolektifleştirmenin sebebiyet verdiği felaketlerden kesinlikle utanç duyarak savunmaya geçmiş ve bütün bir meseleyi bir dizi bahane, mantıksız sav ve sahte iyimserlikle geçiştirmeye çalışmışlardı. İki buçuk milyon köylünün kalıcı olarak kentlere göçtüğü 1931'de Stalin akıl almaz bir açıklama yaparak köylülerin kolhozu çok cazip bulduklarını, öyle ki artık kırsal yaşamın sefaletinden kaçma zorunluluğu duymadıklarını söylemişti.²³ Ancak bu, Stalin'in temel derdinin sadece girizgâhıydı – esasen köylülerin kendiliğinden ve beklenmedik biçimde köylerinden ayrılmalarını engellemek ve kolхозlardan organize işçi alımları yapmak planlanıyordu.

Sovyetler Birliği'nin kent nüfusu 1928-1932 arasında yaklaşık on iki milyon artarken en azından on milyon kişi de köylü tarımını bırakıp ücretli işçi haline geldi.²⁴ Bunlar çok büyük sayılardı ve Rusya tarihinde görülmedik bir nüfus hareketliliğine işaret ettiği gibi başka herhangi

²³ Stalin, *Works*, xiii. 54–5.

Bkz. Sheila Fitzpatrick, "The Great Departure: Rural–Urban Migration in the Soviet Union, 1929–1933", William R. Rosenberg ve Lewis H. Siegelbaum, ed., *Social Dimensions of Soviet Industrialization* (Bloomington, IN, 1993), 21–2.

bir ülkede bu kadar kısa sürede böyle büyük bir nüfus hareketliliğinin yaşanmadığı da iddia edilmişti. Göç edenlerin büyük bir oranının genç ve güçlü kuvvetli köylüler olması kolektifleştirilmiş tarımın daha sonra etkisiz hale gelmesi ve köylülüğün moralinin bozulmasına kesinlikle katkıda bulunmuştu. Fakat göç tam da aynı nedenle Rusya'nın sanayileşme dinamiğinin bir parçası olmuştu. Zira Birinci Beş Yıllık Plan sırasında kolektif çiftliklere katılan her üç köylüden biri başka bir yerde beyaz ya da mavi yakalı ücretli işçi olarak çalışmak için kendi köyünden ayrılmıştı. Stalin'in kırsal kesimde yaptığı devrimin en az kolektifleştirme kadar temel bir ögesi bu ayrılıklardı.

Kültür Devrimi

Komünistler için sınıf düşmanlarıyla mücadele etmek İç Savaş sırasında olduğu gibi Birinci Beş Yıllık Plan sırasında da önemli bir gündem maddesiydi. Kolektifleştirme seferberliğinde "kulakların bir sınıf olarak tasfiyesi" komünistlerin faaliyetinin odak noktasını oluşturmuştu. Kent ekonomisi yeniden düzenlenirken bertaraf edilmesi gereken sınıf düşmanları arasında özel girişimciler de (NEP'çiler) yer almıştı. Aynı dönemde uluslararası komünist hareket, "sınıfa karşı sınıf" diye adlandırılan yeni bir savaşı politika benimsemişti. NEP devrinde hâkim olan daha uzlaşmacı yaklaşımı geçersiz kılmayı hedefleyen bütün bu politikaların burjuva entelijansiyanın sınıf düşmanı olarak görüldüğü kültürel ve entelektüel alanda da karşılığı vardı. Eski entelijansiya, burjuva kültürel değerler, elitizm, ayrıcalıklar ve bürokratik rutine karşı yürütülen mücadele, dönemin yazarları tarafından "Kültür Devrimi" olarak adlandırılan bir olguyu meydana getirmişti.²⁵ Kültür Devrimi'nin amacı komünist ve proleter

²⁵ Bunu izleyen analiz için bkz. Sheila Fitzpatrick, ed., *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931* (Bloomington, IN, 1978).

bir “hegemonya” kurmaktı ve bunun pratikteki karşılığı kültürel hayatta parti denetimi dayatılırken yeni bir genç komünist ve işçi topluluğunun idari ve profesyonel elitler arasına girmesiydi.

Kültür Devrimi, parti liderliği –daha doğrusu Stalin’e bağlı liderlik hizbi– tarafından 1928 ilkbaharında başlatıldı; o tarihlerde yaklaşan Şahtı duruşmasının duyurulmasına komünistlerin kültürel alanda teyakkuza geçmesi, burjuva uzmanların rolünün yeniden değerlendirilmesi ve eski entelijansiyanın kültürel üstünlük ve liderlik iddialarının reddedilmesine yönelik bir çağrı eşlik etti. Bu seferberlik Stalin’in Sağ Muhalefet’e karşı mücadelesiyle yakından bağlantılıydı. “Sağcı”lar burjuva entelijansiyanın muhafızlığını yapmak; parti dışındaki uzmanların tavsiyelerine lüzumundan fazla bel bağlamak; hükümet bürokrasisindeki uzmanların ve eski Çarlık rejiminden kalma memurların nüfuzuna kayıtsız kalmak ve “çürümüş liberalizm” ve burjuva değerlerle zehirlenmeye yatkın olmakla itham ediliyordu. Ayrıca Sağcıların bir başka kabahati devrimci yöntemlerden ziyade bürokratik yöntemleri tercih etmeleri ve parti yerine hükümet aparatını desteklemeleriydi. Onlar büyük ihtimalle partinin proleter tabanıyla bağı kopmuş ve Avrupalılaştırmış entelektüellerdi.

Fakat Kültür Devrimi parti liderliği içindeki bir hizip kavgasından çok daha fazlasıydı. Burjuvazinin kültürel hâkimiyetine karşı savaşmak hem komünist gençliğe hem NEP sırasında parti liderliği tarafından arzularına ket vurulmuş bir dizi militan komünist örgüte hem de komünist olmadıkları halde çeşitli alanlarda kendi mesleklerinin erbaplarıyla sorun yaşayan gruplara çok cazip gelmişti. Rus Proleter Yazarlar Derneği (RAPP) ve Militan Ateistler Birliği gibi gruplar 1920’ler boyunca çok daha agresif bir kültürel hesaplaşma politikası uygulanması

için propaganda yapmışlardı. Komünist Akademi ve Kızıl Profesörler Enstitüsü'ndeki genç araştırmacılar ise çoğu komünist olmamakla birlikte akademik alanlarda hâkimiyetini koruyan eski kıdemli araştırmacılarla kavga etmek için sabırsızlanıyorlardı. Devrimci "avangardlığa" meyleden ve politikaların belirlenmesinde daha büyük bir rol almak isteyen Komsomol Merkez Komitesi ve ona bağlı sekreterlik, Komsomol'un uzun süredir belirli politikalar etrafında fikir ayrılığı yaşadığı birçok kurumun bürokratik yozlaşmaya boyun eğdiğini düşünüyordu. Genç radikallere gelince, onlar için Kültür Devrimi bir kendini kanıtlama ve zembereğinden boşanma fırsatıydı.

Bu perspektiften bakılınca, Kültür Devrimi ikonoklast ve savaştı bir gençlik hareketiydi ve hareketin eylemcileri parti liderliğinin uysal bir aparatı asla değildi – 1960'larda Çin'deki Kültür Devrimi'nin Kızıl Muhafızları'na benziyorlardı. Partiyle büyük ölçüde aynı zihniyeti paylaşıyor ve komünistler olarak başkalarına önderlik etme ve emir verme haklarının olduğuna inanıyorlardı ama bürokratik ve "nesnel olarak karşı-devrimci" eğilimlerinden kuşkulandıkları mevcut otorite ve kurumların çoğuna karşı da içgüdüsel bir düşmanlık duyuyorlardı. Kendilerini bilinçli proleterler olarak görüyor (aslında eylemcilerin çoğu toplumsal kökenleri ve meslekleri itibarıyla beyaz yakalıydı) ve burjuvaziyi, özellikle orta yaşlı, saygın "burjuva Filistenler"i küçümsüyorlardı. Onların gözünde devrimin mihenk taşı ve kendi retorik düşlerinin kaynağı İç Savaş'tı. Kapitalizmin yeminli düşmanları olmakla birlikte Amerika'ya hayranlık duyuyorlardı zira Amerikan kapitalizmi modern ve büyük ölçekliydi. Herhangi bir alandaki radikal bir yeniliğin onların gözünde büyük bir cazibesi vardı.

Kültür Devrimi adına girişilmiş şeylerin çoğu doğaçlama biçimde gerçekleştiği için bazı beklenmedik sonuç-

lar ortaya çıkmıştı. Kolektifleştirmenin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde militanlar din aleyhtarı kampanyalarını köylere taşımış ve köylülerin kolhozun Deccal işi olduğuna dair şüphelerini iyice pekiştirmişlerdi. Komsomol "Hafif Süvari"sinin düzenlediği akınlar hükümet dairelerindeki işleri aksatırken Komsomol'un "Kültür Ordusu" (başlangıçta cehaletle savaşmak ve okuma-yazma oranını arttırmak için oluşturulmuştu) yerel eğitim birimlerinin bürokratik oldukları gerekçesiyle kapatılmasını sağlamakta önemli bir başarı elde etmişti (oysa parti liderliğinin böyle bir hedefi yoktu.)

Genç ve coşkulu komünistler devlet tiyatrolarında "burjuva" oyunlarının gösterilmesini ıslıklar ve yuhalamalarla sabote ettiler. Edebiyatta RAPP militanları tarafından -tam da Stalin ve diğer parti liderleri onu İtalya'dan dönmeye ikna etmeye çalışırken- saygın (ama tam anlamıyla proleter olmayan) yazar Maksim Gorki'ye karşı bir kampanya başlatıldı. Radikaller siyaset teorisinde de kendi bildiklerini okudular. İç Savaş devrinin birçok coşkulu komünisti tarafından iddia edildiği üzere, çok yakında büyük bir değişimin gerçekleşip devletin yanı sıra hukuk ve okul gibi kurumların da yok olacağı iddia edildi. Stalin ise 1930'ların ortasında bunun yanlışlığını açıkça ifade etmişti. Ancak, parti liderliği bir yıl sonra Kültür Devrimi eylemcilerine çekidüzen verip onların "kuş beyinli tasarıları"nın rafa kaldırana kadar Stalin'in açıklaması fazla ciddiye alınmamıştı.

Kültür Devrimi'nin genç eylemcileri Stalin ve parti önderliği tarafından sosyal bilim ve felsefe gibi alanlarda Troçki ve Buharin'le bağlantılandırılan teorileri itibarsızlaştırmak, eski Menşeviklere saldırmak ya da saygın "burjuva" kültür kurumlarını parti denetimine sokmak için kullanıldı. Öte yandan Kültür Devrimi'nin bu tür boyutlarıyla pratik siyaset, hizip kavgaları ve entrikaların

dünyasından çok uzakta gelişen bir hayalperest ütopyacı boyut birlikte var olmuştu. Hayalperest ütopyacılar (fikirleri genellikle eksantrik ve gerçekdışı bulunduğu için kendi mesleklerinden dışlanan kimseler) yeni “sosyalist kentler”, komünal yaşam projeleri, doğanın dönüşümüyle ilgili spekülasyonlar ve “yeni Sovyet insanı” imgesine ilişkin planlarla meşgul olmuşlardı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın “yeni bir dünya inşa ediyoruz” sloganını ciddiye alan ütopyacıların fikirleri 1920'lerin sonuyla 1930'ların başında birkaç yıllığına ilgi görmüş; geniş kamuoyunun dikkatini çektiği gibi birçok durumda çeşitli devlet kuruluşları ve resmî organlardan ciddi anlamda maddi destek de görmüştü.

Kültür Devrimi'nin proleter bir niteliğe sahip olduğu iddia edilse de bu iddiayı yüksek kültür ve araştırma alanında dar anlamıyla düşünmek yanlış olur. Örneğin RAPP eylemcileri tarafından “proleter”, edebiyat alanında “Komünist”in eşanlamlısı olarak kullanılmıştı: “Proletarya hegemonyası”nı kurmaktan bahsedildiğinde edebiyat alanına hâkim olmak ve Komünist Parti'nin edebiyat organizasyonlarında tek yetkili temsilci olarak kabul edilmek isteği ifade ediliyordu. Kuşkusuz RAPP'çıların proletaryanın adını tümüyle sinik niyetlerle kullandıkları söylenemez zira fabrikalarda kültürel faaliyetleri teşvik etmek ve profesyonel yazarlarla işçi sınıfı arasındaki iletişim kanallarını açık tutmak için de ellerinden geleni yapmışlardı. Ancak bu, büyük ölçüde, 1870'lerde “halk” a giden popülistlerin ruhuyla yapılmıştı. RAPP entelijansiyesinin liderleri kendileri proleter olmasalar da proletarya adına konuşmuşlardı.

Kültür Devrimi'nin proleter niteliği rejimin o yıllarda ısrarla sürdürdüğü “proleterleri terfi ettirme” politikasında (Sovyet işçi ve köylü “müspet eylem” programı) karşılık bulmuştu. Stalin'in Şahtı duruşması vesilesiyle

söylediği üzere, burjuva entelijansiyasının ihaneti proleter güçlerin mümkün mertebe süratle eğitilmesini zorunlu kılmıştı. Kızılılarla uzmanlar arasındaki o eski karışıklık ortadan kaldırılmalıydı. Sovyet rejiminin kendi entelijansiyasına (Stalin'in hem idari hem de uzman elitleri tanımamak üzere kullandığı bir terim) sahip olmasının artık vakti gelmişti ve bu yeni entelijansiya alt sınıflar, özellikle kentli işçi sınıfı arasından devşirilmeliydi.²⁶

İşçileri idari işlere "terfi ettirme" ve genç işçileri üniversitelere yerleştirme politikası yeni değildi ama hiçbir zaman Kültür Devrimi'nde olduğu kadar hızlı ve muazzam ölçekte uygulanmamıştı. Devasa sayıda işçi, endüstrideki idari kadrolara terfi ettirilip sovyet ya da parti yetkilisi haline gelmiş ya da merkezî hükümetten ve sendika bürokrasisinden tasfiye edilen "sınıf düşmanları"nın yerine takviye güç olarak atanmışlardı. 1933 sonunda Sovyetler Birliği'nde "lider kadro ve uzman" sınıfına giren 861 bin kişiden 140 binden fazlası (altıda birden daha fazla) daha beş yıl önce mavi yakalı işçi statüsündeydi. Ama bu, buzdağının sadece görünen kısmıydı. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında beyaz yakalı işlere terfi ettirilen toplam işçi sayısı büyük ihtimalle bir buçuk milyondan az değildi.

Ayrıca genç işçileri ve komünistleri üniversitelere yerleştirmek için yoğun bir kampanya yürüten Stalin üniversitelerde ve teknik eğitim enstitülerinde büyük bir çalkantıya yol açıp "burjuva" profesörleri çileden çıkarmış ve beyaz yakalı ailelere mensup lise mezunlarının Birinci Beş Yıllık Plan sırasında üniversitelere girmelerini çok zorlaştırmıştı. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında 150 bin

²⁶ Bunu izleyen analiz için bkz. Fitzpatrick, "Stalin and the Making of a New Elite", Fitzpatrick, *The Cultural Front* ve Fitzpatrick, *Education and Social Mobility*, 184–205. Özbekler ve Başkırlar gibi "geri" milliyetler lehine de benzer politikaların uygulandığını belirtelim; bu konuda bkz. Martin, *Affirmative Action Empire*, özellikle 4. Bölüm.

işçi ve komünist üniversiteye kaydolurken bunların çoğu mühendislik eğitimi almıştı zira artık toplumun sanayileşmesine öncülük etmek için gerekli temel vasfın Marksist sosyal bilimden ziyade teknik uzmanlık olduğuna inanılıyordu. Aralarında Nikita Hruşçov, Leonid Brejnev, Aleksey Kosıgin ve bir dizi müstakbel parti ve hükümet liderinin de olduğu bir grup, 1937-1938'teki Büyük Tasfiye'den sonra Stalinist siyasi elitin çekirdeğini oluşturdu.

Bu ayrıcalıklı grup (sonraki yıllarda zevkle söylendiği üzere "işçi sınıfının evlatları") için devrim, proletaryayı iktidar, işçileri de devletin efendisi yapma vaadini yerine getirmişti. Ama işçi sınıfının diğer mensupları için Stalin Devrimi'nin bilançosu o kadar olumlu değildi. Birinci Beş Yıllık Plan sırasında birçok işçinin yaşam standartları ve reel ücretleri hızla düştü. Sendikalar Tomski'nin tasfiyesinden sonra dizginlendiği için idareyle pazarlıklarda işçilerin çıkarlarını savunma becerileri büyük ölçüde kaybolmuştu. Eski kulakların da aralarında olduğu yeni köylü işgücü sanayi sektöründeki işlere akın ederken parti liderlerinin işçi sınıfıyla özel bir ilişkisi ve işçi sınıfına karşı özel yükümlülükleri olduğu inancı giderek zayıfladı.²⁷

Demografik ve toplumsal altüst oluş Birinci Beş Yıllık Plan sırasında olağanüstü boyutlara ulaştı. Milyonlarca köylü kolektifleştirme, kulaklıktan çıkartılma veya kıtlık yüzünden köylerinden ayrılırken bazıları da yeni işlerin cazibesine kapılıp kentlere göçtü. Ancak bu, bireyler ve ailelerin yerleşik yaşam örüntülerini sarsan çok sayıda altüst oluştan sadece biriydi. Kentlerdeki evli kadınlar tek maaşla artık geçinemedikleri için çalışmaya başlarken köylerdeki kadınlar da kentlere göçen

²⁷ Birinci Beş Yıllık Plan sırasında işçilerin değişen durumu hakkında bkz. Hiroaki Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution* (Cambridge, 1988). Daha sonraki gelişmeler hakkında bkz. Donald Filtzer, *Soviet Workers and Stalinist Industrialization* (New York, 1986).

ve sırra kadem basan kocaları tarafından terk edilmişti; ebeveynleri tarafından terk edilen ya da kaybolan çocuklar ise evsiz gençlerden oluşan çetelere (*besprizornye*) katılmışlardı. Yalnızca yedi yıllık bir genel eğitim almış olan genç işçiler üniversitelerin mühendislik bölümlerine kabul edilirken üniversiteye gitmeyi umutla bekleyen “burjuva” lise öğrencilerinin önü kesilmişti. Mülklerine el konan NEP’çiler ve kulaklar yeni bir hayata nasıl başlayacaklarını bilemedikleri kentlere kaçmışlardı. Papazların çocukları ebeveynleri gibi yaftalanmak istemedikleri için evlerinden kaçmıştı. Trenler bir sürü sürgünü ve mahkûmu bilinmedik ve istenmedik yerlere taşımıştı. Vasıflı işçiler idarede “terfi ettirilmiş” ya da Magnitogorsk gibi ücra yerlerdeki inşaat şantiyelerine sevk edilmişlerdi; komünistler kolektif çiftlikleri idare etmek için kırsal kesime gönderilmiş, devlet dairelerinde çalışanlar ise devlet kuruluşlarındaki “tasfiye” sırasında kovulmuşlardı. On yıl önceki savaşın, devrimin ve iç savaşın yarattığı çalkantıların ardından hâlâ tam olarak kendine gelemeyen toplum, Stalin’in Devrimi’yle bir kez daha acımasızca sarsılmıştı.

Yaşam standartları ve kalitesindeki düşüş kentlerde ve köylerde neredeyse tüm sınıfları etkiledi. Kolektifleştirme sonucunda değişimden en çok etkilenenler köylüler olmuştu. Ancak kentlerdeki hayat da gıda karneleri, kuyruklar, tüketim mallarının (ayakkabı ve kıyafet dahil) kronik yetersizliği, ev ve barınakların dolup taşması, özel ticaretin yasaklanmasından kaynaklı bir yığın sıkıntı ve kentlerdeki sosyal hizmetlerin tamamındaki bozulma yüzünden sefil bir hal almıştı. Sovyetler Birliği’nin kent nüfusu 1929 başında 29 milyon iken, 1933 başında yaklaşık 40 milyona yükselmiş ve dört yılda %38’lik bir artış olmuştu. Moskova’nın nüfusu 1926 sonunda 2 milyon iken 1933 başında 3,7 milyona yükselmişti; aynı dönemde

Urallar'daki bir sanayi şehri olan Sverdlovsk'un (Ekaterinburg) nüfusu ise %346 artmıştı.²⁸

Çok daha dolaylı ve yavaş biçimde olsa da siyasette de bazı değişimler yaşandı. Stalin'ün kültürü, esas itibarıyla 1929 sonunda Stalin'ün ellinci doğum günü kutlamalarıyla başlatılmıştı. Parti konferansları ve kalabalık toplantılarda komünistlerin Stalin'ün salona teşrif etmesini çığınca alkışlamaları artık bir alışkanlık haline gelmişti. Ama Lenin örneğini aklında tutan Stalin böyle bir coşku-yu onaylamaz gibi görünmüş ve parti içinde kâğıt üstünde Genel Sekreter mevkisinde kalmayı sürdürmüştü.

Sol Muhalefet'in acımasızca ezildiğini unutmayan "Sağ"cı liderler daha temkinli adımlar attıkları için onlara verilen ceza daha yumuşak oldu. Ama bu, parti içindeki son açık (ya da yarı-açık) muhalefetti. Teoride 1921'den beri varolan hizip yasağı artık pratiğe dökülmüş ve potansiyel hizipler otomatikman birer komplo gibi algılanmaya başlamıştı. Parti kongrelerinde belirli politikalar etrafındaki aleni fikir ayrılıklarına artık çok seyrek rastlanıyordu. Parti liderliği kendi görüş ve tasarılarını giderek daha çok gizlemeye başlamıştı ve Merkez Komite toplantılarının tutanakları artık rutin biçimde paylaşılmıyor ve tabandaki parti üyelerinin erişimine açılmıyordu. Liderler –bilhassa en tepedeki Lider– akıl sır erdirmemezlik ve esrarengizlik gibi ilahî vasıflar geliştirmeye başlamıştı.²⁹

Sovyet gazeteleri de değişmiş ve 1920'lerde yapılan haberciliğe kıyasla iç meselelere dair haberler daha sö-

²⁸ *Izmeneniia sotsial'noi struktury sovetskogo obshchestva 1921-se-redina 30-kh godov* (Moskova, 1979), 194; *Sotsialisticheskoe stroitel'stvo SSSR. Statisticheskii ezhegodnik* (Moskova, 1934), 356–7.

Bu süreç hakkında bkz. Fitzpatrick, *On Stalin's Team*, 91–5. 1930'lar-da "vozhd" (lider) teriminin Stalin'e mahsus olmadığını belirtelim: Politbüro'nun diğer üyelerinden de basında "vozdi" (liderler) olarak bahsediliyordu.

nük ve daha az bilgilendirici bir hal almıştı. İktisadi başarılar genellikle gerçekliğin pervasızca çarpıtıldığı ve istatistiklerin manipüle edildiği bir yaklaşımla övülürken 1932-33'teki kıtlık, gazetelerde hiç yer almamıştı. Yüksek randıman teşvikleri ve "sabotajcı"lara karşı uyanıklık çağrıları alkışlanırken, ciddiyetsizlik mimlenmişti. Gazetelerde ne artık "Mary Pickford'un son filmi" gibi Batı tarzı reklamlar yayımlanıyor ne de trafik kazaları, tecavüzler ve soygunlar gibi üçüncü sayfa haberleri yer alıyordu.

Birinci Beş Yıllık Plan sırasında Batı'yla temas çok daha fazla kısıtlanmış ve tehlikeli hale gelmişti. Rusya'nın dünyadan kopuşu 1917 Devrimi'yle başlasa da 1920'lerde dışarıyla hatırı sayılır miktarda bir alışveriş ve trafik devam etmişti. Entelektüeller, kitap ve makalelerini yurtdışında bastırabilmiş, yabancı yayınlar sipariş edilebilmişti. Fakat Kültür Devrimi sırasında tertiplenen göstermelik duruşmalarda yabancılardan kuşkulanan güçlü bir motif haline gelmişti ve bu durum hem lider kadroda hem de kuşkusuz halkta giderek yükselen bir yabancı düşmanlığını yansıtıyordu. Birinci Beş Yıllık Plan'ın "ekonomide otarşi" hedefi de dış dünyadan uzaklaşma isteğine işaret ediyordu. Stalin devrinde (ve Stalin'den sonraki devirde) Sovyetler Birliği'nin başlıca özellikleri olan kapalı sınırlar, kuşatma zihniyeti ve kültürel izolasyon bu yıllarda kurumsallaştırılmıştı.³⁰

Büyük Petro devrinde olduğu üzere, devlet güçlenirken halk zayıflamıştı. Stalin'in Devrim'i devletin kent ekonomisindeki dolaysız denetimini arttırmış ve köylü tarımını istismar etme becerisini büyük ölçüde geliştirmişti. Ayrıca devlete bağlı polis aygıtı fazlasıyla güçlenmiş ve sanayileşme hamlesiyle iç içe geçerek sonraki yirmi-o-

³⁰ Sovyetler'in uğradığı izolasyon hakkında bkz. Jerry F. Hough, *Russia and the West: Gorbachev and the Politics of Reform* (2. Basım, New York, 1990), 44-66.

tuz yılda hızla genişleyen bir Gulag çalışma kampları imparatorluğunun (ilk başta serbest emeğin yetersiz kaldığı alanlara mahkûm emeği tedarik etmek maksadıyla) kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Kolektifleştirme ve Kültür Devrimi sırasında “sınıf düşmanları”na eziyet edilmesi acılar, korkular ve şüphelerden oluşan karmaşık bir miras bıraktığı gibi ihbar, tasfiye ve “özeleştir” pratiklerini de teşvik etmişti. Stalin’in Devrim’i sırasında bütün kaynaklar zorlanmış, bütün sinirler gerilmişti. Geriye, Rusya’yı gerilikten kurtarma hedefinin ne ölçüde başarılı olduğunu görmek kalmıştı.

DEVİRİMİ SONA ERDİRMEK

Crane Brinton'ın tabiriyle devrim, hastayı esir alan, gitgide yükselip doruk noktasına ulaşan ve en sonunda gerileyip hastanın normal hayatına dönmesine izin veren ateşli bir hastalık gibidir – “hastalık deneyimi kişiyi bazı yönlerden güçlendirip benzer bir atağa karşı en azından bir süreliğine bağışıklık kazandırabilir ama insanın tümüyle yeni birine dönüşmesi imkânsızdır.”¹ Brinton'ın metaforuna başvuracak olursak, Rus Devrimi birçok kez yüksek ateşe tutulmuştur. Ateş nöbetlerinin ilki 1917 devrimleri ve İç Savaş; ikincisi, Birinci Beş Yıllık Plan sırasındaki Stalin Devrimi, üçüncüsü ise Büyük Tasfiye'dir. NEP bu şema içerisinde bir nekahet evresiydi ve ondan sonra hastalık yeniden nüksetmiş, bazılarına göre virüs talih-siz hastaya zerk edilmişti. Troçki'nin “Sovyet Termidoru”, Timaşef'in ise “büyük geri çekilme” olarak adlandırdığı istikrar politikalarıyla 1930'ların ortalarında ikinci bir nekahet evresi başlamıştı.² 1937-38'deki Büyük Tasfiye sırasında hastalık yeniden nüksettikten sonra ateş bir kez daha düşürülmüş ve hasta normal hayatına dönmek için yalpalayarak yatağından çıkmıştı.

¹ Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (gözden geçirilmiş baskım, New York, 1965), 17.

L. Trotsky, *The Revolution Betrayed* (Londra, 1937); Nicholas S. Timasheff, *The Great Retreat: The Growth and Decline of Communism in Russia* (New York, 1946).

Ancak hasta, devrimci ateş nöbetlerine tutulmadan önceki kişiyle gerçekten aynı mıydı? Eski hayatına kaldığı yerden devam edebilmiş miydi? Kuşkusuz, birçok bakımdan NEP döneminin simgelediği “nekahet” evresi 1914’te savaşın patlak vermesi, 1917’nin devrimci altüst oluşları ve İç Savaş’la kesintiye uğrayan hayata geri dönüş anlamına gelmişti. Ama 1930’ların “nekahet”i farklı bir karakterdeydi çünkü o tarihlere gelindiğinde eski hayatla aradaki bağların çoğu kopmuştu. Eski hayata dönmekten ziyade yeni bir hayata başlamak sözkonusuydu.

Birinci Beş Yıllık Plan, Rusya’da gündelik hayatın temelindeki yapıları 1917-1920 döneminin devrimci deneyiminde görülmediği kadar sarsmıştı. 1924’te, NEP ara döneminde, on yıl sonra Moskova’ya dönen biri kent rehberine baktığında eski doktoru, avukatı, borsa simsarı, hâlâ gizliden gizliye en iyi ithal çikolatayı tavsiye eden favori pastanesi, semt tavernası, semt papazı ya da saatlerini tamir etmiş, ona yapı malzemesi ya da yazarkasa satmış firmaların isimlerini hâlâ görebilirdi (rehberin tasarımı ve formatı savaştan önceki yıllardan o tarihe dek çok az değiştiği için her şeyin yerini kolaylıkla bulabilirdi.) On yıl sonra, 1930’ların ortalarına gelindiğinde ise listedeki isimlerin hemen hepsi silinmişti ve şehre ayak basan ziyaretçi, Moskova sokakları ve meydanlarının adlarının değiştiğini, kiliselerin ve bildiği diğer tarihî yapıların tahrip edildiğini görüp hayrete düşebilirdi. Birkaç yıl sonra ise kent rehberi tümüyle ortadan kaybolacak ve yarım asır sonraya kadar yeniden yayımlanmayacaktı.

Devrimler insanın enerjisi, idealizmi ve öfkesini anormal düzeyde yoğunlaştırdığı için bir aşamada yoğunluklarını kaybetmeleri doğaldır. Ancak bir devrimi itibarsızlaştırmadan sona erdirmek nasıl mümkün olabilir? İktidarda devrimci itkinin sönümlendiğini görecektense kadar uzun süre kalan devrimciler için bu durum çetrefil bir so-

rundur. Eski bir devrimcinin Briton'un metaforuna başvurarak devrimci coşkusu ve hararetini artık kaybettiğini açıkça söylemesi pek mümkün değildir. Fakat Stalin her zorluğa hazırdı ve onun Devrim'i sona erdirme biçimi bir zafer ilanıydı.

1930'ların ilk yarısında ortalığı bir zafer retoriği kapladı. Maksim Gorki'nin kurduğu *Kazanımlarımız* adlı yeni dergi bu ruhu yansıtıyordu. Sovyet propagandacılar sanayileşme ve kolektifleştirme savaşlarının zaferle sonuçlandığını ilan ediyorlardı. Sınıf düşmanları yok edilmişti. İşsizlik sona erdirilmişti. İlköğretim zorunlu hale getirilmişti; artık tüm çocukların okula gitme imkânı vardı ve iddialara göre Sovyetler Birliği'ndeki okuma-yazma oranı %90'dı.³ Beş Yıllık Plan'la birlikte Sovyetler Birliği insanın dünyanın efendisi olması yönünde dev bir adım atmıştı: İnsan artık hiçbir şekilde denetleyemediği ekonomik güçlerin aciz bir kurbanı değildi. Sosyalizmin inşa sürecinde "yeni bir Sovyet insanı" doğuyordu. Fiziksel çevre dönüşüyor, uçsuz bucaksız Rus steplerinde fabrikalar yükseliyor ve Sovyet bilim insanları ve mühendisler "doğayı fethediyor"du.

Devrimin zafere ulaştığını söylemek aslında alttan alta Devrim'in sona erdiğini söylemektir. Sıra artık zafeirin meyvelerini tatmaya (tabii böyle bir şey varsa) veya en azından devrimin ağır gerilimlerinden kurtulmaya gelmişti. Stalin 1930'ların ortalarında hayatın daha rahat ve tasasız olduğundan bahsedip "kendi sokağımızda tatil yapma"yı vaat ediyordu. Düzen, ılımlılık, öngörüle-

³ Okuryazarlık oranlarıyla ilgili olarak bkz. Fitzpatrick, *Education and Social Mobility*, 168-76. 1937'de yapılan ve sonuçları gizlenen ulusal nüfus sayımına göre 9 ile 49 yaş arasındaki nüfusun %75'i okuma yazma biliyordu. (*Sotsiologicheskie issledovaniya*, 1990 no. 7, 65-6). 50 yaş üstü nüfus dahil edildiği takdirde bu oranın düşeceği bellidir.

bilirlik ve istikrar gibi erdemler resmî ağızlarca yeniden övülmeye başlamıştı. Ekonomi alanında İkinci Beş Yıllık Plan (1933-1937), ağır sanayi merkezlerinin inşa edilmesine yönelik vurguyu sürdürse de çılgıncasına yürütülen Birinci Beş Yıllık Plan'a kıyasla daha ölçülü ve gerçekçiydi. Rejim kırsal kesimde yürütülen kolektifleştirme çerçevesinde kolhızları işler hale getirebilmek için köylüğe yönelik daha uzlaşmacı adımlar atmıştı. Marksist olmayan yorumculardan Nikolay Timaşef, olan biteni olumlu bulup devrimci değer ve yöntemlerden büyük bir "geri çekiliş" olarak tanımlarken, Troçki ise olanları hiç tasvip etmiyor ve "Sovyet Termidoru", başka deyişle devrime ihanet olarak görüyordu.

Kitabın bu son bölümünde devrimden post-devrim geçişi üç yönüyle inceleyeceğiz. İlk olarak, rejimin 1930'larda ilan ettiği devrimci zaferin doğasına odaklanacağız ("Zafere ulaşan devrim"). İkinci olarak, aynı dönemin Termidorcu politikaları ve eğilimleri üzerinde duracağız ("İhanete uğrayan devrim"). Son olarak, 1937-37'nin Büyük Tasfiye'sini ele alacağız. Bu son başlık ikinci kısımda bahsedilen "normalliğe dönüş"e yeni bir ışık tutarak normalliğin en az zafer kadar yanıltıcı olabildiğini bize hatırlatacak. Rejimin devrimin zaferini ilan etmesi ne kadar kofsa hayatın normale döndüğüne dair güvenceler vermesi de (halk bunu kabul etmeye istekli olsa da) bir o kadar sahte ve yanıltıcıydı. Devrimi sona erdirmek kolay iş değildir. Devrimci virüs sistemin içinde kalır ve gerilime maruz kaldığında her an yeniden parlayabilir. Devrim'den geri kalan şeylerin çoğunu (idealizm, dönüşüm arzusu, devrimci lügat ve son olarak devrimcilerin kendisini) yakıp tüketen nihai bir devrimci ateş nöbeti olarak Büyük Tasfiye'de olan tam da buydu.

“Zafere ulaşan devrim”

1934'ün başlarında toplanan 17. Parti Kongresi'nin adı “Zafere Ulaşanların Kongresi”ydi. Zaferle kastedilen, Birinci Beş Yıllık Plan'la gerçekleştirilen iktisadi dönüşümdü. Kent ekonomisi ufak bir kooperatif sektörü dışında tümüyle kamulaştırılmış ve tarım kolektifleştirilmişti. Dolayısıyla Devrim üretim tarzını başarıyla değiştirmişti ve her Marksistin bildiği üzere üretim tarzı toplum, siyaset ve kültürden oluşan koca bir üstyapının dayandığı iktisadi altyapıyı oluşturuyordu. Peki, Sovyetler Birliği'nin altyapısı sosyalist olduğu halde üstyapısı niçin buna uyum sağlamakta başarısızdı? Komünistler sosyalist bir toplum kurmak için gerekli olan şeyleri (Marksist terimlerle yapılabilecek her şeyi) altyapıyı değiştirerek zaten yapmışlardı. Bundan sonrası an meselesiydi. Nasıl ki kapitalizm burjuva demokrasisini doğurduysa, sosyalist ekonomi de otomatikman sosyalizmi doğuracaktı.

Teorik formülasyon buydu. Ancak pratikte birçok komünist devrimci, vazifeyi ve zaferi daha basit terimlerle kavramaktaydı. Vazife, Birinci Beş Yıllık Plan'ın simgelediği sanayileşme ve iktisadi modernleşmeydi. Bacası tüten her yeni fabrika ve her yeni traktör zaferin birer simgesiydi. Devrim Sovyetler Birliği'nde güçlü, modern ve sanayileşmiş bir devletin temellerini atmakta başarılı olduğu gibi dış düşmanlara karşı da kendini koruyabildiğine göre misyonunu artık tamamlamıştı. Peki bu açıdan değerlendirildiğinde, elde edilen kazanımlar nelerdi?

Sovyet sanayileşme hamlesinin görünür göstergeleri asla göz ardı edilemezdi. İnşaat alanları her yeri kaplamıştı. Kentler Birinci Beş Yıllık Plan sırasında hızla büyümüştü: Eski sanayi merkezleri hızla genişlemiş; sessiz sakin taşra şehirleri büyük fabrikaların açılmasıyla dönüşmüş ve Sovyetler Birliği'nin dört bir yanında yeni sanayi

ve madencilik tesisleri kurulmuştu. Yeni devasa metalürji tesisleri ve makine-imalat fabrikaları ya inşaat halindeydi ya da hâlihazırda faaldi. Türkistan-Sibirya demiryolu ve devasa Dinyeper Hidroelektrik Santrali inşa edilmişti.⁴

1932'de aradan geçen dört buçuk yılın ardından Birinci Beş Yıllık Plan'ın başarıyla sonuçlandığı açıklandı. Yurtiçi ve yurtdışında büyük bir Sovyet propaganda kampanyasına konu olan resmî sonuçlara elbette ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Yine de Batılı iktisatçılar, Sovyetler Birliği'nde Walt Rostow'un daha sonra "endüstriyel kalkış" adını verdiği gerçek bir kalkınmanın gerçekleştiğinde mutabıklardı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın sonuçlarını özetleyen bir Britanyalı iktisat tarihçisi şu notu düşmüştü: "Tamlıkları ve kusursuzluklarına dair iddiaların doğruluğu şüpheli olsa da güçlü bir mühendislik sanayiinin kurulmakta olduğu ve makine aletleri, türbinler, traktörler ve metalürji ekipmanlarındaki randımanın gerçekten etkileyici oranlarda arttığı kesindir." Çelik üretimi, hedeflenen artış oranına ulaşmasa da (Sovyet verilerine göre) yaklaşık %50 oranında artmıştı. Planlanan artış yine daha fazla olsa da demir cevheri üretimi iki katından fazlaya çıkmış ve 1927/8-1932 arasında taş kömürü ve pik demir üretimi neredeyse iki kat artmıştı.⁵

Fakat bu durum, acımasız bir kararlılık ve inatçılıkla hız ve randımanı vurgulayan bir sanayileşme hamlesinin sorunsuz olduğu anlamına gelmiyordu. Sanayide kazalar yaygındı; devasa bir malzeme atığı vardı; kalite düşük, defolu üretim oranı yüksekti. Sovyet stratejisi mali ve in-

⁴ Türkistan-Sibirya Demiryolu hakkında bkz. Matthew J. Payne, *Stalin's Railroad: Turksib and the Building of Socialism* (Pittsburgh, 2001); Dinyeper Hidroelektrik Santrali hakkında bkz. Anne Rassweiler, *The Generation of Power: the History of Dneprostroi* (Oxford, 1988).

Alec Nove, *An Economic History of the USSR* (yeni basım, Londra, 1992), 195-6.

sani bakımdan pahalı olduğu gibi kalkınma oranları göz önüne alındığında çok iyi düzeyde olduğu da söylenemezdi: Bir Batılı iktisatçının hesabına göre Sovyetler Birliği, NEP çerçevesinden hiç ayrılmıyaydı bile 1930'ların ortalarında benzer kalkınma düzeylerine ulaşması mümkündü.⁶ "Plan'ı gerçekleştirme ve abartılı biçimde yerine getirme" hedefi genellikle rasyonel planlamadan vazgeçmek ve yüksek öncelikli birkaç hedefe başka her şeyi göz ardı ederek odaklanmak anlamına gelmişti. Yeni fabrikalar traktör ve türbin gibi göz kamaştırıcı ürünler üretiyordu ama Birinci Beş Yıllık Plan boyunca çivi ve dolgu malzemesi gibi şeylerin eksikliği ciddi anlamda duyulmuştu ve kolektifleştirmenin beklenmedik bir sonucu olarak köylülerin verdiği nakliye ve taşımacılık hizmetlerinin çökmesi tüm sanayi dallarını etkilemişti. 1932 yılında Donbas kömür sanayii krizdeydi ve başka bir dizi anahtar sektörde inşaat ve üretim alanında büyük sorunlar yaşanıyordu.

Bu tür sorunlara rağmen Sovyet liderlerin gerçekten kayda değer bir başarı elde ettiklerine inandıkları alan yine de sanayiydi. Neredeyse tüm komünistler (hatta geçmişte Sağ ve Sol Muhaliflere sempati duyanlar bile) böyle düşünüyordu ve partiyle ilişkilerinden bağımsız olarak genç nesil ve belli ölçüde kentli nüfus da aynı gurur ve heyecanı duyuyordu. Birçok eski Troçkist, Birinci Beş Yıllık Plan'ın coşkusuyla muhalefet saflarını terk etmişti ve Troçki'nin kendisi de Beş Yıllık Plan'ı esas itibarıyla onaylamıştı. 1928-29'da Sağ'a meyleden komünistler fikir değiştirip sanayileşme hamlesiyle tam anlamıyla bütünleşmişlerdi. Geçmişte rejime şüpheyile yaklaşan birçok kişinin iç muhasebesinde Stalingrad Traktör Fabrikası ve

⁶ Holland Hunter, "The Overambitious First Soviet Five-Year Plan", *Slavic Review*, 32: 2 (1973), 237-57. Daha olumlu bir okuma için bkz. Robert C. Allen, *Farm and Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution* (Princeton, NJ, 2003).

diğer büyük sanayi projeleri Stalin devrinin büyük baskıları ve kolektifleştirmenin ulaştığı aşırı boyutlar gibi olumsuz yönlere ağır basmıştı.

Düzenli olarak krizlere, çatışmalara ve doğaçlama çözümlere yol açan kolektifleştirme, Birinci Beş Yıllık Plan'ın yumuşak karnıydı. Olumlu tarafından bakıldığında, devletin pazarlığa tâbi olmayan düşük fiyatlarla ve köylülerin satmak istediğinden çok daha büyük miktarlarda tahıl tedarik etmek için arzuladığı mekanizma kolektifleştirmeyle sağlanmıştı. Olumsuz tarafından bakıldığında ise köylüler gücendirilip çalışma istekleri bitirilmiş, besi hayvanlarının devasa ölçekte öldürülmesine ve 1932-1933 kıtlığına yol açılmıştı (böylece iktisadi ve idari sistemde krizler tetiklenmişti). Ayrıca kolektifleştirme, devleti tarım sektörüne –başlangıçta belirlenen “köylülüğün suyunu çıkarma” stratejisiyle bağdaşmayacak miktarda– büyük bir yatırım yapmaya zorlamıştı.⁷ Kolektifleştirme teoride birçok anlama geliyordu olabilir. Ama pratikte 1930'larda Sovyetler Birliği'nde uygulandığı haliyle, köylülüğün haklı nedenlerle “ikinci serflik” olarak gördüğü aşırı bir ekonomik sömürüye tekabül ediyordu. Bu sadece köylüler değil, durumu birinci elden deneyimleyen komünist kadrolar için de moral bozucuydu.

Kolektifleştirmeden sahiden memnun olan hiç kimse yoktu; komünistler bunu büyük bir bedel ödenerek kazanılmış bir savaş gibi görüyorlardı. Ayrıca gerçek kolhoz, komünistlerin hayal ettiği ya da Sovyet propagandasında tasvir edilen kolhozdan çok farklıydı. Hayal edilen kolhoz büyük ölçekli, modern ve makineleşmiş tarımın bir vitrini iken gerçek kolhoz ufak, köy-merkezli ve ilkeldi. Traktörler Bölgesel Makine-Traktör İstasyonları'na gönderildik-

⁷ Bkz. James R. Millar, “What's Wrong with the 'Standard Story'?", James Millar ve Alec Nove, “A Debate on Collectivization”, *Problems of Communism* (Temmuz-Ağustos 1976), 53–5.

leri için gerçek kolхозlarda traktör olmadığı gibi kolektifleştirme sırasında atlar kesildiğinden ötürü geleneksel binek hayvanlarının da eksikliği çekiliyordu. Kolektifleştirmeye birlikte köydeki yaşam standartları ciddi anlamda düşmüş ve birçok yerde asgari geçim seviyesine inmişti. Su gücüyle çalışan türbinler ve elektrik üreten “kulak” değirmenciler ortadan kaybolduğu için kırsal kesime elektrik 1920’lerde olduğu kadar bile verilemiyordu. Kolektifleştirilmiş tarım kırsal kesimdeki birçok komünist yetkiliyi rahatsız eden bir durum olarak tüm köylüleri kapsamıyordu zira bazı köylülerin ufak özel arazilere sahip olmalarına hâlâ izin veriliyordu ve bu, köylüleri kolektif arazilerde çalışmaktan kaytarmaya teşvik ediyordu. Stalin’in 1935’te itiraf ettiği üzere köylü ailesinin geçinebilmesi için şahıslara ait özel arazilerin varlığı şarttı zira köylü (ve ulus) süt, yumurta ve sebzesini büyük ölçüde oralardan temin ediyordu. 1930’ların büyük bölümünde köylülerin birçoğunun yaptıkları iş karşılığında kolхозdan aldıkları tek ödeme tahıl hasadındaki ufak bir paydan ibaretti.⁸

Devrim’in siyasi hedeflerine gelince, rejimin 1931, 1932 ve 1933’ün endişe verici aylarını atlatmasının bir zafer –belki de mucize– olduğunu söylemek birçok komünist için abartılı değildi. Yine de bu, halkın karşısında ulu orta kutlanabilecek bir zafer değildi. Sosyalizm için daha fazlasını yapmak şarttı. 1930’ların başında “sosyalizmi inşa etmek” ve “sosyalist inşa”dan bahsetmek moda olmuştu. Fakat hiçbir zaman tam olarak tanımlanmayan bu laflar sonuçlanmış bir şeyden ziyade devam eden bir sürece işaret ediyordu. Stalin, 1936’da yeni Sovyet anayasasının yürürlüğe konmasıyla “inşa”

⁸ 1930’ların gerçek kolхозları hakkında daha detaylı bir analiz için bkz. Fitzpatrick, *Stalin’s Peasants*, 4–5. Bölümler.

evresinin esasen sona erdiğini açıklamıştı. Bu da Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin artık erişilmiş bir olgu olduğu anlamına geliyordu.

Teorik bakımdan bu bir sıçramaydı. "Sosyalizm" in tam olarak ne anlama geldiği daima belirsiz kalsa da, Lenin'in –Eylül 1917'de yazdığı– *Devlet ve Devrim*'i kılavuz kabul edildiğinde sosyalizm yerel ("sovyet" tarzı) demokrasiyi, sınıfsal antagonizma ve sömürünün ortadan kayboluşunu ve devletin sönümlenmesini içeriyordu. Bu son koşul bir ayak bağıydı zira en iyimser Sovyet Marksisti bile Sovyet devletinin sönümlendiği ya da yakında sönümleneceğini söyleyemezdi. Bu sorun, sosyalizmle komünizm arasında yeni ya da en azından o tarihe kadar ihmal edilmiş bir teorik ayrıma başvurularak çözümlendi. Devletin ancak *komünizm* şartlarında sönümlenebileceği anlaşılmıştı. Sosyalizm ise Devrim'in nihai sonucu olmasa da, Sovyetler Birliği'nin kapitalist bir kuşatma altında olduğu düşman ulus-devletler dünyasında erişilebilecek en iyi düzendi. Dünya devriminin gerçekleşmesiyle devlet de sönümlenecekti. O zamana dek dünyanın tek sosyalist toplumunu düşmanlarından korumak için devletin güçlü ve kudretli olması gerekiyordu.

O halde Sovyetler Birliği'nde varolan sosyalizmin temel özellikleri nelerdi? Bu sorunun yanıtı Rusya Cumhuriyeti'nin 1918 tarihli devrimci anayasasından sonra kendi kulvarında ilk olan yeni Sovyet anayasasıyla verilmişti. Meseleyi anlaşılır kılmak için Marksist-Leninist teoriye göre devrimle sosyalizm arasında proletarya diktatörlüğünün hâkim olduğu bir geçiş evresi olduğunu hatırlatmalıyız. Rusya'da Ekim 1917'de başlayan bu "evre"nin temel özelliği eski mülk sahibi sınıflar kendi mülklerine el konulmasına ve proleter devlet tarafından tasfiye edilmelerine karşı direndikleri için yürütülen yoğun bir sınıf savaşıydı. Stalin'in yeni anayasanın dibacesinde açıkla-

dığı üzere, proletarya diktatörlüğünden sosyalizme geçişin göstergesi sınıf savaşının durmuş olmasıydı.

Yeni anayasaya göre tüm Sovyet vatandaşları eşit haklara sahipti ve sosyalizmle uyumlu vatandaşlık hakları güvence altındaydı. Kapitalist burjuvazi ve kulaklar ortadan kaldırıldığı için sınıf mücadelesi sona ermişti. Sovyet toplumunda sınıflar –işçi sınıfı, köylülük ve (bir sınıftan ziyade kesinlikle bir tabaka olarak tanımlanan) entelijansiya– hâlâ vardı ama aralarındaki ilişkiler antagonizma veya sömürü içermiyordu. Statüleri eşit olduğu gibi sosyalizme ve Sovyet devletine bağlılıkları da eşit düzeydeydi.⁹

Bu iddialar Sovyet vatandaşı olmayan birçok yorumcuyu yıllar içinde çok öfkelendirmişti. Sosyalistler, Stalinist sistemin gerçek sosyalizm olduğunu inkâr ederken bazı gözlemciler de Anayasa’da vaat edilen özgürlük ve eşitliğin sahte olduğunu öne sürmüşlerdi. Sahtekârlık ya da sahtekârlığı ifşa etme niyeti tartışmaya açık olsa da,¹⁰ Anayasa’nın Sovyet gerçekliğiyle ilişkisi çok zayıf olduğu için bu tepkiler anlaşılabilirdi. Ancak mevcut tartışma bağlamında Anayasa’yı fazla ciddiye almak yanlış olur: Anayasa’nın devrimci zafer iddiaları Komünist Parti ya da bir bütün olarak toplumda çok sınırlı bir duygusal karşılığı olan tali bir mevzuuydu. Birçok kişi Anayasa’ya kayıtsız kalırken bazılarının da kafası karıştı. Hali hazırda Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin hâkim olduğu haberine dokunaklı bir tepki sosyalist geleceğe gerçekten

⁹ J. Stalin, *Stalin on the New Soviet Constitution* (New York, 1936). SSCB 8. Olağanüstü Sovyetler Kongresi tarafından 5 Aralık 1936’da kabul edilen Anayasa metni için bkz. *Constitution: Fundamental Law of the Union of Soviet Socialist Republics* (Moskova, 1938).

Rejimin sovyet seçimlerini demokratikleşmeye yönelik gerçek niyetinin Büyük Tasfiye’yle bağlantılı toplumsal gerilimler yüzünden boşa çıktığını öne süren bir argüman için bkz. Arch Getty, “State and Society under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s”, *Slavic Review*, 50: 1 (İlkbahar 1991).

inanmasına rağmen köyündeki yaşamın ne kadar ilkel ve sefil olduğunu bilen genç bir gazeteciden gelmişti. Sosyalizm *bu* olabilir miydi? “Ne daha önce ne de daha sonra böyle bir hayalkırıklığı ve üzüntü yaşamadım.”¹¹

Yeni Anayasa’da vaat edilen eşit haklar Rusya Cumhuriyeti’nin 1918 tarihli anayasasından gerçek bir değişimi simgeliyordu. 1918 Anayasası vatandaşlara eşit haklar tanımaktan açıkça kaçınmıştı: Eski sömürücü sınıfların mensupları sovyet seçimlerinde oy kullanma hakkından mahrum edilmiş ve kentli işçilerin oyları köylülerin oylarına daha ağır basmıştı. Buna uygun olarak Devrim’den sonra işçileri ayrıcalıklı, burjuvaziye ise dezavantajlı bir konuma oturtmak için tasarlanmış ve açıkça sınıf ayrımcılığı yapan yasa ve düzenlemelerden oluşan karmaşık bir yapı yürürlükte kaldı. 1936 Anayasası’nda ise sınıfı ne olursa olsun herkese oy hakkı tanındı. “Oy hakkından mahrum olanlar” (*lishentsy*) kategorisi ortadan kaldırıldı. Aslında, sınıf ayrımcılığı yapan politika ve uygulamalar yeni Anayasa yürürlüğe konmadan önce aşamalı olarak devre dışı bırakılmıştı. Örneğin üniversiteye kabullerde işçiler lehine ayrımcılık yapma uygulaması birkaç yıl önce yürürlükten kaldırılmıştı.

Dolayısıyla sınıf ayrımcılığı yapmaktan vazgeçmek Anayasa’da belirtildiği kadar kusursuz bir uygulama olmasa da gerçek bir değişimdi ve işleri eskisi gibi yapmaya alışmış olan komünistlerin ciddi direnişiyle karşılaştı.¹² Bu değişimin önemi birkaç biçimde yorumlanabilir. Sınıf ayrımcılığı yapmaktan vazgeçmek bir yandan sos-

¹¹ Aktaran N. L. Rogalina, *Kollektivizatsiya: uroki proidennogo puti* (Moskova, 1989), 198.

Bkz. Fitzpatrick, *Tear off the Masks!*, 40–3, 46–9. Şunu belirtmek gerekir ki eski ayrımcılık biçimleri ortadan kaybolursa da yeni ayrımcılık biçimleri vardı. Ne kolhoznikler diğer vatandaşlarla eşit haklara sahipti ne de tehcir edilen kulaklar ve diğer idari sürgünler.

yalist eşitliği sağlamanın ("zafere ulaşan devrim") bir önkoşulu olarak görülebilir. Öte yandan bunu rejimin proletaryadan kesin biçimde uzaklaşması ("ihanete uğrayan devrim") olarak yorumlamak da mümkündür. İşçi sınıfının yeni düzendeki statüsü ve Sovyet iktidarıyla ilişkisi belirsizdi. Proletarya diktatörlüğü devrinin kapandığına ilişkin resmî bir açıklama hiçbir zaman yapılmamıştı (oysa Sovyetler Birliği halihazırda sosyalizm aşamasına geçtiğine göre, mantıken bunun böyle olması gerekiyordu) ama "proletarya hegemonyası" gibi terimlerin yerini "işçi sınıfının öncü rolü" gibi daha mülayim laflar almaya başladı.

Troçki gibi Marksist eleştirmenler partinin temel toplumsal destek kaynağı olan işçi sınıfının yerini bürokrasinin almasına izin vererek başlıca dayanaklarından birini kaybettiğini söylüyor olabilirlerdi. Stalin ise farklı görüşteydi. Ona göre Devrim'in en büyük kazanımlarından biri işçi sınıfı ve köylülüğün içinden "yeni bir Sovyet entelijansiyası"nın (esasen yeni bir idari ve profesyonel elit) doğmasıydı.¹³¹³ Sovyet rejimi artık SSCB'ye sadakatleri daima şüpheli olan eski elitlerin kalıntılarına bel bağlamak zorunda değildi, bunun yerine "öncü kadrolar ve uzmanlar"dan oluşan ve kendi elleriyle yetiştirdiği bir elite güven duyabilirdi: Bu insanlar hem terfi etmelerini hem de kariyerlerini Devrim'e borçluydular ve Devrim'e (elbette Stalin'e de) tamamen sadık olduklarına hiç şüphe yoktu. Rejim bu "yeni sınıf"ı ("idareci konumuna terfi etmiş dünün işçi ve köylüleri") kendi toplumsal tabanı olarak kabul ettiğinde proletaryanın rejimle özel ilişkisi Stalin için önemli bir mesele olmaktan çıkıyordu. Sonuçta, Stalin'in 1939'daki 18. Parti Kongresi'nden önceki

¹³ Bkz. Fitzpatrick, "Stalin and the Making of a New Elite", Fitzpatrick, *The Cultural Front*, 177-8.

yorumlarından da anlaşılacağı üzere, eski devrimci işçi sınıfının tohumu yeni Sovyet entelijansiyasına ekilmişti ve yükselmekte başarısız işçiler herhangi bir kıskançlık duyuyorlarsa bu onların sorunuydu. Kuşkusuz bu bakış açısı, bulundukları yerlerden yukarı tırmanmaya çalışan ve bir yandan kendi dezavantajlı geçmişlerinden gurur duyan öte yandan geçmişlerini geride bırakmaktan mutlu olan yeni elite mensup “işçi sınıfının evlatları”na tam anlamıyla uyuyordu.

“İhanete uğrayan devrim”

Liberté, égalité, fraternité (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) vaadi neredeyse bütün devrimlerin bir parçasıdır ve aynı zamanda devrimcilerin zafere ulaştıktan sonra neredeyse kural olarak iki paralık ettikleri bir vaattir. Bolşevikler bunun daha önceden farkındaydı çünkü Marx okumuşlardı. Ekim Devrimi’nin coşkusu içindeyken bile ütopyacı hayalperestlerden ziyade gerçekçi ve bilimsel devrimciler olmak için ellerinden geleni yapmışlardı. *Liberté, égalité, fraternité* vaatlerini sınıf savaşı ve proletarya diktatörlüğüne yönelik göndermelerle süslemişlerdi. Gelgelelim klasik devrimci sloganları itibarsızlaştırmak ve hiçbir coşku içermeyen bir devrim yapabilmek de zordu. Eski Bolşevik liderler duygusal olarak eşitlikçi ve özgürlükçü bir tavır benimsemekten kendilerini alamazlardı ve Marksist teoriye bağlı olmakla birlikte hepsi biraz ütopyacıydı. 1917’nin yeni Bolşevikleri ve İç Savaş’ın mahsul-leri de hiçbir düşünsel ketlenme yaşamadan aynı duygusal tepkileri vermişlerdi. Bolşeviklerin tam olarak eşitlikçi, özgürlükçü ve ütopyacı bir devrim yapma niyetleri ol-
masa da Devrim onları en azından bir süreliğine eşitlikçi, özgürlükçü ve ütopyacı yapmıştı.

Ekim sonrası dönemin Bolşevizminin ultra devrimci damarı Birinci Beş Yıllık Plan sırasında Kültür Devrimi’ne

de hâkim olmuştu ve Kültür Devrimi bu tür hadiselerdeki örüntüye uygun olarak önce kendi sınırlarını aştıktan sonra zaman içinde daha yumuşak ve daha az deneysel sosyal ve kültürel politikaları benimsemişti. Bunlar “büyük bir geri çekiliş” olarak nitelendirilmişti ve terim (“geri çekiliş”) 1930’ların bazı önemli “devrimci” hadiselerini (özellikle köylü tarımının kolektifleştirilmesi, kentlerde özel ticaretin yasaklanması ve Kültür Devrimi’nin sona erişinden yalnızca beş yıl sonra yeni bir terör dalgasının başlamasını) göz ardı etmekle birlikte 1930’ların ortasındaki değişimi gerçekten de belli ölçüde yansıtıyordu. Ancak, burada perspektif de önemlidir. Sosyalizmi inşa etmek için Magnitogorsk’a ya da Komsomolsk-na-Amure şehrine gitmeye gönüllü olan genç ve coşkulu komünistler, görünen o ki, ne yaşanmakta olan değişimlere büyük bir önem vermiş ne de devrimci bir “geri çekiliş” evresinde olduklarını düşünmüşlerdi.¹⁴¹⁴ Öte yandan eski Bolşevikler, özellikle de eski Bolşevik entelektüeller birçok değişimi, bilhassa da hiyerarşinin giderek daha çok vurgulanmasını, elitlerin ayrıcalıklarının kabul edilmesini ve rejimin geçmişte proletaryayla kurduğu özdeşlikten uzaklaşmasını rahatsızlık verici buluyorlardı. Bu kişiler Troçki’nin devrimin ihanete uğradığına yönelik suçlamasını kabul etmeseler de ne kastettiğini gayet iyi anlıyorlardı.

Büyük “geri çekiliş” toplumun hal ve tavırlarına çarpıcı biçimde yansıdı ve değişimi destekleyenler toplumun daha “görgülü” hale geldiğini düşünürken Troçki gibi eleştirmenler ise yeni gelişmeyi “burjuvalaşma” olarak adlandıırıyordu. 1920’lerde Bolşevik entelektüeller proleter tavırları teşvik etmişlerdi: Stalin partililerden oluşan bir

¹⁴ 1930’larda genç olan insanların günceleri ve hatıratları “büyük bir geri çekilme”nin olduğuna dair çok az sayıda itiraf içermektedir. Örneğin bkz. Jochen Hellbeck, *Revolution on My Mind* (Cambridge, MA, 2006).

kitleye kendisinin “kaba” birisi olduğunu söylediğinde, bu bir aşağılama değil övgü olarak algılanmıştı. 1930’larda ise Stalin, Sovyet komünistlere ve yabancı gazetecilere kendini Lenin gibi bir kültür adamı olarak takdim etmeye başlamıştı. Parti liderliği içinde, proleter kökenleriyle gurur duymakla birlikte köylü gibi davranmaktan kaçınan Hruşçov gibi yeni liderler kültürlü ve görgülü olmaktan gurur duymakla birlikte burjuva entelektüelleri gibi davranmaktan kaçınan Buharin gibi siyasetçilere ağır basmaya başlamıştı. Daha düşük resmî kademelerdeki komünistler ise nazik davranış kurallarını öğrenmeye çalıştıkları için asker botları ve bez şapkalarını çıkarmış; yatay bir toplumsal hareketliliği temsil eden proletarya mensuplarıyla karıştırılmamak için özel çaba harcamaya başlamışlardı.

İkinci Beş Yıllık Plan, ekonomide ölçülü bir planlamaya geçilmesini simgelerken işçilerin şiarları üretimi arttırmak ve yeni beceriler edinmek oldu. İşçilere maddi teşvikler verme politikası kararlılıkla uygulanırken işçilerin maaşları -vasıfları ve sıradışı randımanlarından ötürü hak ettikleri ikramiyelere göre- farklılık göstermeye başlamıştı. Uzman maaşları arttırılmış ve 1932’ye gelindiğinde mühendis ve teknisyenlerin ortalama maaşları ortalama işçi ücretlerine kıyasla Sovyet tarihinde görülmedik bir düzeye ulaşmıştı. Donbas bölgesinde rekorlar kıran bir kömür madencisinin adını taşıyan Stahanov Hareketi, kolektiflerin zararına münferit işçileri yüceltmişti. Stahanovculuk önceden saptanmış üretim hedefini aşmayı ifade ederken Stahanov, başarılarından ötürü basın tarafından alkışlanıp ödüllendirilse de gerçek hayatta başka işçilerin öfkesini çekerek onlar tarafından dışlanmıştı. Stahanov üretim alanında bir yenilikçi ve rasyonelleştirici olduğu gibi uzmanların muhafazakâr zihniyetine meydan okumaya ve üretim hedeflerinin aşılması için

yukarıdan yapılan sürekli baskılara karşı direnmek için fabrika idaresi, mühendisler ve sendika kolları arasında oluşturulan dilsiz mutabakatı ifşa etmeye yönelik bir teşvikti de.¹⁵¹⁵

Eğitim alanında ise 1930'lerde, Kültür Devrimi çerçevesinde ortaya çıkan oldukça deneysel ve sıradışı gelişmeler dışında 1920'lerin daha ılımlı ve ilerici eğilimlerinden apar topar vazgeçildi. Ev ödevleri, ders kitapları, okullarda resmî eğitim ve disiplin geri döndü. 1930'ların ileriki yıllarında okul üniformaları yeniden ortaya çıktı ve Sovyet liselerinde okuyan oğlan ve kız çocukları Çarlık devrinin cimnasyumlarındaki seleflerine benzemeye başladılar. Üniversiteler ve teknik okullara giriş şartları bir kez daha toplumsal ve siyasal ölçütlerden ziyade akademik ölçütlere dayandırıldı; profesörler otoritelerini yeniden tesis ederken sınavlar, dereceler ve akademik unvanlar yeniden yürürlüğe kondu.¹⁶

Devrim'den kısa süre sonra çağdaş yaşamla alakası olmadığı gibi geleneksel olarak yurtseverlik ve hâkim sınıf ideolojisi aşıladığı için de yasaklanan tarih dersleri okulların ve üniversitelerin müfredatına yeniden girdi. 1920'lerde hâkim olan ve eski Bolşevik tarihçi Mihail Pokrovski'nin adıyla anılan Marksist tarih anlayışı koca bir tarihi isimsiz, tarihsiz ve kahramansız olduğu gibi hiçbir duyguyu da harekete geçirmeyen soyut bir sınıf çatışması anlatısına indirgediği gerekçesiyle itibarsızlaştırıldı. Stalin birçoğu Pokrovski'nin eski düşmanları olan ve Marksizme sözde bir bağlılık gösteren "burjuva" tarihçilerin hazırladığı yeni tarih kitapları sipariş etti. Korkunç İvan ve Büyük Petro gibi büyük Rus liderlerinin

¹⁵ Lewis H. Siegelbaum, *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941* (Cambridge, 1988).

Fitzpatrick, *Education and Social Mobility*, 212-33; Timasheff, *The Great Retreat*, 211-25.

de aralarında olduğu Çarlık devri kahramanları tarih kitaplarına yeniden girdi.¹⁷

Cinsel özgürleşmeyle ilgili çekincelerine rağmen Bolşevikler, Devrim'den kısa süre sonra kürtaji ve boşanmayı yasallaştırdıkları ve kadınların çalışma hakkını güçlü biçimde destekledikleri için genel olarak hem aileye hem de geleneksel ahlak değerlerine düşman olduklarına inanılıyordu. Ne var ki annelik ve aile hayatına özgü erdemler 1930'larda geri döndü ve bunu gerici bir hamle, kamuoyuna verilmiş bir taviz ya da her ikisi olarak da yorumlamak mümkündür. Altın evlilik yüzükleri dükkânların vitrinlerinde yeniden boy göstermiş, serbest evliliğin yasal statüsü ortadan kaldırılmış, boşanma zorlaştırılmış ve ailevi yükümlülüklerini ciddiye almayan vatandaşlar sert biçimde kınanmıştı ("kötü bir koca ve babadan iyi bir vatandaş olamaz.") Kürtaji hem destekleyen hem de eleştiren görüşlerin savunulduğu bir kamusal tartışmanın¹⁸ ardından erkekler arasında eşcinsellik sessiz sedasız yasaklandı. Bütün bunlar geçmiş dönemlerin özgürlükçü tavırlarını benimseyen komünistlere –özellikle annelik ve aile tartışmalarındaki santimental ve mutaassıp üsluptan ötürü– küçük burjuvazinin berbat filistenizmine çok yakın görünmüştü.

1929-1935 arasında yaklaşık dört milyon kadın ilk kez ücretli çalışan haline geldi¹⁹ ve başlangıçta hedeflenen kadın özgürleşmesinin önemli dayanaklarından biri yerli yerine oturtuldu. Öte yandan aile değerlerine yapılan yeni vurgu kadın özgürlüğünü destekleyen eski mesajla zaman

¹⁷ Bkz. David Brandenberger, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1936* (Cambridge, MA, 2002), 43–62.

Kürtaj tartışması hakkında bkz. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism* (New York, 1999), 152–6.

Wendy Z. Goldman, *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia* (Cambridge, MA, 2002), 1.

zaman çelişiyordu. Sovyet elitlerinin karıları, 1920'lerde hayal bile edilemeyecek bir kampanyayla, Rus sosyalistleri, hatta liberal feministlerin bile daima küçümsedikleri üst sınıfa özgü hayırseverlik faaliyetlerine çok benzer gönüllü topluluk faaliyetlerine katılmaya teşvik edildiler. 1936'da sanayi sektöründeki üst düzey idareciler ve mühendislerin karıları Kremlin'de Stalin ve diğer Politbüro üyelerinin de katıldığı bir toplantıyla kocalarının fabrikalarındaki gönüllü kültürel ve toplumsal faaliyetlerle elde ettikleri başarıları kutladılar.²⁰

Bahsettiğimiz kadınlar ve kocaları nüfusun geri kalanına göre ayrıcalıklı konuma sahip bir *de facto* elite mensuptu ve bu durum Sovyet işçilerin²¹ homurdanmasına ve parti içinde belli ölçüde mahcubiyete sebep oluyordu. Komünistlerin gelirlerinin en azından teoride partinin belirlediği bir "tavan fiyat" tarafından kısıtlandığı ve tavan fiyatın vasıflı bir işçinin ortalama ücretini aşmasına izin verilmediği 1920'lerin aksine 1930'larda ayrıcalıklar ve yüksek yaşam standartları elitlerin statüsünün normal hatta neredeyse zorunlu bir eşlikçisi haline geldi. Komünist yetkililer dışında meslek sahibi profesyonelleri de (hem komünist profesyonelleri hem de partili olmayanları) içeren elit tabaka, nüfusun geri kalanını oluşturan kitlelerden yalnızca dolgun maaşlarıyla değil hizmetlere, mallara, çeşitli olanaklara ve onur verici ödüllere ayrıcalıklı erişim imkânlarıyla da ayrı bir yerde duruyordu. Elit tabaka sıradan halka kapalı olan dükkânlardan alışveriş

²⁰ Kadınlar/karılar hareketi hakkında bkz. Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, 156–63. Özgürlük hareketinin koca baskısına karşı direnmek gibi eski mesajlarının "geri" kalmış kadınlar (köylü ya da ulusal azınlıklar) nezdinde hâlâ onaylandığını ve elit tabakaya mensup bazı kadınlar gönüllü olarak çalışmayı tercih etseler de kadınların çalışmasının önemli bir değer olmaya hâlâ devam ettiğini belirtelim. Bkz. Sarah Davies, *Popular Opinion in Stalin's Russia* (Cambridge, 1997), 138–44.

yapabiliyor, diğer tüketicilerin satın alamadığı malları satın alabiliyor, özel dinlence yerlerinde ve kusursuz daçalarda tatil yapabiliyordu. Özel apartman dairelerinde yaşayan ve işlerine özel şoförlerinin sürdüğü araçlarla gidenler de vardı. Bu ayrıcalıkların çoğu Birinci Beş Yıllık Plan sırasında büyük eksikliği duyulan şeylere tepki olarak geliştirilen kapalı dağıtım sistemlerinden doğmuş ve ülke manzarasının kalıcı bir özelliği haline gelmişti.²²

Aslına bakılırsa, parti liderleri elit tabakanın ayrıcalıklarından hâlâ biraz rahatsızdılar; gösterişçi tüketim ya da açgözlülük tepki çekebiliyordu, hatta Büyük Tasfiye sırasında bazı elitlerin canına bile mâl olmuştu. Elit tabakanın ayrıcalıkları bir noktaya kadar gizlenebiliyordu. Ortalıkta hâlâ çileci hayat tarzını destekleyen ve lükse boyun eğenleri eleştiren eski Bolşevikler vardı: Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'de bu meseleye ilişkin eleştirileri Ortodoks Stalinist Molotov'un kendi özel sohbetlerinde ifade ettiği eleştirilerden çok farklı değildi²³ ve Büyük Tasfiye sırasında gözden düşen komünist elitler istismara varan gösterişçi tüketim ve kazanç hırs-ları nedeniyle devamlı eleştirilmişlerdi. Kuşkusuz, ayrıcalıklı bir bürokratik sınıfın (Yugoslav Marksistlerinden Milovan Djilas'ın popülerleştirdiği terimle "yeni sınıf"ın) ya da Robert Tucker'ın terimiyle "hizmet soyluluğu"nın ortaya çıkışı Marksistler için bazı kavramsal sorunlar da teşkil etmişti.²⁴ Stalin'in bu sorunlarla baş etme yöntemi yeni ayrıcalıklı sınıfı "entelijansiya" olarak adlandırmak ve odağı sosyo-ekonomik üstünlükten kültürel üstünlüğe

²² Elit tabakanın ayrıcalıkları hakkında bkz. Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, 99–109.

Trotsky, *The Revolution Betrayed*, 102–5; Molotov Remembers, 272–3. Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System* (Londra, 1966); Robert C. Tucker, *Stalin in Power* (New York, 1990), 319–24.

kaydırmak olmuştı. Stalinist anlatıda bu entelijansiya-ya (yeni elit) siyasette Komünist Parti'nin rolüne benzer bir öncü rol verildi ve kültürel alanda öncülük eden entelijansiyanın nüfusun geri kalanına kıyasla kaçınılmaz olarak daha fazla sayıda kültürel değere (tüketim malları dahil) erişim imkânı olacağı varsayıldı.²⁵

Rejimin yeni yöneliminden kültürel hayat da fazlasıyla etkilend. İlk olarak, kültürel meraklar ve kültür-lü davranışlar (*kul'turnost*) komünist yetkililere ait elit statüsünün gerekleri ve görünür göstergeleri arasına girdi. İkincisi, komünist olmayan profesyoneller de –başka deyişle, eski “burjuva entelijansiya”– yeni elite mensuptu ve komünist yetkililerle sosyal anlamda kaynaştıkları gibi onlarla aynı ayrıcalıkları da paylaşıyorlardı. Böylece Kültür Devrimi'ni gerçekleştiren partideki o eski uzman-karşıtı önyargı geçersiz kılındı (1931'deki “Altı Şart” konuşmasında Stalin, burjuva entelijansiyanın “bozgunculuğu”yla ilgili meselede tutum değiştirip, eski entelijansiyanın bunun cezasının çok büyük olduğunu ve sanayileşme hamlesinin başarısının artık kesinleştiğini anlayarak Sovyet ekonomisini sabote etme çabalarından vazgeçtiğini açıkça ifade etti.)²⁶ Eski entelijansiyanın yeniden itibar kazanmasıyla Kültür Devrimi'nde eylemci rolü oynayan birçok komünist, parti liderliğinin gözünden düşmüştü. Kültür Devrimi'nin temel varsayımı devrim çağının Puşkin ve *Kuğu Gölü* çağından farklı bir kültürü gerektirdiği idi. Ancak Stalin devrinde eski burjuva entelijansiyanın kültürel mirasının kararlılıkla savunulması ve yeni orta sınıf bir izleyici kitlesinin ken-

²⁵ Bu hususu detaylandıran bir metin için bkz. Sheila Fitzpatrick, “Becoming Cultured: Socialist Realism and the Representation of Privilege and Taste”, Fitzpatrick, *The Cultural Front*, 216–37.

Bkz. “New Conditions—New Tasks in Economic Construction”, (23 Haziran 1931), Stalin, *Works*, xiii. 53–82.

disi için anlaşılabilir bir kültür arayışı sonucunda galip gelen Puşkin ve *Kuğu Gölü* oldu.

Öte yandan gerçek bir normalliğe dönüşten bahsedebilmek için henüz erkendi. 1930'larda dış gerilimler istikrarlı biçimde arttı. 1934'te düzenlenen "Galipler Kongresi"ndeki başlıca tartışma konularından biri Almanya'da Hitler'in iktidar olmasıydı. Bu olay Batılı kapitalist güçlerin askerî müdahalesinden duyulan potansiyel korkuyu ete kemiğe büründürmüştü. Ayrıca birçok iç gerilim vardı. Aile değerlerinden bahsetmek güzel olabilirdi ama tıpkı İç Savaş'ta olduğu üzere demiryolu istasyonları yine terk edilmiş ve yetim çocukların akınına uğramıştı. "Burjuvallaşma"nın nimetlerinden kent sakinlerinin çok ufak bir kısmı yararlanabiliyordu, geri kalanlar eskiden tek bir aileye ait olduğu halde şimdi birçok ailenin tek bir odaya sığışıp mutfak ve banyoyu paylaştıkları "komünal apartmanlar"a doluşmuştu ve gıda karnesi uygulaması hâlâ yürürlükteydi. Stalin, kolhozniklere "Hayat iyiye gidiyor, yoldaşlar" demişti ama o tarihlerde (1935 başları) 1932-33 kıtlığının üzerinden sadece iki hasat dönemi geçmişti.

1934-35 kışında, devrimin ardından gelen "normallığın" zayıflığı ve güvencesizliği iyice görünür hale geldi. Ekmek karnelerinin 1 Ocak 1935'te kaldırılması ve rejimin "Hayat iyiye gidiyor" teması etrafında bir propaganda kampanyası başlatması planlanıyordu. Gazeteler vatandaşların bir süre sonra –elbette yalnızca yüksek fiyatlarla satış yapan birkaç satış noktasından– temin edilecekleri malların bolluğuyla övünüyor ve Moskovalıların yeni yıl kutlamalarındaki maskeli baloların neşesi ve zarafetinden bahsediyorlardı. Şubat ayında köylülerin kendilerine ait arazilerini güvenceye alan ve başka tavizler de veren yeni Kolhoz Sözleşmesi'ni onaylamak üzere bir kolhoznikler kongresi düzenlenecekti. Tüm bunlar planlandığı üzere 1935'in ilk aylarında gerçekleştirildi. Fakat

Aralık ayında Leningrad parti şefi Sergey Kirov'un öldürülmesi gerilimli ve uğursuz bir atmosfer yarattı. Sergey Kirov'un öldürülmesi partiyi ve liderliği büyük bir krize sürükledi. Devrimden sonra "normalliğe dönüş" sinyali veren tüm işaretler ve simgelere karşın normalliğe dönüş hâlâ çok uzak bir ihtimaldi.

Terör

Ey Okur, sizlere binyılın gelip çattığını ama –vatan hainleri yüzünden– yeterince bakkal ve manavın olmadığını söylediğimizi hayal edin. Böyle bir durumda vatan hainlerine nasıl bir öfke ve şiddetle vurursunuz? Erkekler ve kadınların içinde kaynayan öfkeye gelince, ŞÜPHENİN ulaştığı doruklar kendi başına bunu anlatmaya yetmez mi? Genellikle abartılı görünen bir dille durumun olağanüstülüğünden söz ederiz: Ama bir de tanıkların soğukkanlı ifadelerine kulak verelim. Bir yurtsever, evinin tepesinde sessiz sedasız ve düşünceli halde otururken Fransız kornosundan kısa bir ezgi çalmış olamaz, Mercier bunun bir Kumpas Komitesi'nin bir başka komiteye gönderdiği bir mesaj olduğunu hemen fark edecektir... Zor bir meseleyi hemen kavrayabilen Louvet, verilen bir ifade'den ötürü o eski Manege Salonu'na yeniden davet edileceğimizi ve oraya yürüdüğümüz sırada Anarşistlerin Yirmi-İki'mizi öldüreceğini anlayacaktır... Bunların arkasında Pitt ve Coubourg vardır... Pitt'in altınları... Mesele önüyle, arkasıyla, etrafıyla Pitt'in perde arkasından yönettiği Kumpaslarla Dolu bir Olağanüstü Kukla Oyunu'dur.²⁷

Carlye bu satırları Fransız Devrimi hakkında yazsa da Sovyetler Birliği'nde 1936-1937'nin ruh halini bundan daha iyi yansıtan çok az sayıda metin vardır. 29 Temmuz 1936'da Merkez Komite tarafından yerel parti teşkilatlarının hepsine "Troçkist-Zinovyeveci karşı-dev-

²⁷ Thomas Carlyle, *The French Revolution* (Londra, 1906), ii. 362.

rimci blokun terör faaliyetleri hakkında" gizli bir yazı yollanmış ve Sovyet iktidarından nefret eden "ajanlar, provokatörler, sabotajcılar, Beyaz Muhafızlar ve kulaklar"ın çekim merkezine dönüşen eski Muhalif grupların Leningrad parti şefi Sergey Kirov cinayetinden sorumlu oldukları açıklanmıştı. Her komünistin temel özelliklerinden biri uyanıklık olmalıydı (bir parti düşmanını ne kadar iyi gizlense de tanıma becerisi).²⁸ Bu yazı Büyük Tasfiye'nin Ağustos ayındaki ilk göstermelik duruşmasının girizgâhıydı ve Ağustos ayındaki duruşmayla iki eski Muhalefet lideri Lev Kamenev ve Grigori Zinovyev, Kirov cinayetine karışmaktan mahkûm edilip ölüm cezasına çarptırılmıştı.

1937 başındaki ikinci göstermelik duruşmada esas itibarıyla sanayideki bozgunculuk ve sabotaj faaliyetleri üstünde durulmuştu. Baş sanık 1930'ların başından itibaren Ağır Sanayi Komiserliği'nde Sergo Orconokidze'nin sağ kolu olarak görev yapan eski Troçkistlerden Yuri Pyatakov'du. Aynı yılın Haziran ayında General Tuhaçevski ve diğer askerî liderler Alman ajanı olmakla suçlanıp gizli bir askerî mahkeme kararıyla idam edildiler. Mart 1938'deki son göstermelik duruşmanın sanıkları arasında eski Sağ Muhalefet liderleri Buharin, Rikov ve eski gizli polis şefi Genrih Yagoda vardı. Bütün bu duruşmalarda eski Bolşeviklerden oluşan sanıklar işledikleri bir dizi olağandışı suçtu duruşmalarda teferruatlı biçimde anlatıp ulu orta itiraf ettiler ve neredeyse hepsi ölüm cezasına çarptırıldı.²⁹

²⁸ J. Arch Getty ve Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven, 1999), 250-5.

Duruşmalar Robert Conquest'in eserinde canlı bir biçimde betimlenmektedir. Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties* (Londra, 1968), gözden geçirilmiş yeni basım *The Great Terror: A Reassessment* (New York, 1990).

Komplocular Kirov cinayeti ve yazar Maksim Gorki'nin öldürülmesi gibi çarpıcı suçlar işlemek dışında rejim karşıtı bir halk isyanı kışkırtarak rejimin devrilmesini kolaylaştırmak maksadıyla birçok ekonomik sabotaj eylemi düzenlediklerini de itiraf ettiler. Eylemlerin arasında birçok işçinin öldüğü maden ve fabrika kazaları, ücret ödemelerinin geciktirilmesi ve malların dağıtımının engellenmesi gibi faaliyetler de yer almıştı ki bu yüzden kırlardaki depolarda şeker ve tütün kalmamış, kentlerdeki ekmek dükkânlarının rafları boşalmıştı. Komplocular ayrıca insanları kandırmayı alışkanlık haline getirdiklerini, muhalif görüşlerinden vazgeçip parti çizgisine bağlı kalır gibi görünürken bir yandan da parti içine nifak tohumları ektiklerini, parti üyelerinin zihinlerinde şüpheler uyardırdıklarını ve [parti politikalarıyla ilgili] çeşitli eleştiriler yönelttiklerini itiraf etmişlerdi.

Komplocuların arkasında yabancı –Alman, Japon, Britanya, Fransız, Polonya– istihbarat örgütlerinin olduğu söylenmiş ve bunların nihai amaçlarının Sovyetler Birliği'ne düzenlenen askerî bir saldırıyla komünist rejimi yıkmak ve kapitalizmi yeniden kurmak olduğu iddia edilmişti. Ancak, komplonun düğüm noktası sadece Gestapo değil (1926'dan itibaren!) Britanya İstihbarat Servisi'nin de ajanı olduğu ve Sovyetler Birliği'ndeki kendi komplo ağıyla yabancı güçler arasında aracılık ettiği iddia edilen Troçki'ydi.

Büyük Tasfiye, Rus Devrimi'nin ilk terör dalgası değildi. "Sınıf düşmanları"na terör uygulamak İç Savaş dışında kolektifleştirme ve Kültür Devrimi'nin de bir parçasıydı. Molotov, 1937'de olanlarla Kültür Devrimi sırasında yapılan Şahtı ve "Endüstri Partisi" duruşmaları arasında doğrudan bir süreklilik olduğunu belirtmişti – ama önemli bir fark Sovyet iktidarına komplo düzenleyenlerin bu kez "burjuva uzmanlar" değil komünistler ya da komünist

“maskesi”yle parti ve hükümet içinde yüksek mevkilere ulaşabilenler olmasıydı.³⁰

Yüksek kademelere yönelik kitlesel tutuklamalar 1936’nın ikinci yarısında, özellikle sanayi sektöründe başladı. Fakat cadı avlarını başlatan gerçek sinyal Şubat-Mart 1937’deki Merkez Komite toplantısında Stalin, Molotov ve Nikolay Yejev (gizli polis teşkilatının, 1934’ten itibaren yeni adıyla NKVD’nin başkanı) tarafından verildi.³¹ 1937 ve 1938’de bürokrasinin tüm dallarındaki (hükümet, parti, sanayi, askeriye ve hatta polis) üst düzey komünist yetkililer önce ihbar edilmiş, ardından “halk düşmanı” oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardı. Bazıları kurşuna dizilirken bazıları da Gulaglara gönderilmişti. Hruşçov, 20. Parti Kongresi’ndeki Gizli Konuşma’sında 1934’teki Galipler Kongresi’nde seçilmiş olan 139 tam ve yedek Merkez Komite üyesinin 41’i dışında hepsinin Büyük Tasfiye’nin gazabına uğradığını açıkladı. Liderlik mekanizmasının sürekliliği neredeyse tamamen ortadan kaybolmuştu: Tasfiyelerle eski Bolşevik ekibin hâlâ hayattaki üyelerinin çoğu ortadan kaldırıldığı gibi İç Savaş ve kolektifleştirme döneminde oluşturulan parti kadrolarının büyük bölümü de yok edildi. 1939’daki 18. Parti Kongresi’nde seçilen Merkez Komite üyelerinin yalnızca yirmi dördü beş yıl önce seçilen eski Merkez Komite üyeleriydi.³²

Tasfiyelerin tek kurbanı yüksek mevkilerdeki komünistler değildi. Entelijansiya da (hem eski “burjuva” entelijansiya hem de 1920’lerin komünist entelijansiyası, özel-

³⁰ Molotov, *Bol’shevik*, 1937 no. 8 (15 Nisan), 21–2.

Genel Kurul tutanakları için bkz. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, 369–411.

Khrushchev Remembers, çev. ve ed. Strobe Talbott (Boston, 1970), 572; Graeme Gill, *The Origins of the Stalinist Political System* (Cambridge, 1990), 278.

likle Kültür Devrimi eylemcileri) ağır bir darbe yedi. Eski “sınıf düşmanları”nın (1937’de olduğu üzere adları açıkça belirtilmese de Rusya’daki devrimci terörün hedefi olan olağan şüphelilerin) durumu da aynıydı ve adları resmî kara listeye bir şekilde girmiş olan herkes aynı akıbete uğradı. Yurtdışında akrabaları ya da dışarıyla bağlantıları olanlar özellikle risk altındaydı. Stalin, “eski kulaklar”, sabıkacılar, at hırsızları ve cezaevine giriş kaydı olan aşırı dincilerin de aralarında olduğu on binlerce “kriminal”in tutuklanması, kurşuna dizilmesi veya Gulaglara gönderilmesini emreden gizli bir özel emir vermişti; ayrıca suç işlemeyi alışkanlık haline getirmiş ve Gulaglarda cezalarını çekmekte olan on bin adi suçlunun derhal öldürülmesini emretmişti.³³ Batı’da uzun yıllar spekülasyon konusu olan Büyük Tasfiye’nin gerçek boyutları daha önce araştırmacılara kapalı olan Sovyet arşivleri açıldıkça giderek netleşmektedir. NKVD arşivlerine göre Gulag çalışma kamplarındaki mahkûm sayısı 1 Ocak 1937 ile 1 Ocak 1939 arasında yarım milyon artıp 1,3 milyona ulaşmıştı. Bir sonraki yıl Gulag tutsaklarının %40’ı “karşı-devrimci” suçlardan ötürü, %22’si “topluma zararlı ya da toplumsal bakımdan tehlikeli unsurlar” oldukları için mahkûm edilirken geri kalanların çoğu ise adi suçlardan dolayı mahkûm edilmişti. Ama Tasfiye’ye kurban gidenlerin büyük çoğunluğu Gulag kamplarına ulaşmadan hapis-hanelerde infaz edilmişti. NKVD kayıtlarına göre 1937-1938’de 680 binden fazla bu tür infaz gerçekleştirilmişti.³⁴

³³ Politbüro’nun 2 Temmuz 1937 tarihli kararı, “On Anti-Soviet Elements” [Anti-Sovyet Unsurlar Üzerine], Stalin tarafından imzalandığı gibi 30 Temmuz’da NKVD şefi Yejev tarafından da operasyon emri olarak tekrar imzalanmıştır, Getty ve Naumov, *Road to Terror*, 470-1.

Sayılar için bkz. Oleg V. Khlevnyuk, *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror* (New Haven, 2004), 305, 308 ve 310-12. Bu sayıların sadece çalışma kamplarından derlendiğini, ça-

Peki Büyük Tasfiye'nin gerisindeki temel mesele neydi? Büyük Tasfiye'yi devlet çıkarıyla açıklamak (savaş zamanında ortaya çıkabilecek potansiyel bir Beşinci Kol faaliyetini bertaraf etmek gibi) ikna edici değildir; totaliter buyruklarla açıklamak da totaliter buyrukların tam olarak ne olduğu sorusunu yanıtlamayı gerektirir. Büyük Tasfiye'yi devrim bağlamına yerleştirdiğimizde ise mesele daha anlaşılır hale gelir. Yabancı güçlerin hizmetinde maaşlı olarak çalışan, kendilerini genellikle gizleyen ve devrimi sona erdirip halkları sefaletle sürüklemek amacıyla sürekli komplolar düzenleyen düşmanların varlığına yönelik şüphe bu bölümün başında alıntılanmış 1794 Jakoben Terörü'yle ilgili pasajda Thomas Carlyle'ın canlı biçimde betimlediği devrimci zihniyetin standart bir özelliğidir. İnsanlar tek bir suçlu serbest kalacağına on masumun ölmesinin daha iyi olacağı fikrini normal şartlarda reddederler; ama devrimin anormal şartlarında bunu genellikle kabul ederler. Önde gelen biri olmak devrimlerde herhangi bir güvence sağlamadığı gibi bunun tam aksi anlamına da gelebilir. Büyük Tasfiye sırasında devrimci lider kılığındaki birçok "düşman"ın ortaya çıkartılması Fransız İhtilali'nden ders alanlar için şaşırtıcı değildir.

Büyük Tasfiye'nin devrimci kökenlerinin izini sürmek zor değildir. Daha önce belirtildiği üzere, Lenin'in devrimci terör uygulamakta hiçbir vicdani çekincesi ve parti içi ya da parti dışı muhalefete karşı hiçbir tahammülü yoktu. Buna karşılık Lenin devrinde parti dışı muhalefete karşı başvurulan yöntemlerle parti içindeki muhaliflere karşı başvurulan yöntemler arasında katı bir ayırım yapılmıştı. Eski Bolşevikler parti içindeki fikir ayrılıklarının gizli

alışma kolonilerini, hapisaneleri ve idari sürgünleri içermediğini belirtelim.

polisin faaliyet alanına asla girmedığı ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardı zira Bolşevikler, Jakobenlerden farklı olarak kendi yoldaşlarına terör uygulamaktan kesinlikle kaçınmalıydılar. Bu ilke hayranlık verici olsa da Bolşevik liderlerin onu sürekli vurgulama ihtiyacı duymaları parti içi siyasetin atmosferiyle ilgili bir şeyler anlatıyordu.

1920'lerin başında Bolşevik Parti dışındaki örgütlü muhalefet ortadan kaybolup parti içindeki hizipler resmen yasaklandığında, parti içindeki muhalif gruplar parti dışındaki muhaliflerin geçmişteki konumuna yerleşmişlerdi ve dolayısıyla benzer bir muameleyle karşılaşmaları artık şaşırtıcı olmazdı. 1920'lerin sonunda Stalin, gizli polisi Troçkistlere karşı devreye soktuğunda ve daha sonra (Lenin'in 1922-23'te Kadetlere ve Menşeviklerin liderlerine uyguladığı muameleyi örnek alarak) Troçki'yi sınır dışı ettiğinde Komünist Parti'den büyük bir tepki gelmemişti. Kültür Devrimi sırasında gözden düşen "burjuva uzmanlar"la mesai arkadaşlığı eden komünistler ahmaklıktan daha ağır bir suçlamayla karşılaşma riskini enselerinde hissetmişlerdi. Stalin o tarihte geri adım atmış ve sağcı liderlerin otorite mevkilerinde kalmalarına izin vermişti. Ancak bu, eşyanın tabiatına aykırıydı: Bir zamanlar Muhalefet saflarında yer almış birilerine tahammül etmek Stalin ve -tabandaki birçok komünist- açısından çok zordu.

Büyük Tasfiye'nin kökenlerinin anlaşılması bakımından önemli bir devrimci uygulama parti içinde 1920'lerin başından itibaren dönem dönem yapılan "temizlik"lerdi (*chitski*, yani küçük harfle başlayan "tasfiyeler"). Partideki tasfiyelerin sıklığı 1920'lerin sonundan itibaren artmış ve 1929'da, 1933-34'te, 1935 ve 1936'da peş peşe tasfiyeler yapılmıştı. Parti içi tasfiyede her üyenin bir tasfiye komisyonu karşısında ayağa kalkıp suçsuzluğunu ispatlaması, salondan açıkça yöneltilen bir eleştiriyi

ya da komisyona gizlice ulaştırılmış bir ihbarı çürütmesi bekleniyordu. Tekrar tekrar yapılan tasfiyeler sonucunda eski suçlar birçok kez gündeme getirilmiş ve bunlardan aklanmak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Sakıncalı akrabalar, devrim öncesinde başka siyasi partilerle kurulan yakınlıklar, parti içindeki Muhalefet Hareketleri'ne üye olmak, geçmişte skandallara karışmış ve resmî kurumlardan kınama almış olmak, hatta bürokrasinin yaptığı hatalar sonucu başkalarıyla karıştırılmak... tüm bunlar parti üyelerinin üzerinde yıllar içinde giderek ağırlaşan bir yük oluşturmıştı. Parti liderlerinin partide bulundukları yeri hak etmeyen ve güvenilmez üyelerin olduğuna dair şüpheleri her tasfiyeden sonra azalacağı yerde artmıştı.

Ayrıca her tasfiye rejime daha çok sayıda potansiyel düşman kazandırdı çünkü partiden ihraç edilenler toplumdaki statüleri ve terfi umutlarının aldığı darbeden ötürü büyük ihtimalle rencide oluyorlardı. 1937'de bir Merkez Komite üyesi gizli bir celsede halihazırda parti üyesi komünistlerden daha fazla sayıda eski komünist olabileceğini öne sürmüştü ve bu, kesinlikle hem kendisini hem de başkalarını çok rahatsız eden bir düşünceydi.³⁵ Zira zaten partinin birçok düşmanı vardı ve bunların çoğu gizli düşmanlardı! Devrim yüzünden eski ayrıcalıklarını kaybetmiş eski düşmanlar, papazlar vb. dışında şimdi bir de yeni düşmanlar çıkmıştı (kulakları ve NEP'çileri bir sınıf olarak tasfiye etme politikasının kurbanları). Bir kulak, eğer kulakları tasfiye politikasından önce Sovyet iktidarının yeminli düşmanı değilse bile artık kesinlikle öyleydi. Bununla ilgili en beter durum mülklerine el konan kulakların çoğunun kentlere kaçıp yeni

³⁵ Eikhe'nin Merkez Komite'nin Şubat-Mart ayında yaptığı Genel Kurul hakkındaki görüşü, Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoi informatsii (RGASPI), f. 17, op. 2, d. 612, l. 16.

bir hayata başlamaları, geçmişlerini gizlemeleri (bir işte çalışabilmek için buna mecburlardı), dürüst işçiler gibi görünüp rol yapmaları, kısacası devrimin gizli düşmanlarına dönüşmüş olmalarıydı. Babalarının vaktiyle kulak ya da papaz olduğunu gizleyen ve devrime bağlı görünen ne çok sayıda genç Komsomol üyesi vardı! Stalin'in uyardığı üzere, düşman sınıflar yok edildikten sonra münferit sınıf düşmanları *daha da tehlikeli* hale gelmişlerdi. Bu tabii ki doğrudu zira sınıflarının yok edilmesi bu insanları kişisel olarak yaralamıştı; Sovyet rejiminden şikâyet etmek için gerçek ve somut nedenleri vardı.

Komünist idarecilerin klasörlerindeki ihbar dosyalarının hacmi yıldan yıla istikrarlı biçimde arttı. Stalin'in Devrimi'nin popülist yönlerinden biri yerel yetkililerin yaptıkları "yetki istismarları"ndan şikâyet etmek için geçerli nedeni olan sıradan vatandaşların ihbarcılığa teşvik edilmesi idi ve bunun ardından başlatılan soruşturmalar sonucunda genellikle yetkililer görevden alınıyordu. Gelgelelim şikâyetlerin çoğunun motivasyonu adalet arayışı kadar kötü niyet de olabiliyordu. 1930'larda öfkeli kolhozникlerin kolhoz başkanları ve diğer kırsal yetkililer hakkında yazdıkları çok sayıda ihbar mektubunun gerisinde, işlendiği iddia edilen suçlardan ziyade genel bir yakınma ve memnuniyetsizlik olduğu görülüyordu.³⁶

Büyük Tasfiye halkın katılımı olmasaydı çığ gibi büyüyemezdi. Patronlarını gerçek sıkıntılardan ötürü ihbar edenler olduğu gibi kişisel menfaatleri yüzünden ihbar edenler de vardı. Son yirmi yılda birçok kez olduğu gibi, ajan manyaklığı yine artmıştı: Genç "Öncü"lerden Lena Petrenko, yaz kampından döndüğü sırada trende Almanca konuşan bir ajan yakalamıştı; bir başka uyanık vatan-

³⁶ İhbarlar hakkında bkz. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, 9. Bölüm ve a.y., *Tear off the Masks!*, 11. ve 12. Bölümler.

daş ise bir dilencinin sakalına yapıştığında sakal elinde kalmış ve dilencinin sınırı az önce geçen bir ajan olduğu ortaya çıkmıştı.³⁷ Hükümet daireleri ve parti hücrelerindeki “özeleştir” toplantılarında korku ve şüphenin birleşmesi günah keçilerine, histerik suçlamalara ve tacizlere yol açıyordu.

Öte yandan bu, halk teröründen farklı bir şeydi. Fransız Devrimi’nin Jakoben Terörü’nde olduğu gibi en görünür kurbanlarının eski devrim liderleri olduğu bir devlet terörüydü. Geçmişteki devrimci terör vakalarının aksine halkın kendiliğinden uyguladığı şiddet çok sınırlı bir rol oynamıştı. Ayrıca terörün odağı özgün “sınıf düşmanları”ndan (soylular, papazlar ve Devrim’in diğer gerçek düşmanlarından) Devrim’in kendi saflarındaki “halk düşmanları”na kaymıştı.

Gelgelelim iki dönem arasındaki farklar en az benzerlikler kadar şaşırtıcıdır. Fransız Devrimi’nde Terör’ü başlatan Robespierre’in kendisi teröre kurban gitmişti. Rus Devrimi’nin Büyük Terör’ünde ise başterörist Stalin, burnu bile kanamadan hayatına devam etti. Stalin en sonunda kendi enstrümanını feda etse de (Eylül 1936’dan Aralık 1938’e kadar NKVD’nin başkanlığını yapan Yejov, 1939 baharında tutuklandıktan sonra kurşuna dizilmişti) olayların kendi kontrolünden çıktığını düşünüp kendisini tehlike altında hissettiğine ya da Makyavelist bir ihtiyattan farklı bir nedenle Yejov’dan kurtulduğuna dair bir emare yoktur.³⁸ “Kitlesel bir temizlik” yapıldığı iddiası Mart 1939’daki 18. Parti Kongresi’nde sessiz sedasız reddedilmiş ve parti içindeki uyanıklığın yol açtığı “aşırı-

³⁷ *Zvezda* (Dnepropetrovsk), 1 Ağustos 1937, 3; *Krest’yanskaia Pravda* (Leningrad), 9 Ağustos 1937, 4.

Yejov’un gözden düşmesi ve ölümü hakkında bkz. Marc Jansen ve Nikita Petrov, *Stalin’s Loyal Executioner: People’s Commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940* (Stanford, 2002), 139–93, 207–8.

lık"lar fazla abartılmadan ifşa edilmişti; Stalin konuşmasının bir dakikasını yabancı gazetelerin Tasfiye'nin Sovyetler Birliği'ni zayıflattığına dair yorumlarını çürütmeye ayırsa da konunun üstünde uzun boylu durmamıştı.³⁹

Göstermelik Moskova duruşmalarının tutanakları ve Stalin'le Molotov'un Şubat-Mart aylarındaki birleşik oturumda yaptıkları konuşmaların metni okunduğunda, duruşmaların çarpıcı özellikleri dışında yapaylıkları, entrikacı ve hesapçı bir mantıkla yürütülmüş olmaları, liderlerin eski arkadaşlarının ihanetiyle ilgili haberlere hiçbir duygusal tepki vermemiş olmaları göze çarpar. Bu farklı türden bir devrimci terördür; bir sanatçının değilse bile bir yönetmenin eli hissedilir.

*Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'*inde Karl Marx meşhur bir yorumla tarihte bütün büyük hadiselerin iki kez gerçekleştiğini ve ilkinde trajedi, ikincisinde fars olarak yaşandığını söylemiştir. Rus Devrimi'nin Büyük Terörü fars olmasa da mükerrer bir özellik taşıyordu ve geçmişteki belirli bir modele uygun olarak sahneye konmuştu. Bir Stalin biyografisi kaleme alan bir Rusun tespit ettiği üzere Jakoben Terörü, Stalin'e belirli bir model sağlamıştı: Stalin'in Büyük Tasfiye'yle bağlantılı olarak Sovyet söylemine soktuğu "halk düşmanları" teriminin Fransız Devrimi'nde bir mazisi vardı. Bu bilgi ışığında bakıldığında, siyasi düşmanları öldürmek gibi görece basit ve dolambaçsız bir hedefe ulaşmak için çığ gibi büyüyen ihtarlardan ve halkın giderek artan şüphelerinden oluşan barok bir sahneye niçin ihtiyaç duyulduğunu anlamak da kolaylaşır. Doğrusu daha da ileri gidip, Stalin'in terör uygularken Troçki'nin Stalin devrinde bir "Sovyet Termidoru"nun hâkim olduğuna ilişkin suçlamasını kesin biçim-

³⁹ J. Stalin, *Report on the Work of the Central Committee to the Eighteenth Congress of the C.P.S.U./B.* (Moskova, 1939), 47-8.

de çürüttüğünü hissetmiş olabileceğini de öne sürebiliriz (zira klasik devrimci aşamada terör, Termidor'dan önce gelir).⁴⁰ Fransız Devrimi'ni bile solda sıfır bırakan bu devrimci terör gösterisinden sonra kim Stalin'in Termidorcu bir gerici ve hain' olarak devrime ihanet ettiğini söyleyebilirdi ki?

Peki Rus Devrimi'nin mirası neydi? 1991 sonuna kadar Rus Devrimi'nin mirasının Sovyet sistemi olduğu söylenebilirdi. Kızıl bayraklar ve "Lenin yaşıyor! Lenin bizimle!" yazılı pankartlar meydanlarda sonuna kadar kalmıştı. İktidardaki Komünist Parti de Devrim'in miraslarından biriydi; kolektif çiftlikler, Beş ve Yedi Yıllık Planlar, tüketim mallarının kronik yetersizliği, kültürel izolasyon, Gulag, dünyanın "sosyalist" ve "kapitalist" kamplara bölünmesi ve Sovyetler Birliği'nin "insanlığın ilerici güçlerinin lideri olduğu" iddiası da öyle. Rejim ve toplum artık devrimci olmasa da Devrim, Sovyet ulusal geleneğinin temel taşı, yurtseverliğin odağı, okullarda çocukların öğrendiği ve Sovyet halk sanatında kutsanan bir konu olmayı sürdürdü.

Rus Devrimi ayrıca karmaşık bir uluslararası miras bıraktı. Rus Devrimi 20. yüzyılın büyük devrimi, sosyalizmin ve anti-emperyalizmin sembolü ve Avrupa'daki eski düzenin reddiydi. Yirminci yüzyılın uluslararası sosyalist ve komünist hareketleri ve II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Üçüncü Dünya'nın bağımsızlık hareketleri iyi kötü onun gölgesi altında var olmuşlardı. Soğuk Savaş, Rus Devrimi'nin mirasının bir parçası olduğu gibi onun süregiden sembolik gücüne yönelik kinayeli bir övgüydü de. Rus Devrimi bazılarına baskı ve zulümden kurtuluş umudunu simgelerken bazılarında da ateist komünizmin tüm dünyada zafere ulaşma ihtimaline dair kâbusları te-

⁴⁰ Volkogonov, *Stalin*, 260, 279.

tikledi. Devlet iktidarının ele geçirilmesi ve iktisadi ve toplumsal dönüşüm amacıyla kullanılmasına dayalı bir sosyalizm tanımını yerleştiren de Rus Devrimi'ydı.

Devrimlerin iki hayatı vardır. İlk hayatlarında, yaşanmakta olan zamanın bir parçası, çağdaş siyasetin ayrılmaz bir unsuru gibi görünürler. İkinci hayatlarında ise yaşanan zamanın parçası olmaktan çıkıp tarihe ve ulusal efsanelere mâl olurlar. Öte yandan iki yüz yıl sonra Fransa'daki siyasi tartışmaların mihenk taşı olmayı sürdüren Fransız Devrimi örneğinden anlaşılacağı üzere, tarihe mâl olmak siyasetin gündeminden tümüyle dışlanmak anlamına gelmez. Yine de belirli bir mesafe ister istemez oluşur ve bu durum tarihçilere daha geniş kapsamlı ve nesnel yorumlar yapma imkânı verir. 1990'larda Rus Devrimi'nin tarihe mâl olma vakti çoktan gelmişti ama beklenen aktarım (güncellikten tarihe) sürekli erteleniyordu. Batı'da Soğuk Savaş'ın artçı etkileri devam etse de siyasetçiler değilse bile tarihçiler Rus Devrimi'nin artık tarihe karıştığına az çok hemfikirdi. Sovyetler Birliği'nde ise Rus Devrimi'nin yorumlanması hâlâ politik anlamlarla yüklüydü ve Devrim'in çağdaş siyasetle bağlantısı Gorbaçov dönemine dek sürmüştü.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Rus Devrimi zarif biçimde tarihe karışmadı. Ateşli bir ulusal yadsıma ruhu eşliğinde Troçki'nin deyimiyle "tarihin çöplüğü"ne fırlatıldı. 1990'ların başında Rus toplumu birkaç yıllığına sadece Devrim'i değil koca bir Sovyet dönemini de unutmak ister gibi görünüyordu. Fakat bir toplumun geçmişini –özellikle de o geçmişin olumlu ya da olumsuz anlamda dünyanın geri kalanının ilgisini çekmiş kısımlarını– unutmaması zordur. Putin devrinde Sovyet mirası "devrimci Lenin"den ziyade "ulus-inşacısı Stalin"e dayanan seçmeci bir yaklaşımla yeniden ihya edilmeye başlandı ve daha fazlasının geleceği kesin.

Fransızların 1989'da Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünde devrimin mirasını tartışmaya devam ettikleri düşünülürse, Rusya'da da Rus Devrimi'nin anlamı yüzüncü yıldönümü ve sonrasında hararetli tartışmalara konu olmayı sürdürecektir. Sadece Rus Devrimi'ni değil bütün bir Sovyet dönemini de unutma isteğine yol açan retçi tutum, Rusların tarih bilincinde tuhaf bir boşluk yaratmıştı. Yüz elli yıl önce Peter Chaadaev'in Rusların değersizliğinden yakınmasına benzer biçimde Rusya'nın tarihsel olarak düşük bir konumda oluşu, geri kalmışlığı ve medeniyetten dışlandığına dair feryatlar adeta bir koro halinde yükselmişti. Eski Sovyet vatandaşları olan Ruslar, Devrim mitinin itibarsızlaşmasıyla sırf sosyalizme inançlarını değil Rusya'nın dünyadaki önemine duydukları güveni de kaybettiler. Devrim Rusya'ya anlam katarak ona tarihsel bir yazgı kazandırmıştı. Rusya, devrim sayesinde bir öncü, uluslararası lider, "tüm dünyadaki ilerici güçler"nin modeli ve ilham kaynağı olmuştu. Bütün bunlar bir gecede yıkılıp gitmişti. Parti tarihe karışırken Rusya yetmiş dört yıl sonra "tarihin öncü gücü" olmaktan çıkıp geçmişteki âtil ve geri kalmış konumuna dönmüştü. Rusya ve Rus Devrimi için dokunaklı bir an olarak "ilerici insanlığın geleceği" maziye karışmıştı.

2017'de Devrim'in yüzüncü yıldönümü yaklaşırken Sovyet sonrası devrin Rusya'sı hâlâ bu travmayla boğuşuyordu. Başkan Putin, 2014'te kuşkusuz Rus Devrimi'ni çağdaş siyasetin bir parçası kılma isteği duymadan [Devrim'in] "derin, nesnel ve *profesyonel* bir zeminde" (vurgu bana ait) değerlendirilmesini, bununla birlikte hadisenin "devrim" değil salt bir siyasi "darbe" (*perevorot*) olarak yeniden tanımlanmasını önermişti. Hükümet sözcülerinden biri ise Mart 2017'de bir yabancı gazeteciye yaptığı açıklamada Rus Devrimi Rusya'yı hâlâ bölmeye devam eden bir mesele olduğu için yüzüncü yıldönümüne özel

bir kamusal tören planlamadıklarını ve Devrim'i yorumlayan resmî bir açıklama yapılmayacağını söylemişti.⁴¹

Fransızlar ise Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında Eyfel Kulesi'ni inşa ederken Başkan Carnot, Devrim'in bir tiranlığı devirip halk egemenliği ilkesini (Başkan'ın özellikle ilave ettiği üzere seçilmiş temsilciler aracılığıyla) yerleştirdiğini büyük bir takdirle ifade etmişti. Rusya'da, 2017'de Devrim'in yüzüncü yılı anısına Eyfel Kulesi gibi bir anıt inşa edilmedi ve Devrim'in temsil ettiği başlıca sosyalist ilkeler (özellikle devlet planlaması ve sanayileşme vurgusuyla birlikte Sovyet sosyalizmi) kapitalist sistem ve serbest piyasada uzmanlaşmak için mücadele etmeyi sürdüren bir ülkede büsbütün anlamsız görünüyordu. Ne var ki devirler değişir ve bütün bu değişimler genellikle döngüsel bir özellik arz ederler. 22. yüzyılda, iki yüzüncü yıldönümü kutlanırken Rus Devrimi'nin ve onun sosyalist hedeflerinin Rusya'da ve dünyanın geri kalanında nasıl görüneceğini hangimiz bilebiliriz ki? Fransız Devrimi 1989'daki dönüm noktasından geçtiğinde Fransız siyasetinin eski tartışmalara yeterince odaklandığı inancıyla (ya da umuduyla) ortaya atılan önerilerden biri "meseleyi tamamen unutmayı denemek"ti. Gelin görün ki Devrim'i unutmak ne o kadar kolaydır ne de ulusal bir perspektife oturtulduğunda sanıldığı kadar arzulanabilir bir şeydir. Sevsek de sevmesek de, Rus Devrimi 20. yüzyılın kurucu deneyimlerinden biridir ve bu sadece Rusya için geçerli değildir. Bu yüzden de tarih kitaplarında kalıcı olacaktır.

⁴¹ Neil McFarquhar, "Revolution? What Revolution? Russian Asks 100 Years Later", *The New York Times*, 10 Mart 2017. Rusya'nın devrimin yüzüncü yıldönümüne ilişkin mahcubiyeti hakkında ayrıca bkz. Sheila Fitzpatrick, "Celebrating (or Not) the Russian Revolution", *Journal of Contemporary History*, 2017.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Alexopoulos, Golfo, *Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926–1936* (Ithaca, NY, 2003).
- Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905*, i: *Russia in Disarray* (Stanford, Kaliforniya, 1988); ii: *Authority Restored* (Stanford, Kaliforniya, 1992).
- Avrich, Paul, *Kronstadt, 1921* (Princeton, NJ, 1970) [*Kronstadt 1921*, çev. Gün Zileli, Versus, 2006].
- Baberowski, Jörg, *Scorched Earth: Stalin's Reign of Terror*, çev. Steven Gilbert ve diğ. (New Haven, 2016).
- Ball, Alan M., *And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930* (Berkeley, Kaliforniya, 1994).
- Benvenuti, F., *The Bolsheviks and the Red Army, 1918–1922* (Cambridge, 1988).
- Brovkin, Vladimir N., *Behind the Front Lines of the Civil War: Political Parties and Social Movements in Russia, 1918–1922* (Princeton, NJ: 1994).
- Browder, Robert P. ve Kerensky, Alexander F. (ed.), *The Russian Provisional Government, 1917* (3 cilt., Stanford, Kaliforniya, 1961).
- Budnitskii, O. V. *Russian Jews between the Reds and the Whites, 1917–1920* (Philadelphia, 2012).
- Carr, E. H., *The Bolshevik Revolution, 1917–1923* (3 cilt; 1952), *The Interregnum, 1923–1924* (1954), *Socialism in One Country, 1924–1926* (3 cilt; 1959), *Foundations of a Planned Economy, 1926–1929* (3 cilt, 2. cilt R. W. Davies ile birlikte, 1969–78) [*Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt I, çev. Orhan Suda, Metis, 1989; *Bolşevik Devrimi 1917-*

- 1923, Cilt II, çev. Orhan Suda, Metis, 1998; *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt III, çev. Tuncay Birkan, Metis, 1998].
- Chamberlin, W. H., *The Russian Revolution* (2 cilt, Londra, 1935).
- Chase, William, *Workers, Society, and the Soviet State: Labor and Life in Moscow, 1918–1929* (Urbana, Ill., 1987).
- Clements, Barbara E., *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai* (Bloomington, Ind., 1979).
- Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938* (New York, 1973).
- Conquest, Robert, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York, 1986).
- *The Great Terror: A Reassessment* (New York, 1990).
- Corney, Frederick, *Telling October: Memory and the Making of the Bolshevik Revolution* (Ithaca, NY, 2004).
- Daniels, Robert V., *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia* (Cambridge, Mass., 1960).
- *Red October: The Bolshevik Revolution of 1917* (New York, 1967).
- Davies, R. W., *The Industrialization of Soviet country-region place Russia*, i: *The Socialist Offensive. The Collectivisation of Soviet Agriculture, 1929–1930* (Cambridge, Mass., 1980); ii: *The Soviet Collective Farm, 1919–1930* (Cambridge, Mass., 1980); iii: *The Soviet Economy in Turmoil, 1929–1930* (Cambridge, Mass., 1989); iv: *Crisis and Progress in the Soviet Economy, 1931–1933* (Londra, 1996); v (Stephen G. Wheatcroft ile birlikte): *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933* (Basingstoke, Hants., 2004)); vi (Oleg V. Khlevnyuk ve Stephen G. Wheatcroft ile birlikte): *The Years of Progress: The Soviet Economy, 1934–1936* (Basingstoke, Hants., 2014).
- Deutscher, Isaac, *The Prophet Armed. Trotsky: 1879–1921* (Londra, 1954) [*Silahlı Sosyalist*, çev. Rasih Güran, Alfa, 2017].
- The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921–1929* (Londra, 1959) [*Silahsız Sosyalist*, çev. Rasih Güran, Alfa, 2017].

- The Prophet Outcast: Trotsky, 1929–1940* (Londra, 1970)
[Kovulan Sosyalist, çev. Rasih Güran, Alfa, 2017].
- Edele, Mark, *Stalinist Society 1928–1953* (Oxford, 2011).
- Fainsod, Merle, *Smolensk under Soviet Rule* (Londra, 1958).
- Ferro, Marc, *The Russian Revolution of February 1917*, çev. J. L. Richards (Londra, 1972).
- *October 1917: A Social History of the Russian Revolution*, çev. Norman Stone (Boston, 1980).
- Figes, Orlando, *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917–1921* (Oxford, 1989).
- A People's Tragedy: A History of the Russian Revolution* (Londra, 1996).
- Figes, Orlando ve Kolonitskii, Boris, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917* (New Haven, 1999).
- Filtzer, Donald, *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations, 1928–1941* (New York, 1986).
- Fischer, Louis, *The Soviets in World Affairs: A History of Relations Between the Soviet Union and the Rest of the World, 1917–1929* (Princeton, NJ, 1951).
- Fitzpatrick, Sheila, *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky, October 1917–1921* (Londra, 1970).
- The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia* (Ithaca, NY, 1992).
- *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934* (Cambridge, 1979).
- Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s* (New York, 1999).
- *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics* (Princeton, NJ, 2015).
- *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization* (New York ve Oxford, 1994).
- Tear off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia* (Princeton, NJ, 2005).

- Rabinowitch, A., ve Stites, R. (ed.), *Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture* (Bloomington, Ind., 1991).
- Fülöp-Miller, René, *The Mind and Face of Bolshevism: An Examination of Cultural Life in Soviet Russia* (Londra, 1927).
- Galili, Ziva, *The Menshevik Leaders in the Russian Revolution: Social Realities and Political Strategies* (Princeton, NJ, 1989).
- Gatrell, Peter, *A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I* (Bloomington, Ind., 1999).
- Getty, J. Arch, *Practicing Stalinism: Bolsheviks, Boyars, and the Persistence of Tradition* (New Haven, 2013) [*Stalinizm Hükmederken: Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim, 2016].
- Getty, J. Arch ve Naumov, Oleg V., *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939* (New Haven, 1999).
- Getzler, Israel, *Kronstadt, 1917–1921: The Fate of a Soviet Democracy* (Cambridge, 1983).
- Gorsuch, Anne E., *Youth in Revolutionary Russia. Enthusiasts, Bohemians, Delinquents* (Bloomington, Ind., 2000).
- Graziosi, Andrea, *The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917–1933* (Cambridge, Mass., 1996).
- Haimson, Leopold, *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism* (Cambridge, Mass., 1955).
- “The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905–1917”, *Slavic Review*, 23: 4 (1964) ve 24: 1 (1965).
- The Mensheviks: From the Revolution of 1917 to World War II* (Chicago, 1974).
- Halfin, Igal, *From Darkness to Light: Class Consciousness and Salvation in Revolutionary Russia* (Pittsburgh, 2000).
- Harris, James R., *The Great Fear: Stalin’s Terror of the 1930s* (Oxford, 2016).
- Hasegawa, Tsuyoshi, *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle, 1981).

- Hellbeck, Jochen, *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin* (Cambridge, Mass., 2006).
- Holquist, Peter, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis 1914–1921* (Cambridge, Mass., 2002).
- Husband, William, *"Godless Communists": Atheism and Society in Soviet Russia, 1917–1932* (De Kalb: Northern Illinois Press, 2000).
- Kelly, Catriona, *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero* (Londra, 2005).
- Kenez, Peter, *Civil War in South Russia, 1918* (Berkeley, Kaliforniya, 1971).
- , *Civil War in South Russia, 1919–1920* (Berkeley, Kaliforniya, 1977).
- , *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization 1917–1929* (Cambridge, 1985).
- Kennan, George F., *Soviet-American Relations, 1917–1920*, i: *Russia Leaves The War* (Princeton, NJ, 1956); ii: *The Decision to Intervene* (Princeton, NJ, 1958).
- Khlevniuk, Oleg V., *The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror* (New Haven, 2004).
- , *Stalin: New Biography of a Dictator* (New Haven, 2015).
- Koenker, Diane, *Moscow Workers and the 1917 Revolution* (Princeton, NJ, 1981).
- , *Republic of Labor: Russian Printers and Soviet Socialism, 1918–1930* (Ithaca, NY, 2005).
- Rosenberg, W. G., ve Suny, R. G. (ed.), *Party, State, and Society in the Russian Civil War: Explorations in Social History* (Bloomington, Ind., 1989).
- Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (Berkeley, Kaliforniya, 1995).
- , *Stalin*, cilt. 1: *Paradoxes of Power* (Londra, 2014) [*Stalin: İktidar Paradoksları (1878-1928)*, Cilt 1, çev. Ali Selman, İletişim, 2018].
- Kotsonis, Yanni, *States of Obligation: Taxes and Citizenship in the Russian Empire and Early Soviet Republic* (Toronto, 2014).

- Krauzs, Tamás, *Reconstructing Lenin: An Intellectual Biography*, çev. Bálint Bethlenfalvy, Mario Fenyo ile birlikte (New York, 2015) [*Lenin'in Yeniden İnşası: Bir Siyasi Biyografi*, çev. İdem Erman, Kalkedon, 2019].
- Kuromiya, Hiroaki, *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928–1932* (Cambridge, 1988).
- *Freedom and Terror in the Donbass: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s–1990s* (Cambridge, 1998).
- Lazitch, Branko, ve Drachkovitch, Milorad M., *Lenin and the Comintern*, i (Stanford, Kaliforniya, 1972).
- Lewin, Moshe, *Lenin's Last Struggle* (New York, 1968) [*Lenin'in Son Kavgası*, çev. Bülent Tanatar, Yazın, 2019].
- *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia* (New York, 1985).
- *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization* (Evanston, Ill., 1968).
- Lih, Lars. T., *Bread and Authority in Russia 1914–1921* (Berkeley, Kaliforniya, 1990).
- Lincoln, W. Bruce, *Red Victory: A History of the Russian Civil War* (New York, 1989).
- Lohr, Eric, *Russian Citizenship: from Empire to Soviet Union* (Cambridge, Mass., 2012).
- Malle, Silvana, *The Economic Organization of War Communism, 1918–1921* (Cambridge, 1985).
- Mally, Lynn, *Culture of the Future: The Proletkult Movement in Revolutionary Russia* (Berkeley, Kaliforniya, 1990).
- Martin, Terry, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939* (Ithaca, NY, 2001).
- Mawdsley, Evan, *The Russian Civil War* (Boston, 1987).
- McAuley, Mary, *Bread and Justice. State and Society in Petrograd, 1917–1922* (Oxford, 1991).
- Medvedev, Roy A., *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (gözden geçirilmiş basım; New York, 1989).
- Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York, 2004) [*Kızıl Çar'ın Sarayı*, çev. Yavuz Alogan, İthaki, 2013].

- Naiman, Eric, *Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997).
- Pethybridge, Roger, *The Social Prelude to Stalinism* (Londra, 1974).
- Pipes, Richard, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917–1923* (Cambridge, Mass., 1954).
- *The Russian Revolution* (New York, 1990).
ed., *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, çev. Catherine A. Fitzpatrick (New Haven, 1996).
- Rabinowitch, Alexander, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising* (Bloomington, Ind., 1968) [*Devrime Doğru: Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, çev. Serpil Pehlivan, Yordam, 2017].
The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd (New York, 1976) [*Bolşevikler İktidara Geliyor: Petrograd'da 1917 Devrimi*, çev. Levent Konyar, Yordam, 2019].
The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd (Bloomington, Ind., 2007) [*Bolşevikler İktidarda: Petrograd'da Sovyet Yönetiminin İlk Yılı*, çev. Can Saday, Hakkı Başgüney ve Nihan Elmas, Yordam, 2018]
- Radkey, Oliver H., *The Agrarian Foes of Bolshevism. Promise and Default of the Russian Socialist Revolutionaries, February to October 1917* (New York, 1958).
- *The Sickie under the Hammer: The Russian Socialist Revolutionaries in the Early Months of Soviet Rule* (New York, 1963).
- *Russia Goes to the Polls: The Election to the All-Russian Constituent Assembly, 1917* (Ithaca, NY, 1989).
- Raleigh, Donald J., *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov* (Ithaca, NY, 1986).
- *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922* (Princeton, NJ, 2002).

- Reed, John, *Ten Days That Shook the World* (Londra, 1966) [*Dünyayı Sarsan On Gün*, çev. Rasih Güran, Yordam, 2006].
- Reiman, Michal, *The Birth of Stalinism: The USSR on the Eve of the "Second Revolution"*, çev. George Saunders (Bloomington, Ind., 1987) [*Stalinizmin Doğuşu*, çev. Bülent Tanatar, Metis, 1998].
- Rigby, T. H., *Lenin's Government, Sovnarkom. 1917–1922* (Cambridge, 1979).
- Rosenberg, William G., *Liberals in the Russian Revolution* (Princeton, NJ, 1974).
- Bolshevik Visions: First Phase of the Cultural Revolution in Soviet Russia*, (2. basım, 2 cilt; Ann Arbor, Mich., 1990).
- Sakwa, Richard, *Soviet Communists in Power: A Study of Moscow during the Civil War, 1918–1921* (New York, 1988).
- Sanborn, Joshua A., *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics 1905–1925* (De Kalb, IL, 2003).
- *Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire* (Oxford, 2014).
- Schapiro, Leonard, *The Origin of the Communist Autocracy. Political Opposition in the Soviet State: First Phase, 1917–1922* (Cambridge, Mass., 1955).
- Schlögel, Karl, *Moscow, 1937* (Cambridge, 2012).
- Scott, John, *Behind the Urals: An American Worker in Russia's City of Steel*, gözden geçirilmiş basımı yayıma hazırlayan Stephen Kotkin (Bloomington, Ind., 1989).
- Serge, Victor, *Memoirs of a Revolutionary* (New York, 2012).
- Service, Robert, *The Bolshevik Party in Revolution: A Study in Organizational Change, 1917–1923* (Londra, 1979).
- Lenin: Lenin: A Biography* (Cambridge, Mass., 2000) [*Lenin*, Suat Kaya, Abis, 2014].
- Siegelbaum, Lewis H., *Soviet State and Society between Revolutions, 1918–1929* (Cambridge, 1992).
- ve Moch, Leslie Page, *Broad is My Native Land: Repertoires and Regimes of Migration in Russia's Twentieth Century* (Ithaca, NY, 2014).

- Smele, Jonathan D., *The "Russian" Civil Wars 1916–1926* (Londra, 2015).
- Slezkine, Yuri, *The Jewish Century* (Princeton, NJ, 2004).
- Smith, Stephen A., *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917–1918* (Cambridge, 1983).
- Solzhenitsyn, Aleksandr I., *The Gulag Archipelago 1918–1956*, çev. Thomas P. Whitney, i–ii, iii–iv (New York, 1974–78).
- Steinberg, Mark D., *Proletarian Imagination: Self, Modernity and the Sacred in Russia, 1910–1925* (Ithaca, NY, 2002).
- *Voices of Revolution, 1917* (New Haven, 2001).
- ve Khrustalëv, Vladimir M., *The Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a time of Revolution* (New Haven, 1995).
- Stites, Richard, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution* (Oxford, 1989).
- Stone, Norman, *The Eastern Front 1914–1917* (New York, 1975).
- Sukhanov, N. N., *The Russian Revolution 1917*, 2 cilt, ed. ve çev. Joel Carmichael (New York, 1962) [*1917 Rus Devrimi*, çev. Gün Zileli, Edebi Şeyler, 2020].
- Suny, Ronald G., *The Baku Commune, 1917–1918: Class and Nationality in the Russian Revolution* (Princeton, NJ, 1972) [*Bakü Komünü (1917-1918)*, çev. Kudret Emiroğlu, Aras, 2019].
- Timasheff, Nicholas S., *The Great Retreat: The Growth and Decline of Communism in Russia* (New York, 1946).
- Trotsky, L., *The Revolution Betrayed* (Londra, 1937) [*İhanete Uğrayan Devrim*, çev. Kolektif, Alef, 2006].
- *The History of the Russian Revolution*, çev. Max Eastman (Ann Arbor, Mich., 1960) [*Rus Devriminin Tarihi*, çev. Bülent Tanatar, Yazın, 2017].
- Tucker, Robert C., *Stalin as Revolutionary, 1879–1929* (New York, 1973).

- *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941* (New York, 1990).
- Tumarkin, Nina, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia* (Cambridge, 1983).
- Ulam, Adam B., *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia* (New York, 1965).
- Valentinov, Nikolay [N. V. Volsky], *Encounters with Lenin* (Londra, 1968).
- Viola, Lynne, *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization* (New York, 1987).
- *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance* (New York, 1996).
- The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements* (New York, 2007).
- Volkogonov, Dmitri, *Stalin: Triumph and Tragedy*, ed. ve çev. Harold Shukman (Londra, 1991).
- Von Hagen, Mark, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930* (Ithaca, NY, 1990).
- Wade, Rex A., *The Russian Search for Peace, February–October 1917* (Stanford, Kaliforniya, 1969).
- Wildman, Allan K., *The End of the Russian Imperial Army*, i: *The Old Army and the Soldiers' Revolt (March–April 1917)* (Princeton, NJ, 1980); ii: *The Road to Soviet Power and Peace* (Princeton, NJ, 1987).
- Wood, Elizabeth A., *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia* (Bloomington, Ind., 1997).
- *Performing Justice: Agitation Trials in Early Soviet Russia* (Ithaca, NY, 2005).
- Zeman, Z. A. B., ed., *Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry* (Londra, 1958).

DİZİN

- Aleksandr, II. 19, 31, 41, 44, 54,
74, 117, 149, 152, 267
- Alman ordusu 62
- Amerika 20, 114, 202, 213
- aparât 159
- ARCOS (Sovyet Ticaret Misyonu)
181
- Aurora* (savaş gemisi) 100
- Avusturya 62, 111
- Avusturya-Macaristan 62, 111
- Azerbaycan 108
- Bakü 32, 267
- Balkanlar 54
- Baltık 77, 80, 84, 103, 118
- Baltık Filosu 77, 84, 103
- Beyaz Ordular 114, 115
- Bogdanov, Aleksandr 149
- Bolşevik 12, 15, 17, 18, 23, 31, 51,
52, 61, 67, 68, 69, 73, 80, 81, 83,
85, 87, 91, 92, 93, 96, 97, 98,
101, 102, 103, 104, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 119,
120, 121, 125, 129, 131, 132,
134, 135, 136, 137, 139, 142,
143, 144, 145, 146, 148, 149,
150, 151, 152, 155, 158, 161,
162, 163, 170, 171, 177, 182,
195, 196, 235, 236, 238, 247,
250, 259, 260
- Bolşevikler 10, 13, 23, 24, 25, 26,
27, 31, 49, 51, 52, 59, 61, 62,
67, 68, 69, 70, 79, 80, 82, 83,
86, 87, 91, 95, 96, 97, 99, 100,
101, 102, 103, 104, 105, 106,
108, 109, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 131, 133, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 146, 148, 149, 151,
155, 161, 168, 169, 170, 171,
174, 176, 178, 197, 200, 202,
235, 236, 239, 241, 249, 250,
262, 265
- Bolşevik Merkez Komitesi 91, 92,
97, 102, 113, 135
- Brejnev, Leonid 217
- Brest-Litovsk 75, 107, 108, 112,
113
- Brinton, Crane 11, 222
- Britanya 30, 36, 114, 181, 209,
210, 246
- Buharin 113, 120, 129, 130, 175,
176, 177, 182, 190, 191, 192,
203, 214, 237, 245
- Büyük Tasfiye 1, 12, 14, 15, 17,
28, 217, 222, 225, 232, 241,
245, 246, 247, 248, 249, 250,
252, 254
- Carlyle, Thomas 244, 249
- Carr, E. H. 18, 173, 198
- Cengiz Han 191
- Chamberlin, W. H. 16
- Conquest, Robert 19, 28, 245

Çeka 111, 116, 117, 118, 134, 139,
143, 171, 181
Çek Lejyonu 113
Çelyabinsk 114
Çin 9, 46, 181, 213

Danilov, V. P. 208
Duma 31, 56, 58, 59, 62, 63, 64,
72, 74

Ekim Devrimi 10, 17, 25, 68, 96,
98, 102, 108, 112, 121, 123,
131, 134, 141, 143, 168, 172,
177, 178, 235

Ekim Manifestosu 56

Fransız Devrimi 9, 11, 12, 14, 15,
26, 28, 161, 178, 183, 244, 253,
254, 255, 256, 257, 258

General Alekseyev 95
Gulag 19, 20, 117, 221, 248, 255,
263, 267, 268

I. Dünya Savaşı 31, 32, 34, 36, 54,
63, 64, 88, 141, 143, 182

II. Dünya Savaşı 10, 15, 16, 17,
255

İç Savaş 11, 12, 15, 16, 25, 27, 68,
73, 108, 109, 110, 111, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 127,
128, 129, 130, 131, 132, 134,
135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 147, 150, 151, 152,
157, 161, 166, 169, 171, 179,
180, 187, 188, 189, 204, 205,
211, 213, 214, 222, 223, 235,
243, 246, 247

İsviçre 80

İtalyan 150, 161

Kafkaslar 209

Karadeniz 32, 103

Kara Yüzler 148

Kırım 54, 73

Kızıl Ekim 67

Kızıl Muhafızlar 96, 111, 115, 116

Kızıl Ordu 16, 108, 109, 110, 111,
115, 116, 118, 119, 124, 125,
129, 133, 134, 139, 141, 142,
143, 146, 161, 164, 188, 196

Komünizmin ABC'si (Buharin ve
Preobrajenski) 120, 126, 129,
175

Kuşu Gölü 242, 243

Kültür Devrimi 12, 25, 27, 211,
212, 213, 214, 215, 216, 220,
221, 235, 236, 238, 242, 246,
248, 250

Lenin 10, 13, 17, 19, 20, 37, 38, 46,
47, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 61,
62, 68, 69, 80, 81, 82, 91, 92, 96,
97, 98, 99, 100, 101, 102, 104,
106, 107, 110, 112, 113, 116,
118, 120, 129, 132, 133, 135,
136, 137, 139, 143, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 166, 167,
168, 169, 171, 172, 175, 176,
177, 179, 183, 190, 193, 219,
231, 237, 249, 250, 255, 256,
264, 265, 266, 268

Menşevikler 51, 52, 61, 67, 76, 78,
150, 168, 198

Mussolini 161

Müttefik Güçler 74

NEP (Yeni Ekonomi Politikası) 12,
13, 15, 25, 120, 141, 145, 146,
147, 169, 170, 172, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 186,
188, 189, 190, 193, 196, 197,

- 202, 203, 211, 212, 218, 222,
223, 228, 251, 262
- Nikolay, II. 11, 31, 42, 54, 56, 59,
72, 88
- Orgbüro 134, 157, 165
- Petrograd Sovyeti 66, 70, 75, 77,
78, 79, 80, 82, 84, 86, 91, 94,
96, 97, 98, 100
- Politbüro 20, 134, 135, 136, 148,
153, 157, 162, 163, 165, 167,
182, 183, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 199, 219,
240, 248
- Rasputin 63, 64
- Reed, John 16
- Rigby, T. H. 83, 109, 135, 154
- Rostov 32
- Rostow, Walt 227
- Rus Devrimi 2, 7, 9, 10, 11, 13, 14,
15, 16, 18, 19, 20, 24, 27, 29,
143, 144, 161, 222, 246, 253,
254, 255, 256, 257, 258, 267
- Rus İmparatorluğu 29, 32, 79,
107
- Rus-Japon Savaşı 54
- Rusya Cumhuriyeti 138, 231, 233
- Samara 114
- Savaş Sanayii Komitesi 74
- Sibirya 56, 73, 80, 113, 114, 187,
188, 206, 227
- Siristov, Sergey 187
- Slezkine, Yuri 20, 139
- Soljenitsin, Aleksandr 19
- Sovyet Termidoru 222, 225, 254
- Stahanov Hareketi 237
- Stalin 1, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 69,
80, 113, 136, 137, 152, 154,
158, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 193, 195, 196,
197, 200, 202, 203, 204, 206,
207, 210, 211, 212, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 224, 227, 229, 230, 231,
232, 234, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 245, 247,
248, 250, 252, 253, 254, 255,
256, 259, 261, 262, 263, 264,
267, 268
- Stalingrad Traktör Fabrikası 228
- Stalinist 21, 98, 110, 175, 196,
217, 232, 239, 241, 242, 247,
261
- Stavka 74
- Stolypin, Petr 60
- Struve, Pyotr 50, 55
- Sukhanov, Nikolay 76, 163
- Sverdlovsk 194, 201, 219
- Şubat Devrimi 11, 71, 75, 79, 83,
84, 85, 86, 88, 90, 92, 149
- Şvernîk, Nikolay 201
- Tauride Sarayı 75
- Termidor 12, 15, 16, 178, 255
- Timaşef, Nikolay 225
- Troçki 16, 18, 51, 52, 53, 56, 68,
92, 98, 100, 101, 107, 112, 115,
116, 118, 137, 152, 153, 158,
161, 162, 163, 164, 165, 166,
172, 173, 174, 176, 181, 182,
187, 214, 222, 225, 228, 234,
236, 241, 246, 250, 254, 256
- Tucker, Robert 241
- Tuhaçevski, General 245
- Ukrayna 20, 32, 36, 45, 85, 103,
108, 112, 114, 141, 143, 192,
196, 200, 201, 207, 209
- Ulam, Adam 23
- Ural Sovyetleri 73

Viborg 72

Yahudi 20, 68, 141, 166, 173

Weber, Max 158

Zamyatin, Yevgeni 129

Wildman, Allan K. 48, 76

Zinovyev, Grigori 92, 98, 245

1917 Rus Devrimi, 20. yüzyılın dönüm noktalarından biri olan ve bıraktığı mirasla günümüzü hâlâ etkileyen çığır açıcı bir hadisedir. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle erişime açılan arşivler sayesinde tarihçilerin devrimi daha kapsamlı biçimde değerlendirmesi mümkün hale gelirken Rus Devrimine ilişkin yeni yorumlar ve anlatılar da peş peşe ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği uzmanı saygın tarihçilerden Sheila Fitzpatrick bu kitapta devrimin arka planından 1917'nin çalkantılı gelişmelerine, Stalin'in "tepeden devrimi"nden 1930'ların Büyük Tasfiye'sine dek Rus Devriminin kritik aşamalarını "aşağıdan" bir tarihsel bakışla ve özgün yorumlarla değerlendiriyor.

"Devirler değişir ve bütün bu değişimler genellikle döngüsel bir özellik arz ederler. 22. yüzyılda, iki yüzüncü yıldönümü kutlanırken Rus Devriminin ve onun sosyalist hedeflerinin Rusya'da ve dünyanın geri kalanında nasıl görüneceğini hangimiz bilebiliriz ki?"

ALFA

@alfakitap

alfakitap

f alfakitap

www.alfakitap.com

TARİH